

Yeni Dünyadan Eski Dünyaya

19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri

(Bursa Örneği)

MUHSİN ÖNAL

okurkitaplığı

YENİ DÜNYADAN ESKİ DÜNYAYA

19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda
Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri

YENİ DÜNYADAN ESKİ DÜNYAYA • MUHSİN ÖNAL

Okur Kitaplığı: 86
Tarih- Osmanlı: 5

Genel Yayın Koordinatörü: Ünsal Ünlü
Yayın Yönetmeni: Ahmet Aslantürk
Kitap Editörü: H. Ahmet Arslantürk

Kapak Tasarımı ve Teknik Hazırlık: Gülay Tunç
İç Düzen: Okur Kitaplığı

Baskı ve Cilt: Ana Basın Yayın San. Tic. A. Ş.
Beysan Sanayi Sitesi Birlik Cad. No: 32 Kapı No: 4/G
Yakuplu - Büyükçekmece / İstanbul

ISBN: 978-605-4494-70-5
Yayıncı Sertifika No: 17186

Okur Kitaplığı bir Metamorfoz Yayıncılık markasıdır.

© Metamorfoz Yayıncılık 2012
Bu kitabın yayım hakları saklıdır.
Yayıncıdan izin alınmadan kısmen veya
tamamen çoğaltılamaz veya yayınlanamaz.

1. Baskı: İstanbul, Ekim 2012

metamorfoz
YAYINCILIK

Süleymaniye Mah. Siyavuş Paşa Sok.
Şirin İş Merkezi No: 8 K: 3
Süleymaniye / Fatih / İstanbul
Tel&Faks: 0(212)522 45 05
dagitim@okurkitapligi.com

www.okurkitapligi.com bilgi@okurkitapligi.com

okurkitaplığı

YENİ DÜNYADAN ESKİ DÜNYAYA

19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda
Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri
(Bursa Örneği)

Muhsin Önal

Okur kitaplığı

MUHSİN ÖNAL

1977, Elazığ doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Bursa'da tamamlamıştır. 2001 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nden mezun olan Önal, 2010 yılında Uludağ Üniversitesi Tarih bölümünde yüksek lisansını tamamlamış olup halen aynı üniversitede doktora eğitimini sürdürmektedir.

Yazar, üniversiteyıllarından itibaren çeviri faaliyetlerinde bulunmaktadır. Türkiye'nin belli başlı pekçok gazete ve mecmuasına çeviriler veren Önal'ın aynı zamanda İngilizce'den Türkçe'ye tercüme edilmiş *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu* (I. Baskı 2004, II. Baskı 2011), *Gündelik Hayat Politikaları* (2010), *Hz. Muhammed ve Şarlman* (2012) adlı üç tane çalışması bulunmaktadır. Yazar, evli ve iki çocuk babasıdır.

İçindekiler

KİTAP HAKKINDA 9
ÖNSÖZ 11
TABLOLAR 13
GİRİŞ 15

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SEYRİ VE ANADOLU COĞRAFYASINDA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

1.1. HAZIRLAYICI ETMENLER 21
1.2. OSMANLI AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE BAŞLANGIÇ EVRESİ 23
1.3. AMERİKAN GEMİLERİ LEVANT'TA 24
1.4. RESMİ İLİŞKİLERİN TESİSİ 28
1.5. MİSYON, MİSYONER ve MİSYONERLİK 29
1.5.1. Misyon 29
1.5.2. Misyoner 30
1.5.3. Misyonerlik 31
1.6. HİRİSTİYAN MİSYONERLİĞİNDE BİR İLK ÖRNEK: PAVLUS VE MİSYON ANLAYIŞI 32
1.7. HIRİSTİYANLIK İÇERİSİNDE TEOLOJİK BİR SAPMA: PROTESTANLIK 34
1.8. PROTESTANLIK İÇİN ÖNCÜ BİR REFORMİST: MARTİN LUTHER 36
1.9. PROTESTANLIĞIN MİSYONERLİK YORUMU: EVANGELİZM 37
1.10. OSMANLI TOPRAKLARINDA PROTESTANLIK DIŞI MİSYONERLİK FAALİYETLERİ 39
1.10.1. Katolik Misyonerliği 39
1.10.2. Ortodoks Misyonerliği 42
1.11. AMERİKAN BOARD TEŞKİLATI 44
1.11.1. Teşkilatın Kuruluşu 45
1.11.2. Amerikalı Protestan Misyonerler "Bible Land"de 47
1.11.3. Amerikalı Protestan Misyonerler Anadolu'da Örgütleniyor 48
1.11.4. Protestan Misyonerlerin Ana Hedef Kitlesi: Ermeniler 52
1.11.5. Resmi Münasebetler: Osmanlı Devlet Ricali ile Amerikan Board Teşkilatına Mensup Misyonerler Arasındaki İlişkiler 54

İKİNCİ BÖLÜM
AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLER BURSA'DA

2.1. TARİH İÇİNDE BURSA VE PROTESTAN MİSYONERLERİN BURSA'YI TERCİH NEDENLER 67
2.2. BURSA'NIN DA İÇİNDE BULUNDUĞU BATI TÜRKİYE MİSYONUNUN OLUŞUMU, SINIRLARI VE HEDEF ALDIĞI KİTLE 78

2.3. MİSYONERLERİN İDARİ YAPILANMASI:
İSTASYON-DIŞ İSTASYON 81
2.4. AMERİKALI MİSYONERLERİN BURSA'YA GELİŞİ 81
2.4.1. Amerikalı Misyonerlerin Bursa Yolculuğu 81
2.4.1.1. Cahil Çiftçiler 81
2.4.1.2. Çardak ve Mermercik 82
2.4.2. Amerikalı Misyonerler Bursa'da 84
2.5. MİSYONERLERİN GÖZÜNDE BURSA'YI CAZİBE MERKEZİ KILAN UNSURLAR 89
2.5.1. Olympus Dağı 89
2.5.2. Su Kaynakları ve Kaplıcalar 93
2.5.3. Cami, Mezar ve Türbeler 96
2.6. MİSYONERLERİN BURSA'DA ULAŞMAK İSTEDİKLERİ HEDEFLER VE ÇALIŞMA METODLARI 103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BURSA'DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN GELİŞİMİ

3.1. BAŞLANGIÇ EVRESİ 113
3.2. HALKLA MÜNASEBET 117
3.3. MİSYONERLİK FAALİYETLERİ HIZ KAZANIYOR 123
3.3.1. Cesaret Verici Gelişmeler 123
3.3.2. Öğretmen H. ve S. 123
3.4. MİSYONERLERİN GÖZÜYLE HALKTAKİ UYANIŞ 139
3.4.1. Kitabı Mukaddes Herşeyin Üstündedir 139
3.4.2. Kalplerdeki Değişim 144
3.5. MİSYONERLERİN GÖZÜYLE BURSA'DAKİ ETNİK UNSURLAR 165
3.5.1. Ermeniler 165
3.5.1.1. Ermeniler Arasında İrşat Faaliyetleri 173
3.5.1.2. Misyonerlerin Ermeni Din Adamlarına Yönelik İzlenimleri 181
3.5.1.3. Dış İstasyonlardaki Ermenilere Yönelik İrşat Faaliyetleri 185
3.5.2. Rumlar 190
3.5.2.1. Rumlar Arasında İrşat Faaliyetleri 197
3.5.2.1.1. Olumsuz Gelişme ve Hadiseler 204
3.5.2.1.2. Bursa'daki Rumlara Yönelik Yeni Bir Girişim: Rum Cemaati Balık Pazarı'nda Örgütleniyor 206
3.5.2.2. Misyonerlerin Rum Kilisesi ve Din Adamlarına Yönelik İzlenimleri 210
3.5.2.3. Dış İstasyonlardaki Rumlara Yönelik İrşat Faaliyetleri 217
3.5.3. Türkler 217
3.5.3.1. Nüfuz Sahibi Liberal Türkler: Nesah ve Hacı Vahap Efendiler 226
3.5.3.2. Misyonerlerin Gözüyle İslam Dini Açısından Teolojik Bir Sapma: Dervişlik 231
3.5.3.3. Türkler Arasında İrşat Faaliyetleri 238
3.5.4. Yahudiler 244
3.5.5. Frenkler 246

3.6. 1833-1883 YILLARI ARASINDA BURSA'DA GÖREV YAPMIŞ MİSYONERLER 247
3.6.1. Benjamin Schneider 248
3.6.2. Philander O. Powers 253
3.6.3. Daniel Ladd 255
3.6.4. Oliver Crane 257
3.6.5. Joseph K. Greene 258
3.6.6. Sanford Richardson 259
3.6.7. Ursula C. Clarke 262
3.6.8. Julia A. Rappleye 263
3.6.9. Olive N. Twichell 263
3.6.10. Theodore A. Baldwin 264
3.6.11. Fannie M. Newell 264

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLERİN BURSA'DA DİN, EĞİTİM VE BASIN YAYIN ALANINDAKİ FAALİYETLERİ

4.1. PROTESTAN MİSYONERLERİN BURSA'DA DİNİ FAALİYETLERİ 269
4.1.1. Pazar Ayini ve Cemaati 269
4.1.2. Halk Ayinleri 276
4.1.3. Dua Toplantıları 277
4.1.4. İncil Sınıfı ve Gece Okulu 279
4.1.5. Pazar Okulu 281
4.1.6. Vaazlar 282
4.1.7. Bursa Protestan Kilisesi 284
4.2. PROTESTAN MİSYONERLERİN BURSA'DA EĞİTİM FAALİYETLERİ 303
4.2.1. Misyonerlerin Bursa'da Okullaşma Faaliyetleri 304
4.2.2. Bursa Amerikan Kız Koleji 309
4.2.3. İstasyon Sınıfı 321
4.2.4. Havakich Ungerortoom 323
4.2.5. Bursa Ermeni Yetimhanesi 325
4.3. PROTESTAN MİSYONERLERİN BURSA'DA BASIN YAYIN FAALİYETLERİ 326
4.3.1. Kitaplar 327
4.3.2. Dergiler 338
4.3.3. Çeviri Faaliyetleri 341
4.3.4. Gezgin Kitapçılar 345

SONUÇ 349
EKLER 353
KAYNAKLAR 371

KİTAP HAKKINDA

Bursa çok erken tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Amerikalı Protestanların dikkatini çekmiştir. Kenti ilk ziyaret eden misyoner William Goodell'dir. Goodell'in 1832 yılında gerçekleştirdiği keşif amaçlı ziyaretten yaklaşık 2 yıl sonra Bursa istasyonu kurulmuştur.

İstasyonda görev yapan ilk misyonerlerin öncelikli hedefi dil öğrenmektir. Bu sayede kentteki cemaatlerle daha rahat irtibat kurulabilecektir. Ermenileri en önemli hedef kitle olarak belirlemiş olan Amerikan Board misyonerleri kentte yaşayan tüm unsurlarla alakalı detaylı araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmalarda Müslüman, Yahudi yahut Hıristiyan cemaatlerin nüfus, tarih, dini inanç ve yaşayış biçimlerine ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir.

Misyonerler Bursa'da farklı alanlarda çalışmalar yürütmüşlerdir. Öncelikle dini faaliyetlerde bulunulmuş ve 25 Temmuz 1848 tarihinde Bursa Protestan Kilisesi kurulmuştur. Bunun yanısıra başta İncil olmak üzere farklı dini eserler dağıtılarak ve vaazlar verilerek kilisenin faaliyetleri desteklenmiştir.

Misyonerlerin Protestanlığı yayma konusunda izledikleri bir diğer yöntem ise farklı seviyelerde okullar açmak ve eğitim faaliyetlerinde bulunmak olmuştur. Bu okulların en önemlisi Bursa Amerikan Kız Koleji'dir. Kolej 4 Ekim 1869 tarihinde eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Ancak kolejin kesintisiz olarak eğitim vermeye başladığı tarih 1876'dır. Misyonerler aynı zamanda kentte bir yetimhane açarak yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Yetimhaneyle Ermeni, Rum yahut Türk çocuklarının Protestanlaştırılması amaçlanmıştır.

Sonuç itibariyle bu çalışmada Board Teşkilatının Bursa'da gerçekleştirdiği evangelizasyon faaliyetlerinin bizzat misyonerlerin gözüyle değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılında Anadolu coğrafyasını mesken tutmaya başlayan Protestan misyonerlerin başta Ermeniler olmak üzere Gayrimüslüm nüfusa yönelik kışkırtıcı faaliyetlerde bulunduğu aşikârdır. Bir başka değişle bugün bile Türk kamuoyunu ve bilim çevrelerini en çok meşgul eden konulardan biri olan azınlıklar meselesinin ortaya çıkmasında Board teşkilatına mensup misyonerlerin katkısı bir hayli fazla olmuştur. Olaya bir bütünün parçası olarak bakıldığında bu durum Bursa için de geçerlidir. Bu çalışmada Amerikalı misyonerlerin Bursa'da yürütmüş oldukları misyonerlik faaliyetlerine teferruatlı olarak değinilmiştir. Çalışmayı önemli kılan asıl unsur ise Bursa istasyonunda teşkilatlanmaya çalışan misyonerlerin faaliyetlerinin örgütün kendi arşiv belgelerinden yararlanarak ortaya konulmuş olmasıdır. Konuyla ilgili araştırmaların sınırlı sayıda olması ve büyük bir kısmının ikincil kaynaklara dayanması bu çalışmayı önemli kılan bir diğer unsurdur.

Çalışma sırasında en kritik durumlarda müdahale ederek beni cesaretlendiren ve yol gösteren hocam Prof. Dr. Nurcan Abacı'ya; böyle

bir alanda çalışma cesaretini bana aşılayan ve çalışma süresince görüş ve yorumlarıyla yol gösteren babam Metin Önal Mengüşoğlu'na; çalışmanın tamamlanma aşamasında kanaatleriyle beni yönlendiren şair ve yazar Cevat Akkanat'a; kaynak temini konusunda yardım ve desteklerini esirgemeyen Amerikan Board kütüphanesi genel sekreteri Kenneth Frank ve arşiv uzmanı Tarihçi Dr. Brian Johnson'a; kütüphane çalışanlarından Semra Celep ve Janet Durna'ya; teknik hususlarda, çalışmaya son şeklinin verilmesine yardımcı olan meslektaşım ve mesai arkadaşım Ahmet Güler ve kardeşim Betül Önal'a; manevi olarak destekleyen anneme; çalışma boyunca bana sabırla katlanan ve desteklerini esirgemeyen eşim Mübeyra Önal'a; moral kaynağım kızım Vera Önal ve oğlum Metin Önal'a teşekkürü bir borç bilirim.

Muhsin ÖNAL

TABLOLARIN LİSTESİ

Tablo 1
Misyoner Greene'in Raporuna Göre 1865 Yılı Bursa Nüfusu 71

Tablo 2
1870–71, 1871–72, 1872–73 Salnamelerine Göre Bursa Merkez Kazası ve Bursa Sancağı'nda Bulunan Diğer Kazaların Hane ve Erkek Nüfus (Zükûr) Sayıları 72

Tablo 3
Bursa İstasyonunda 1834-1841 Yılları Arasında Çalışanlar 252

Tablo 4
Bursa İstasyonunda 1842-1851 Yılları Arasında Çalışanlar 257

Tablo 5
Bursa İstasyonunda 1852-1860 Yılları Arasında Çalışanlar 259

Tablo 6
Bursa İstasyonunda 1861-1866 Yılları Arasında Çalışanlar 262

Tablo 7
Bursa İstasyonunda 1867-1883 Yılları Arasında Çalışanlar 265

GİRİŞ

Amerikalı misyonerlerin Bursa şehrinin sosyal, psikolojik, politik ve ekonomik hayatında oynadıkları rol ve bıraktıkları izlerin araştırıldığı bu çalışmada ağırlıklı olarak birincil kaynaklara yer verilmiştir. Bu çalışma Amerika'nın misyonerlik alanında adeta can damarını teşkil eden Amerikan Board teşkilatının kendi kayıtlarına dayalı olarak hazırlanmış ve okuyucuya sunulmuştur. Çalışma süresince misyonerlerin Boston'daki merkez teşkilat ile yazışmaları, tuttukları günlükler ve her türden evrak araştırılarak bu belgelere dayalı bir tez oluşturulması hedeflenmiştir. Bir başka değişle bu araştırma Bursa'da misyonerlerin faaliyetlerini açıklama ve geleceğe ışık tutma gayesiyle hazırlanmıştır.

Bununla birlikte konunun gerektirdiği durumlarda yerli yahut yabancı araştırmacılara ait ikincil kaynaklardan da faydalanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan arşiv belgelerini üç ana başlık altında gruplandırmak mümkündür. Bunlardan ilki Bursa'da görev yapan misyonerlerin oldukça sistematik bir biçimde ve neredeyse günü gününe kaleme aldıkları mektuplardır. Bu mektuplar Board teşkilatının resmi yayın organı kabul edilen *Missionary Herald* dergisinde yayınlanmıştır. İkinci arşiv kaynağı yıl yıl tutulmuş istasyon raporlarıdır. Bursa'dan sorumlu misyonerler tarafından yazıya dökülen bu raporlar daha çok istatistiki bilgiler içermektedir.

Bununla birlikte oldukça eski tarihlere ait bu raporların matbu karakter arzetmemeleri ve misyonerlerin el yazısıyla okuyucuya sunulmaları sıhhatli bir biçimde okunmalarını güçleştirmektedir. Bu konuda karşılaşılan bir diğer güçlükte raporların önemli bir kısmının günümüze

kadar deformasyona uğramadan muhafaza edilememiş olmasıdır. Arşiv kaynaklarının sonuncusu ise misyoner mektupları ve istasyon raporlarına bağlı olarak hazırlanan teşkilat kayıtlarıdır. Bunlar misyonerlik bölgelerinde gerçekleştirilen faaliyetleri kent kent, istasyon istasyon bir başlık altında toplayan ve en ince ayrıntısına kadar okuyucuya sunan yıllıklardır.

Bursa istasyonun kuruluş tarihi 1834'dür. Bununla birlikte misyonerler 1930'lu yıllara kadar kentte var olma mücadelesi vermişlerdir. Bu oldukça uzun bir süredir. Dolayısıyla araştırma 50 yıllık bir süreyi; 1833-1883 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devletinde birçok misyoner grubu faaliyet göstermiştir. Bu araştırmada sadece Protestan misyonerlerin çalışmalarına yer verilmiş ve konu sınırlandırılmıştır. Bursa'da Amerikalıların dışında Alman, Fransız ve İngiliz misyonerlerde çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu araştırmada yalnızca Board teşkilatına mensup Amerikalı misyonerlere yer verilerek konu anlamında ikinci bir sınırlanmaya gidilmiştir. Bir diğer sınırlandırma da mekânsal açıdandır. Protestan misyonerlerin yalnızca Bursa'da değil Anadolu coğrafyasının hemen her bölgesinde faaliyet gösterdikleri bilinmektedir Bu araştırma Bursa ve yakın çevresindeki misyonerlik çalışmalarını konu edinmektedir. Dolayısıyla mekân bakımından sınırlamaya gidilmiş ve sadece Bursa kent merkeziyle civar köy ve kasabalar araştırmanın kapsamına dahil edilmiştir.

Bu çalışma toplam dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle Osmanlı Amerikan ilişkilerinin tarihsel seyrine değinilmiş, iki devlet arasındaki münasebetlerin nasıl şekillendiği, resmi ilişkilerin tesisi gibi hususlara yer verilmiştir. Bununla birlikte bu bölümün bir diğer ana başlığı da Anadolu coğrafyasındaki misyonerlik faaliyetleridir. Bu başlık altında ilk olarak misyon, misyoner ve misyonerlik kavramlarının ortaya çıkışı ve anlamları üzerinde durulmuştur. Ardından Hıristiyan misyonerliğinin öncüsü kabul edilen Aziz Pavlus'a ve Pavlus'un misyon anlayışına vurgu yapılmıştır. Daha sonra Protestanlık ve evangelizm kavramlarına değinilmiş ve Osmanlı topraklarında Protestanlık haricindeki misyonerlik faaliyetlerine kısaca yer verilmiştir. Amerikan Board teşkilatının kuruluşu ve amaçları, bu teşkilatı Osmanlı topraklarına taşıyan unsurların neler olduğu ve teşkilata mensup misyonerlerin

Osmanlı Devlet Ricali ile münasebetleri birinci bölümde değerlendirilen son hususlar olmuştur.

İkinci bölüm Protestan misyonerlerin Bursa'ya ulaşmalarıyla ilgilidir. Öncelikle Bursa'nın tarihsel ve stratejik önemine vurgu yapılmış bunun yanısıra Amerikalı misyonerlerin Bursa'yı tercih nedenlerine değinilmiştir. Ayrıca Bursa'nın da içinde bulunduğu Batı Türkiye misyonunun oluşumu, sınırları ve hedef aldığı kitleyle misyonerlerin idari yapılanması kabul edilen istasyon ve dış istasyon kavramlarına yer verilmiştir. Bu bölümde son olarak misyonerlerin Bursa'ya ulaşma serüvenleri, onların gözünde Bursa'yı cazibe merkezi kılan unsurlar ile misyonerlerin Bursa'da ulaşmak istedikleri hedefler ve çalışma metodlarına vurgu yapılmıştır.

Üçüncü bölüm Bursa'da misyonerlik faaliyetlerinin gelişimiyle ilgilidir. Öncelikle Bursa istasyonunun kuruluşuna değinilmiş ardından misyonerlerin gözüyle Bursa'da Protestanlaştırma faaliyetlerinin gelişim sürecine yer verilmiştir. Bu bölümde değerlendirilen bir diğer husus da misyonerlerin bakış açısıyla Bursa'daki etnik unsurlardır. Bu başlık altında başta Ermeniler olmak üzere, Rumlar, Türkler (Müslümanlar), Yahudiler ve Frenkler'den bahsedilmiştir. Bir başka değişle Amerikan Board'ın Bursa ve çevresindeki faaliyetlerinin, yerli nüfusun sosyal ve psikolojik gelişimi üzerinde bıraktığı izlerin neler olduğuna kapı aralanmak istenmiştir. Bu bölümde ayrıca 1833-1883 yılları arasında Bursa'da görev yapmış misyonerlerin kimler olduğu ve ne tür çalışmalarda bulunduklarına vurgu yapılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde Amerikan Board'un Bursa ve çevresinde ne tür alt teşkilatlar vasıtasıyla çalışmalar yürüttüğü tespit edilmiş ve bunlar okuyucuya sunulmuştur. Misyonerlerin Bursa istasyonunda öncelikli hedefleri evangelizm davasına neferler kazandırmaktır. Dolayısıyla önceliğin dini faaliyetlere verilmesi gerekli görülmüş ve bu başlık altında başta Bursa Protestan Kilisesi olmak üzere dini alanda gerçekleştirilen faaliyetlere imkânlar nispetinde yer verilmiştir. İkinci öncelik eğitim faaliyetlerinindir. Bu başlık altında ise misyonerlerin Bursa'da okullaşma çabalarına, Bursa Amerikan Kız Kolejine, istasyon sınıflarına, bir türlü hayata geçirilemeyen öğretmen okulu projesine ve Ermeni yetimhanesine yer verilmiştir.

Bu bölümde son olarak misyonerlerin basın yayın yoluyla yürüttükleri faaliyetlere değinilmiştir. Amerikan Board'un basın yayın alanındaki en önemli vasıtaları kitap ve dergilerdir. Bunun yanısıra bu materyallerin dağıtımı için bazı gezgin kitapçılar görevlendirilmiştir. Bu kitapçıların kimler olduğu ve ne tür çalışmalar yürüttükleri bu bölümde özellikle vurgulanmış ve yazılı materyallerin anlaşılabilir kılınması için gerçekleştirilen çeviri faaliyetlerine değinilmiştir.

Sonuç itibariyle misyonerlik faaliyetleri Osmanlı Devletinin kanayan yarasıdır ve titizlikle ele alınmalıdır. Özellikle İmparatorluğun son yüzyılında ülkede yabancı okulların açılmasında, devletin varlığını tehdit edecek boyutta faaliyetler yürütülmesinde, mensubu oldukları dini yayarak tabiiyetinde bulundukları devletlerin çıkarlarını güden misyonerlerin önemli rolleri olmuştur. Müslümanları Hıristiyanlaştırma girişiminde bulunan misyonerler, amaçlarına ulaşamayınca, gayrimüslim Osmanlı tebaası üzerinde de faaliyette bulunmuşlardır. Onlar, Rum, Bulgar, Ermeni vb. Hıristiyan toplulukların bulunduğu bölgeleri tek tek tespit etmişler, misyonlarını yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada Amerikan Board teşkilatına mensup Protestan misyonerlerin mikro düzeyde Bursa istasyon sınırları dahilinde gerçekleştirdikleri faaliyetlere yer verilmiş ve bugünün Türkiye'sine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SEYRİ VE ANADOLU COĞRAFYASINDA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

1.1. HAZIRLAYICI ETMENLER

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bir şekilde yabancı devletlerle ilişki içerisinde olmuştur. Özellikle Avrupalı devletlerle ilişkiler uzun ve köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Nitekim Moore gibi bazı Amerikalı yazarlar, Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkileri değerlendirirken öncelikle Avrupa-Türk ilişkilerini incelemektedirler.[1] Osmanlı Devletinin Avrupalı devletlerle çok erken dönemlerden itibaren münasebet halinde bulunması ve karşılıklı çıkar ilişkileri, tarafları birbirine büyük oranda düşman kılmıştır. Öte yandan Amerika'nın ortaçağsız bir devlet olması ve Avrupalı devletleri kuşatan sendromları bünyesinde barındırmaması Türkiye-A.B.D. ilişkilerinin gelişimini sağlayan hususlardan sadece bir tanesidir. A.B.D. kültürü ile Avrupa kültürü arasındaki farklardan biri de, Avrupa tarihinde yaşanan aristokrasi anlayışının A.B.D.'de olmayışıdır. A.B.D. kültürü, derin çatışmalar içinde gelişmemiştir. A.B.D.'de özel mülkiyet ve serbest teşebbüs bir iman ve inanç gücü haline gelmiş, Avrupa'nın yaşadığı aristokrasi ve sosyalizm gibi çatışma ortamları yaşanmamıştır.[2] A.B.D.'yi öteki büyük güçlerden farklı kılan bir diğer unsur da coğrafi konum itibariyle Avrupa dışında bulunması dolayısıyla da Avrupa güç dengesi içerisinde yer almamasıdır. Osmanlı Amerikan

1 John Moore Hammond, America Looks At Turkey, 1876–1909, Virginia University, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Virginia, 1961, p.p. 1-4.

2 Hasan Tahsin Fendoğlu, **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri**, 1. b., Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 175.

ilişkilerinin, yaşlı ve dağılma sürecine girmiş bir imparatorlukla genç, dinamik ve sürekli güçlenerek genişleyen bir devletin öyküsü olduğu unutulmamalıdır. İki devletin birbirinden farklı iç dinamikleri, uluslararası konumları ve hedefleri, siyasi ilişkilerin kurulması, gelişmesi ve sona ermesi sürecinin her aşamasında etkili olmuştur.

Çağrı Erhan, 19. yüzyılın ilk yarısında kapitalistleşme sürecini tamamlayarak, 1860'ların sonundan itibaren emperyalizm aşamasına geçen A.B.D. ile aynı dönemde Avrupa'nın büyük devletlerinin yarısömürge haline getirmeye çalıştığı Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ilişkilerin boyutlarını ortaya koyup niteliklerini açıklarken, altı temel varsayımdan bahsetmektedir. Birinci varsayıma göre A.B.D. 19. yüzyılın ortalarına kadar Kuzey Afrika, Akdeniz Bölgesi ve Osmanlı Devleti'yle temas kurarken siyasi, stratejik, insani ya da askeri nedenlerden çok pazar kaygılarını ön planda tutmuştur. İkinci varsayıma göre Amerikan tacirleri Osmanlı limanlarında taşımacılık yapmaya başlayarak bu çok uluslu devletle temas kurabilme imkânını yakalamış, ilerleyen yıllarda ise ilişkilerin siyasi bir nitelik kazanmasında, kârlı bir pazar olan bu bölgede faaliyet gösteren ve vatandaşlarının çıkarlarını koruma güdüsüyle hareket eden A.B.D. Hükümeti'nin çabaları etkili olmuştur. Üçüncü varsayım ilk adımın her zaman A.B.D. tarafından atıldığı fikrine dayanmaktadır. A.B.D. böylesine bir politika güderek Osmanlı topraklarında pazar alanını genişletmeyi ve ticari faaliyetlerini arttırmayı hedeflemiştir. Dördüncü varsayım, iki devlet arasındaki ilişkilerin öyle ya da böyle Osmanlı Devleti'nin Avrupalı güçlerle münasebetlerinin tesiri altında kaldığı düşüncesidir. Beşinci varsayım, Avrupa devletlerinin siyasi ve ekonomik baskıları altında bunalan Osmanlı Devleti'nin, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendisine müttefik bir devlet bulma arayışları içerisinde A.B.D.'ye özel bir yer verdiği düşüncesiyle ilgilidir. Altıncı varsayıma göre ise, Osmanlı Devleti ile A.B.D. arasındaki ilişkilerin düşüşe geçmesinin arkasında, A.B.D.'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmeye başlaması fikri yatmaktadır.[3]

3 Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, 1. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.s. 22-25.

1.2. OSMANLI AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE BAŞLANGIÇ EVRESİ

Türk-A.B.D. ilişkileri Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılı ile Cumhuriyet dönemi olmak üzere 200 yıllık bir süreci kapsar. Osmanlı A.B.D. ilişkilerinin geç başlamasının birinci nedeni, A.B.D.'nin tarih sahnesine geç yani 1783 tarihli Versailles Anlaşması ile çıkmış olmasıdır. A.B.D.-Türk ilişkilerinde gecikmenin bir ikinci nedeni de A.B.D. Kongresinin kabul ettiği Monreo Doktrini'dir. Monreo Doktrini gereğince A.B.D., Avrupa politikasına bulaşmamaya gayret gösterirken ticari ilişkilerini geliştirmek için büyük çaba sarf edecektir.[4]

Türk-Amerikan münasebetlerinde diplomatik ilişki talebi A.B.D.'den gelir. 1830 yılına ait bir arşiv vesikasında A.B.D.'nin öteden beri Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzalamak istediği belirtilmektedir.[5] Türkler ve Amerikalılar ilk olarak Osmanlı devletine bağlı Kuzey Afrika Beyliklerinde karşı karşıya gelmişlerdir.[6] Bu bölgede yer alan Cezayir ve Tunus'u yöneten beylerin Türk olması Osmanlı-A.B.D. ilişkilerinin dolaylı yollardan da olsa başladığına delalet etmektedir.[7] Burada A.B.D.'yi Kuzey Afrika'ya iten etmenleri sorgulamakta yarar vardır. Bir deniz devleti olan Birleşik Devletler, Akdeniz ticaretini kontrol altına almak ve Karadeniz'e ticaret gemilerini çıkarmak amacıyla Osmanlı Devleti ile münasebet kurmak ister.[8] Akdeniz ülkelerini A.B.D. için önemli kılan bir başka husus daha vardır ki bu da deniz ticaretine egemen olmayı gerektirir. A.B.D.'nin temel ihraç ürünlerinin başında yer alan mısır, tuzlanmış balık gibi malların satışında, Akdeniz ülkeleri önemli bir yer tutmaktadır.[9] Ancak gerek Trablus, Cezayir ve Tunus'un başkent İstanbul'dan uzak olması, gerekse bu bölge yöneticileri ile Osmanlı merkezi yönetimi arasında çok sıkı bir bağlantı olmaması, bu ilk karşılaşmanın ardından ikili ilişkilerde hızlı bir siyasileşme sürecinin başlamasını engellemiştir.[10]

4 Fendoğlu, a.g.e., s.s. 176-177.

5 Nurdan Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, 1. b., Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 34.

6 Fendoğlu, a.g.e., s. 180.

7 Şafak, a.g.e., s. 35.

8 Şafak, a.g.e., s. 34.

9 Mine Erol, "Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785–1816)", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, XXXII, S. 32, İstanbul, 1979, s. 689.

10 Erhan, a.g.e., s. 33.

1.3. AMERİKAN GEMİLERİ LEVANT'TA[11]

İngiliz bandıralı Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarını ziyareti 17. yüzyılda başlar. Bununla birlikte Osmanlı rıhtımına yanaşan Amerikan bandıralı ilk gemi, Salem'de 1782'de denize indirilen *Grand Turk*'tür.[12] 1797 yılında Amerikan bayrağı taşıyan ilk Amerikan gemisi İzmir'e gelmiştir. O yıllarda iki devlet arasında henüz bir ticaret anlaşması veya resmi bir ilişki olmadığından ilk Amerikan gemileri, Türkiye'de İngiliz *Levant Company* gemilerine tanınan haklardan ve ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. Onlar sanki İngiliz gemileriymiş gibi kabul edildiler. Bunun sonucunda hiçbir güçlükle karşılaşmadıkları gibi İzmir'deki İngiliz Konsolosluğu tarafından korundular.[13]

Amerika Birleşik Devletleri kurulduktan sonra Osmanlı Devleti ile ilişkiye geçilmesi için ilk girişimler, Amerika'nın Londra elçisi Rufus King'in Londra'daki Türk elçisi Agâh Efendi ile temasa geçmesi sonucu başladı. Bu ilişki sağlandığı takdirde Amerika hem Akdeniz'de itibarını arttıracak, hem de Karadeniz'de ticaret yapma imkânı kazanacaktı.[14]

Bu gelişmeler sonucunda Amerika Cumhurbaşkanı John Adams 1797'de Lizbon'da ülkesini temsil eden William Smith'i Osmanlı Devleti ile temas kurmakla görevlendirdi ise de bu istek gerçekleşmedi.[15] Bu arada Cezayir Dayısı'na Amerika'nın vergilerini getiren George Washington savaş gemisi, dayının ısrarı sonucu 200 yolcu ve hediyelerle beraber 1800 yılında İstanbul'a geldi. Bu savaş gemisi özellikle devlet erkânı

11 **Levant veya Bilad eş-şām** (Arapça: سوريّة الكبرى), **Maşrek** (Arapça: المشرق), net olmayan coğrafi bir terim olup, tarihsel süreç içerisinde Toros Dağları' nın güneyindeki Orta Doğu'da geniş bir alanı belirtmektedir. Batı'da Akdeniz, güneyde Arabistan Çölü ve Doğu'da Mezopotamya ile sınırlanmıştır. Levant Kafkasya Dağları'nı, Arap Yarımadası'nın belirli bir parçasını ve Anadolu'yu içermez. Kilikya' yı belki içerebilmiş olmasına rağmen, Sina Yarımadası, Levant ile Mısır arasında bir kara köprüsü oluşturduğundan dışarıda tutulabilir.

12 Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, 3. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 9.

13 Necla Günay, "Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı Amerikan İlişkilerine Etkileri", **Gazi Akademik Bakış**, C. I, S. 2, Ankara, 2008, s.s. 107-108; Erdal Açıkses, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, 1.b., T.T.K. Basımevi, Elazığ, 2003, s. 29; Şafak, a.g.e., s. 36

14 Hasan Özsoy, Kayseri'de Amerikan Misyoner Faaliyetleri Ve Talas Amerikan Koleji, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1995, s. 29.

15 Açıkses, a.g.e., s. 30.

tarafından çok nazik karşılanmış ve Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın oldukça ilgisini kazanmıştı. Bu ziyaret ile Osmanlı yetkilileri de Amerikan savaş gemileri hakkında bir fikir sahibi olmuşlardı.[16]

İki ülke arasında gelişen ticaret hacmi karşısında A.B.D., 1802'de William Stewart adlı bir şahsı İzmir'e konsolos olarak tayin etmiştir. Stewart 1803 Nisan'ında İzmir'e gelir. Kendisi 1803 senesine kadar A.B.D.'nin gayri resmi İzmir ticaret konsolosu olur. Ne var ki Osmanlı Devleti, İzmir'e atanan konsolosu tanımadığından, Stewart A.B.D.'ye geri dönmek zorunda kalır.[17]

1804 Aralık ayından itibaren Amerika'nın Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin hızla artmaya başladığı görülmektedir. Amerika'nın Türkiye'den satın aldığı mallar arasında pamuk, yün, zamkı Arabi, sünger, Türk halısı gibi ürünler bulunuyordu. Ancak en değerli ithal ürün afyondu.[18] Öte yandan Steward'ın ayrılışından sonra İzmir'de konsolos vekili olarak görevlendirilen İngiltere vatandaşı Robert Wilkinson'un A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporlarda A.B.D.'nin bölgeyle ticaretindeki gelişim rakamlarla ifade edilmekteydi. Wilkinson'un raporlarına göre, 1805'te altı ve 1806'nın ilk yarısında dört Amerikan ticaret gemisi İzmir limanını ziyaret etmiş; bunlar kahve, baharat, mum, rom ve pamuklu ürünler getirip, afyon ve kuru meyve götürmüşlerdi.[19]

Ticarette bu gelişmeyi göz önünde bulunduran A.B.D. Baltimorelu Sloane'ı, İzmir'e konsolos olarak gönderdiyse de Osmanlı Hükümeti birincisi gibi bu şahsı da tanımadı.[20] Bu gelişmeler üzerine A.B.D. Başkanı Adams, William Crane ve David Offley'i ikili ilişkilere memur etmiştir.[21]

Yaşanan sıkıntılar karşısında pratik bir çözüm arayan A.B.D., 1811 yılında David Offley'in önderliğindeki işadamlarına İzmir'de ilk Ame-

16 Özsoy, a.g.tz., s. 29.

17 Şafak, a.g.e., s. 37.

18 Orhan Köprülü, "Türk-Amerikan Münasebetleri", **Belleten**, C. LI, S. 200, Ankara, 1987, s. 930.

19 Erhan, a.g.e., s. 74.

20 Köprülü, a.g.m., s. 930.

21 Fendoğlu, a.g.e., s. 189. Orhan Köprülü bu süreçte Amerika'nın Osmanlı ile olan ticaretini yine İngiliz konsolosu aracılığıyla yürütmek zorunda kaldığını söylemektedir. Bkz. Köprülü, a.g.m., s. 930.

rikan Ticaret Odasını açtırtmıştı.[22] Ticaretevi görüntüsü altındaki bu kurum bir nevi konsolosluk gibi çalışmıştır. Offley, bir konsolosun yerine getirmesi gereken tüm görevleri ifa etmiştir. Aynı zamanda İzmir limanına gelen Amerikalı tacirlerin ilk uğrak yeri de burası olmuştur.[23] David Offley, 1816'da İzmir'de yeni Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa ile dostluk kurarak, Amerika'dan resmi bir talep olmamasına rağmen, paşadan, Amerikan konsolosu olarak tanınmak imtiyazını koparmıştır.[24]

Amerikalı denizci Henry D. S. Dearborn, 1819'da yayınlanan ve Osmanlı Devleti'nde ticaret imkânlarını anlattığı kitabında İzmir ve çevresine 36 sayfa ayırarak, bu limanın Amerikan kamuoyu ve ticaret çevreleri tarafından daha iyi tanınmasına katkıda bulundu. Dearborn kitabında, daha önce Akdeniz bölgesiyle sınırlı olan İzmir ticaretinin artık tüm dünyaya yayıldığını, Karadeniz ticaretinin bile İzmir üzerinden yönlendirildiğini vurgulayarak, dürüst ve çalışkan İzmirli tacirlerin, Amerikalılar için iyi ticari ortaklar olabileceklerini ifade ediyordu. Dearborn'a göre Amerikan gemileri İzmir'e kumaş, şapka, çivit, kahve, şeker, baharat, ince ve kalın yünlüler, kâğıt, ipek ürünleri, kadife, saat, cam, kristal, demir, porselen, keten, çelik, teneke, çivi, arsenik, cıva, kurşun, kükürt, rom, somon balığı, tereyağı, pirinç ve badem getirebilirlerdi.[25]

1823'de İzmir'deki Amerikan şirketlerinin sayısı dörde yükselmiş, daha önce kurulmuş olan *Perkins* ile *Woodmas & Offley* temsilciliklerine 1821'de *Langdon & Co*, 1823'te ise *Styth & Co of Baltimore* şirketleri eklenmiştir.[26] Ayrıca 1823'te 18, 1824'te 20, 1825'te 22 Amerikan ticaret gemisi İzmir limanını ziyaret etmiştir.[27]

1827 yılında birleşik düşman (Rus-İngiliz-Fransız) donanması, Navarin'de Osmanlı donanmasının büyük bir kısmını imha etmişti. Bu olaydan sonra Amerika, Osmanlı Donanması'na yapılan bu saldırıyı bir ihanet olarak telakki ettiğini bildirerek Osmanlı Devleti'ne yakınlık göstermeye başlamıştı. Osmanlı Devlet Erkânı'nın Amerikan teklifleri-

22 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 10; Fendoğlu, a.g.e., s. 189.

23 Yavuz Güler, "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)", **G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.VI, S. 1, Kırşehir, 2005, s. 232.

24 Köprülü, a.g.m., s. 930.

25 Erhan, a.g.e., s. 76.

26 Fendoğlu, a.g.e., ss. 189-190; Erhan, a.g.e., s. 76.

27 Erhan, a.g.e., s. 76.

ne sıcak bakmasında bu davranışın etkili olduğu söylenebilir. Özellikle Osmanlı'nın yeni kuracağı donanmada Amerika'dan faydalanabileceği fikri gündeme gelmişti. Bu gelişmeler sonucunda 1828 yılında David Offley İstanbul'a anlaşma için çağrılmışsa da karşılıklı aşırı beklentiler yüzünden anlaşma sağlanamamıştır.[28]

Osmanlı Devleti ile A.B.D. arasındaki ilişkilerin kurulması ve gelişmesi sürecinde ilk adım her zaman Amerikalılar tarafından atılmıştır. Babıâli'nin temkinli ve soğuk yaklaşımı karşısında bile siyasi ilişkilerin kurulması yönündeki ısrarlarını hafifletmeyen A.B.D. yöneticilerinin tavrını Çağrı Erhan, *"pragmatist girişimci ruhuyla, kapıdan kovulsa bacadan girer mantığıyla ve kâr kokusu almış yapışkan tüccar davranışıyla"*[29] ilişkilendirmektedir.

Kısacası resmi ilişkilerin kurulması kolay olmamıştır. Bunun için bir takım engellerin aşılması ve uzun boylu müzakerelerin yapılması gerekmiştir. Resmi münasebetlerin kurulması için A.B.D. hükümeti muhtelif tarihlerde müzakereciler göndermiştir; buna ait Washington'da Amerikan Devlet Arşivi'nde birçok malzeme muhafaza edilmiştir. Aynı zamanda İstanbul'da Başbakanlık Arşivi'nde de benzer malzemelere rastlanmaktadır.[30] En ilginç de zorlu bir süreçten geçen A.B.D.-Osmanlı münasebetlerinde gelinen noktadır. Bu konuda A.B.D. İstanbul konsolosunun 1879 yılında sarfettiği şu sözler çok manidardır: *"Mekke'de Peygamber'in mezarının*[31] *üstünde yanan kutsal lambaların gazı bile Pennyslvania'dan geliyor"*[32]

28 Açıkses, a.g.e., s. 31.

29 Erhan, a.g.e., s. 71.

30 Akdes Nimet Kurat, "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları", **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. V, S. 8-9. Ankara, 1967, s. 283.

31 Burada bir bilgi hatası vardır. Zira Peygamber olarak kastedilen Hz. Muhammet'in mezarı Mekke değil Medine'dedir.

32 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 11.

1.4. RESMİ İLİŞKİLERİN TESİSİ

1829 yılında A.B.D. adına yeni bir heyet İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti ile kendi ülkeleri arasında öteden beri süren ilişkilerin, doğrudan doğruya münasebet kurulabilmesi için bir ticaret anlaşması ile resmileştirilmesi teklifinde bulundu. Bölgesel dengeleri gözeten Osmanlı Devleti'nin en büyük endişesi İngiltere'dir. Mısır'ın işgali nedeniyle Fransa ile münasebetler zaten bozuktur. Bu yüzden İngiltere'yi de karşısına alma endişesi A.B.D. ile imzalanacak anlaşmanın gecikmesine yol açmıştır.[33] Yapılan görüşmeler ve 8 Şubat'ta hazırlanan ön taslağın ardından bir tüccar olan A.B.D. temsilcisi Charles Rhind ile Reisü'l-Küttap Mehmet Hamit Efendi 7 Mayıs 1830 (14 Zi'l-kade 1245) tarihinde, ilk Osmanlı-A.B.D. *Ticaret ve Seyri Sefain Anlaşması*'na imzayı atmışlardır.[34]

Osmanlı-A.B.D. *Ticaret ve Seyri Sefain Anlaşması* 9 maddeden oluşmakta ve anlaşmayla A.B.D.'ye *"en ziyade müsaadeye mazhar millet"* (most favored nation treatment for commerce) statüsü verilmektedir. Ayrıca Osmanlı limanlarını ziyarete gelen Amerikalı tacirlerden, daha önce bu statü tanınan diğer ülke tacirlerinden alınan gümrük ve resimlerden daha fazlasının talep edilmemesi ve Amerikalıların da diğer ülkelere verilen her tür ayrıcalık ve muafiyetten yararlanmaları fikri benimsenmiştir. Yine bu anlaşma ile iki ülke arasında diplomatik ilişki, suçluların iadesi ve A.B.D. ticaret gemilerinin Boğazları serbestçe kullanarak Karadeniz'e geçebilmeleri sağlandı.[35]

Osmanlı-Amerikan ilişkileri 1862 yılında 1830 anlaşmasının genişletilmesinden oluşan yeni bir ticaret sözleşmesi ile yeni bir döneme girmiştir. Sözleşmeyle A.B.D.'ye verilen ekonomik imtiyazlar arttırılmıştır.[36] Eski anlaşmanın 1. maddesi *"en ziyade müsaadeye mazhar millet"* ibaresine dokunulmamıştır. 1839'dan beri % 8 olarak belirlenmiş ihraç gümrüğü resminin, tedricen % 1'e kadar indirileceği, ithal gümrüğü resminin ise % 1 olarak kalacağı karara bağlanmıştır.[37]

33 Şafak, a.g.e., s.s. 38-39.

34 Yahya Bostan, The United States' Efforts At Being A Great Power And Its Effects On Otoman-United States Relations At The End Of The Nineteenth Century, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s.s. 43–44.

35 Güler, a.g.m., s. 233; Fendoğlu, a.g.e., s.s. 194-195.

36 Şafak, a.g.e., s. 44.

37 Köprülü, a.g.m., s. 934.

1862 anlaşması, 1830'da imzalanana göre, Osmanlı-A.B.D. ilişkilerini oldukça ayrıntılı olarak düzenlemiştir. İstanbul'daki A.B.D. elçisi Edward Joy Morri bu anlaşmayı Osmanlı Devleti'nin bugüne kadar imzaladığı en liberal sözleşme olarak nitelemiştir.[38] Ayrıca bu anlaşmayla getirilen en önemli yenilikler ikinci maddeyle düzenlenmişti. Bu maddeyle, A.B.D. vatandaşlarının, Osmanlı Devleti'nin her yerinde alım-satım yapabilecekleri kabul edilirken, tekel (yed-i vahid) usulünün kaldırıldığı ve A.B.D. vatandaşlarına zorla mürur tezkeresi[39] satmaya kalkan valilerin cezalandırılacağı da karara bağlanmıştı. Üçüncü madde, Amerikalı tacirlerin veya onların vekillerinin, Osmanlı topraklarında kullanmak üzere ticaret ve sanayi malı satın almaları halinde, *"en ziyade müsaadeye mazhar millet"*lerin vatandaşlarından daha fazla vergi ödememeleriyle ilgiliydi.[40] 1862 anlaşması, 1884 yılında Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılmış ve 1830 tarihli anlaşmaya geri dönülmüştür.[41]

1.5. MİSYON, MİSYONER VE MİSYONERLİK

1.5.1 Misyon

Misyon, Latince *missio* kelimesinden türemiş olup, İngilizce ve Fransızcada *mission* şeklinde kullanılmaktadır. Türkçeye *misyon* telaffuzuyla aynen alınmış olan bu kelime sözlükte; görev, hizmet, yetki, vekalet, bir kimseye bir işi yapması için verilen özel vazife ve bu vazifenin yerine

38 Fendoğlu, a.g.e., s.s. 198-199.

39 Osmanlı Devleti'nde ülke içinde seyahat etmek ve İstanbul'a gitmek için yerel yönetimden alınan izin ve geçiş belgesi. Bir yıl için geçerli olan mürur tezkeresine kişinin tüm kimlik bilgileri, nereye ve niçin gittiği yazılırdı. Gelişigüzel yerleşimleri engellemek, vergi yükümlülüğünden kaçışı, kaçak işçi ve işsiz akınını önlemeye yönelik olan bu uygulama 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kişisel özgürlüğe aykırı olduğu gerekçesiyle kaldırılmıştır. Bkz., Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)", **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 21, S. 33, Ankara, 2003, s.s. 105-110.

40 Erhan, a.g.e., s. 168.

41 Güler, a.g.m., s. 235.

getirilmesi için gönderilen kimseler anlamlarına gelir.[42] Latince'de *göndermek* anlamına gelen *mittere* fiiline de dayandırılan *mission* sözcüğü, Fransızcadan Türkçeye geçmiştir.[43] Kelimenin terim anlamı ise Hıristiyanlığı Hıristiyan olmayanlar arasında yayma görevidir.[44] Kilise hukukunda *mission*, bir görevi yerine getirmek amacıyla vazifelendirilen delegasyonun gücünü ifade eder.[45]

1.5.2. Misyoner

Misyoner, bir kilise teşkilatı veya herhangi bir Hıristiyan cemaat tarafından Hıristiyanlığı veya İncil'in mesajını yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen ve bu çerçevede özellikle Hıristiyan olmayan toplumlarda görevlendirilen kişidir.[46] Misyoner kelimesi, propaganda çalışmaları için gönderilen kadın ve erkekleri belirtmektedir. Hıristiyanlığı kabul etmemiş ülkelerde, çeşitli faaliyetler adı altında yürütülen Hıristiyanlık propagandasının her türüne misyonerlik denir.[47] Esas itibariyle Hıristiyanlar diğer milletleri bir başka değişle aralarında propaganda faaliyeti yürüttükleri yerli nüfusu kâfir olarak görürler. Mesele sadece bunların Hıristiyanlığa dönüşümlerini sağlamak değildir aynı zamanda onları kendi mezheplerine kazandırmak isterler.[48] Söz konusu Türkler olunca,

42 Charles W. Formen, "Missionary Movements", **Encyclopedia Americana (EA)**, Vol. XIX, New York, 1968, p. 228; Redhouse English-Turkish Dictionary, "*Mission*" Maddesi, pp.. 627–628

43 Ayten Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", **Ermeni Sorunu-II, Yeni Türkiye Dergisi**, S. 38, Ankara, 2001, s. 948.

44 Gazi Erdem, "Misyonerlik ve Misyonerlerin Çalışma Metodları", **Diyanet İlmi Dergi**, C.XXXVIII, S. 2, 2002, http://www. diyanet.gov.tr/turkish/DIYANET/ilmi_dergi/ilmi/main.asp?makno=2, (15.10.2011), par. 8.

45 Adnan Şişman, "Misyonerlik Ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal Ve Kültürel Müesseseler", **Genel Türk Tarihi**, ed. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, C.VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 595.

46 Global Mission Today: Seven Questions, "Ministry & Theology in Global Perspective: Contemporary Challenges for the Church" ed. Don A. Pittman, Ruben L.F. Habito, Terry C. Muck, USA, 1996, p. 223.

47 Halit Ertuğrul, **Kültürümüzü Etkileyen Okullar: Günümüzde Misyonerlik Faaliyetleri**, 9.b., Nesil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 23.

48 Cemal Yetkiner, American Missionaries, Armenian Community, and the Making of Protestantism in the Otoman Empire, 1820–1860, City University of New York, Graduate Faculty in History, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), New York, 2010, p. iv.

bu amaç daha da önem kazanır. Fransız konsoloslarından Marquie de Bonnac XIV. Louis'ye yazdığı sefaretnamede bu amacı şöyle dile getirir: *"Türkiye'de mukaddes dinimizin ilerlemesi için üç büyük gaye vardır: Türkler'in Hıristiyanlaştırılması, mutezile Rumlarla Ermeniler'in birleştirilmesi, cehalet ve kabalığın bu iki kiliseye soktuğu hataların, dalaletlerin kaldırılması..."*[49] Protestan misyonerlerin doğuya gerçekleştirdikleri yolculukta, 1831 yılında İstanbul'a ulaşmaları ve bu kentte faaliyet göstermeye başlamaları da hep Osmanlı İmparatorluğunda bir *Protestan millet* oluşturmak içindi.[50]

1.5.3. Misyonerlik

Misyon ve misyoner kavramlarının türevi olarak kabul edilen misyonerlik ise misyonerlerin gerçekleştirdikleri tebliğ vazifesidir. Misyonerlik faaliyetleri, son derece planlı ve disiplinli bir şekilde yürütülmektedir. Başka bir ifadeyle misyonerlik *" ne'nin niçin ve nasıl yapılacağına dair verilen bir karar süreci içerisinde yapılan faaliyetlerin bir bütünü"*[51] olarak gerçekleşmektedir.

Hıristiyanlıkta misyonerlikle ilgili referanslar eldeki mevcut İncillerde İsa'ya atfedilen çeşitli ifadelere dayandırılır. Yeni Ahit'te yer alan ve Sinoptik İnciller olarak adlandırılan ilk üç İncil'de çarmıh hadisesi öncesi İsa'nın, mesajını, öncelikle içinde yaşadığı İsrailoğulları arasında yaymayı hedeflediği anlatılır.[52] Bu konuyla alakalı olarak İsa İncil'de *"Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim"*[53] demektedir. Bununla birlikte İncil yazarlarına göre İsa, çarmıhta öldükten üç gün sonra dirilmiş ve tebliğ konusundaki fikrini değiştirmiştir.[54] İncil'de İsa'nın bu yöndeki mesajı şu şekilde yer almaktadır:

49 Necmettin Tozlu "Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları", **Osmanlı, II, Yeni Türkiye Dergisi**, S. 32, Ankara, 2000, s. 787.

50 Yetkiner, a.g.tz., s. iv.

51Abdulkadir Yeler, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye", **İlim Yayma**, S. 1, Yıl 1, İstanbul, 2005, s. 40.

52 Şinasi Gündüz, "Misyonerlik Ve Hıristiyan Misyonerler", **Diyanet İlmi Dergi**, C.XXXVIII, S. 2, 2002, http://www.diyanet.gov.tr/turkish/DIYANET/ilmi_dergi/ilmi/main.asp?makno=1, (15.10.2011), par. 12.

53 İncil, Matta (15:24).

54 Erkan Taşçı, Din Sosyolojisi Açısından Misyonerlik Ve Günümüz İslam Toplulukları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s. 11.

İsa yanlarına gelip kendilerine şunları söyledi: "Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin. Size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben, dünyanın sonuna dek her an sizinle birlikteyim.[55]

Esas itibariyle misyonerlik teşkilatları tarihin hiçbir döneminde sadece dini amaçlı müesseseler olmamışlardır. Misyonerlik faaliyetlerinin doğrudan veya dolaylı etkileri her zaman dinin kapsamının dışına taşmış, siyasi, coğrafi, sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan misyonerlerin gönderildikleri ülkelerin lehine, gittikleri ülkelerin ise aleyhine sonuçlar doğurmuştur.[56] Misyonerlerin bu doğrultuda hareket ettikleri ve ne oranda başarı sağladıklarını göstermesi açısından 1963'te bağımsızlığına kavuşan Kenya'nın ilk Başbakanı Kamau Kenyetta'nın şu sözleri oldukça manidardır: *"Misyonerler geldiğinde İncil onların, topraklar Afrikalıların elindeydi. Bize gözlerimizi kapayarak dua etmesini öğrettiler. Neden sonra gözlerimizi açtığımızda, İncil bizim, topraklar onların olmuştu."*[57]

1.6.HIRİSTİYAN MİSYONERLİĞİNDE BİR İLK ÖRNEK: PAVLUS VE MİSYON ANLAYIŞI

Hıristiyanlığın başlangıcında en dikkat çekici şahsiyet Pavlus'tur. Hıristiyanlık tarihinin tartışmasız en önemli şahsiyeti olan Pavlus, gerek teolojik söz ve yorumlarıyla gerekse savunduğu öğretileri yayma konusunda gösterdiği olağanüstü çaba ve bu konuda uyguladığı yöntemlerle Hıristiyanlık için önemli bir kaynaktır.[58]

Pavlus'un yaşamı ve öğretilerine ilişkin bilgilerin temel kaynağı Yeni Ahit'tir. Yeni Ahit içerisinde bulunan ve Pavlus'a atfedilen mektupların dışında, Resullerin İşleri kitabında da Pavlus'un yaşamı ve öğretileri ko-

55 İncil, Matta (28:18-20).

56 İsmail Yeniçeri, "Misyonerlik Ve Türkiye'ye Yansımaları", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S. 1, Yıl 1, Ankara, 2003, s. 91.

57 Osman Cilacı, **Hıristiyanlık Propagandası Ve Misyonerlik Faaliyetleri**, 6. b., T.D.V. Yayınları, Ankara, 2005, s. 15; Bayram Küçükoğlu, **Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri (Dünü-Bugünü Ve Yarını)**, 1.b., IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 11.

58 Şinasi Gündüz, **Misyonerlik**, 2.b., T.D.V. Yayınları, Ankara, 2006, s.s. 46-47.

nusunda önemli bilgiler mevcuttur.[59] Doğum tarihi olarak İsa'dan 5–7 yıl öncesinden, İsa'dan sonra 10'a kadar değişik tarihler verilmektedir. Genel kanaat, İsa'dan sonraki ilk 10 yılda doğduğu yönündedir. Öte yandan 62–67 tarihleri arasında öldüğü ifade edilmektedir.[60]

Pavlus, Kilikya'nın Tarsus şehrine yerleşmiş olan bir Yahudi ailesinin çocuğudur. Resullerin İşleri kitabı, Pavlus'un Kudüs'te parlak bir Yahudi okulu olan Gamaliel'in okulunda yetiştiğini yazar.[61] Hıristiyan ilahiyatçı Hans Küng, Pavlus olmaksızın ne Katolik Kilisesinden, ne Yunan ya da Latin patristik teolojisinden ve ne de Hıristiyan-Helenistik kültüründen bahsedilebileceğini ifade etmektedir.[62] Pavlus, Hıristiyanlık tarihindeki en önemli, sistematik olması anlamında ise ilk ve gelmiş geçmiş en büyük misyonerdir.[63] Günümüz Hıristiyan akidesinin hemen her öğesinin, onun geliştirdiği, yorumladığı öğretilere dayanması nedeniyle, Hıristiyanlık tarihinde haklı bir yere ve şöhrete sahip olan Pavlus, Hıristiyan geleneğinde İsa'nın da ötesinde, merkezi yer tutan bir şahsiyettir. Kendisinden önce Roma İmparatorluğunun değişik bölgelerinde Hıristiyan geleneğine bağlı öncü misyonerler vardıysa da bunların hiçbiri Onun kadar etkili ve başarılı olamamıştır.[64]

Pavlus, Korintlilere birinci mektubunda, inandığı öğretileri yayarken yaptığı fedakârlığı ve karşılaştığı zorlukları konu edindiği sözlerinde dini yaymada hedef aldığı kişilere misyonu götürürken uyguladığı metodu şöyle anlatır:

> *Ben özgürüm, kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kişi kazanayım diye herkesin kölesi oldum. Yahudileri kazanmak için Yahudilere Yahudi gibi davrandım. Kendim Kutsal Yasa'nın denetimi altında olmadığım halde, Yasa altında olanları kazanmak için onlara Yasa altında-*

59 Emine Atay (Yılmaz), Hıristiyanlıkta Asli Günah İnancı, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2005, s. 55.

60 Bilal Doğan, Hıristiyanlıkta Asli Günah Doktrini, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2008, s. 33.

61 Suat Yıldırım, **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, 1.b., Işık Yayınları, İzmir, 2005, s. 59.

62 Şinasi Gündüz-Mahmut Aydın, **Misyonerlik, Hıristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri**, 1.b., Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s.s. 26-27.

63 Gündüz, **Misyonerlik**, a.g.e., s. 47.

64 Mustafa Cintosun, Misyonerlik ve Harput'taki Misyoner Okulları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 2006, s. 7.

mışım gibi davrandım. Tanrı'nın Yasasına sahip olmayan biri değilim, Mesih'in Yasası altındayım. Buna karşın, Yasa'ya sahip olmayanları kazanmak için Yasa'ya sahip değilmişim gibi davrandım. Güçsüzleri kazanmak için onlarla güçsüz oldum. Ne yapıp yapıp bazılarını kurtarmak için herkesle her şey oldum. Bunların hepsini Müjde'de payım olsun diye Müjde'nin uğruna yapıyorum.[65]

Pavlus'un bu metodolojisi, kendisinden yüzyıllarca sonra yaşayan Makyevelli'nin çokça tartışılan meşhur *"davaya giden her yol mubahtır"* ilkesini akla getirmektedir. Bir başka değişle Pavlus, Makyevelli'den çok önce bu anlayışı prensip edinmiş ve kendisini rehber edinenlere bunu miras bırakmıştır. Açıkça anlaşılacağı gibi Pavlus'un bu misyon anlayışı, muhatap aldığı insanları ne yapıp edip kazanmayı ya da Hıristiyanlaştırmayı amaçlayan ve bu uğurda gerekiyorsa her yola başvurmayı caiz gören bir anlayıştır. Misyonerlerin gittikleri yörelerde başvurdukları yöntemler dikkate alındığında, Pavlus'un bu metodolojisinin misyonerlikte temel alındığı anlaşılmaktadır.[66]

1.7. HIRİSTİYANLIK İÇERİSİNDE TEOLOJİK BİR SAPMA: PROTESTANLIK

Protestanism kelimesi, Latincede mahkemelerde karar anlarında kullanılmaktaydı. Kelime manası ise bir şeye şahitlik etmek, kabul etmek, açıkça beyan etmek, ya da halka açık bir beyan da bulunmaktır.[67] Kelime teknik olarak ise Lutheran Prenslerin Krala karşı gerçekleştirmiş oldukları protestodan ortaya çıkan yapılanma için kullanılmaktadır.[68] Protestan kelimesi aynı zamanda 'başkaldıran' 'itiraz eden' anlamlarına gelmektedir. 16. Yüzyılda Martin Luther, Roma Katolik Kilisesinin, günahların bağışlanmasını, Kutsal Kitabın yorumlanmasını ve hüküm çıkarmayı kendi tekelinde tutması gibi hususlara karşı çıkarak ilk itirazı başlatmıştır.[69]

65 İncil, 1. Korintliler (9:19–23).

66 Gündüz-Aydın, a.g.e., s. 29.

67 J.L. Payton "Protestant", **Encylopædia of Religion and Ethics**, TNT Clark, The Scholar Press, Edinburgh, 1980, pp. 410–412.

68 Payton, a.g.e., p. 411.

69 İshak Torun, "Kapitalizmin Zorunlu Şartı Protestan Ahlâk", **C.Ü.İ.İB.F. Dergisi**, C. III, S. 2, Sivas, 2002, s. 90.

Protestanlar akla büyük yer vererek yerleşmiş kaideleri protesto ettikleri için bu adı almışlardır. Protesto hareketinin yaygınlık kazanması, reformasyonun başlaması ve çeşitli kiliselerin doğmasıyla sonuçlanmıştır. Protestanlığa göre Allah'a ulaşabilmek için hiçbir kilise görevlisinin aracılığına ihtiyaç yoktur.[70]

Protestan reformu öncesi papalık ve kilise alarm vermektedir. Buna bağlı olarak kiliseyi düştüğü durumdan kurtarmak ve ihya etmek amaçlı üç farklı girişim veya yöntem denenmiştir. Bunlar, bizzat Kilise içerisinden idari kararla/konsille bir reform yapma, mistik hareketlerin manevi ihya çabası, seküler idarecilerin girişimleri biçiminde özetlenebilir. Kilisenin kötü durumu yanında Rönesans döneminin de şüphesiz Protestan Reformunun ortaya çıkışında hazırlayıcı bir etkisi olmuştur.[71]

Bununla birlikte bu dönemde gerek çiftçi ve köylülerden toplanan vergilerle gerekse de Endüljans uygulamasından elde edilen gelirlerle İtalya'daki devletlerin en güçlülerinden biri haline gelen papalık bu gücü bırakmamak için elinde bulundurduğu siyasi ve askeri otoriteyi kullanmaktan çekinmemiştir.[72]

Diğer taraftan 16. yüzyılda Batı Hıristiyanlığı bünyesinde kendisini gösteren bir reform hareketinden doğmuş olan Protestanlık, başlangıçta ne yeni bir din ne de yeni bir mezhep olarak takdim edilmiştir. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan bu reform teşebbüsü, Batı Kilisesini başı ve uzuvları içinde derin bir reforma tabi tutmayı öneriyordu. Dolayısıyla Protestanlığın doğuşunda hiçbir idari ihtilaf da söz konusu olmamıştır.[73]

70 Ferah Karakılınç, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin Tarihi Gelişimi Amaçları Siyasi Faaliyetleri Ulaşmak İstediği Statü Ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Politikalar, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze, 2006, s. 8.

71 Bekir Zakir Çoban, Hıristiyanlıkta Papalık Kurumu: Ortaya Çıkışı Tarihsel Gelişimi Ve Bugünkü Durumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2007, s.s. 99–101.

72 Erdem Zengül, Ankara'daki Protestan Misyonerliği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 22.

73 Mehmet Aydın, **Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık**, 2.b., T.D.V. Yayınları, Ankara, 2005, s. 129.

Kısacası, Katolik Kilisesi'ndeki bozulma, ruhban sınıfının dini istismar ederek kendine çıkar sağlaması, endüljans sorunu ve kilisenin artan mal varlığı, Protestanlığın öncüsü Luther'den önce de çok sayıda reformcunun ortak eleştiri konuları olmuştur. Fakat reform görüşü taşıyan bu ilahiyatçıların hiçbirisi tam bir Reform hareketi başlatamamıştır.

1.8. PROTESTANLIK İÇİN ÖNCÜ BİR REFORMİST: MARTİN LUTHER

Protestan Reformunun öncüsü kabul edilen Martin Luther (1483-1546), böylesine sıkıntılı ve karmaşık bir ortamda ortaya çıkmıştır. Almanya'nın Eisleben kentinde dünyaya gelen Luther, içe kapanık, karamsar ve endişeli karakterinin yanı sıra yaşadığı bazı mutsuz tecrübeler nedeniyle rahip olmaya yemin etmiş ve genç yaşında Agustin tarikatına katılmıştır.[74]

O, uhrevi kurtuluşun iyi amellerle değil, imanla olacağına inanmaktaydı. 31 Ekim 1517'de Wittenberg kalesinin kapısına 95 maddelik bir liste asmıştı. Bu listede günahların para ile satın alınamayacağını belirtmekteydi. Ona göre af yetkisi papaya değil, yalnız Tanrı'ya aitti. 1520 yılına Papa X. Leon'un kendisini kınamak üzere gönderdiği fermanı talebelerinin gözleri önünde yakmıştı.[75] Roma Katolik Kilisesi, Almanya'nın ücra bir kentinde, pek tanınmayan bir papazın eleştirilerini başlangıçta ciddiye almaz ve bulunduğu bölgenin idarecisinden cezalandırmak için Luther'i Roma'ya vermesini ister. Ancak Saksonya prensi, Luther'in dinlenilmeden cezalandırılamayacağını ifade eder ve reformcuyu Roma'ya göndermez. Papalık ve Roma Kilisesi artık Luther'in önemini kavramıştır.[76]

Luther 3 Ocak 1521 tarihinde Papalık tarafından aforoz edilmiş aynı yıl yapılan Worms Diyetinde yasal hakları elinden alınmıştır. Sonraki yirmi beş yıl boyunca halkın anlayacağı bir dille kitaplar yayımlamış, Kutsal Kitabı tercüme etmiş ve halkı, Roma ile olan anlaşmazlıklar ko-

74 Hakan Olgun, **Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık**, 1.b., İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 21.

75 Yıldırım, a.g.e., s.s. 276-277.

76 Olgun, a.g.e., s. 23.

nusunda bilgilendirmiştir.[77] 1529 yılında Speyer Meclisinde İmparator V. Karl'ın Luther'i durdurmak istemesi ve Alman prenslerin bazılarının bu durumu protesto etmeleri, hareketin *Protestan* şeklinde adlandırılmasına neden olmuştur. Luther, hareketinin esaslarını 1530 yılında Ausburg Meclisinde açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra Katolik Kilisesinde bir bölünme olmuş ve bağımsız bir Protestan Kilisesi ortaya çıkmıştır.[78]

Katolik Kilisesine karşı Luther'in başlattığı reform hareketi, özellikle öğrencisi Melancthon'un çabalarıyla geliştirildi. Melancthon, Luther'in görüşlerini eserlerinde derlemiş, ayrıca Lutherci anlayışın temel özelliklerini sistemleştirmiştir. Lutheran Protestanlık hareketi Avrupa'nın kuzeyinde, Danimarka, İsveç ve diğer İskandinav ülkelerinde yayılmıştır. Günümüzdeki Lutherci kiliseler, Reform kiliseleriyle birlikte Protestanlığın ana gövdesini oluşturmaktadır. Almanya genelinde Lutherci kiliseler, Evangelik kiliseler olarak da nitelendirilmektedir.[79]

1.9. PROTESTANLIĞIN MİSYONERLİK YORUMU: EVANGELİZM

Evangelizm kelimesi sözlük anlamı olarak, kutsal kitaba yönelmek, dönmek anlamına gelmektedir.[80] Dini terminolojide ise resmi vaazla veya kişisel tanıklıkla İsa'nın gerçek öğretisinin, Hıristiyan Kutsal Kitabının veya iyi haberlerin yayılması işlemidir. Bu, Tanrı'nın ruhunun başlangıcı olup Tanrı kelamının egemenliğini yaymadır.[81]

Evangelizm Yeni Ahit'te geçen bir kavram olup, Yunanca *Euangelion* kelimesinden türemiştir ve *müjdeli (güzel) haber* anlamına gelmektedir.[82]

77 Mustafa Numan Malkoç, Günümüz Türkiyesinde Protestanlık, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2006, s. 8.

78 Malkoç, a.g.tz., s. 8.

79 Gündüz, **Hıristiyanlık**, a.g.e., s. 120.

80 Erhan Akdemir, "Amerika'nın Ortadoğu Politikasının Şekillenmesinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü", **Uluslararası Hukuk Ve Politika Dergisi**, USAK yayınları, c. II, S. 8, Ankara, 2007, s. 62.

81 Mehmet Alparslan Küçük, Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005, s. 147.

82 Küçük, a.g.tz., s. 146; Gündüz-Aydın, a.g.e., s. 43; Akdemir, a.g.m., s. 62; Tuncer Günay, **Misyoner Örgütleri ve Misyonerlik Faaliyetleri**, 1.b., A.T.O., Ankara, 2004, s. 149.

Özellikle misyonerlik teriminin Hıristiyan olmayan insanlar arasında oluşturduğu olumsuz imajı değiştirmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Misyonerlik terimi sömürgeci ve emperyalist bir anlam ifade ederken evangelizasyon daha yumuşak bir kavramdır.[83]

Evangelizmin muhatabı yalnızca Hıristiyanlık dışı diğer din mensupları değil, dine karşı ilgisiz kalan Hıristiyan halklar da dâhil tüm toplumlardır. Dolayısıyla evangelizm, misyonerlikten farklı olarak hem Hıristiyanlara hem de Hıristiyan olmayanlara yönelik İncil mesajının sunulması amacına yöneliktir.[84]

Evangelizm kavramı özellikle Protestan misyonerlik faaliyetlerinde anahtar bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bugün birçok evangelik kilise, kurduğu misyoner teşkilatlarıyla dünyanın dört bir tarafında Hıristiyanlık propagandası yürütmektedir.[85] Protestan Ermeniler evangelizmi *"birisinin kendi evinin arka bahçesindeki görevi keşfetmesi"* olarak tanımlamaktadırlar.[86]

Hıristiyan teologlar, evangelizasyonun tüm insanlara uygulanmasının gerekliliğini ortaya koyabilmek için belli başlı bazı metinleri kullanırlar. Bu teologlara göre, Tanrı İbrahim'le yaptığı ahitte *Onun tüm neslinin kutsanacağını* belirtir. Tanrı'nın İbrahim'le yapmış olduğu bu ahdin evrensel bir önemi vardır. Bu ahit çerçevesinde önceleri İsa'nın tebliğ alanı yalnızca İsrailoğullarıdır. Fakat Mesih, çarmıha gerildikten sonra tüm dünyanın kurtuluşu için tekrar gelir.[87]

Protestan Ermeniler, İsa Mesih'in tek kurtarıcı olduğu fikrinin insanlara iletilmesi ve öğretilmesi veya diğer bir deyişle evangelizmin uygulanması gerektiğine inanırlar. Onlara göre bu, İsa Mesih'in bir emri olup, her müjde hizmetlisi ve Mesih'e inanan kişi tarafından ye-

83 Mustafa Akyul, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Misyonerlik Faaliyetlerinin Etkileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 9.

84 Akyul, a.g.tz., s. 10.

85 Gündüz-Aydın, a.g.e., s. 43.

86 Küçük, a.g.tz., s. 147.

87 Dursun Ali Aykıt, **Misyon ve İnciller; Misyonerliğin Tarihsel Kökenleri**, 1.b., Kesit Yayınları, İstanbul, 2006, s. 26.

rine getirilmesi zorunlu olan bir görevdir.[88] Bursa'da bir müddet görev yapmış misyonerlerden Daniel Ladd evangelizmin tanımı yaparken şunları söylemektedir: *"Evangelizm, Tanrı'nın hoşnut olacağı ahlaki davranış ve değerleri kalpten ve gönülden yaşamak üzerine kuruludur."*[89]

Kısacası evangelizm, evangelistlerin Hıristiyanlığın esasları ve İsa'nın öğretisiyle ilgili bilgisi olmayan bölgelere giderek oralarda bunları ilan etmeleridir. İncil vaizi (evangelist) olmanın ne anlama geldiğini ve kendisinin İncil vaizi olmaktan ne kastettiğini açıklayan Luiten, şöyle demektedir: *"Evangelist olmak, inancı zayıf veya inançsız insanlarla iletişim kurmaktır."*[90]

1.10. OSMANLI TOPRAKLARINDA PROTESTANLIK DIŞI MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

1.10.1. Katolik Misyonerliği

Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinde bulunan ilk Hıristiyan grup Katoliklerdir. Doğuya bilhassa da Osmanlı topraklarına yönelik *misyon* hareketinin başlangıcı 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Fransa'nın 18 Ekim 1569 tarihinde Kapitülasyonları güvence altına alması neticesinde Osmanlı İmparatorluğunda Katolik Fransa'nın etki ve nüfuzu iyiden iyiye hissedilmeye başlanmıştı.[91] Aslında 1534 yılından beri İstanbul'da görev yapmaya başlayan Fransız büyükelçileri, Osmanlı topraklarında faaliyet gösterecek olan Katolik misyonerlere destek oldular ve onların hamiliğini yaptılar. Onlara göre her Katolik din adamı Osmanlı topraklarındaki Fransız gücüne güç katmaktaydı.[92]

88 Küçük, a.g.tz., s. 147.

89 Mr Ladd, "Devotion to Forms", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 347.

90 Aykıt, a.g.e., s.s. 28-29.

91 Yetkiner, a.g.tz., s. 38.

92 Selahattin Satılmış, I. Dünya Savaşından Önce Nesturiler Ve Misyonerlik Faaliyetleri, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2006, s. 35.

Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra İstanbul'a gelen ilk Katolik misyoner grubu ise Jesuite (Jezuit, Cezvit) rahipleridir. Cizvitler 8 Kasım 1583 tarihinde beş kişilik bir grup olarak İstanbul'a gelmişlerdir.[93]

Cizvit tarikatı köken itibariyle asker olan ama askeriyeden ayrılıp kendisini dine adayan, din ve felsefe üzerine eğitim gören Ignatius Loyola tarafından altı arkadaşı ile birlikte 1534 yılında Roma'da kurulmuştur. Katolik Cizvit tarikatı İslam dünyasında yürütülen misyonerlik faaliyetleri bakımından çok önemlidir. Çünkü bu tarikat Hıristiyanlık tarihinde dinin köklerine sıkı sıkıya bağlı ilk sistemli misyonerlik hareketidir; hatta kuruluş amacı büyük ölçüde misyonerliktir.[94]

Katoliklerin öncelikli hedefi Osmanlı Devletindeki Ortodoks ve Doğu Hıristiyanları bilhassa da Ermeniler arasında misyonerlik yaparak Katolikliği güçlendirmekti. Bu dönemde Katoliklerin Galata'da dokuz, İstanbul'un içinde de üç kiliseleri bulunmaktaydı.[95] Ayrıca Osmanlı topraklarında ilk misyoner okulu Katolik misyonerler tarafından açılmıştır. 1583'te açılan Saint Benoit isimli bu okul, misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki eğitim-öğretim faaliyetlerinin başlangıç noktasını oluşturması bakımından önemlidir.[96]

17. yüzyıldan itibaren Osmanlıdaki Katolik propagandası gittikçe artmaya başlamıştır. Bundan sonra dil kursları, hastaneler, dispanserler, yetimhaneler, yayınevleri, çok amaçlı yardım teşkilatları ve özellikle okullar ile Osmanlı toplum hayatının hemen her safhasında görülen Katolik misyoner faaliyetlerinin ardı arkası kesilmemiştir.[97] 1695 yılında Osmanlı Devleti'nin yayınladığı bir Ferman, Katolik misyonerliğinin önünde bir set oluşturuyor ve Roma ile birleşen Hıristiyanların

93 Tülün Taş, 19. Yüzyılda Anadolu'da Katolik Misyonerlerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2006, s. 12.

94 Abdülhamit Birışık, **Oryantalist Misyonerler Ve Kur'an [Batı Etkisinde Hint Kur'an Araştırmaları]**, 1.b., İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 25.

95 Serdar Ay, Misyonerlik Ve Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2007, s. 40.

96 Satılmış, ag.tz., s. 36.

97 Taş, a.g.tz., s. 13.

mahkûm edileceğini belirtiyordu. Buna rağmen Katolik misyonerler; Doğu Hıristiyanlarıyla bilhassa de Ermenilerle irtibatı kesmiyorlardı.[98]

1808 yılında İstanbul'da Katolik patrikliğin temsilcisi Giovanni Battista Fonto yönetiminde yapılan Osmanlı Katoliklerinin sayımı, kentte 32,000 Katoliğin varlığını ortaya koymuştur. Bu nüfusun 800'ü Avrupa kökenli Katolikti. 500'ü Halepli Latin Araptı. Katolik Ermeniler, toplam Katolik nüfusun büyük bir kısmını oluşturuyordu. Bunların toplamı ise 30,000 civarındaydı.[99]

Katoliklerin, Ermeniler arasında ne oranda başarılı olduklarını göstermesi açısından, 1885–1886 yıllarında İstanbul'da 12. A.B.D. Büyükelçisi olarak görev yapan Samuel S Cox'a kulak vermekte yarar vardır:

> *Gregoryen Ermenilerin sayısı 3.750.000'dir. Gregoryenlerin 2.325.000'i Türkiye'de yaşamaktadır. Katolik Ermeniler'in sayısı da hızla artmaktadır. 80,000 kişilik bir nüfusa sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu nüfusun büyük bir kısmı İstanbul'da geriye kalanlar ise Türkiye'nin önemli kentlerinde yaşamaktadır. 80,000 kişilik bu cemaatin en ayırıcı özelliği Ermeniler'in en zengin ve saygın ailelerine mensup olmalarıdır.*[100]

Bursa özelinde düşünüldüğünde benzer bir başarının söz konusu olmadığı söylenebilir. Zira uzun yıllar Bursa istasyonunda misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuş Benjamin Schneider, amaçları teknik ilimler ve farklı diller üzerine eğitim veren bir okul açmak olan iki Fransız Katoliğin Bursa'yı ziyaretlerinden bahsetmektedir. Bu ziyaretçiler rahip değildir. Ne var ki Katolikliği yayma amacı taşıdıkları varsayıldığından papayla irtibatları olduğu düşünülmektedir. Schneider, bu iki Fransız'ın her ne kadar kendi adlarına yola çıktıklarını söyleseler de Katolik misyonerler oldukları kanaatindedir. Katoliklik propagandası amacıyla bölgeye geldikleri yönünde güçlü ipuçları bulunan Fransızlar birkaç gün öğrenci bulmaya çalışmışlar yeterli teşvik ve cesareti göremedikleri için

98 Mehmet Aydın, "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü Ve Bugünü", **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri,** İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17–18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 105.

99 Aydın, a.g.m., s. 110.

100 Samuel S. Cox, **Diversions Of A Diplomat In Turkey,** 1.b., Charles L. Webster & Co., New York, 1887, p. 286.

bu planlarından vazgeçmişlerdir. Nitekim sadece dört tane öğrenci bulabilmişlerdir ki bunlarda Katolik Frenklerdir.[101]

Sonuç itibariyle Osmanlı topraklarında ve özellikle İstanbul'da 19. yüzyılın sonlarına doğru kurumsallaşan Katolik teşkilatları, önemli gelişmelere şahit olmuşlardır. Bu dönemde Katolik rahiplerinin üç yüz altı; rahibelerinin ise üç yüz elli dört kurumları olduğundan bahsedilmektedir.[102] Ancak daha sonra değinileceği üzere Protestan misyonerliğiyle mukayese edildiğinde bu sadece sönük bir başarı olarak kalmaktadır.

1.10.2. Ortodoks Misyonerliği

Hıristiyan tarihinde, Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki çekişmeler sonucu 1054'te yaşanan bölünmenin ardından, Katolik ve Ortodoks mezhepleri ortaya çıkmıştır. Doğu'da kalan ve papalığın otoritesini kabul etmeyen kiliseler Ortodoks kiliseler olarak nitelendirilmiştir.[103]

Ortodoksluğun Osmanlı ve Türkiye toprakları dâhilindeki gelişim süreci içerinde önemli dönüm noktaları vardır. Bunlardan birincisi İstanbul'un fethidir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiğinde Patriklik makamı boştur. Rum kilisesi yabancı bir idarecinin tahakkümü altında kalmanın endişesini yaşarken, II. Mehmet endişeleri gidermek adına dikkatini kiliseye yöneltmiş ve yeni bir patrik seçilmesi talimatını vermiştir. Ortodoks Kilisesinin yetkilileri Georgios Skolarios'u Fener Rum Patriği seçmişlerdir. Yeni İmparator, patriği makamında ağırlayarak Ortodoks Hıristiyanları onurlandırmıştır.[104]

İkinci dönüm noktası, Osmanlı Sultanının Hıristiyan tebaası üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştığı bir sırada, Rus ordusunun Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratması neticesinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile Rusya, Osmanlı Devletinin iç işlerine

101 Mr. Schneider, "A Papal School", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 221.

102 Aydın, a.g.m., s. 120.

103 Beyhan Mollahüseyinoğlu, Türkiye'deki Ortodoks Misyonerliği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 40.

104 Cox, a.g.e., pp. 266-267; Mollahüseyinoğlu, a.g.tz., s. 42.

müdahale anlamına gelen bir imtiyazı elde etmiş ve İmparatorluk sınırları dâhilindeki Ortodoks Hıristiyanları himaye etme ayrıcalığına kavuşmuştu.

Üçüncü ve son dönüm noktası ise Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşmasında elde ettiği himaye hakkını yaklaşık 80 yıl sonra Kırım Savaşı ile kaybetmesiydi.

Türkiye'deki Ortodoks Misyonerliği üç kısımda incelenebilir. Bunlardan birincisi; Fener Rum Patrikhanesi'nin dini bir makam olarak siyasi sonuçlar doğuracak faaliyetleri, ikincisi; Karadeniz bölgesine yönelik Rum-Yunan tezlerini işleyen Pontusçuluk faaliyetleri, üçüncüsü de Ortodoks din adamlarının halkın ihtiyaç ve umutlarını tahrik edici davranış ve eylemlere destek vererek bundan dini yarar sağlamaya çalışmalarıdır.[105]

Gerek Katolik gerekse de Protestan misyonerlerin Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ermeniler üzerinde büyük başarılar elde ettikleri bilinmektedir. Benzer şeyleri Rum Ortodoksisi için söylemek güçtür. Samuel S. Cox bu konuyla alakalı olarak şu satırları kaleme almıştır:

> *Ermeniler dünyanın en sert ve haşin insanlarıdır. Onlar, daha zeki ve açıkgöz olmakla birlikte adeta doğunun Yankee'leridir. Ermeni vatandaşlarından bir kısmı Katolik inancına meyletmiştir. Diğerleri ise kendi kiliselerine bağlı kalmayı sürdürmüştür. Ortak noktaları ise Rum Ortodoksisinden olabildiğince uzak durmaktır.*[106]

Bugün %98'inin Müslüman olduğu varsayılan Türkiye'de yaklaşık 60,000 Ortodoks Ermeni bulunmaktadır.[107] Fakat bunların hiçbirisinin Rum Ortodoksisi ile alakası yoktur. Ermeniler'in tamamı Moskova Patrikhanesinin etkisiyle Ortodoksluğu benimsemiştir.

Bunun yanı sıra bazı Hıristiyan gruplar gibi Ermeni Ortodoks kilisesi de, cemaate katılım için milliyet şartı aramakta, başka bir millete men-

105 Ahmet Hikmet Eroğlu, "Türkiye'de Ortodoks Misyonerliği", **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17–18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 139.

106 Cox, a.g.e., p. 181.

107 Elizabeth W. Shelton, Faith, Freedom and Flag: The Influence of American Missionaries In Turkey On Foreign Affairs, 1830-1880, Georgetown University Faculty of Arts and Sciences, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Washington, D.C., 2011, p. 289.

sup kişileri kendi cemaatine üye olarak kabul etmemektedir. Dolayısıyla Hıristiyan olmalarına rağmen bazı milli kiliselerin uluslararası boyutta misyonerlik faaliyetinde bulunmadıkları söylenebilir.[108]

Sonuç itibariyle Türkiye'de Ortodoks misyonerliği yapılmaktadır. Ancak bu misyonerlik, daha çok siyasi amaçlarla yapılmakta ve Fener Rum Patrikhanesinin emellerine hizmet etmektedir.

1.11. AMERİKAN BOARD TEŞKİLATI

Hıristiyanlık inancı içerisinde çeşitli mezheplerden misyonerler, hem Müslüman ülkelere hem de Osmanlı topraklarına gelmişlerdir. Hıristiyan misyonerler için kendilerince kutsal olarak niteledikleri Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalan yerler, ilk etapta yayılma alanı olarak belirlenmiştir. Amerika'da kurulan ve kısa adı ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) olan Amerikan Board teşkilatı da aynı şekilde Osmanlı topraklarının neredeyse tamamında faaliyet göstermiş olan bir misyonerlik örgütüdür.[109]

Bununla birlikte misyonerlik gayesiyle kurulan en eski misyon teşkilatlarının İngilizler'e ait olduğu bilinmektedir. Bunlardan 1646'da Londra'da kurulan *Hıristiyanlığı Yayma Cemiyeti* kısa zamanda hızla yayılır ve İngiltere, Almanya, İsviçre, Danimarka, Amerika ile Rusya gibi ülkelerde binden fazla şubesi açılır. Bu sayının 19. yüzyıla gelindiğinde yedi bine ulaştığı görülür.[110] Benzer bir durum Amerika için de söz konusudur. Öyle ki 1855'lere gelindiğinde Amerika'da 6185 tane misyoner kurumunun faaliyet gösterdiği ifade edilmektedir.[111] Ne var ki bu teşkilatların içerisinde en etkili ve kalıcı izleri bırakan Amerikan Board teşkilatı olmuştur. Misyonerliği sadece dini propagandaya hapsetmeyen Amerikan Board teşkilatı amaca ulaşabilmek için her yolu denemiştir. Bu teşkilatı Türkiye coğrafyası ve bilhassa da Ermeniler üzerinde bu de-

108 Erdem, a.g.m., (15.10.2011), par. 13.

109 Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması Ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, Yıl 2007/2, Kayseri, 2007, s. 64.

110 Sezer, Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri, a.g.m., ss. 949-950.

111 Tozlu, a.g.m.,s. 787.

rece etkili ve başarılı kılan unsurlar Samuel C. Bartlett tarafından kaleme alınan şu satırlarda gizlidir:

> *Misyonerlik açısından Türkiye Asya'nın anahtarıdır. Başka hiçbir yerde Tanrı'nın inayet ve rahmetini bu derece hissedemezsiniz. İlahi irade adeta Türkiye'deki Ermeni cemaatini zihinsel manada Hıristiyanlığa hazır hale getirmiş, dikkatleri bu yöne kanalize etmiş, misyonerleri büyük bir hikmet örneği göstererek mübarek kılmış, çeşitli müdahalelerle misyonerlik davasını koruma altına almış ve davayı yürütenlerin başarılı olabilmesi için engin ve geniş imkânlar sunmuştur. Bu aynı zamanda İmparatorluğun kaderini sessizce tayin etmek demektir.*[112]

1.11.1. Teşkilatın Kuruluşu

Amerikan Board Teşkilatının ne zaman teşkil edildiğine dair farklı rivayetler olmakla birlikte en sağlam bulguların 1806 yılını işaret ettiği söylenebilir. Buna göre Asya'nın içinde bulunduğu ahlaki çöküntü ve manevi açlığın farkına varan Samuel J. Mills[113]'in öncülüğündeki bir düzine kolej öğrencisi mutat bir biçimde bir araya gelerek bu konuda neler yapabileceklerini tartışmaya başlamışlardır.[114] Uzun süreli görüşmeler sonucunda nihai karar Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisini uzak coğrafyalara taşıyarak, hakikat tohumlarını buraya ulaştırmak olmuştur. Bu amaçla 1808 yılında *The Brethren* teşkilatı kurulmuştur.[115] William Kolejde okuyan bu öğrenciler dünyanın durumunu konuşmak, dünyada yaşayan insanlara dua etmek için bu teşkilatın çatısı altında toplanmışlar; Amerika dışında yabancı topraklarda misyon kurulup kurulamayacağı

112 Samuel C. Bartlett, **Historical Sketches Of The Missions Of The American Board,** 1.b., Arno Press, New York, 1972, p. 1.

113 Samuel Mills Hıristiyan Amerika'da yabancı misyon çalışmalarının babası olarak bilinmektedir. 21 Nisan 1783 tarihinde Torringford'da doğmuştur. Mills son sınıf öğrencisiyken Kızılderililerin yaşadığı bölgeye papaz olarak gönderilmiştir. Ayrıca o dönemde basılan Connecticut Evangelist Dergisi'nin editörlüğünü yapmıştır. Bütün bu gelişmeler Mills'de misyonerlik ruhunun gelişmesinde etkili olmuştur. Dilşen İnce Erdoğan, **Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri Ve Van Ermeni İsyanları (1896),** 1.b., IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 44.

114 William E Strong., **The Story Of The American Board,** 1.b., The Pilgrim Press, Boston, 1910, p. 7.

115 Strong ,a.g.e., p. 7.

ve nerelere gidilebileceği konusunda hararetli şekilde tartışmışlardır.[116] Bu gruptan dört kişi mezuniyet sonrası Andover Ruhban Okulu[117]'na giderek burada Amerikan Board'un kuruluşunu hazırlayacak olan misyonerlik grubunu teşkil etmişlerdir. Samuell Nott, Adoniram Judson ve Samuel Newell grubun önde gelen isimlerindendir.[118]

27 Temmuz 1810 tarihinde Profesör Moses Stuart'ın evinde tertip edilen toplantı ile Amerikan Board teşkilatı gayri resmi olarak faaliyete geçirilmiştir. Toplantıya Andover Ruhban Okulundan Profesörler, civar yerleşim birimlerinde görevli papaz ve rahiplerin yanısıra, Ruhban Okulunda okuyan dört öğrenci katılmıştır.[119] 5 Eylül'de Farmington'da Amerikan Board'un ilk toplantısı yapılmıştır. Toplantıda görevliler ve üst yönetim kurulu(*Prudential Commitee*) seçilmiştir.[120] Bu teşkilatın kuruluşunu sağlayan dürtü Andover Ruhban Okulundaki *'bir grup genç insanın kâfir dünyaya İncil vaaz etme isteğidir.'*[121]

1810 yılında birkaç genç öğrenci tarafından temelleri atılmış olan ABCFM örgütü zamanla birçok kıtada ve onlarca ülkede misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Amerikan Board misyonerleri gitmiş oldukları her ülkede şartlar gereğince politikalar üreterek amaçlarına ulaşmak için çeşitli alanlarda yeni kurumlar inşa etmişlerdir. Özellikle eğitim, sağlık ve dini alanlar üzerinden propaganda çalışmalarında bulunmuş olan Amerikan Board misyonerleri yine birçok ülkede yetimhaneler açmış ve hayrathaneler kurarak Protestanlığı yaymak istemişlerdir.[122]

116 Erdoğan, a.g.e., s. 44-45.

117 1807 yılında kurulan bu okulun nihai hedefi misyoner adayları yetiştirmektir. Kuruluşundan 1908 yılına kadar 248 Andover'lı öğrenci Amerikan Board tarafından misyoner olarak atanmıştır. Erdoğan, a.g.e, s. 45.

118 İdris Yücel, Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005, s. 22.

119 Strong, a.g.e., p. 3.

120 Yücel, a.g.tz., s. 22.

121 Esra Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları Ve Ermeniler", D.E.Ü.E.F. Dergisi., C. III, S. 9-10, İzmir, 1999-2000, s. 132.

122 Öztürk, a.g.m., s. 65.

1.11.2. Amerikalı Protestan Misyonerler "*Bible Land*"de

Misyonerlikle ilgili eserlerde Anadolu, İncil ülkesi anlamına gelen *Bible Land* olarak adlandırılır. Zira Türk İmparatorluğuna ait 2.000.000 kilometrekarelik engin ve bereketli toprakların neredeyse her bir karışının İncil'de bir karşılığı vardır. Bir başka değişle İncil'de geçen birçok yer ismi Anadolu'da bulunmaktadır.[123] Ne var ki Amerikan Board kayıtlarına göre sınırları Roma eyaletlerinden Pontus, Bitinya, Paplagonya, Galatya, Kapadokya, Frigya, Likaonya, Misya, Asya ve Troas'dan, Antik Kilikya'ya uzanan buradan ise Ermenistan ve Mezopotamya topraklarına ulaşan[124] bir coğrafyayı kontrol altında tutmak sadece dinsel dürtülerle açıklanamaz. Nitekim özellikle Anadolu ve Orta Doğu topraklarının kaynak zenginliği ve açık pazar niteliği daha önce de belirtildiği üzere 1780'lerden itibaren Birleşik Devletleri cezbetmiştir. A.B.D.'nin Avrupa siyasi olaylarına uzak kalma politikası belirlendikten sonra büyük çıkar beklentileri ile Osmanlı topraklarına göz dikmesi, kendi ilkesi olan Monroe Doktrini ile çelişmiştir. Bu nedenle A.B.D., Protestan misyonerliğinin cemaat görünümüyle Anadolu ve Orta Doğu'daki beklentilerini sağlama yoluna gitmiştir. Bu düşünce ile hareket eden A.B.D. ilk olarak tüccarlarla başlattığı Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini Protestan misyonerleri aracılığıyla devam ettirmiştir.[125]

A.B.C.F.M.'nin Türkiye'deki misyonerlik faaliyetleri 1820 yılında başlamıştır. Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı iki misyoner 1818 yılında Filistin'de hizmet etmek üzere atanmışlardır. Misyonerlik maksadıyla görevlendirilen Fisk ve Parsons 1819 yılı sonuna kadar Amerika'dan ayrılamamışlar ve ancak 1820 yılında İzmir'e ulaşabilmişlerdir. Bay Parsons 1821'de İzmir'den, Kudüs'e geçmiştir. Fakat kısa bir süre sonra hastalığı nedeniyle görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Kendisi 10 Şubat 1822 tarihinde Mısır'ın İskenderiye kentinde hayata gözlerini yummuştur. Yol arkadaşı Bay Fisk ise ölümü esnasında yanındadır. Bir sonraki yıl rahip Jonas King, Bay Fisk'e katılmış ve beraberce Filistin'e gitmişlerdir.[126]

123 Strong, a.g.e., s. 80.

124 A.B.C.F.M., **Condensed Sketch Of The Missions Of The American Board In Asiatic Turkey**, 1.b., Printed For The American Board, Boston, 1908, p. 3.

125 Yahya Bağçeci, "Osmanlı Devletinde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri", **Turkish Studies, V. ¾, 2008**, İstanbul, s. 172.

126 A.B.C.F.M., a.g.e., p. 12.

Bu sayede Türkiye topraklarıyla tanışan Protestan misyonerlerin yeni hedefi İmparatorluğun kalbi sayılabilecek Anadolu coğrafyasının önemli merkezleridir.

1.11.3. Amerikalı Protestan Misyonerler Anadolu'da Örgütleniyor

Amerikan Board'un Anadolu'yla tanışması bir hayli önemlidir. 1826 yılında Bay ve Bayan Gridley ve Brewer İzmir'e gönderilmişlerdir. Amaçları Rumlar ve Yahudiler arasında faaliyet göstermektir. Bu hareketin fazla bir başarı yakaladığı söylenemez. Öte yandan bölgedeki Müslümanların hiçbir surette Hıristiyanlığa yanaşmadıkları ve misyonerlerle temas kurmadıkları görülmektedir.[127]

Bununla birlikte Amerikan Board'un Türkiye kısmındaki misyonerlik faaliyetleri 1831 senesinde William Goodell'in İstanbul'a ulaşması ile başlamıştır. Bir önceki yıl Bay ve Bayan Eli Smith ile H.G.O. Dwight, gözlemlerde bulunmak ve araştırmalar yapmak üzere Anadolu, Ermenistan ve Pers bölgesini kapsayan uzun ve yorucu bir seyahat tertip etmişlerdir. Dönüşte, İstanbul'a ulaşmaları Bay Goodell'in bu kente gelişinin hemen ardından olmuştur.[128]

İlk misyonerler Goodell ve Dwight şartlar gereği insanlara ulaşabilmek için öncelikle okulları ve yayın faaliyetlerini tercih etmişlerdir. Ermenice, Ermeni Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, İbrani İspanyolcası, İbrani Almancası ve nihayet Bulgarca'ya tercüme edilen Kitabı Mukaddesler ve farklı dini eserler dört bir yana dağıtılmıştır.[129]

Bununla birlikte Board misyonerlerinin geniş çaplı aktiviteleri 1830'dan sonra, özellikle de Amerikan hükümetinin onlara yakın ilgi göstermesi ve cesaret vermesiyle gerçekleşmiştir. 1840'larda A.B.D. Dışişleri Bakanı Daniel Webster (1831–1843), Protestanları ve kurumlarını korumaya yönelik sempatisini açıkça izhar etmeye başlamıştı.[130] Bu gelişmelerden cesaret alan misyonerler, misyon tarihinde ilk dönem olarak

127 Bartlett, a.g.e., p. 1.

128 A.B.C.F.M., a.g.e., p. 12; Bartlett, a.g.e., p. 4.

129 Bartlett, a.g.e., p. 5.

130 Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Degisi (OTAM)**, S. 19, 2006, s. 83.

ifade edilen 1831–1846 yılları arasında birbiri ardınca pek çok istasyon kurmuşlardır.. Bu istasyonlardan bazıları İstanbul (1831), İzmir (1833), Bursa (1834), Trabzon (1836) ve Erzurum (1839)'dur.[131]

Başlangıçta misyonerler büyük oranda ülkenin dili üzerine çalışmalar yapmışlardır, halkı tanımaya çalışmışlar, fırsatlar mucibince okullar açmışlar ve bu okullara öğretmen temin etmişlerdir. Lisan öğrenme konusunda belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra Kitabı Mukaddesi ülkede hâkim olan dillere çevirmişlerdir. Yayın faaliyetleri, dini kitap ve risalelerin dağıtımı, ders kitaplarının hazırlanması, Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisinin her fırsatta vaaz edilmesi de misyonerlerin sorumluluğundadır.[132]

Misyonerler bu dönemde ev ev gezerek, kilise ve kahvehanelerde vaaz vererek propaganda faaliyetinde bulunuyorlardı. Misyonerlerin gittikleri yerlerde amaçladıkları propagandayı yapabilmeleri, seslendikleri toplumun kendilerine olumlu yaklaşımını gerektiriyordu. Oysa Osmanlı İmparatorluğu hiç yadsınamayacak kadar fakirdi. Onların gözüyle bakıldığında halk oldukça cahil ve zavallıydı. Anadolu'nun özellikle merkeze uzaklığı oranında uygarlıktan yoksun durumu, eğitim yetersizliği, sağlık hizmetlerinin bilinmemesi, misyonerlerin ele aldıkları konular oldu. Bu olanakları ayaklarına götürecekleri halkı, etkileyecekleri ve bu halkın beğenisini kazanacakları da kuşkusuzdu.[133] Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki misyonerler herhangi bir bölgeye gittiklerinde hemen asıl gayelerini açığa vurmaz, ikinci plandaki görevlerini yapar, ancak uygun ortamı bulunca dini ve kışkırtmacı fikirlerini yaymaya çalışırlardı.[134]

Elbette ki böylesine hararetli ve yoğun bir çalışmanın misyonerler açısından yapıcı olduğu kadar yıkıcı etkileri de olmuştur. Kendilerine rakip bir hareketin giderek büyümekte olduğunu fark eden Rum ve bil-

131 A.B.C.F.M., a.g.e., p. 13.

132 A.B.C.F.M., a.g.e., p. 13.

133 Seçil Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi", **T.T.K.'si Kongreye Sunulan Bildiriler**, c. 5, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1994, s.s. 2123-2124.

134 Gürsoy Şahin, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rolleri Üzerine Bir İnceleme", **A.K.Ü.S.B.D.**, C. 7, S. 1, (Ermeni Özel Sayısı), Afyon, 2005, s. 187.

hassa da Ermeni din adamları yaşananlara tepkisiz kalmamışlardır. Misyonerlerin ifadesiyle zulüm ve baskılar 1839 yılında başlamış ve şiddet derecesi değişmekle birlikte yıllarca sürmüştür. Bu aynı zamanda misyonerlerle yeni fikir ve düşüncelere teveccüh gösteren *İncili Şerif dostları* arasındaki ilişkilerin belirli bir noktaya ulaştığı tarihtir.[135]

Kendi ulusal kiliseleri tarafından reddedilen *İncili Şerif dostları* yeni bir kilise arayışı içerisine girmişlerdir. Bu çabalar kısa sürede sonuç vermiş ve İmparatorluğun kalbi İstanbul'da 1 Temmuz 1846'da Türkiye'nin ilk Evangelik Ermeni Kilisesi kurulmuştur.[136] Hemen ardından İzmit, Adapazarı ve Trabzon'da benzer kiliseler kurulmuştur.[137]

Misyonerlik davasının ikinci dönemi 1846 ile 1866 yılları arasını kapsamına alan 20 yıllık süreçtir. Bu aynı zamanda gelişme ve örgütlenme dönemidir. Misyonerlerin kurduğu istasyon sayısı 5'ten 24'e yükselmiştir.[138]

Diğer taraftan misyonerlerin evvelce atanmış beş yerli papazla ortak hareket ederek yerli Hıristiyanlara papaz ve dini kurumlarını desteklemeleri gibi önemli ve kutsal bir sorumluluğu yüklediklerinde takvim yaprakları 1849 yılını gösteriyordu. Böylelikle misyonerler bakir bölgelere odaklanabilecekler ve kendi deyimleriyle *"hakikati yaymak adına ayak basılmadık yer kalmayacaktır"*.[139] Ertesi yıl Amerika'daki kiliselerden 12 misyoner daha talep edilmiştir. Bay Dwight 1853 yılında şu satırları kaleme almıştır: *"Çalışma sahasının dört bir yanında 'bize vaiz gönderin, bize vaiz gönderin' şeklinde haykırışlar yükseliyor"*[140] Yerli vaiz, misyonerlerin deyimiyle hizmetkârlara duyulan ihtiyaç hiç bitmemiş ve Board ile yazışmaların neredeyse tamamında bu konuya temas edilmiştir. Örneğin Joseph K. Greene tarafından kaleme alınan 1863–1864 tarihli Bursa İstasyon Raporunda, Bursa ve çevresinde evangelik çalışmalar için ilginç ve davetkâr fırsatlar çıktığından bahsedilerek, faaliyetlerin sağlam bir temele oturtulabilmesi ve devamlılığı için zihnini sadece misyonerlik da-

135 Strong, a.g.e, p. 93; A.B.C.F.M., a.g.e., p. 14.

136 Bartlett, a.g.e., p. 9; A.B.C.F.M., a.g.e., p. 15; Strong, a.g.e., p. 105.

137 Cemal Yetkiner, "İstanbul'da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell Ve Amerikan Protestan Misyonu", **Akademik Orta Doğu**, C. 3, S. 1, İstanbul, 2008, s. 156.

138 A.B.C.F.M., a.g.e., p. 17.

139 Bartlett, a.g.e., p. 13.

140 Bartlett, a.g.e., p. 13.

vası için yoracak ciddi ve samimi yerli vaizlere ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmektedir.[141] Bursa istasyonuna ait 1865–66 tarihli raporda ise şu ifadelere yer verilmiştir:

> *Şurası aşikârdır ki halkımız Bursa istasyonunun geleceğini tayin edecek yerli hizmetkârları üretemediği takdirde davamızın geleceği tehlikeye girecektir. Hali hazırda davamız her yerde topallamaktadır. Göreve layık hizmetkârlardan yoksun olmamız ruhlarımızı şiddetli bir biçimde sorgulamamızı gerektirmektedir.*[142]

Misyonerler Anadolu coğrafyasında bir nebze olsun örgütlendikten sonra yıllık toplantılar başlatmışlardır. Bir sonraki yıla ait planlamaları yapmak ve değerlendirmelerde bulunmak için gerçekleştirildikleri ve istasyonların tamamının temsilcilerinin yer aldığı ilk yıllık toplantıda tüm istasyonlar tek bir çatı altında toplanmıştır. Fakat zamanla uzak istasyonlardan toplantılara katılacak delegelerin bu iş için çok fazla vakit ve para harcamak zorunda kalmaları işleri değiştirmiştir. 1856 yılı itibariyle Antep, Maraş, Antakya, Halep ve Urfa istasyonları bağımsız bir misyon teşkil etmişler ve Kuzey'den Toros dağlarını kendilerine sınır edinmişlerdir. Bu oluşuma *Merkezi Türkiye İstasyonu* adı verilmiştir.[143]

Bir diğer bölünme ise 1860 yılında gerçekleşmiştir. Buna göre daha önce *Asur Misyonu* adıyla faaliyetlerini sürdüren Türkiye'nin Güneydoğusu'ndaki Musul, Mardin ve Diyarbakır istasyonları, Erzurum, Harput ve Arapkir istasyonları ile birleştirilerek *Doğu Türkiye Misyonu* adı altında yeni ve bağımsız bir misyon oluşturulmuştur. Bu misyonun batı sınırı 42. Doğu boylamıdır. Doğu'da ise sınırı belirleyen İran topraklarıdır.[144] Geriye kalan İstanbul, Edirne, İzmir, Bursa, İzmit, Trabzon, Merzifon, Sivas, Tokat, Kayseri istasyonları ise *Batı Türkiye Misyonu*'nun çatısı altında toplanmışlardır.[145] Dördüncü ve son çalışma sahası ise *Avrupa Türkiye'si Misyonu*'dur. Bu misyonun sınırları dâhilinde Filibe, Selanik ve Manastır bulunmaktadır. Hedefte Bulgarlar vardır. Amaç Bulgarları bilinçlendirmektir.[146]

141 P.A.B.C.F.M., 1863-64, 00044_004.
142 P.A.B.C.F.M., 1865-66, 00098_10.
143 A.B.C.F.M., a.g.e., p. 17; Cox, a.g.e., p. 300.
144 A.B.C.F.M., a.g.e., p. 18; Cox, a.g.e., p. 301.
145 A.B.C.F.M., a.g.e., p. 18; Cox, a.g.e., p. 300.
146 Sezer, Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri, a.g.m., s. 956.

Misyonerlik faaliyetleri açısından üçüncü dönem 1866-1896 yılları arasındaki 30 yıllık süreci kapsamaktadır. Bu 30 yıllık periyot eğitim faaliyetlerinde ciddi bir ilerlemenin kaydedildiği, yerli evangelik kiliselerle ecnebi misyoner hizmetkârlar arasında sıcak ve samimi ilişkilerin geliştiği ve işbirliğine gidildiği dönem olarak da tanımlanabilir.[147]

1820 gibi erken bir tarihte '*İncil Ülkesi*'ne ulaşan, 1831 yılında ise İstanbul vasıtasıyla Anadolu coğrafyasında faaliyet göstermeye başlayan misyonerler kısa süre içerisinde kendilerinden söz ettirmeye başlamışlardır. Bu kimseler her ne kadar yola çıkarken A.B.D.'nin birer ajanı veya resmi elçisi gibi çalışmasalar da, üstlendikleri rol gereği zamanla gittikleri coğrafyalara Amerikan kültürünü ve yaşam tarzını taşımışlardır. Bir diğer görevleri ise beraber yaşadıkları toplumların yaşam şekillerini, dillerini, dinlerini ve bunun gibi birçok özelliklerini memleketlerine sürekli gönderdikleri rapor ve mektuplarla bildirmektir.

1.11.4. Protestan Misyonerlerin Ana Hedef Kitlesi: Ermeniler

Misyonerlerin *İncil Ülkesi*'ne ulaştıklarında ilk hedefleri ne Müslümanlar ne de Doğu Kiliseleriydi. Onlar Yahudilere ulaşmak istiyorlardı.[148] Ancak Yahudiler'in Osmanlı devlet düzeninde ibadet ve geleneklerini uygulama yönünden dini bir bütünlük arz etmeleri, misyonerlerin Yahudiler üzerindeki faaliyetlerini başarısızlık ile sonuçlandırmıştır. Yahudi toplumu üzerinde bir netice elde edemeyen misyonerler daha sonra Rumlar ile Müslümanlara yönelmişlerdir. Rumlara, Yunan ve Rum Ortodoks kilisesinin destek vermesi, Müslümanlarda da din değiştirmenin günah sayılması ve toplum tarafından yadırganması, misyonerlerin bu iki kesim üzerinde umutlarını boşa çıkarmıştır.[149]

Öte yandan Amerikalı misyonerler 1820 yılından itibaren Ermenileri Protestanlaştırmaya çalışmış ve Board Teşkilatı faaliyetleriyle Ermeniler ile yakın ilişki içinde olmuştur. Hatta daha da ileri giderek Osmanlı topraklarında bir Ermeni Devleti kurma çabalarında bulunmuşlardır. Board teşkilatına mensup misyonerlerden Everett P. Wheeler'ın şu sözleri teş-

147 A.B.C.F.M., a.g.e., p. 22.

148 Strong, a.g.e., p. 80.

149 Mehmet Alparslan Küçük, "Anadolu'da Protestan Ermeni Milletinin Oluşumu", **A.Ü.İ.F.D.**, S. 50:2, Ankara, 2009, s. 154.

kilatın emperyalist amaçlarını açıkça ortaya koymaktadır: *"Biz Türkiye'de Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık için okul, hastane açıyoruz, ilaç götürüyoruz. Türkler bizi istemeyebilir ama oranın sahibi Türkler değil ki..."*[150]

Elbette ki misyonerleri Ermenilere iten çok önemli nedenler vardır. Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin Rumlar ve Yahudiler'e göre daha dağınık bir biçimde yaşamaları bu nedenlerin başında gelmektedir. Zira bir arada bulunmamak birlikte hareket etmeyi ve güçlü bir milli ve dini geleneğe sahip olmayı engellemektedir. Bunun yanı sıra Ermenilerin sosyal bağlarının kuvvetli olmaması ve okuma yazma oranının düşük olması Amerikalı Protestan misyonerleri Ermenilere yöneltmiştir.[151]

Olaylar Ermeniler açısından değerlendirildiğinde de misyonerlerin bu kararı boşuna almadıkları görülecektir. Zira misyonerler Ermenilerin evangelik hakikatlere ne kadar hazır olduklarını sürekli dile getirmişlerdir. Teşkilat üyeleri tarafından kaleme alınan 1859 tarihli raporda bu durum açıkça izhar edilmektedir:

> *Hemen her yerde hakikatle doğrudan temas kuranlar büyük oranda Ermenilerdir. 28 tane kilise teşkil edilmiş ve bu kiliselerin mensupları çoğunlukla ihtida eden Ermeniler olmuştur. Bu aynı zamanda Kuzey ve Güney Ermeni misyonlarının sınırları dâhilindeki 6000 kayıtlı Protestan için de geçerli bir durumdur. Ermeniler adeta Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisine önceden hazır bir toplumdur.*[152]

Bartlett, Ermeni kilisesinin yüzlerce yıl süren zulüm ve baskılara rağmen Hıristiyanlığa bağlılığını açıkça sürdürdüğünü beyan etmektedir. Ona göre Ermeniler arasında Tanrı'nın kelamına eşi benzeri görülmemiş bir hürmet gösterilmektedir. Yine Türklerle mukayese edildiğinde Ermenilerin ahlaki değerlere bağlılıklarının çok daha üst düzeyde olduğu iddia edilmektedir. Bartlett'e göre Ermeni ırkının girişimci karakteri, geniş bir alana yayılmış olması, ulusal bütünlük duygusunu muhafaza etmesi, mukim olunan topraklarda konuşulan dillere yatkınlığı misyonerlik faa-

150 Özgür Yıldız, **Misyonerlik Ve Amerikan Board Teşkilatı**, 1.b., IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 33.

151 Osman Kılıç, "Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri", **Ermeni Araştırmaları Dergisi (Eraren)**, S. 29, 2008, http:www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&page=DergiIcerik&IcerikNo=557, (25.10.2011), par. 23.

152 Reports of ABCFM, 1859, p. 54.

liyetleri için hedef kitle olarak seçilmesinin en önemli nedenleridir.[153]

Sonuç itibariyle Ermeniler'in milli şuurla ve Hıristiyanlık taassubuyla yetiştirilmeleri Amerikan misyonerlerinin ilk amacı olmuştur. Misyonerlerin en büyük başarısı Robert Kolej'in açılmasından sonra görülmüştür. İstanbul'daki kolej Cyrus Hamlin tarafından kurulmuştur. İlk öğrencileri Ermeni ve Bulgar gençlerinden oluşmuştur. Bu okuldan mezun olanlar, zamanla ünlü komitacı liderler haline gelmişlerdir. Daha ziyade Ermenilerin bulunduğu yerlerde kurulan bu misyonerlik teşkilatlarındaki öğretmenler bir taraftan Ermeni gençlerini Türk düşmanı olarak yetiştirirken, diğer taraftan da onlara silah yapmasını öğretmişlerdir.[154] Misyonerler aynı zamanda İmparatorlukta en çok kalmayı hak ettiğine inandıkları Ermeni halkıyla ilgili her türlü gelişmeyi A.B.D. ve Avrupa kamuoyuna aktarmışlardır. Böylece, A.B.D. ve İngiltere'de çok fazla kimsenin haberdar olmadığı Ermenilerle ilgili gelişmeler, kamuoyunda daha fazla yankı bulmaya başlamıştır. Misyonerlerin etkili çabaları sonucunda, zaten Balkanlar'daki gelişmelere bağlı olarak zedelenmeye başlayan Türk imajı, son derece olumsuz motiflerle bezenmiştir. *Konuşulmaz Türk, korkunç Türk* gibi tabirler bu çabalar sonucunda ortaya çıkmış ve sadece icat edildiği A.B.D.'de değil, tüm Batı'da yoğun olarak kullanılmıştır.[155]

1.11.5. Resmi Münasebetler: Osmanlı Devlet Ricali İle Amerikan Board Teşkilatına Mensup Misyonerler Arasındaki İlişkiler

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren özellikle yükselme döneminde, sınırları dâhilinde yaşayan ırkı ve dini farklı tüm azınlıklara, köken, kültür ve inanç ayrımı yapmadan, büyük bir hoşgörüyle muamele etmekteydi. Azınlıkların her türlü güvenliği, sosyal hakları, eğitim ve dil özerkliğiyle ekonomik refahları güvence altına alınmıştı. Daha da önemlisi Osmanlı Devleti o günkü Avrupa ile kıyaslandığında özellikle

153 Bartlett, a.g.e., p. 2.

154 Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Ve Mahiyeti", **S.Ü.T.A.E. Dergisi.**, S. 14, Konya, 2004, s. 152.

155 Adem Kara, **Yeni Kıtaya Yapılan Osmanlı Göçleri Ve Neticeleri**, 2.b., IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 52.

hoşgörü konusunda oldukça ileri seviyedeydi. Bu durum Osmanlı topraklarındaki Protestan misyonerlerin işini kolaylaştırmaktaydı.[156]

Başlangıçta Babıâli ile misyonerler arasında huzur ve sükûna dayalı bir ilişki söz konusuydu. Devlet adeta misyonerleri himaye ediyor ve koruyordu. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu ile Birleşik Devletler arasında 1830 yılına kadar herhangi bir resmi mutabakat tesis edilmediği için, A.B.D., Babıâli tarafından muhatap kabul edilmiyordu. Misyonerler başta olmak üzere, Amerikan vatandaşlarının tamamı Osmanlı sınırları dâhilindeki faaliyetlerini İstanbul'daki İngiliz Sefiri yahut İmparatorluğun farklı vilayetlerine dağılmış İngiliz konsolosları vasıtasıyla yürütmekteydi. Örnek vermek gerekirse Beyrut'taki misyonerler, Babıâli'nin kendilerine tevdi ettiği mürur tezkeresini bölgedeki İngiliz konsolosu aracılığıyla edinebilmişlerdi. Bu yöntem ilk Amerikan Sefiri'nin İstanbul'a geliş tarihine kadar sürdürülmüştü.[157]

Board teşkilatı mensuplarının mektup ve raporlarında Türk hükümetinin misyonerlere yönelik himaye edici tavrıyla alakalı pek çok değini vardır. Bu konuyla alakalı olarak Schneider tarafından 1837 yılında kaleme alınan mektupta şu ifadelere yer verilmektedir:

> *Başpapaz beni kiraladığım evden çıkartabilmek için kararlı bir biçimde mücadeleye devam etmekteydi. Bu konuda ev sahibimi harekete geçirebilmek adına elinden gelen her türlü çabayı sarf ediyordu. Savurduğu tehditlerin haddi hesabı yoktu. Ev sahibimi evden çıkarılmadığım takdirde piskoposun gazabına uğrayabileceği yönünde korkutmaktaydı. Fakat öylesine bir durumla karşı karşıyaydık ki Türk Hükümeti Hızır gibi yetişmiş ve bizi koruması altına almıştı. Dolayısıyla başpapaz beni yerimden oynatma gücünü kaybetmişti. Korkuları biraz yatıştıktan sonra piskoposa bir mektup yazarak, beni defedebilmek için elinden gelen her şeyi yaptığını ancak bunu başaracak güç ve nüfuzun kendisinde bulunmadığını söylemişti.*[158]

156 Necla Günay, "Misyonerlerin Osmanlı Ermenilerinde Milliyetçilik Duygusunun Oluşmasındaki Rolü", **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VIII, S. 40, Erzurum, 2008, s. 62.

157 Çağrı Erhan, "Otoman Offical Attitudes Towards American Missionaries", **The United States and the Middle East: Cultural Encounters**, ed. Abbas Amanat- Magnus T. Bernhardsson, Yale University Press, New Haven, 2002, p. 318.

158 Mr. Schneider, "Opposition of the Patriarch and Bishop to the Schools", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 153.

Schneider, 1838 yılındaki bir diğer mektubunda kendisi ve dostlarının bölgede hükümetin koruması altında olduklarını söyleyerek, bu destekten ötürü Tanrı'ya sonsuz şükran duyduklarından bahsetmektedir. Kentteki yetkililerin hasımane tutumları karşısında, devlet görevlileri misyonerlerin haklarının korunması yönünde tavır takınmışlardır. Bu durum misyoner ve dostlarının kendilerini güvende hissetmelerini ve rahat hareket etmelerini sağlamıştır. Schneider'a göre *"bu olumlu gelişmenin yaşanmasında Tanrı'nın rolü büyüktür."*[159]

Misyoner Powers ise 1840 tarihinde kaleme aldığı mektubunda İmparatorluğun siyasi maslahatlarının kararsızlık ve belirsizlik üzerine kurulu olduğundan bahsetmektedir. Bununla birlikte büyük değişiklikler kapıdadır. Fakat bunların ne olacağı konusunda hiç kimsenin öngörüsü yoktur. Powers buna rağmen misyonerlerin fazla istekli ve endişeli olmadıklarını, müminlere yakışır bir vakarla sonucu beklediklerini söylemektedir. Powers'ın yegâne temennisi yaşanacakların evangelizm davasının seyri için olumlu neticeler üretmesidir.[160]

Schneider, 1841 yılı itibariyle Rum gazetelerinin dolaşımının bir hayli arttığından söz etmektedir. Gazetelerin birçoğu özgür bir biçimde sayfalar dolusu kilisede reform yapılmasından bahsetmektedir. Editörler ve köşe yazarları kilisenin olumsuz davranışlarını kamuoyu önünde hiçbir şüpheye mahal bırakmadan kıyasıya eleştirmektedir. Schneider bu gözüpekliğin kaybolmak yerine hızla artmasını Türk hükümetinin yapmış olduğu yeni düzenlemelere bağlamaktadır. Babıâli'nin sağladığı özgürlük ortamı karşısında halk öncelikle sessizce beklemeyi tercih etmiştir. Fakat ruhban sınıfına yapılan bu saldırıların kötü neticeler üretmediğini görünce, özgürce fikirlerini beyan etmeye başlamıştır. Schneider'a göre *"böylesine bir neticeyi desteklemekten başka ne yapılabilir..."*[161]

1846 tarihli teşkilat raporunda ise evangelik davanın o güne kadar şahit olunan en uzun kriz dönemini yaşadığından bahsedilmektedir. Protestan Ermeniler ulusal kiliselerinin batıl itikatlarını kabul etmemek-

159 Mr. Schneider, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, January, 23, 1838", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 468.

160 Mr. Powers, "Ecclesiastical Opposition and Jealousy Abating" Broosa-Letters from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Feb., 1840, p. 57.

161 Mr. Schneider, "Freedom of Thought and Discussion", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, July, 1841, p. 298.

te buna bağlı olarak da şiddetli cezalara çarptırılmaktadırlar. Misyonerlerin ifadesiyle bu öylesine bir zulüm faaliyetidir ki, bir cemaat toptan mahkûm edilmektedir. İşte bu hadiseler yaşanırken devreye yine Babıâli girmiştir. Bu dönemde Türk Hükümetinin Sadrazamı Reşit Paşa'dır. Misyonerlere göre Reşit Paşa, İmparatorluğun en münevver ve en liberal yöneticilerinden birisidir. Onun talimatıyla Patrik geri adım atmış ve zulüm faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır.[162] Diğer taraftan Patrik, Reşit Paşa'nın korkusuyla Trabzon ve Erzurum'da evangelizm taraftarlarına rahat vermeyen cemaat mensuplarının tutuklanmalarına göz yummak zorunda kalmıştır. Misyonerlerin gözüyle bu tamamen Reşit Paşa'nın himaye edici tavrıyla alakalı bir durumdur. Sadrazamın olayların önüne geçmesi adına Erzurum'daki Paşaya hitaben yazdığı mektup, Türkiye'de Protestan inancını taşıyanların himaye edilmesine dair kaleme alınan ilk İmparatorluk belgesi olarak tarihe geçmiştir.[163]

Bu dönemde Amerikan Board teşkilatına mensup misyonerlerin elini güçlendiren bir diğer husus da başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin, evangelik faaliyetlere destek çıkmasıdır. Öyle ki İngiltere her durum ve şart altında Protestan misyonerlerin hamisi rolüne bürünebilmekte, başları sıkışan misyonerler yanlarında sürekli İngiltere'yi bulabilmektedir. Bu konuyla alakalı olarak Amerikan Board teşkilatının 1846 tarihli raporunda şu sözlere yer verilmiştir:

> *Yahudilere yönelik misyon faaliyetlerinde bulunan İskoç Bağımsız Kilisesinden Bay Allan, zulüm gören 15 ila 20 arasındaki dava dostumuza birkaç aydır kol kanat germektedir. Dostlarımızın ihtiyaçlarının karşılanması için İstanbul'da ikamet eden yabancılardan 500 dolar toplanmıştır. Aynı zamanda İzmir, Malta, Büyük Britanya ve Amerika'dan bireysel manada yardım temin edilmektedir. Öte yandan Hıristiyan dünyası İngiliz Sefiri Sir Stratford Canning'e fazlasıyla minnettardır. Zira kendisi Türkiye'de dini müsamahanın sağlanması konusunda gerçek bir Hıristiyan gibi davranmış aklı, zekâsı ve tarafsız duruşuyla işlerin çığırından çıkmasının önüne geçmiştir. Uzlaşma yolları ararken Prusya Sefiri Bay Le Coq, Amerikan Ortaelçisi Bay Carr ve onun yokluğunda maslahatgüzar Bay Brown'ın samimi yardımlarını görmüştür. İngiliz ortaelçisi ise Türkiye'de dini fikirlerin*

162 Reports of ABCFM, 1846, p.p. 95–97.
163 Reports of ABCFM, 1846, p. 97.

serbestçe tartışılması ve din özgürlüğünün sağlanması konusunda liderlik rolünü üstlenmiştir.[164]

M.H. (Missionary Herald) dergisinin 1849 tarihli nüshasında İngiliz diplomatlardan Lord Cowley'in çabaları sonucunda Osmanlı Devleti'nin Protestan tebaasını, Hıristiyanlığın farklı bir mezhebi olarak tanıdığından bahsedilmektedir. Bundan böyle diğer Hıristiyan mezheplerine tanınan hakların tamamı Protestanlara da tanınacaktır. Nitekim Protestanlığın kabul görmesine olanak sağlayan yasa 15 Kasım 1847'de yürürlüğe girmiştir. Aynı zamanda A.B.D. Ortaelçisi Mr. Carr, ağır yükümlülükler altında bulunan misyonerlerin haklarını güvence altına aldırmıştır.[165] Yine aynı tarihli dergide Daniel Ladd, Türkiye coğrafyasında yaşayan Protestanların siyasi haklarının tanınmış olduğundan bahsederek, evangelik davaya gönül verenlerin kanun nazarında Babıâli tarafından diğer Hıristiyan uyruklarla aynı kefede değerlendirildiklerine değinmektedir. Ladd'in ifadesiyle tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Protestanlar hâlâ hukukun müdahale alanının dışında olan bir başka değişle kanun tarafından tanımlanmamış usullerle taciz edilmekte ve zor durumda bırakılmaktadırlar.[166] Bir başka misyonerlik belgesinde ise zulüm ve baskı faaliyetlerinin 1850 yılına kadar sürdüğü ve bu tarihte İngiliz Sefiri Sir Stratford Canning ve diğer bazı önemli isimlerin büyük bir nezaket örneği göstererek, olaylara müdahale etmeleri neticesinde, Sultanın bir kraliyet fermanı yayınladığından bahsedilmektedir. Bu fermanla Sultan, Protestan tebaasına bağımsız bir cemaat olarak tanınma hususundaki tüm hak ve ayrıcalıkları bahşetmiştir. Böylelikle Protestanlar, Ermeniler, Rumlar ve diğer gayrimüslim cemaatlerle eşit seviyeye getirilmişlerdir.[167] Bu ve benzeri pek çok örnekte de görüleceği üzere özellikle İngiltere Protestan misyonerlerin haklarını bahane ederek sık sık Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahale eder hale gelmiştir. Babıâli çoğu kez olaylara müdahale etme konusunda yetersiz kalmakta kendi iç sıkıntılarıyla boğuşurken Protestanların sürekli kazanım elde etmelerine ses çıkaramamaktadır.

164 Reports of ABCFM, 1846, p., 97.

165 "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol., XLV, Jan., 1849, p. 4.

166 Mr. Ladd, "Persecution", Broosa-Letter from Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XLV, May, 1849, p. 149.

167 A.B.C.F.M., a.g.e., p. 19.

Bununla birlikte zaman zaman misyonerler açısından olumsuz hadiselere de şahit olunabilmektedir. Nitekim 1855 yılında Bursa'yı ziyaret eden Bay Hamlin kentteki Rum piskoposun ve yönetimi elinde tutan Paşanın her türden eziyet ve baskı yöntemlerini kullanarak ittifak halinde hareket ettiklerinden bahsetmektedir. Hamlin'e göre haksızlık ve kötülükler karşısında böylesine bir ittifak kurulmuş olması kuşkusuz Protestanlığa yönelik özel bir nefret ve küçümsemenin doğması sonucunu hâsıl etmiştir. Hamlin'in Paşa ve yaşananlar hakkındaki izlenimleri şu şekildedir:

> *Bir önceki Paşa döneminde misyonerlerin dostları cemaatin diğer üyeleriyle eşit haklara sahiplerdi. Fakat mevcut yönetici her ne kadar İngiltere Sefirliği yapmış ve bir müddet Londra ve Paris'te bulunmuş olsa da zaman zaman kuralları ihlal ederek halkına kötülükleri dokunan bir yönetim sergilediği görülmeksizin doğru bir şekilde tanıtılamaz. O, bir bütün olarak kentteki ve komşu köy Demirtaş'taki Protestanlara aşağılayıcı bir gözle bakmakta, adalet ve himaye için kendisine başvuranları 'domuzlar', 'arsız serseriler', 'hain ve değersiz hergeleler', 'serkeş caniler', 'aşağılık günahkârlar' olarak değerlendirmektedir. Hâlbuki buradaki Protestanlar idrak ve basiret sahibi, iyi eğitimli, ahlaki ve manevi değerlere önem veren entelektüel kimselerdir. Onlar kesinlikle bu zalim, gaddar ve terbiyesiz Paşanın çok ilerisindedirler.*[168]

Bu ve benzeri hadiseler misyonerleri inandıkları uğruna mücadele etmekten alıkoymamıştır. Zira bunların tamamı münferit olaylardır. Öte yandan Türk yöneticilerin misyonerliği gerçek manada tehdit olarak algılamaları için 1860'lı yılları beklemek gerekecektir.Misyonerlik belgelerinden elde edilen bilgilere göre 1860 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti açısından olaylar iyice çığırından çıkmıştır. Protestanlar her türlü faaliyette bulunmakta ve devlet ricali hiçbir konuda önlem alamamaktadır. Bahsi geçen yıla ait M.H. dergisinde yer alan satırlar olayların ne boyuta vardığını göstermesi açısından oldukça manidardır:

> *Kilise mensuplarının birçoğu Ermeni'dir. Müslümanlar arasında ihtida edenler azdır. Müslümanların Yeni Ahite yönelik talepleri de azalmıştır. Buna rağmen herhangi bir cezaya maruz kalma korkusu olmadan alenen Kutsal Kitabı satın alanlar da vardır. Zulüm ve baskıya uğrama korkusu yaşamamak harikulade rahatlatıcı bir durum-*

168 Mr. Hamlin, "Perverse Rulers", Constantinople-Letters from Mr. Hamlin, Missionary Herald, Vol., LI, Nov., 1855, p. 330.

dur. Polis ve hâkimler bu konuda sorumluluk almamaktadır. İmam ve ulemanın sadece uyarıda bulunma, iknaya çabalama yetkisi vardır. Geçmişle mukayese edildiğinde durum ne kadar da farklıdır.[169]

Bu ve benzeri örneklerde de görüleceği üzere misyonerler, eylemlerini sürdürebilmek; dinsel veya okullarda okutulacak kitapları yayınlayabilmek, bunun için basımevi kurmak; ev ve okul binaları kiralayabilmek, hatta satın alabilmek; eğitim kurumlarını kurup geliştirebilmek gibi konularda gerekli izinleri almak, bu konuda çıkan anlaşmazlıkları çözümleyebilmek açısından Türklerle dolaysız ilişkilerini sürekli geliştirmişlerdir. Osmanlı yetkililerinin bir İslam devletinin görevlileri, misyonerlerin de bu İslam ülkesinde Protestanlığı yaymak amacıyla yer edinmeye çalışan kimseler olmalarına karşın, hemen hemen misyonerlerin tamamının ittifak ettikleri gibi, onlar bütün başvurularında nezaket ve hoşgörüyle karşılanmışlardır. Hatta Padişah katında bile kabul edilmişlerdir. Bu konuya dikkat çeken misyonerlerden Hamlin, Robert Koleji kurmak üzere İstanbul'a ilk geldiğinde Padişahın kendisini kabul ederek iyi dileklerde bulunduğunu yazmıştır.[170]

Bununla birlikte misyonerler açısından her zaman ve düzlemde işlerin yolunda gittiğini söylemek zordur. Yaşanan sıkıntılar, Osmanlı devletinin misyonerlere karşı aldığı önlem ve tedbirler sıklıkla Board mensuplarının tuttuğu kayıtlara yansımıştır. Misyoner Greene Bursa'daki dava dostlarının İmparatorluk tarafından oluşturulan bir komisyonun kararıyla mallarını satmak zorunda kaldıklarından bahsetmektedir. Onun ifadesiyle bu vahşi ve despotça bir uygulamadır ve kesinlikle bireysel haklar çiğnenerek gerçekleştirilmiştir. Bir diğer sıkıntı ise Bursa'daki yetkililerin "*güya şehre yeni caddeler kazandırmak ve güzellik katmak için*" ev ve dükkânları yıkmalarıdır. Greene'e göre bu davranış iyilik ve merhametini misyonerlere fazlasıyla sunan Tanrı'nın düzenine başkaldırmaktan başka bir şey değildir. Zira bu yıkımdan dolayı evangelizmi benimsemiş ailelerden bazıları Protestan Kilisesine yakın mahallelerden taşınmak zorunda kalmışlardır.[171] Öte yandan 1864–65 tarihli

169 "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol., LVI, Jan., 1860, p. 5.

170 Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi (OTAM)**, S. 3, 1992, Ankara, s.s. 4-5.

171 P.A.B.C.F.M., 1863-64, 00044_003.

Bursa İstasyon Raporunda Türk yetkililerin düşmanca tavırlar sergilediği ve ellerinden geldiğince misyonerlere engel olmaya çalıştıklarından bahsedilmektedir.[172] 1865 tarihli M.H. dergisinde ise İstanbul Hükümetinin uyguladığı zulüm ve baskılardan dem vurulmaktadır. Misyonerler, vilayet yöneticilerine, muhatapları Ermeniler bile olsa Protestanların engellenmesi talimatı verildiği korkusunu yaşamaktadırlar.[173] Ayrıca burada bir kez daha İngiltere'nin himaye edici tavrına değinilmektedir. Buna göre İstanbul'daki İngiliz Hükümetinin temsilcisi İngiltere'den himaye bekleyen yerli Protestanların haklarını savunma konusunda dik durmuş böylelikle *"dava dostları"*nın güvenliği güvence altına alınmış ve İsa Mesih'in kanaatlerini yayma konusunda misyonerlerin çabaları boşa çıkmamıştır.[174]

Joseph K. Greene'in 1865 tarihinde Bursa'dan kaleme aldığı mektupta, hükümet tarafından yayınlanan bir fermana değinilmektedir. Bu fermanın çok önemli ve dikkate değer bir özelliği vardır. Önceki dönemlerde bir Protestan cemaatinin teşekkülü konusunda İmparatorluk tarafından yayınlanan talimatlarda *"Protestan inancını benimsemeyi arzu eden herkes Protestan kabul edilecektir"* ibaresi bulunmaktayken yeni fermanla Protestanlaştırma konusunda bazı sınırlamalar getirilmiştir. Bursa istasyonuna bağlı Mihallıç kazasında bir Protestan cemaatinin oluşumuna ruhsat veren yeni talimatnamedeki şu vurgu özellikle dikkat çekmektedir: *"Rum ve Ermeni cemaatlerinden Protestanlık inancını benimsemeyi arzu eden herkes Protestan kabul edilecektir."* Greene'e göre bu *"şayet bir Türk Protestan olmayı arzu ederse kesinlikle bu ayrıcalıktan yararlanamayacak düşüncesinin doğrudan ilanıdır."*[175] Böylece hükümetin bakış açısından Protestan bir Türk kanuna karşı gelen kimse olarak algılanacaktı. Bu talimatnameyle Türklere tanınan dini serbestiyete son verilmiş oluyordu. Bu ferman İmparatorluk açısından bir milat olarak kabul edilebilir. Zira fermanla, gerek Müslüman halk gerekse de resmi yetkililerin eli güçlenmiş oluyordu. Daha önce Müslümanlara karşı misyonerlik faaliyetlerinde bulunan

172 P.A.B.C.F.M., 1864-65, 00062_001.

173 Mr. Greene, "Fears in regard to Government Action", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXI, April, 1865, p.p. 112–113.

174 Mr. Greene, "Fears in regard to Government Action", Western Turkey-Letter from Mr.Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXI, April, 1865, p. 113.

175 Mr. Greene, "Moohalich-Further Indications of Unfriendliness", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXI, April, 1865, p. 113.

Protestanlara fiili müdahalede bulunmaktan büyük oranda çekinen ve olayları izlemekle yetinenlerin sesi artık daha gür çıkacaktı.

1868 tarihli teşkilat raporunda bu konuyla alakalı olarak şu sözlere yer verilmiştir:

> *Türk Hükümeti tarafından dini hoşgörü tanınmıştır. Bu topraklarda din özgürlüğünün yasayla kabul edildiği doğrudur. Ancak Türkler Müslümanlıktan feragat edenlere hiç de hoş gözle bakmamış hatta din değiştirenlere sürekli kötü gözle bakmış ve düşmanlık beslemişlerdir. Her ne kadar Türkler pek çok vesileyle Protestan Hıristiyanlığa saygı duyduklarını göstermişlerse de politik nedenlere bağlı olarak Protestanlığın Hıristiyan unsurlar arasında bile karşılık bulmasına tahammül edememişlerdir. Göründüğü kadarıyla Türklerin nihai hedefi övülmeye değer bir biçimde dâhili reformlar gerçekleştirmektir. Bu sayede iktidarlarını güçlendirecek ve harici müdahaleleri engelleyeceklerdir. Dolayısıyla dini özgürlük baskılarla değil içten gelen zorlamalarla gerçekleşecektir.*[176]

Misyonerleri sıkıntıya sokan bir diğer hadise de hükümetin kalabalık ve büyük merkezlerde güvenliği sağlama konusunda zafiyet içerisinde olmasıdır. Onların ifadesiyle ülkenin dört bir yanına anarşi ve kargaşa hâkimdir. Bu koşullar altında misyonerler de faaliyetlerini sınırlandırmak zorunda kalmışlardır. Amerikalıların ve yerli evangelistlerin seyahat etmeleri tehlikelidir. Buna bağlı olarak da fazla bir gelişme kaydedilmesini beklemek güçtür. Buna rağmen misyonerlik faaliyetleri inkıtaaya uğramamıştır. Ne bir misyoner ne de yerli bir vaiz görev yerini terk etmemiştir.[177]

Amerikan Board Teşkilatının 1882 senesine ait yıllık raporunda misyonerlerin varlığına ve hizmetlerine tolerans gösteren ama hiçbir zaman bu faaliyetleri onaylamayan hükümetin tavrının değiştiği ve misyonerlerle arasına ciddi bir mesafe koyduğundan bahsedilmektedir. Nitekim yeni okul ve kilise inşaatlarına müsaade edilmemiş aynı zamanda Protestan Ermenilerin kendi dillerinde haftalık bir gazete yayınlama talepleri de reddedilmiştir. Raporda tüm bu olumsuzluklara rağmen toplumun her sınıf ve zümresine sorgulama ruhu aşılanabildiğinden bahsedilmek-

176 Reports of ABCFM, 1868, p. 18.
177 Reports of ABCFM, 1878, p. 29.

tedir. Misyonerlere göre geçmiş yıllarla mukayese edildiğinde misyon ile yerli Protestanlar arasındaki ilişkiler daha da gelişmiş ve daha samimi bir ortama kavuşulmuştur. Pek çok noktada önceleri hiç şahit olunmayan bir atmosferde işbirliğine gidildiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Türk hükümetinin misyonerlik kurumlarının İmparatorluğun maddi ve sosyal gelişimine fazlasıyla katkı sağlayacakları fikrine alışmamış olmaları *"çok esef verici bir durumdur."*[178]

Babıâli tarafından Protestanların faaliyet ve alanlarını sınırlamaya yönelik atılan adımlardan bir diğeri de 1883 tarihlidir. Misyonerlerin iddiasına göre bu dönemde Türk Hükümeti evangelizm davasına karşı giderek daha fazla düşmanlık serdetmektedir. Okullar, kitap ve broşürlerin basımı, yayınların satılması gibi hususlarda yeni ve can sıkıcı düzenlemelere gidilmiştir. Aynı zamanda yeni binaların inşası konusunda da engellemelerle karşılaşılmaktadır. Bir diğer sorun da seyahatlerde yaşanmaktadır. Misyonerlik adına yapılan seyahatler eskisinden çok daha tehlikelidir. En önemli sorun ise *'yalnızca Protestanlar için'* ibaresi konulmadığı takdirde Kitab'ı Mukaddesin Türk dilinde basılmasına yasak getirilmiş olmasıdır.[179]

Misyonerlerin cephe kazanmak ve Osmanlı topraklarındaki egemenliklerini arttırmak için verdikleri mücadelede yadsınamaz olan gerçek, evangelik faaliyetlerin gerek Müslüman ve gerekse de Yahudiler arasında pek fazla başarı kazanamadığıydı. 20. yüzyılın dönümünde, Türkiye'de çalışmış olan bir misyoner, şu gerçeğe esef etmekteydi: *"Tüm çalışmalarımız fiilen mahvoldu; yabancı misyonların yüzyıllık çabasından sonra, tanassur etmiş Müslümanlardan tek bir kilise bile yok."*[180] Sonuç itibariyle ülkenin sahibi Türkler arasında Protestanlaştırma faaliyetlerinin fazla prim yapmaması misyonerleri ve davalarını azınlıkta kalmaya mahkum etmiştir.

178 Reports of ABCFM, 1882, p.p. 27–28.

179 Reports of ABCFM, 1883, p. 39–40.

180 Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri Ve İdeoloji**, 2.b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.s. 139-140.

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLER BURSA'DA

2.1.TARİH İÇİNDE BURSA VE PROTESTAN MİSYONERLERİN BURSA'YI TERCİH NEDENLERİ

Güney Marmara bölgesine M.Ö. 7. yüzyılda yerleşen Bitinya'lılar tarafından M.Ö. 185'te bir tepe üzerinde kurulan ve etrafı surlarla çevrilen Bursa, M.Ö. 74'te Roma İmparatorluğunun egemenliği altına girmiştir.[181] Bursa'nın antik çağlardaki ismi Prusa'dır. Şehrin genellikle Prusias tarafından kurulduğu kabul edilmektedir.[182] Misyoner Goodell Bursa'nın köklerini Hannibal'a borçlu olduğunu söylemektedir. Onun ifadesiyle antik kent yüksek bir düz tepenin üzerine kurulmuştur. Bu yüksek tepe oldukça verimli bir ovaya hâkim konumdadır. Antik saray, kale ve surlara ancak at sırtında ulaşılabilmektedir.[183] Misyoner Schneider ise Bursa'nın Bitinya bölgesinin kadim yerleşim birimlerinden birisi olduğunu ifade etmekte ve Asya kıtasına ait Olympus'un batı eteklerinde bulunduğunu beyan etmektedir.[184] Ayrıca Anadolu'nun kuzeybatı bölümünde yer alan kent, deniz kıyısından yani Marmara denizinden 25

181 Neslihan Dostoğlu, "Modernleşme Döneminde Bursa'daki Kentsel Gelişme", **Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa**, Sempozyum Kitabı (10-11 Nisan 2009-Bursa), ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2009, s. 11.

182 Halil İnalcık, "Bursa'nın Tarihine Genel Bir Bakış", **Bursa'da Dini Kültür**, ed. Mustafa Kara, Emin Yayınları, Bursa, 2011, s. 19.

183 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 155.

184 Mr. Schneider, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Aug., 5, 1834", Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, March, 1835, p. 97.

kilometre içeridedir.[185] James I. Good, Bursa'nın İstanbul'un güneyinde Marmara denizi boyunca uzandığından söz etmektedir. Kentin denize uzaklığı 15 mildir. Bursa, konum itibariyle Marmara'nın da güneyindedir. Good, antik kentin Hannibal tarafından kurulduğuna değinmektedir. Bursa, antik Roma eyaletlerinden Bitinya sınırları dâhilinde ve Olympus dağının kuzeydoğusundadır. Misyoner aynı zamanda dağdan bakıldığında 5 mil genişliğinde ve 15 yahut 20 mil uzunluğundaki ovanın harikulade manzarasına tanıklık edildiğinden bahsetmektedir.[186]

M.S. 395'te Roma İmparatorluğunun Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölünmesinden sonra ise bölgede Bizans dönemi başlamıştır.[187] Genel olarak Bursa'nın bu dönemde Romalılar zamanında sahip olduğu refah ve görkemi kaybettiği gözlemlenmektedir. Göreceli özerklikten yoksun kalması ve sahip olduğu ayrıcalıkların geri alınması, halkın tüm sosyal ve kültürel yaşamının dayandığı antik ulusal dinin terk edilmesi ve ikinci yüzyılın başından itibaren daha da yaygınlaşan Hıristiyanlığın egemen olması Bursa'yı geri plana itmiştir. Bunun yanı sıra kavimlerin gerçekleştirdiği saldırı ve yağmalar, tüyler ürpertici ve çok büyük felaketlere yol açmış olan ve Anadolu'yu yerle bir eden depremler de kentin düşüşünün en önemli etkenlerindendir.[188]

Misyoner kayıtlarında Bursa'yı Hıristiyanlardan alan kişinin Orhan Bey olduğuna değinilmektedir. Yine Bursa'da görev yapmış ilk misyonerlerin ifadesiyle 1326 yılında gerçekleşmiş bu olayla birlikte II. Mehmet'in 1453 senesinde İstanbul'u ele geçirişine kadar Bursa İmparatorluğun başkentliğini yapmış ve aynı zamanda Osmanlı sultanlarının ikametgâhı olmuştur.[189] Burada ciddi bir bilgi yanlışı vardır. Bursa'nın 1326'da Orhan Gazi tarafından ele geçirildiği doğrudur. Ne var ki kent, İstanbul'un fethine kadar başkent olarak kalmamıştır. Zira 1366 tarihinde payitahtın merkezi Edirne olmuştur. Bu durum misyonerlerin Bur-

185 E.C.A. Schneider, **Letters from Broosa, Asia Minor**, 1.b., Ger. Ref. Church Publication, Chambersburg, 1846, p. 34.

186 James I. Good, **Life of Rev. Benjamin Schneider, D.D., at Broosa and Aintab, Turkey 1834-1877**, 1.b., Board of Foreign Missions, Philadelphia, ts., p.p. 8-9.

187 İnalcık, a.g.m., s. 11.

188 Vasileios I. Kandes, **Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa**, 2.b., Gaye Kitabevi, Bursa, 2008, s. 65.

189 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 154.

sa ve Osmanlı tarihi hakkında ne kadar kulaktan dolma bilgilere sahip olduklarının en önemli delilidir. Benzeri bir yanlış bilgiye 1835 tarihli Missionary Herald dergisinde de rastlanmaktadır. Bay Schneider'ın kaleme aldığı mektupta Bitinya bölgesinin kadim yerleşim birimlerinden olan Bursa'nın İstanbul alınmadan önce 130 yıl boyunca Türk İmparatorluğuna başkentlik yaptığından bahsedilmektedir.[190] Bu yanılgıya düşen bir başka misyoner de James I. Good'dur. Onun ifadesiyle, Bursa, İstanbul'un 1453 yılındaki zaptına kadar yüzlerce yıl Türk İmparatorluğuna başkentlik yapmıştır.[191]

Fetihten sonra inşa faaliyetleriyle yeni bir çehre kazanmaya başlayan şehre her taraftan ahali nakli yapılmış ve kentin gelişmesi desteklenmiştir. Orhan Gazi kale içerisindeki manastırı camiye çevirtmiştir, Bunun yanında Bey sarayı adı verilen bir de saray yaptırılmıştır.[192]

Bursa 14. yüzyıldan itibaren doğu ve batıyı köprüleyen bir dünya ticaret merkezi haline dönüşmüştür. Bu konumunun yanı sıra Bursa'nın çok eskiden beri İstanbul'un özellikle tarımsal ürün tedarikçisi oluşunun getirdiği hareketlilik de dikkate değerdir.[193]

Misyoner kayıtlarında Bursa'da yaşayan nüfus hakkında farklı bilgiler mevcuttur. 1834 tarihli bir belgede Anadolu'nun önemli kentlerinden biri olan Bursa'da 85000 kişinin yaşadığından bahsedilmektedir.[194] Schneider ise şehirde geniş bir Müslüman nüfus, 6000 Rum, çok sayıda Ermeni, birkaç Katolik'in varlığından ve Yahudilere ait 3 sinagog bulunduğundan söz etmektedir. Onun ifadesiyle Müslümanlar dışındaki bu unsurların toplam nüfusu 50000 ile 60000 arasındadır.[195] Bununla birlikte kentteki geçim kaynaklarının zenginliği karşısında nüfusun bu derece az olması Schneider'ı bir hayli şaşırtmıştır. Misyonerin ifadesiyle nüfus sekiz katına çıksa bile halk rahatlıkla karnını doyurabilecektir. Burası verimli olduğu halde ekilmemiş arazilerle dolu bir şehirdir. Topraklar

190 Mr. Schneider, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Aug., 5, 1834", Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, March, 1835, p. 97.

191 Good, a.g.e., p. 9.

192 İnalcık, a.g.m., s. 20.

193 Fulya Düvenci Karakoç, "Yirminci Yüzyıla Girerken Bursa'da Sosyal ve Kültürel Yaşam", **Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa**, Sempozyum Kitabı (10–11 Nisan 2009-Bursa), ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2009, s. 202.

194 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXX, Jan., 1834, p. 5.

195 Mr. Schneider, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Aug., 5, 1834 Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, March, 1835, p. 97.

tarıma son derece müsaittir. Sorun ise bunları değerlendirebilecek insan gücüne sahip olmamaktan kaynaklanmaktadır.[196]

James I. Good, Bursa'da yaklaşık 80000 kişinin yaşadığını ve bu nüfusun üçte ikisinin Müslüman olduğunu söylemektedir. Good'un ifadesiyle kentte yaklaşık 10000 Ermeni, 8000 Rum ve 2000 Yahudi yaşamaktadır.[197] 1859 tarihli bir diğer kayıtta Bursa nüfusunun 50000 veya daha fazla olabileceğinden bahsedilmektedir.[198] Schneider'ın eşi tarafından kaleme alınan bir mektupta ise nüfusun 80000 ile 100000 arasında olabileceği ifade edilmektedir. Ona göre 100000 çok yüksek bir tahmindir ve nüfusun üçte ikisinden fazlası Müslüman'dır. Bursa'da yaklaşık 10000 Ermeni, 8000 Rum, 2000 Yahudi ve çeşitli Avrupa ülkelerinden az sayıda Frenk yaşamaktadır.[199] Misyonerlerin nüfus konusundaki bilgilerinin de çok net olmadığı ortadadır. Daha çok duyum üzerine hareket ettikleri düşünülebilir. Bununla birlikte sadece kent merkezi ele alındığında bu rakamlarda doğruluk payı aramak mümkün olabilecektir. Kemal Karpat'a göre, Bursa şehrinin 1831 yılında nüfusu 169058'dir.[200] Bir başka belgede ise bahsi geçen yıl bir sayım yapıldığı ve bu sayıma göre Bursa kent merkezinde 161038, köylerde ise 8709 erkek nüfusun bulunduğunun tespit edildiğine değinilmiştir.[201] 1855 yılında Paris'te basılan "*Voyage a Constantinople*" adlı kitapta seyyah Boucher de Perthes 1853 yazında yaptığı Bursa seyahatini anlatırken, kent nüfusunun 50000 olduğunu ifade etmektedir. Perthes, bazılarının 80000 rakamını verdiğini ama bunun abartılı bir tahmin olduğunu düşünmektedir.[202] Kandes, şehrin nüfusunun Osmanlılardan, Ermenilerden, Hıristiyanlardan ve Yahudilerden mürekkep olduğunu söylemektedir. Duannin kent nüfusunu 100000 kişi

196 Mr. Schneider, "Sparseness of Population", Turkey-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, May, 1839, p. 178.

197 Good, a.g.e., p. 9.

198 Mr. Barnum, "Letters from Mr. Barnum, March 3 and April 29, 1859", Northern Armenians-Letters from Mr. Barnum, **Missionary Herald**, Vol., LV, July, 1859, p. 208.

199 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 34.

200 Karakoç, a.g.m., s. 204.

201 Gürsu Gürsakal, "Modernleşme Dönemi Bursa'sında Nüfus Hareketleri (1870–1907)", **Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa**, Sempozyum Kitabı (10–11 Nisan 2009-Bursa), ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2009, s. 287.

202 Nevin Özkan-Fatih Demirhan, "Seyahatnameler Işığında Modernleşme Dönemi Bursa'sı", **Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa**, Sempozyum Kitabı (10–11 Nisan 2009-Bursa), ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2009, s.s. 319–320.

olarak verirken, Walpole bu rakamın 60000, Sestini ise 70000 olduğunu beyan etmektedir.[203]

Bursa sürekli gelişen ve göç alan bir kenttir. Nüfusun sürekli arttığı göze çarpmaktadır. 31 Ocak 1865 yılında dönemin Bursa misyoneri Joseph K. Greene, kentteki toplam nüfusun 250000 olduğunu belirtmiştir.[204] Misyoner Greene Bursa İstasyonunun kasabalarının isimlerini ve nüfuslarını yaptığı seyahatlerde tespit etmiştir:

Tablo 1: Misyoner Greene'in Raporuna Göre 1865 Yılı Bursa Nüfusu (Bu rakamlara Rum ve Türk Köyleri dâhil değildir)[205]

Sıra	İsim	Ermeni	Katolik	Protestan Ermeni	Rum	Yahudi	Türk	Toplam
1	Bursa	4500	150	146	3500	2800	24000	35096
2	Mihalıç	1000	-----	18	2400	-----	2600	6018
3	Bandırma	2550	-----	13	2300	-----	2450	7313
4	Edincik	1155	-----	17	-----	-----	2000	3172
5	Ermeniköy	1400	-----	-----	-----	-----	-----	1400
6	Kirmastı	1190	-----	4	770	-----	2940	4904
7	Balıkesir	2000	-----	-----	1000	-----	25000	28000
8	Benli	3000	-----	-----	-----	-----	-----	3000
9	Gürlek	1050	-----	4	-----	-----	-----	1054
10	Karalek	950	-----	-----	-----	-----	-----	950
11	Sölöz	3000	-----	-----	-----	-----	-----	3000
12	Marmaracık	1200	-----	-----	-----	-----	-----	1200
12	Yenişehir	400	-----	5	200	-----	5250	5855
14	Paşaköy	1100	-----	3	-----	-----	-----	1103
15	Yeniceköy	3000	-----	-----	-----	-----	-----	3000
16	Bilecik	3500	200	35	-----	-----	6000	9735
17	Çalgara	1400	-----	-----	-----	-----	-----	1400
18	Muratçay	2800	-----	26	-----	-----	-----	2826
19	Araluk	700	-----	3	-----	-----	-----	703
20	Türkmen	2100	200	4	-----	-----	280	2584

203 Kandes, a.g.e., s. 131.

204 Özgür Yıldız, Türkiye'de Amerikan Protestan Misyonerlerinin Faaliyetleri Çerçevesinde Bursa Şubesi (İstasyonu) 1834–1928, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2007, s. 27.

205 Yıldız, a.g.tz., s. 28.

21	Eskişehir	500	-----	4	-----	-----	7000	7504
22	Tavşanlı	250	-----	----	-----	----	4800	5050
23	Kütahya	2100	1050	13	3500	----	30000	36663
24	Sivrihisar	3500	-----	-----	-----	----	15000	18500
25	Ankara	1260	8400	15	3500	500	20600	34275
26	İstanos	3000	-----	12	-----	-----	----	3012
27	Kulakhan	770	-----	----	-----	-----	1050	1820
28	Bozşehir	250	-----	-----	-----	----	1500	1750
29	Demirtaş	-----	----	25 (Rum)	2500	-----	-----	2525
	TOPLAM	49625	10000	347	19670	3300	150470	233412

Salnamelerden edinilen bilgilere göre 1870–73 yılları arasında Bursa merkez ve kazalarında hane ve erkek nüfus sayısı ise şu şekildedir:

Tablo: 2 1870–71, 1871–72, 1872–73 Salnamelerine Göre Bursa Merkez Kazası ve Bursa Sancağı'nda Bulunan Diğer Kazaların Hane ve Erkek Nüfus (Zükûr) Ssayıları[206]

Kazalar	Hane	Gayr-i Müslim	Müslim	Yekûn Nüfus
Ma' Nevahi Burusa Kazası	16408	12883	22826	35709
Ma' Cebel-i Cedid ve Atik-i Atronos	3926	----	9759	9759
Gemlik Kazası	3983	3995	2268	6263
Mudanya Kazası	1836	2699	1604	4303
Tirilye Nahiyesi	800	1660	55	1715
İnegöl Kazası	4578	3170	9277	12447
Yenişehir Kazası	3790	909	6023	6932
Pazarcık Kazası	510	----	1335	1335
Harmancık Kazası	1510	----	3970	3970
Mihalıç Kazası	4060	4573	6689	11262
Kirmasti Kazası	1783	690	3433	4123
Gökçedağ Kazası	559	----	1553	1553
Gölbazar Kazası	2001	1080	4110	5190
İznik Kazası	3549	1810	4076	5886
Bazaryeri Kazası	3261	5563	2040	7603
Bilecik Kazası	4118	4494	5607	10101
Lefke Kazası	1516	399	3559	3958
Söğüt Kazası	2089	697	4386	5083
Karacaşehir Kazası	1705	735	4634	5369
TOPLAM	61982	45357	97204	142561

206 Gürsakal, a.g.m., s. 278.

1880 yılında Bursa'da Fransız Konsolos Vekili olarak görev yapan Edmond Dutemple, kentte 505573 olan erkek nüfusunun 418606'sının Türk, 68842'sinin Rum Ortodoks, 24125'inin ise Ermeni olduğuna değinmektedir. (Rakam toplamı 505573 değil 511573'dür) Kentte Avrupalı sayısı oldukça düşüktür. En yüksek oranda bulunan Fransız unsuru bile, kadınlar ve çocuklar da hesaba katılsa dahi tüm vilayette 80 kişiyi geçmemektedir.[207]

Bursa tarih boyunca dikkatleri sürekli üzerine toplamış bir kenttir. 1548 gibi çok erken bir tarihte kenti ziyaret eden Fransız seyyahı Belon, Bursa'nın çok güzel ve müsait bir mevkide bulunduğunu, İstanbul kadar servet ve nüfusa sahip olduğunu belirtmektedir. Belon ayrıca kentin ipek sayesinde büyük bir şöhret kazandığını, her yıl 1000'den fazla deve ile Anadolu ve Suriye'den getirilen ipeklerin burada işlenip boyandığını söylemektedir.[208] Evliya Çelebi ise Bursa'nın görkemli kalesine hayran kaldığını belirterek, kaleyi kimin yaptığının belli olmadığını söylemiştir. Bursa kalesi yalçın kayalar üzerine kurulmuştur. Şekli kareden uzuncadır. Kuzey yönü yüksek olduğu gibi altı da uçurumdur. Kale, Keşiş Dağının eteğinde olduğu için lodos ve doğu rüzgârlarından korunmaktadır. Kalenin çevresi 10000 adımdır. Kalede 67 kule ve 5 kapı vardır. Kapıların güneye açılanları; Pınarbaşı ve Zindan Kapıları'dır. Batıya açılanlar ise Kaplıca ve Balıkpazarı Kapılarıdır.[209]

Öte yandan Amerikalı Protestan misyonerlerden yaklaşık 30 yıl önce Bursa'yı ziyaret eden Joseph Von Hammer, kent sakinlerinin yabancılara bakışı hakkında ilginç tespitlerde bulunmaktadır. Hammer'e göre Bursalılar yolculuk yapan yabancıları konumlarına göre üç sınıfa ayırmaktadır. Buna göre Bursa'da yabancılara *"hekim"*, *"bezirgân"* yahut *"kaptan"* diye hitap edilmektedir. Türkler yabancılara bu üç lakaptan birisini kullanarak seslenirken, onların yaptıkları yolculukların ne-

207 Özkan-Demirhan, a.g.m., s.s. 320-321.

208 İnalcık, a.g.m., s. 23.

209 Evliya Çelebi, "1050 (M. 1640) Tarihinde İstanbul'dan Bursa'ya Seyahatimiz, Gördüklerimiz Ve Çektiklerimiz", **Orta Öğretim Türk Edebiyatı 10**, hzl. Hüseyin Nihal Atsız, MEB Yayınları, Ankara, s. 208.

deninin acı çeken insanlara yardım etme arzusu, kazanç hırsı ya da askeri hizmet vazifesi olduğu kanaatindedirler.[210]

Amerikalı Protestan misyonerler Bursa'yı ziyaret ettikleri ilk tarih olan 1832 yılından itibaren kentin önem ve güzelliğini keşfetmeye başlamışlardır. Bursa'nın gerek coğrafi konumu, gerek sahip olduğu doğal güzellikler, gerekse de verimli bir ova üzerine kurulmuş olması misyonerlerin dikkatinden kaçmamıştır. 1832 senesinde Bursa'yı ziyaret etme fırsatını yakalamış olan Goodell'in kentle ilgili ilk izlenimlerini kaleme aldığı şu satırlar oldukça dikkat çekicidir:

> *Zirvesi karla kaplı Olympus'un adeta gökleri delen o muhteşem görüntüsü bizi fazlasıyla büyülemekteydi. Kaleden çıktık ve dağın eteklerindeki Zindan Kapıya yöneldik. Burası da tıpkı kale gibi oldukça yüksek bir tepede. Burada gürül gürül çağlayan şelalenin hemen yanı başında kurulmuş bir kahve var. Bu kahve ceviz ve çınar ağaçlarının gölgesinden yararlanma şansına sahip. Kuşkusuz burası Osmanlı vatandaşlarının çok rağbet ettikleri bir yer. Sorun daha çok ziyaretçilerin Tanrı'nın bahşettiği bu harikulade doğa manzarasına duyarsız kalmalarında. Onlar daha çok rengârenk desenlerle bezenmiş halıların üzerinde nargilelerini çekerek kahvelerini yudumlama zevkini doya doya çıkarma peşindeler. Buradan bakıldığında ayaklarımızın altında kalan şehir ve engin ova manzarası muhteşem. Burada antik kentin ikiz surlarını izleyebilme şansını da elde ettik. Ama surların büyük bir bölümü tahrip olmuş. Kervansaraylar, camiler, saraylar, kamu binaları, tarlalar, dut bahçeleri, verimli ve zengin ova suyla dolup taşan Tanrı'nın nehriyle bol miktarda sulanmakta. Bu kentin daha önce ne halde olduğunu elbette ki bilmiyorum. Lakin İstanbul'u bir tarafta tutarsak, Bursa kesinlikle Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilindeki en güzel şehirlerden biri. Eksik olan tek şey Tanrı'nın ve Mesih İsa'nın öğretisi. Öyle bir gün gelecek ki tüm bu harikulade güzellikler Tanrı'nın rahmetiyle birleşecek ve verimli topraklar O'nun lütfuyla daha da bereketlenecek. Tanrı'nın bir elçisinin bu güzel memleketin sakinlerinin kalplerini imanla dolduracağı gün pek yakındır. Dileriz ki Tanrı bu insanları dünyevi ihtiraslardan, manasız mabutlardan, anlamsız dinsel tören ve seremonilerden en kısa zamanda arındırarak gerçek ve mutlak olana hizmet eder hale getirsin.* [211]

210 Zeynep Dörtok Abacı, "Bursa'daki Yabancı Konsolosluklar (19. yüzyıl)", **Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa**, Sempozyum Kitabı (10–11 Nisan 2009-Bursa), ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2009, s. 246.

211 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 155–156.

Bu ifadeler kenti ziyaret eden ilk misyonerlerin Bursa'dan ne derece etkilendiklerinin en bariz delilleridir. Misyonerler için bir kentin *dini inkişaf* konusundaki avantajları kadar jeopolitik konumu da bir hayli önemlidir. Bu konuda Bursa'nın ne kadar şanslı olduğunu söylemeye gerek yoktur.

Ziyaret amacıyla Bursa'ya gelen Bay Adger, insanları akşam ibadetine davet etmek için hazırlık yapan bir müezzinin çağrısıyla 117 basamaklı bir minareye tırmanmış ve karşılaştığı manzara karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Bursa ayaklar altındadır ve olağanüstü bir güzellikle yeni konuklarını beklemektedir. Dut ağaçları ve yeşilin her tonuyla süslü büyüleyici ova onu fazlasıyla cezbetmiştir. Adger, tepeye ulaştıklarında müezzinin pişmanlıkla dolu bir korku yaşadığını ve misafirlerine minarenin iç kısmında kalarak o küçük daire şeklindeki balkona çıkmamaları tavsiyesinde bulunduğunu beyan etmektedir. Onun ifadesiyle bu korkunun nedeni *"bazı yaşlı ve fanatik Türkler'in"* kendilerini görerek onlara tepki duyma ihtimalidir.[212]

1851 yılında kenti görme fırsatı bulan misyoner Van Lennep ise Bursa'yla alakalı olarak daha çok yolculuk sırasındaki izlenimlerine değinmektedir. Lennep, Gemlik'ten Bursa'ya at sırtında yedi saatte ulaşılabildiğinden bahsetmektedir. Ne var ki misyoner ve refakatindekiler atlarını olabildiğince hızlı koşturarak menzillerine dört saatte ulaşabilmişlerdir. Başlangıçta yol tümseklerle doludur. Yer yer köylere rastlanmıştır. Kuytuda ve vadi içerisinde kalmış yerleşim birimleri bir hayli etkileyicidir. Köylerin tamamını yeşili bol, zengin, gür ormanlar çevirmiştir. Misyonerin ifadesiyle en üst noktada hükümet tarafından inşa edilen hoş bir şoseye ulaşılmaktadır. Bu yolun 4–5 millik kısmı tamamlanmıştır ve bu o yöre için çok büyük bir lütuftur. Misyonerin dikkat çektiği bir diğer nokta ise yol yapımını üstlenen mühendislerin Macaristanlı Protestanlar olmalarıdır.[213]

Schneider, insanı hayran bırakan doğal güzelliklerin ülkenin geçmişteki heybetli yıllarını hatırlattığından bahsetmektedir. Onun ifadesiyle bugünle mukayese edildiğinde papalık dönemindeki hayat ahlaki de-

212 Mr. Adger, "Visit to Mosques", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, July, 1839, p. 233.

213 Mr. Van Lennep, "Departure for Broosa", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald**, Vol., XLVII, Dec., 1851, p. 405.

ğerlerin son derece baskın olduğu bir çehre sunmaktadır. O dönemde nüfus çok daha fazla ve insanlar çok daha şevklidir. Misyoner, olağanüstü güzelliklere sahip bu toprakları gezerken ahlaki değerlerin iyice yozlaştığına ve ülkenin üzerine kara bulutların çöktüğüne şahit olmanın kendisini derinden yaraladığını söylemektedir. Havarilerin yaşadığı, vaaz ve ibadet ettiği bu topraklarda dinsel uyanıştan mahrum kalmak çok hüzün verici bir durumdur. Misyoner şöyle bir soruyla gizli kalmış emellerini gün yüzüne çıkarmaktadır: *"Acaba böylesine güzel sahnelere bir daha şahit olunabilecek mi?"*[214]

Bir başka misyonerlik belgesinde Bursa'nın evangelizm davası için ne kadar müsait bir yerleşim birimi olduğuna değinilmektedir. Bursa'da din hizmetlerinde bulunan vaizlerden biri İstanbul'la mukayese edildiğinde Bursa'da görev yapmanın çok daha kolay ve rahat olduğunu beyan etmektedir. Onun ifadesiyle İstanbul'da pek çok kimse iyi eğitimli ve yeterince aydınlanmıştır. Buna bağlı olarak da onların kilisesinde vaaz etmek zor bir iştir. Vaizin hata yapmamak için söylediklerine çok dikkat etmesi gerekmektedir. Misyoner Powers vaizin söylediklerine katılmaktadır. Ona göre İstanbul'da ruhban sınıfı dışındaki halk aydınlanma yolunda hızla ilerlemekte ve evangelik duyguları kolayca benimsemektedir. Gidişattan endişe duyan din adamları müdahale etmeye çalışsalar da halk onlara pek kulak asmamakta ve kendi bildiğini okumaktadır. Fakat Bursa'da durum böyle değildir. Burada sağ eli ile sol elini birbirinden ayıramayacak kadar cahil insanların sayısı hâlâ çok fazladır.[215] Bu örnekte de görüleceği üzere misyonerlerin Bursa hakkındaki genel kanaatleri olumludur. Bursa'da kolay yönlendirilebilecek ve rahatlıkla etki altına alınabilecek bir halk vardır. Misyonerler bu fırsatı kaçırmak istememişlerdir. Schneider'da bu durumun kendileri için olumlu sonuçlar üretebileceğini düşünmektedir. Buna bağlı olarak da en başından beri Rumlar, Ermeniler ve Türklerle fikir alışverişinde bulunmuştur. Üstelik bu görüşmeler sırasında ciddi bir tepkiyle de karşılaşmamıştır. Bu kadarı bile onu heyecanlandırmaya yetmiş ve Tanrı'nın

214 Mr. Schneider, "Religious Apathy", Turkey-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, May, 1839, p. 178.

215 Mr. Powers, "Evidence of Progress of Religious Knowledge", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 410.

misyonerlik davasının başarıya ulaşabilmesi için kapıları ardına kadar araladığı inancına kapılmıştır.[216]

Misyonerlerin Bursa'da davalarını ayakta tutabilmek için sayısız imkâna sahip olduklarını ifade eden Bay Powers şunları söylemektedir: *"Bulunduğumuz memlekette insanların manevi olan ne varsa hepsine kayıtsız kalmaları karşısında bu kayıtsızlığı sona erdirebilmek için elimizden gelen her şeyi yaptık: Mücadele ettik, dua ettik ve yılmadan çalıştık."*[217]

Misyoner Ladd, Bursa'yla ilgili ilk izlenimlerini aktarırken kentin eşsiz ve harikulade doğa manzarasından oldukça etkilendiğini söylemektedir. Bir tarafta yükselen bir dağ diğer tarafta ise geniş, verimli bir ova vardır. Sayısız su kaynakları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan bol miktarda yeşil bitki örtüsü alabildiğince uzanmaktadır. Ladd, Bursa'yı bir müddet görev yaptığı Kıbrıs'la mukayese etmiş ve pek çok konuda Bursa'nın örnek alınması gereken bir kent olduğunu beyan etmiştir. Bununla birlikte Ladd'i daha da sevindiren, bölgenin misyonerlik konusunda kendisini fazlasıyla yüreklendirmesidir.[218]

İstanbul'da uzun süre misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Cyrus Hamlin, Bursa'nın misyonerlik faaliyetleri için önemli bir merkez olduğunu düşünmektedir. Hamlin bu noktayı vurgulamak için şu satırları kaleme almıştır:

> *Bursa'yı çevreleyen köylerde hayırlı işlere imza atılmaktadır. Tanrı'nın inayetiyle olumlu sonuçlar elde edilecektir. Bursa'dayken 5–6 tane yoksul köylünün birleşerek bir İncil satın aldıklarına şahit oldum. Zira köylülerden hiçbirisinin tek başına Kitabı Mukaddes alabilecek kadar parası yoktu. Zavallı köylüler bir araya geliyor ve ortaklaşa İncil okuyorlardı. Umulur ki bu hasletli davranış onları kurtuluşa erdirecek, ebedi ve ezeli mirasa kavuşturacaktır. Bu hadise davanın seyrini göstermesi açısından önemlidir. Bu, İncilin davasıdır. Hiçbir kitap, Kitabı Mukaddes kadar ilgi ve teveccüh görmemiştir. Karşılaşılan zulüm ve baskıya rağmen Protestanlık ve İncil elele beraberce*

216 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Jan., 1836, p. 7.

217 Mr. Powers, "The Spirit Needed", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XL, April, 1844, p. 120.

218 Mr. Ladd, "Greeks in Broosa and the adjacent Villages", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 346.

yollarına devam edeceklerdir. Ve sizler birini bir diğeri olmadan kabul yahut reddedemeyeceksiniz.[219]

Hamlin, bu yorumlarda bulunurken, Bursa'da halkın evangelizm davasına duyduğu şevk ve heyecandan söz etmek istemiştir. Bu oldukça cesaret verici bir durumdur. Misyonerlere düşen bu olumlu havayı dağıtmamak ve gidişatı lehlerine çevirmektir. Bir başka değişle İmparatorluğun üç veya dördüncü önemli kenti olduğu varsayılan, Osmanlının şanlı ve kadim başkenti, fevkalade cami ve türbeleriyle, ünlü hamam ve hanlarıyla misyonerleri kucaklamaya hazırdır.[220]

2.2. BURSA'NIN DA İÇİNDE BULUNDUĞU BATI TÜRKİYE MİSYONUNUN OLUŞUMU, SINIRLARI VE HEDEF ALDIĞI KİTLE

Misyonerler Osmanlı coğrafyasında rahat hareket edebilmek ve koordinasyonu sağlayabilmek için ülkeyi farklı misyonlara bölmüşlerdir. Hedef kitlesi daha çok Ermeniler olan misyonerler ülkeyi ilk etapta Kuzey ve Güney Ermeni misyonları şeklinde ikiye ayırmışlardır. Başlangıçta Bursa, Kuzey Ermeni misyonunun çatısı altındadır. Ne var ki zamanla bu misyonun ismi uygunsuz hale gelmiştir. Zira misyonerlerin ifadesiyle "*Ermenilerin yanı sıra diğer cemaatlerden de evangelizm davasına yönelik ciddi talepler gelmektedir.*"[221] Buna bağlı olarak da Kuzey Ermeni misyonunun Batı Ermeni bölgesine *Batı Türkiye Misyonu* adı verilmiştir.[222]

Batı Türkiye Misyonu, Balkan dağlarından 38 derece doğu boylamına kadar olan alanı içine almaktadır. Bu meridyenin batısındaki Anadolu toprakları ve Toros dağlarının kuzeyinde kalan bölgelerin tamamı da bu misyonun sınırları dâhilindedir.[223] *Batı Türkiye Misyonu* üç farklı ulusu kucaklamaktadır. Bunlar: Ermeniler, Bulgarlar ve Türkler'dir.[224]

219 Mr. Hamlin, "Prospect at Broosa", Constantinople-Letters from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol., LI, Nov., 1855, p. 331.

220 Mr. Hamlin, "Progress in other Places", Armenians-Stations Reports, **Missionary Herald**, Vol., LI, Sept., 1855, p. 270.

221 Reports of ABCFM, 1860, p. 48.

222 "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol., LVII, Jan., 1861, p. 4.

223 Reports of ABCFM, 1861, p. 38; Reports of ABCFM, 1864, p. 59.

224 Reports of ABCFM, 1861, p. 42; Reports of ABCFM, 1863, p. 55; Reports of ABCFM, 1864, p. 59.

1830 yılı itibariyle Batı Türkiye olarak addedilen bölgede tek bir istasyona bile sahip olmayan misyonerlerin 10 yıllık sürenin ardından 1840 senesinde 5 istasyonda, 16 misyoner, 14 yardımcı bayan misyoner ve 14 yerli yardımcı ile faaliyette bulunmaları[225] kat ettikleri mesafeyi göstermesi açısından önemlidir. Misyonerlerin başarı kazanmaları ve sürekli hareket alanlarını genişletmeleri bu 10 yıllık süreyle de sınırlı değildir. 1860 yılında istasyon sayısı 11'e yükselmiştir. Bu istasyonlara bağlı toplam 23 dış istasyon bulunmaktadır. Bölgede çalışanların sayısı ise şu şekildedir:[226]

- 25 misyoner
- 1 hekim misyoner
- 1 muhasip
- 25 bayan yardımcı misyoner
- 4 yerli papaz
- 20 izinli yerli vaiz
- 19 din âlimi
- 26 öğretmen
- 10 diğer yardımcı.

60'lı yılların misyonerliğin altın çağı olduğu söylenebilir. Zira başlangıcından bu tarihe kadar olan dönemde gerek istasyon gerekse de misyoner sayılarında sürekli artış kaydedilmiştir. 70'li yıllara ulaşıldığında ise bir durgunluk yaşandığı gözlerden kaçmamaktadır. Ne var ki bunu başarısızlık olarak addetmek pek doğru değildir. Aksine bu durumu misyonerlerin düzenlerini oturttukları ve kendilerine yetecek sayıda istasyon ve personele ulaştıkları gerçeğiyle açıklamak daha doğru olacaktır. 1870 yılı itibariyle Batı Türkiye olarak addedilen bölgede 11 istasyon ve 47 dış istasyonda çalışanların sayısı şu şekildedir:[227]

- 26 misyoner
- 1 hekim misyoner

225 Reports of ABCFM, 1842, p. 102.
226 Reports of ABCFM, 1861, p.p. 34–35.
227 Reports of ABCFM, 1870, p.p. 17–18.

- 1 erkek yardımcı misyoner
- 26 bayan yardımcı misyoner
- 9 yerli papaz
- 16 izinli vaiz
- 32 öğretmen
- 34 diğer yardımcı.

Yerli yardımcı ve öğretmen sayısındaki artış, dış istasyonlara ve eğitim-öğretim faaliyetlerine daha fazla önem verilmesi ile açıklanabilir. Bu tarihten itibaren kilise ve dış istasyon sayısında sürekli artış kaydedilmişse de çalışanlar konusunda benzer bir durum söz konusu olmamıştır. Misyonerlik davasının başarıya ulaşıp ulaşamadığını gösterebilecek birincil unsurun kilise teşkilatlanmaları olduğu düşünülürse Amerikan Board örgütünün hedefine ulaştığı söylenebilir. 1880 yılı itibariyle 28 kilisesinin bulunduğu Batı Türkiye misyonunda toplam 7 istasyon ve 94 dış istasyonda görev yapan misyonerlerin sayısı şu şekildedir:[228]

- 22 misyoner
- 1 hekim misyoner
- 42 bayan yardımcı misyoner
- 19 yerli papaz
- 114 yerli vaiz ve din âlimi
- 60 öğretmen
- 9 diğer yardımcı.

Görüldüğü üzere dış istasyon sayısındaki artışa paralel olarak yerli vaiz sayısında da artış kaydedilmiştir. Öte yandan öğretmen sayısına bakıldığında eğitim-öğretim faaliyetlerine hız kesmeden devam edildiği görülebilmektedir. Tüm bu istatistiksel veriler misyonerlerin Batı Türkiye coğrafyasında var olduklarını ve başta Ermeniler olmak üzere Osmanlı toprakları sınırları dâhilinde yaşayan tüm halkaları etki altına alma mücadelesi vermekten hiç vazgeçmediklerini açık bir biçimde gözler önüne sermektedir.

228 Reports of ABCFM, 1880, p.p. 36–37.

2.3. MİSYONERLERİN İDARİ YAPILANMASI: İSTASYON-DIŞ İSTASYON

İstasyon misyonerlerin ikamet ettiği yerdir. Dış istasyon ise yerli vaiz ve yardımcılar tarafından kontrol edilmektedir.[229] İstasyonlar misyonerler tarafından idare edilir ve genellikle şehirlerde kurulur. Dolayısıyla Bursa *Batı Türkiye Misyonu*'na bağlı bir istasyondur. İstasyonların alt birimi olan, kasaba ve köylerde yerli Hıristiyan halktan birisinin denetiminde olan idari birim, dış istasyon şeklinde adlandırılmaktadır. Dış istasyonların karar alma ve uygulama yetkisi yoktur. Sadece bağlı oldukları misyon bölgeleri ve Amerikan Board tarafından alınan kararlara uymakla yükümlü tutulmuşlardır.[230]

2.4. AMERİKALI MİSYONERLERİN BURSA'YA GELİŞİ

2.4.1. Amerikalı Misyonerlerin Bursa Yolculuğu

2.4.1.1. Cahil Çiftçiler

Bursa'yı ziyaret etmek amacıyla yola çıkan misyonerlerin yolculukları da en az Bursa serüvenleri kadar ilginç ve maceralıdır. Uzun ve zorlu bir yolculuğun ardından Ascanius gölünün[231] önündeki ovaya ulaşan misyonerler, bu ovayı aştıktan sonra geniş zeytinliklerin bulunduğu bir bölgeye varmışlardır. Misyoner Goodell, bölgedeki zeytin ağaçlarının büyük bir bölümüne çentik atıldığından bahsetmektedir. Bunu yapan arazi sahipleridir. Zira ağaçlar önceki yıl ürün vermemişlerdir. Ve şayet benzer bir hadise bu yıl da tekrarlanırsa ağaçların tamamı kesilecektir. Goodell'e göre üreticiler böylesine bir davranış sergileyerek adeta zeytinlikleri cezalandırmakla tehdit etmişlerdir. Misyonerlere refakat eden ve fizikötesi olaylara merak salmış olan Mustafa ise bunun bir gelenek olduğunu büyük bir ciddiyetle ifade ettikten sonra şunları söylemektedir: "*Ne kadar saçma ve günah, ağaçları nasıl suçlu ilan edebiliriz, arttıran ve azaltan hiç şüphesiz ki Tanrı'dır.*"[232]

229 Reports of ABCFM, 1859, p. 49.
230 Yıldız, a.g.tz., s. 19.
231 İznik Gölü.
232 Mr. Goodell, "From Iznik to Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, April, 1833, p. 127.

Goodell çözümün ilkbaharda lüzumsuz dalları keserek aşılama yapmakta olduğunu belirtmektedir. Cahil çiftçi kendisine anlatılan tedavinin felsefesini anlamamaktadır. Goodell'in ifadesiyle her ülkede buna benzer binlerce cinayet işlenmektedir ve olayın felsefesini anlayanlar birkaç kişiyle sınırlı kalmaktadır.[233]

Misyonerlerin bu yorumlarında doğruluk payı bulunduğunu söylemek mümkündür. Fakat Müslümanları karalamak için hiçbir fırsatı kaçırmadıkları düşünüldüğünde yapılan izahatların yanlı olma ihtimali kuvvetlenmektedir. Amerika'dan yola çıkıp ikinci hatta üçüncü dünyalara *hakikat bilgisini* götürmeyi hedefleyen misyonerler için özelde Bursa genelde ise Anadolu coğrafyası *karanlıkta kalmış topraklar*dır. Buna bağlı olarak da Protestan misyonerlerin Müslümanlarla alakalı kanaatlerinin genel itibariyle olumsuz olması doğaldır.

2.4.1.2. Çardak ve Mermercik

Misyonerlerin Müslümanlara yönelik önyargıları yol üzerindeki Çardak köyünde de kendisini göstermiştir. Misyonerler Yenişehir'in batısında, ilçeye yaklaşık 10 kilometre uzaklıktaki bu köyde bir gece konaklamak zorunda kalmışlardır. Goodell köyün acınacak bir halde olduğunu beyan etmektedir. Bununla birlikte kendilerine konaklamaları için tahsis edilen yer ahırdan farksızdır. Köy halkı misafirleriyle hiçbir surette münasebet kurmamıştır. Goodell bu konuda şunları söylemektedir: *"Bizi misafirperverlik haklarından yoksun bırakmanın sorumluluğunu tamamen onların üzerine atıp, böylesine bir davranışın sonuçlarına katlanacakları uyarısında bulunarak, atlarımıza bindik, sırtımızı köye döndük ve hiçbir minnet duygusu taşımadan bölgeden ayrıldık."*[234]

Çardak'tan büyük bir sukutu hayal ve hışımla ayrılmak zorunda kalan misyonerlerin yeni durak noktası Yenişehir'in 18 kilometre batısındaki Mermercik köyüdür.[235] Köyde yaklaşık 60 hane vardır ve nüfusun

233 Mr. Goodell, "From Iznik to Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, April, 1833, p. 127.

234 Mr. Goodell, "From Iznik to Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, April, 1833, p. 127.

235 Misyonerlerin Mermecik adıyla telaffuz ettikleri bu köy bugünkü Marmaracık köyü olsa gerektir. Zira hâlihazırda Yenişehir sınırları dâhilinde Mermercik diye bir köy yoktur.

tamamı Ermeni'dir. Goodell köye ulaşma anını, o anki ruh halini ve karşılaştığı manzarayı şu şekilde aktarmaktadır:

> *Karanlık henüz çökmüş ve yağmur daha yeni başlamıştı ki bir Ermeni köyüne ulaştık. Sevinçten içimiz içimize sığmıyordu. Sokakta rastladığımız herkesi selamlıyor ve amacımızın geceyi orada geçirmek olduğunu söylüyorduk. O an bizi yürekten ve samimi duygularla söylenen şu sözlerden daha fazla etkileyebilecek hiçbir şey yoktu: "Hoş geldin, sefa geldin!" bu sözler adeta dört bir yanda yankılanıyordu. Tıpkı bizim onları görmekten duyduğumuz memnuniyet gibi onlar da bizi aralarında görmekten çok mutlu olmuşlardı. Her ne kadar barınmamız için bize sundukları koşullar pek iyi sayılmasa da ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyorlardı. Bu talep ettiğimizden çok daha iyiydi ve bize sunulanları büyük bir minnettarlıkla kabul ettik.*[236]

Misyonerlerin henüz hakkında hiçbir malumat sahibi olmadıkları bir köye sırf Ermeni yurdudur diye sahip çıkmaları ve Çardak'tan çıkarken içlerine çöken karamsarlığı atarak iyimser bir ruh haline bürünmeleri sadece konukseverlikle açıklanamaz. Burada kesin bir ön yargı söz konusudur. Nitekim Çardak köyünde Müslümanlarla temas kurma konusunda hiçbir teşebbüste bulunmayan misyonerlerin Mermercikte ise köy sakinleriyle irtibata geçebilmek için her türlü fırsatı değerlendirdikleri gözlerden kaçmamaktadır. Müslümanların kendilerine Hıristiyanlığı aşılamak isteyenlere karşı iyi niyet beslemeyecekleri doğrudur. Ne var ki bu onların Tanrı misafirlerine kapılarını kapatacakları ve düşmanca tavır gösterecekleri manasına gelmemektedir.

Goodell, bir müddet dinlendikten sonra güzel bir ateş yakarak, gece boyunca sakin, kibar ve sade görünümlü köy halkıyla birlikte vakit geçirdiklerinden bahsetmektedir. Köylüler pürdikkat kesilmişlerdi ve misyonerlerin isteklerini yerine getirmeye hazır bir biçimde beklemekteydiler. Akşam yemeğinden kalanların tamamını silip süpürmüşlerdi. *Yeni Dünya*'nın harikulade güzelliklerini merakla dinliyor, misyonerlere ait fosforlu kibritlerle perküsyon revolverleri merakla inceliyorlardı.[237]

236 Mr. Goodell, "From Iznik to Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, April, 1833, p. 128.

237 Mr. Goodell, "From Iznik to Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, April, 1833, p. 128.

Goodell köyün genelinin okuma yazma bilmediğini söylemektedir. Halk yoksuldur. Buna rağmen öğretmene 400 Ps. (Piaster) yani neredeyse 22 dolar maaş verilmektedir. Temel gıdaları ekmek, süt, peynir ve yoğurttur. Köyde konuşulan dil Ermenicedir. Zira köylüler Ermenice'yi Türkçe'den daha iyi anlamaktadır. Köyde çok sayıda buğday tarlası ve dut ağacı vardır. Bu arazilerin tamamı uzun bir müddet devam eden kuraklıktan nasibini fazlasıyla almıştır. Dağlarda bol miktarda vahşi ayı vardır. Ancak onların bunları avlamalarına müsaade yoktur. Goodell'in ifadesiyle iki saat mesafede bulunan ve konuk sevmez bir görünüm arz eden Çardaklı Müslümanlar avlanmayı tekellerine almışlardır ve avladıkları hayvanları Mermercik köyündeki dürüst komşularına satmaktan memnuniyet duymaktadırlar. Misyoner *"aksi takdirde bu zavallı köylülerin acı bir biçimde zulme uğrayacaklar"*ını düşünmektedir.[238]

Goodell son olarak okulu ziyaret ettiklerini ve okula 20 Ps. yardımda bulunduklarından bahsetmektedir. Zira okulun başta kâğıt olmak üzere pek çok gereksinimi vardır. Ayrıca rastgele Ermeni-Türkçesi risaleler dağıtılmıştır ki gerek çocuklar gerekse de yetişkinler bunları rahatlıkla okuyabileceklerdir.[239]

Tüm bu anlatılanlar misyonerlerin Bursa'daki hedef kitlesinin uzun vadede Ermeniler olacağını göstermesi açısından önemlidir. Elbette ki Rumlar, Yahudiler ve hatta Müslümanlarda hepten göz ardı edilmeyecektir. Ancak öncelikli gaye Ermenileri Protestanlaştırmak olacaktır. Zaten misyoner belgelerinde de bu niyet açık bir biçimde dile getirilmiş ve bu konuda hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayacağı sürekli vurgulanmıştır.

2.4.2. Amerikalı Misyonerler Bursa'da

Bursa'yı ziyaret eden ilk misyoner Dr. William Goodell'dir. Goodell, 1832 yılının Mayıs ayında Amerikan Board teşkilatına mensup bir papazla İstanbul'dan yola çıkmış ve kenti ziyaret etmiştir.[240] Misyoner İzmit'ten Bursa'ya gelirken 30–32 saatlik yani yaklaşık 90 ila 100 mil arası bir yol-

238 Mr. Goodell, "From Iznik to Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, April, 1833, p. 128.

239 Mr. Goodell, "From Iznik to Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, April, 1833, p. 128.

240 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_001.

culuk yaptıklarından bahsetmektedir. Şehre girer girmez yağmur başlamıştır. Yaklaşık bir haftadır Bursa'da bulunan DeKay heyeti karşılamış ve onları bir Rum aileden kiraladığı dairesine davet etmiştir. Goodell ziyaret süresince kendilerine saygıdeğer bir hekim olan ve adından da anlaşılacağı üzere valiye sağlık hizmetleri sunan *Hekimbaşı*'nın eşlik ettiğini söylemektedir.[241]

Ertesi gün valinin huzuruna çıkılmıştır. Vali gözünden şikâyetçidir. Acı çekmektedir ve görme bozukluğu vardır. Buna rağmen heyeti büyük bir itibar ve ihtimamla karşılamıştır. Goodell gerçekleştirilen bu ziyaretle alakalı olarak şunları söylemektedir:

> *Türkler'in ileri gelenleri tuhaf ve dikkate değer bir biçimde bizleri ülkenin geleneklerine göre ağırlıyorlardı: çubuk tütün, kahve ve limonatayla... Konuşma temelde ülkemizin iklim, toprak, mahsul, müsadere, nüfus, dil vb. hususları ekseninde geçti. Aslında bölge valisi İzmir'de Bay Offley ile tanışmış dolayısıyla bizler ve ülkemiz hakkında önemli oranda malumat sahibi olmuştu. Refakatindekiler derin bir sessizlik içerisinde valinin etrafında ayakta kıpırdamadan bekliyorlardı. Vali baş kavasa bizlere eşlik etmesi talimatını verdi. Cami ziyaretleri ve görmeyi dilediğimiz diğer yerleri gezerken kendisi de bizim yanımızdaydı. Ertesi sabah O, dostu Amerikan elçisine yedi koyun, on beş kümes hayvanı, iki büyük sepet dolusu su kabağı ve harikulade kirazlar gönderdi. Her ne kadar bu şeref ve itibar Porter için ise de bizim paymıza da bir şeyler düşmüş ve bu durumdan yararlanma fırsatı bulmuştuk. Kiraz, sebze, koyun ve kümes hayvanları stokunun inanılmaz bir biçimde birkaç günde tükenmesi de bunun en iyi ispatı...*[242]

Goodell, Bursa'dan ayrılmadan bir gün önce teveccühleri nedeniyle ve ayrılışlarını bildirmek üzere bir kez daha valiyi ziyaret ettiklerini söylemektedir. Vali odasında yoktur ve onları kâhya karşılamıştır. Kısa süre sonra vali gelmiş ve yokluğundan dolayı özürlerini beyan etmiştir. Gecikme nedeni gözlerine sülük yapıştırmış olmasıdır. Misyoner heyeti, kendilerine ikram edilenleri telafi etmek istercesine valiye kahve yahut diğer Amerikan mallarından göndereceklerini söyleyerek odadan

241 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 153.

242 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 154.

ayrılmışlardır.[243] Görüldüğü üzere Goodell'in izlenimleri genel itibariyle olumludur. Benzer şekilde Türk yetkililer de misyonerlere karşı herhangi bir olumsuz tavır takınmamışlardır. Zira onlar açısından henüz korku ve endişe içerisinde olmayı gerektirecek herhangi bir durum yoktur. Kentten huzur ve geleceğe dair umutlarla ayrılan Goodell'in ifadesiyle *"Bursa, İstanbul'dan sonra Osmanlı İmparatorluğunun en güzel şehridir."*[244] Misyoner heyetinin bu seyahati çok önemlidir zira bu sayede Bursa kenti hakkında bilgi edinilmiş ve burada misyonerlik faaliyetlerinde bulunulabileceği kanaatine varılmıştır. Öte yandan ziyaret sırasında Rumlar, Ermeniler ve hatta Türklerle serbestçe fikir alışverişinde bulunulmuş ve bu kadarı bile misyonerleri heyecanlandırmaya yetmiştir. Misyonerlere göre Tanrı, Bursa'da misyonerlik davasının başarıya ulaşabilmesi için kapıları ardına kadar aralamıştır.[245]

Buna bağlı olarak da 8 Aralık 1833 tarihine denk gelen Pazar gecesi, Andover Ruhban Okulunun ibadethanesinde Peder Thomas Pinchnet Johnston ve Peder Benjamin Schneider, Asya kıtasındaki Bursa'ya misyoner olarak atandıklarına dair tayin bildirgesini almışlardır.[246] O sırada, Johnston, Union Ruhban Okulunda, Schneider ise Andover Teoloji Okulunda görev yapmaktadır. Amerikan Board teşkilatının üst yönetim kurulu olan *Prudential Committee*'nin talimatları Bay Anderson tarafından okunmuş, okuldaki profesörlerden biri olan Peder Dr. Skinner ve New England'daki Board'un genel sekreteri Peder Horatio Bardwell gerekli önerileri kendilerine iletmişlerdir. O günde olağan şekliyle ibadetler aksatılmadan yerine getirilmiş ardından Bursa'ya atanan misyoner ve eşleri ilahiler okuyarak başarılı olmaları yönünde dua etmişlerdir.[247]

İki misyoner eşlerini de yanlarına alarak 12 Aralık 1833 tarihinde Boston'dan yola çıkmış ve 1834 Şubatında İstanbul'a ulaşmışlardır.

243 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 154.

244 Good, a.g.e., p. 9.

245 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Jan., 1836, p. 7.

246 "Instruction and Departure of Missionaries", Various Notices-Formation of Auxiliaries, **Missionary Herald**, Vol., XXX, Feb., 1834, p. 73.

247 "Instruction and Departure of Missionaries", Various Notices-Formation of Auxiliaries, **Missionary Herald**, Vol., XXX, Feb., 1834, p. 73.

Schneider'ın yolculuğu burada sona ermemiştir. Onun durak noktası Bursa'dır.[248] Ne var ki Johnston için rota farklıdır zira sonradan yapılan bir değişiklikle Bursa'ya onun yerine Philander O. Powers atanmıştır.[249] Bay ve Bayan Powers, altmış üç günlük zorlu bir yolculuğun ardından 12 Ocak 1835 tarihinde İzmir'e ulaşmışlardır. Buradan İstanbul'a geçmiş ve nihayet 13 Şubatta Bursa'ya varmışlardır.[250] İran'daki Müslümanlarla alakalı olarak vazifelendirilen Merrick ise bir sonraki yaz onları ziyaret etmiş ve hizmet anlamında oldukça stratejik bir öneme sahip Bursa'nın değerini fark etmiş ve adeta büyülenmiştir. Türkler arasında görev yapabilme ihtimalinin heyecanına kapılarak teşkilat merkezine adeta yalvarmış ve bölgede vazifelendirildiği takdirde hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağını ifade etmiştir.[251]

Bay Schneider, ailesini Bursa'ya götürmeden önce Bay Goodell'le birlikte kenti ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Bursa'ya yerleşebilmek için gerekli koşul ve düzenlemeler sağlanmaya çalışılmıştır. Bölgedeki tüm unsurların misyonerleri dostça karşılamış olmaları Bay Schneider'ı bir hayli cesaretlendirmiştir.[252] Schneider'ın bu ilk ziyaretle alakalı izlenimleri şu şekildedir:

> *Bu bölgeye gerçekleştirdiğimiz ilk ziyaretime ait izlenimlerim hakkında sizleri bilgilendirmek için kaleme aldığım son mektupta halkın gösterdiği teveccühten bahsetmiştim. Bu yaşananlar mümkün olan en kısa sürede Bursa'ya yerleşme konusunda beni cesaretlendirdi. Bursa'da bir hayli olumlu gelişmelere şahit olmuştuk. Arkadaş canlısı bir halkla karşı karşıyaydık. Dostlarımızdan birisini aralarında görmekten çok hoşnut olacaklarını hissediyorduk. Kapı sonuna dek açıktı.*[253]

Bununla birlikte misyonerlerin şehirden ayrılmalarının hemen ardından bölgedeki rahipler onlara karşı şiddetli bir muhalefet kampan-

248 Good, a.g.e., p. 8.

249 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_001.

250 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Jan., 1835, p. 5; "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Jan., 1836, p. 7.

251 P.AB.C.F.M., 1867-68, 00315_001.

252 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Jan., 1836, p. 7.

253 Mr. Schneider, "Arrival and Commencement of Missionary Labors" Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, March, 1835, p. 97.

yası başlatmışlardır. Zira Protestan Amerikalıların varlığı bile onları fazlasıyla rahatsız etmeye yetmiştir. Din adamları halkta misyonerlere karşı bir bilinç uyandırmayı hedeflemişlerdir. Dolayısıyla Bay Schneider 15 Temmuz 1834 tarihinde ailesini Bursa'ya götürdüğünde durum tamamen değişmiştir.[254]

Schneider'ın kente ikinci kez ayak basmasından itibaren din adamları kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmuş ve kendisine muhalefet etmeye başlamışlardı. Amerikalı misyoner ilk etapta Rum mahallesinde yaşamaya karar vermiş ve esas itibariyle Rumlar arasında faaliyet göstermeye niyet etmişti: *"O, Ermeniler'in Rumlar'a göre İncili Şerife karşı daha hassas ve yatkın olduklarını henüz kavrayamamıştı."*[255] Öte yandan Rum piskopos cemaatine mensup olan hiç kimsenin Schneider'a barınacak bir yer tahsis etmemesi talimatını vermişti. Buna rağmen Rum mahallesinde bir ev tutulmuştu. Schneider'ın ifadesiyle ev sahibi oldukça münevver bir kimseydi ve piskoposun tehditleri onu caydırmamıştı.[256]

Yepyeni bir söylem ve anlayışla Anadolu coğrafyasını mesken tutmaya başlayan Amerikalı Protestan misyonerlerin ilk etapta büyük bir hoşnutsuzluk ve kaygıyla karşılanmaları olağandışı bir durum değildir. Osmanlı topraklarında yılların biriktirdiği bir gelenekle bir arada yaşamayı alışkanlık haline getirmiş olan Rum ve Ermeni vatandaşlar oldukça seküler bir üslupla kendilerine yaklaşan Protestanların söylemlerini hazmedememişlerdir. Ne var ki A.B.D. ve İngiltere gibi iki büyük güç tarafından desteklenen Protestan misyonerlerin, Osmanlı coğrafyasında sürekli yeni mevziler kazanmaları için çok fazla beklemelerine gerek kalmayacaktır.

254 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Jan., 1836, p. 7.

255 Good, a.g.e., p. 12.

256 Mr. Schneider, "Arrival and Commencement of Missionary Labors", Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, March, 1835, p. 98.

2.5. MİSYONERLERİN GÖZÜNDE BURSA'YI CAZİBE MERKEZİ KILAN UNSURLAR

Bursa'ya ayak basar basmaz kentin büyüsüne kapılan misyonerlerin hiç vakit kaybetmeden şehre dair gözlemlerini kaleme aldıkları görülmektedir. Bursa'yla alakalı oldukça detaylı gözlemlerde bulunan misyonerler, özellikle bazı unsurlara daha fazla dikkat çekmişlerdir. Tarih içinde doğal güzellikleriyle olduğu kadar coğrafi konumuyla da sürekli ön plana çıkan Bursa'yı misyonerlerin gözünde cazip kılan unsurların en önemlisi kentin güneyini çepeçevre kuşatan *Olympus Dağı*'dır. Bu unsurların ikincisi su kaynakları ve kaplıcalardır. Tutulan ilk kayıtlarda öne çıkan bir diğer unsur ise cami, mezar ve türbelerdir. Müslümanların ibadethaneleri ve padişah mezarları hakkındaki detaylı tasvirler bu yapıların misyonerleri ne derece etkilediklerinin en bariz delilleridir. Her fırsatta Hıristiyanlığı İslam dini ile mukayese eden ve sürekli kendilerinin galip geleceğini vurgulayan misyonerlerin belki de Müslümanlar karşısında eziklik yaşadıkları tek husus ibadethaneler konusudur. Müslüman ibadethanelerinin görkem ve ihtişamı misyonerleri şaşkına çevirmiş ve büyülemiştir.

2.5.1. Olympus Dağı

Bursa'ya gelen tüm misyonerlerin kentin doğal güzelliklerine özellikle de Uludağ'a hayran oldukları görülmektedir. Bu hayranlık onların uzun süre Bursa'da yerleşmelerine neden olmuştur.[257] Nitekim misyoner Schneider, Powers ve Merrick ile gerçekleştirdiği bir Olympus ziyaretinde hissettiklerini şu şekilde kaleme almıştır:

> *Sabahın erken saatlerinde bizi sıcak tutacağına inandığımız kıyafetlerimizle dağın o soğuk atmosferine doğru yola koyulduk. Tırmanışa geçtiğimiz sırada güneş henüz ufukta kendisini göstermekteydi. Bu olağanüstü görüntüye şehrin silüeti de eklendiğinde ortaya harikulade bir manzara çıkıyordu. Ah bir de bu manzaraya Philadelphia'nın nizamlı caddelerini ve muntazam binalarını ilave edebilsek ne olurdu sanki. Şunu tüm samimiyetimle ifade etmeliyim ki şayet Bursa münevver Hıristiyan milletinin elinde olsaydı adeta cennetten bir köşe haline gelirdi.*[258]

257 Yıldız, a.g.tz., s. 31.

258 Mr. Schneider , "Account of an Excursion up Mount Olympus", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 220.

Bursa'ya hayranlıklarını sürekli dile getirmekle birlikte fırsat buldukça Müslümanlarla kendi dindaşlarını mukayese etme arayışında olan misyonerlerin böylesine bir kıyaslamaya girişmeleri pek şaşırtıcı değildir. Görüldüğü üzere sonuç her zamanki şekliyle Hıristiyanlığın üstün ırk olduğu ve Müslümanların ellerinde bulundurduklarının kıymetini bilmedikleri yargısına dayandırılmıştır. Dolayısıyla misyonerlere düşen Tanrı'nın kullarına sunduğu sayısız nimetleri kullanmasını bilmeyenlerin elinden almaktır.

Schneider'ın dostlarıyla gerçekleştirdiği bu yolculuktan anlaşıldığı kadarıyla Uludağ o dönemde de tıpkı bugün olduğu gibi çobanların sürüleri otlatmak için kullandıkları bir mera idi. Bilhassa da büyük koyun sürüleri çobanlarının eşliğinde dağın dört bir yanına dağılmışlardı. Bunun yanı sıra atla yapılan bir saatlik tırmanışın ardından Mudanya körfezi manzarası ile karşılaşmış olmaları misyonerlerin kentin kuzeybatı kısmına doğru yöneldiklerini göstermektedir. Yine bulundukları mesafede termometreler 44 dereceyi göstermektedir. Yarım saatlik bir yolculuğun sonrasında ise kar manzarası ile karşılaşılmıştır.[259]

Schneider, biraz daha ilerledikten sonra göçebe Türklerin yani yörüklerin bilhassa da yaz mevsiminde konakladıkları meraya ulaştıklarını ifade etmiştir. Yine Schneider'ın ifadesiyle burası 400 yahut 500 akrelik bir alana sahiptir. Burada çadır kuran yörükler kabile geleneklerini sürdürerek sürülerini otlatmakta, kaymak peynir, yağ üretmekte aynı zamanda hayvanlarını sağarak, elde ettikleri sütü şehirde satmak üzere saklamaktadırlar. Misyoner bu süt ürünlerinin özellikle de tereyağının kendi damak tatlarına pek uymadığına ve umulandan daha lezzetsiz olduğuna değinmiştir.[260]

Yörüklerin kışlık meskenleri ise dağı çevreleyen ovadır. Misyonerler bu tırmanış esnasında yörüklere rastlayamamışlardır. Zira henüz bu göçebe Türkler'in dağda konaklayabilecekleri mevsim koşullarına ulaşılmamıştır. Bu düzlükte aynı zamanda içerisinde harikulade lezzette alabalıkları barındıran birkaç farklı su kaynağı bulunduğuna da değinilmiştir. Bu su kaynakları bir hayli büyüktür. Alabalıkların ise nadir

259 Mr. Schneider, "Account of an Excursion up Mount Olympus", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 220.

260 Mr. Schneider, "Account of an Excursion up Mount Olympus", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 220.

bulunduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla bunların dostlar arasında çok kıymetli hediyeler olarak addedilmeleri doğaldır.[261]

Eteklerinde şehrin yayıldığı Olympus dağının yılın büyük bölümünde karla kaplı olması misyonerleri fazlasıyla cezbetmiştir. Dağın zirvesi genellikle bulutlarla kaplıdır, hatta kimi zaman bulutlar dağın ortasına ve bazen de eteklerine kadar inebilmektedir. Goodell'in gözüyle Olympus Yehova'nın tırmandığı Sina dağını ve kara bulutlarla kaplı zirvesini hatırlatmaktadır.[262]

Misyonerlerin dikkatini çeken bir diğer husus da dağdaki büyük granit kayalardır. Schneider bunların yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olduklarını düşünmektedir. Zira şiddetli yağış, fırtına ve bora gibi hava koşullarının kayaları bir hayli aşındırdığı çok belirgindir.[263]

Goodell, Olympus dağından bakıldığında göz alıcı bir manzarayla karşılaşıldığından söz etmektedir. Dağ harikulade heybetiyle ve olağanüstü görünümüyle adeta insanlara göz kırpmaktadır. Dağdan bakıldığında şehir küçük bir minyatür resim görünümündedir. Uzaktan ufacık ve incecik gözüken minareler pipo saplarını andırmaktadır. Gökyüzü olabildiğince berraktır. Bulut yoktur. Manzara muhteşem bir güzelliktedir. Fakat Goodell'in ifadesiyle: *"Bu manzaranın karanlık bir yüzü de vardır ki o da halkın manevi ve ahlaki değerleri göz önüne alındığında ortaya çıkmaktadır."*[264]

Schneider, dağdan bakıldığında ayaklarının altında kalan o muazzam bulut kütlelerinin bir deniz görünümünde olduğundan bahsetmektedir. Zaman zaman bulutların dağılmasıyla çok aşağılarda kalan yeşilin her türlü katmanına sahip dağ manzarasına da şahit olunabilmektedir. Kimi zaman ise çok uzaklarda Marmara görülebilmektedir. Hatta sis ve bulut olmayan bir günde iyi bir teleskopla İstanbul bile fark edilebilmektedir.[265]

261 Mr. Schneider, "Account of an Excursion up Mount Olympus", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p.p. 220–221.

262 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 36.

263 Mr. Schneider, "Account of an Excursion up Mount Olympus", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 221.

264 Mr. Goodell, "Return to Constantinople", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, June, 1833, p. 191.

265 Mr. Schneider, "Account of an Excursion up Mount Olympus", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 221.

Goodell, bu manzaranın kendisine Piskopos Heber'in şu sözlerini hatırlattığını beyan etmektedir: "*Her manzara huzur verir, habis ve aşağılık bir varlık olan yalnızca insandır.*"[266]

Schneider gezi sırasında zirvede bazı bina kalıntılarına rastladıklarından da bahsetmektedir. Bunların eski manastır kalıntıları olduğu varsayılmıştır. Misyoner Schneider, geçmişte keşişlerin dağı mesken edinmiş olmalarından dolayı Türklerin Olympus'a Keşiş Dağı adını verdiklerini ifade etmektedir. Onun deyimiyle termometreler Mayıs ayında bile dağda dondurucu bir soğuk olduğuna işaret etmektedir. Bölgedeki Hıristiyanlar, keşişlerin Olympus'a sığınmalarını Bursa'nın Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olmasına bağlamaktadırlar. Onlar baskı ve zulüm görme ihtimaline karşı doğruluk ve dürüstlükten ayrılmama adına dağa kaçmışlardır. Fakat Schneider bu konuda çok fazla sağlıklı ve güvenilir bilgiye ulaşamadıklarını beyan etmektedir.[267]

Belgelerden öğrenildiği kadarıyla zirve ile kent merkezi arasındaki sıcaklık farkı 30 derecedir. Yıl boyunca dağda kar bulunmaktadır. Misyonerlerin gözlemlerine göre dağları meydana getiren kayaların yapısı ve sıralanışı ise şu şekildedir: Tabanda kireç taşı vardır, ardından granit daha sonra ise bir tür yeşil taş sıralanmaktadır. En üstte ise yine kireç taşı ile karşılaşılmaktadır. Aynı zamanda dağ etekleri boyunca yüksekten aşağıya yahut tam tersi yönde farklı renkler ve ağaçlar yer almaktadır. Alçak kesimlerde kestane ağaçları göze çarpmaktadır. Yükseldikçe neredeyse dağın tamamı sedir ve çam ağaçlarıyla kaplanmaktadır. Bu manzara Schneider'a Kuzeydoğu Amerika'yı hatırlatmaktadır. Aynı zamanda az sayıda elma ağacına rastlandığına da değinilmektedir.[268] Ayrıca Schneider, dağın yüksekliğinin bir Fransız beyefendisi tarafından ölçüldüğünü ve deniz ile zirve arasındaki mesafenin 8000 feet civarında olduğunu ifade etmektedir.[269]

266 Mr. Goodell, "Return to Constantinople", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol.,XXIX, June, 1833, p. 191.

267 Mr. Schneider, "Account of an Excursion up Mount Olympus", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, June, 1836, Vol., XXXII, p. 221.

268 Mr. Schneider, "Account of an Excursion up Mount Olympus", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 221.

269 Mr. Schneider, "Account of an Excursion up Mount Olympus" Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 221.

Misyonerler Bursa'ya ayak basar basmaz kent ile alakalı her türlü bilgiye ulaşmak istemişler ve bu konuda hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır. Elde ettikleri verileri ve kişisel gözlemlerini sürekli Boston'da bulunan Amerikan Board Teşkilatının genel merkezine iletmiş ve karşılıklı görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Misyonerlerin, her konuda olduğu gibi, Uludağ ile ilgili bilgi ve kanaatleri de, doğru olsun yahut olmasın, oldukça derinliklidir. Böylesine detaylı tasvirler yapan bir misyonerlik teşkilatının hedeflerini sadece din merkezli açıklamak mümkün değildir. Bu satırlar aynı zamanda, özelde Bursa olmak üzere, Anadolu coğrafyasına duyulan hayranlığın gözler önüne serilmesidir.

2.5.2. Su Kaynakları ve Kaplıcalar

Doğal sıcak su kaynaklarının kullanımının çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Su, özellikle de doğal sıcak su kaynakları günümüzde olduğu gibi antik dönemlerde de hayati önem taşımaktaydı. Bu tür kaynaklar maliyetsiz ve zahmetsiz temizlik sağlıyordu. Ayrıca birçok hastalığın tedavisi gibi çok cazip imkânlar sunuyordu. Bu da doğal sıcak su kaynaklarının değerini arttırıyordu. Bu nedenle Anadolu, Mezopotamya, Mısır gibi pek çok bölgede kurulmuş olan ilk uygarlıklar, sıcak su kaynaklarından faydalanmaya önem vermişlerdi.[270]

Sıcak su kaynakları konusunda Bursa'nın ne kadar bol imkânlara sahip olduğu bilinmektedir. Bursa'da bulunan kaplıcalara tıpkı bugün olduğu gibi geçmiş dönemlerde de pek çok hasta gelmekteydi. Kurtarıcı havuzun etrafında toplanan hastaların pek çoğu mucizevî sayılabilecek tedavilerini gerçekleştirerek memleketlerine sağlıklı bir biçimde dönmekteydiler.[271]

Böylesine önemli bir işlevi üstlenen ve dünyaca meşhur olan Bursa kaplıcalarının misyonerlerin gözünden kaçması elbette ki düşünülemezdi. Nitekim misyoner Goodell'in kaplıcalarla alakalı olarak kaleme aldığı şu satırlar Bursa kaplıcalarının önemini gözler önüne sermektedir:

> *Bu banyolar kesinlikle çok dikkat çekici. Bunlar mebzul miktardaki doğal sıcak ve soğuk su kaynaklarıyla beslenmekte. Su aynı zaman-*

270 Salih Pay, "Bursa Türbeleri, Suları Ve Kaplıcaları Etrafında Oluşan Bazı Halk İnançları", **Bursa'da Dini Kültür**, ed. Mustafa Kara, Emin Yayınları, Bursa, 2011, s. 450.
271 Kandes, a.g.e., s. 177.

da mermer havuzlarda da birikiyor. Bu havuzların en genişlerinden biri yaklaşık 60 kadem kare büyüklüğünde olup bir odanın içerisine yerleştirilmiş. Havuz daire şeklinde... Çapı 25–30 feet genişliğinde... Derinliği ise 6 feet civarında. Burası genellikle alt tabakadan insanların rağbet ettiği bir yer. Bu kimseler burada rastgele bir araya gelerek banyo ihtiyaçlarını gideriyorlar. Daha saygın vatandaşlar ise genellikle daha küçük ve özel banyoları tercih ediyorlar. Banyolar kadınlar ve erkekler için ayrı günlerde kullanılmakta. Günler sabit ve halk buna göre hareket ederek banyoları ziyaret ediyor.[272]

Bir diğer belgede misyoner Schneider'ın eşi Bursa'nın doğal su kaynakları açısından bir hayli zengin olduğuna değinmektedir. Onun ifadesiyle kimi evlerin avlusunda, bahçesinde ve mutfaklarında fışkıran su kaynakları görülebilmektedir. Bayan Schneider özellikle umumi kaplıcaların büyük ilgi gördüğünden bahsetmektedir. Onu bu suların görüntüsünden ziyade, hiç kesilmeyen sesleri etkilemiştir. Zira bu ses özellikle bunaltıcı yaz günlerinde kulağa çok hoş gelmektedir.[273]

Tıpkı eşi gibi Schnieder'ın kendisi de şehrin en belirgin hususiyetlerinden birisinin bol miktardaki su kaynakları olduğundan bahsetmektedir. Bu kaynaklar su kemerleri vasıtasıyla kentin dört bir yanına dağıtılmaktadır. Her evin kendine ait şadırvanı vardır. Bazen bu sayı üç veya dörde kadar çıkabilmektedir. Çoğu evde oturma odalarında bile şadırvan bulunmaktadır. Bol miktardaki su kaynakları şehre ve çevresine bambaşka ve ferah bir görünüm vermektedir.[274]

Goodell, banyolara yakın bir su kaynağında sıcak suyun içerisine bıraktığı yumurtayı iki dakikalık bir sürenin ardından rahatlıkla yiyebildiğinden bahsetmektedir. Suyun sıcaklığı neredeyse kaynama derecesindedir. Su o kadar sıcaktır ki elini batıran sonucuna da katlanmak zorundadır. Ayrıca bu kaynaklardan etrafa müthiş bir sülfür kokusu yayılmaktadır.[275]

Bayan Schneider, Bursa'da kaplıcaların günlük ziyaretçi sayısının or-

272 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 155.

273 E.C.A. Schneider, a.g.e. p. 38.

274 Good, a.g.e., p. 9.

275 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 155.

talama 100 ila 1000 kişi arasında veya üzerinde olduğunu söylemektedir. Kaplıcalarda akla gelebilecek her türlü ses duyulabilmektedir; kahkahalar, konuşmalar, şarkılar ve çığlıklar hiç eksik olmamaktadır. Burada zencisinden beyazına, bir haftalık bebekten, bir ayağı çukurda yaşlı ninelere kadar her sınıf ve yaştan insana rastlanabilmektedir.[276]

Goodell, pek çok yerde sıcak ve soğuk suyun birbirlerine çok yakın kaynaklardan fışkırdığına değinmiştir. Suyun ne derece bol olduğunu Goodell şu sözlerle ifade etmiştir: *"bu şehir daha önce gördüğüm yerleşim birimlerinin hiç birisinde şahit olmadığım sayıda su kaynağıyla tezyin edilmiş."*[277]

Misyonerler Bursa'daki şifalı kaynak sularıyla o denli ilgilenmişlerdir ki ziyaret ettikleri kaplıcaların sularını tek tek analiz etmişlerdir. Örneğin Dr. Bernard'ın gerçekleştirdiği analize göre Çekirge semtindeki kaplıcalardaki suyun kimyasal özellikleri şu şekildedir:[278]

10000 gram suda

- Sodyum Sülfat: 0,020
- Alüminyum Sülfat: 0,206
- Kalsiyum Sülfat: 0,001
- Magnezyum Sülfat: 1,022
- Kalsiyum Bikarbonat: 12,890
- Sodyum Bikarbonat: 0,521
- Sodyum Klorür: 1,016
- Serbest Karbonik Asit: 0,821
- Eser Miktarda Demir Oksit

Misyonerlerin bu denli detaylı bir inceleme yapmaları ilginçtir. Ama bu durum onların kente ve kentin değerlerine verdikleri önemi de gözler önüne sermektir. Goodell'in sarfettiği şu sözler misyonerlerin Bursa'nın sahip olduğu zenginliklere nasıl bir gıpta ve imrenmeyle baktıklarının apaçık göstergesidir:

276 E.C.A. Schneider, p.p. 39-40.

277 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 155.

278 E.C.A. Schneider, p.p. 41-42.

Şehrin hemen yukarısındaki bir tepede yer alan su kaynaklarının birinin yanı başına büyük bir kahve kurulmuş. Bir gece bu kahvede otururak dağlardan aşağıya doğru şelale görünümünde akan suyun keyfini çıkarma şansını elde ettik. Bu, Tanrı'nın şan ve büyüklüğünü gözler önüne seren apaçık bir mucize. Doğrudan Muhammet'ten ahfadına kalan yeşil sarıkları giyme ayrıcalığına sahip kimseler burada bizleri nargile ve kahvelerle beklemekteler.[279]

2.5.3. Cami, Mezar ve Türbeler

İbadet bütün dinlerin ortak terimi olduğu gibi ibadet yapılan yer anlamına gelen mabet de bütün dinlerin vazgeçilmez unsurlarından biridir. İbadetin şekli, zamanı, adabı, erkânı dinlere göre farklılık gösterdiği gibi mabetlerin şekli ve mimari yapısı da inanç ve kültür sistemlerine göre değişiklik arz eder.[280] Elbette ki bu farklılık Bursa'yı ziyaret eden ilk misyonerlerin dikkatinden de kaçmamıştır. Yaklaşık 40 yıl boyunca Osmanlı devletine başkentlik yapmış bir kentte var olan kültürel zenginlik şehrin mimarisine de yansımıştır. Heybetli ve ihtişamlı camiler, türbeler ve usta zanaatkârların ürünü taş oymacılığıyla tezyin edilmiş mezarlıklarla donatılmış bir kentte bulunmak ve bu zenginliklere duyarsız kalmak pek mümkün değildir. Nitekim Amerikalı misyonerler de karşılaştıkları bu manzara karşısında hayranlıklarını gizleyememiş ve Bursa'nın bu zenginliklerine raporlarında sürekli yer vermişlerdir. Daha da ilginci misyonerlerin Bursa'daki kiliselerden önce cami ve türbeleri ziyaret etmeleridir. Kiliselerden önce farklı bir dinin ibadethanelerine konuk olmaları onların Müslüman mabetlerinden ne derece etkilendiklerini göstermesi açısından önemlidir. Bu konuda Bayan Schneider'a kulak vermekte yarar vardır:

Camilerin hakkını yememek gerek, zira bu ibadethanelerin şehirdeki tüm Hıristiyan kiliselerine kıyasla insanı daha çok ibadete davet eden bir havası var. Camilerin içinde Müslümanların kurtarıcımız olan Tanrı'ya gönülden bağlılıklarını sunabilecekleri tasvirler yok. İbadet edenler iman dolu görünüyor. Bir Hıristiyan kilisesinde görülebile-

279 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 155.

280 Mustafa Kara, "Cami ve İbadet Psikolojisi", **Bursa'da Dini Kültür**, ed. Mustafa Kara, Emin Yayınları, Bursa, 2011, s. 115.

cek düzensiz ve saygısız hareketler burada asla görülmüyor. Camiye girerken ayakkabılar mutlaka çıkarılıyor. Bu da bize şu gerçeği hatırlatıyor: "İçeri girerken ayakkabılarınızı çıkarın, zira bastığınız yer mübarektir." Camiye girerken insanlar yüksek sesle konuşmuyorlar, sadece hürmet göstermek için ellerini alınlarına veya kalplerinin üzerine koyarak ve başlarını hafifçe eğerek birbirlerini selamladıktan sonra halının üzerine oturuyorlar.[281]

Misyoner kayıtlarında, Osmanlı vatandaşlarının, Bursa'da bir zamanlar bir yılın günleri kadar yani toplam 365 tane cami bulunduğunu iddia ettiklerine değinilmektedir.[282] Bayan Schneider bu rakamın abartılı olduğunu düşünmektedir. Ama onun ifadesiyle "*hiçbir şey bu camilerin güzellik ve ihtişamına gölge düşürememektedir.*"[283] 1842 yılının 13–14 Mayıs tarihlerinde Bursa'yı ziyaret eden ve tuttuğu günlük sayesinde yolculuğu 1852 senesinde kitap haline dönüşen Ida Pfeiffer'e göre ise Bursa'da 360 tane cami vardır. Ne var ki camilerin büyük bir bölümü harap durumdadır. Bu yüzden bu ibadethaneleri gezmek pek mümkün değildir.[284] Farklı dönemlerde Bursa'yı ziyaret etmiş olan seyyahlar, camilerin sayısı ile ilgili olarak birbirlerinden bağımsız rakamlar vermişlerdir. Buna göre Tournefort 300, Lechevalier 140, Perrot 200 ve Dallaway 70 rakamını vermektedir.[285] Misyoner Goodell ise bu konuyla alakalı olarak şunları söylemektedir: "*Duyumlarımıza göre bölgede 200 tane cami varmış. Fakat ben bu rakamın biraz abartılı olduğuna eminim. Muhtemelen türbe ve mescitler de bu rakama ilave edilmekte. Ayrıca ihtişamlı diye tabir edebileceğimiz cami sayısı çok az.*"[286]

Goodell, Bursa'daki camilerin oldukça geniş olduklarını beyan etmekte ve bolca tezyin edildiklerinden bahsetmektedir. Kiliselerdeki oturaklardan yoksun olan camilerde sandalye yahut sıra engeli yoktur. Yine camilerin Hıristiyan ibadethanelerinin birçoğunda görüldüğü şekliyle resim ve imgelerle dolu *oyuncakçı dükkanları*yla herhangi bir benzerlikleri de yoktur. Zemin temiz hasır yahut hoş halılarla döşelidir. Bir tarafta az

281 E.C.A. Schneider, p.p. 62-63.

282 E.C.A. Schneider, p.p. 58-59; Kandes, a.g.e., s. 116.

283 E.CA. Schneider, p. 59.

284 Özkan-Demirhan, a.g.m., s.s. 316–317.

285 Kandes, a.g.e., s. 116.

286 Mr. Goodell, "Latins and Mussulmans", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, June, 1833, p. 190.

bir şey yüksekte duran sade bir minber, diğer tarafta küçük kafes şeklinde bir oda vardır. Goodell, bu odanın diledikleri zaman kullanmaları üzere kadınlar için ayrıldığını tahmin etmektedir. Camilerin önünde genellikle çevresi iki yahut üç feet olan iki tane mumluk vardır. Mumlukların yüksekliği 6 ila 10 feet arasındadır. Tavanda ise mum yerine su bardağı görünümünde halkalar bulunmaktadır ki bunlar lamba görevindedir. Goodell'in ifadesiyle birkaç adet Kuran ve tefsir de ilave edilirse Türklerin ibadethanelerinin içi burada tasvir edilen görünüme sahiptir.[287]

Misyonerlerin Bursa'da ziyaret ettikleri ilk cami *"sonraları Timurlenk'in esiri olan, I. Bayazıd, namı diğer Yıldırım'ın adını taşıyan camiydi."*[288] Bu cami her yerden görülebilir ve fark edilebilir bir konumda, aynı adı taşıyan Yıldırım semtinde bulunmaktadır. Cami Bursa'nın doğu yakasının sonunda, yemyeşil bir vadinin içinde, çınarlar ve selviler arasındadır. Uzaktan bakıldığında bu mabet işlenmemiş bir devasa kütle görünümündedir.[289] Bayan Schneider, halılarla kaplı bu geniş camide kürsü ve sıraların bulunmadığından bahsetmektedir. Kenardaki alçak minberin önünde çapı yaklaşık üç, boyu ise altı-sekiz feet olan iki büyük mum durmaktadır. Caminin ortasında ise avize olarak daire şeklinde asılmış lambalar vardır.[290] Birkaç kez Yıldırım Cami'ini ziyaret etme fırsatını yakalamış olan Goodell, her girişte kapıda mutlaka ayakkabıları çıkardıklarından bahsetmektedir. Bunun sebebi halı veya kilimleri kirletmemektir. Camiyi çıplak ayakla gezmektense *Türk işi* terliklerle dolaşmayı tercih eden Goodell, ayrılırken kapıdaki görevlinin eline birkaç kuruş sıkıştırmayı da hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Misyoner, bu âlicenap davranışı karşısında görevlinin *"bereket versin"* diyerek dua ettiğinden bahsederek bu temenninin bir Amerikalıya ancak *"Tanrı seni kutsasın"* yahut *"Tanrı senden razı olsun"* şeklinde açıklanabileceğini söylemektedir.[291]

Bursa'da misyonerlerin dikkatinden kaçmayan bir diğer mabet de Ulu Cami'dir. Bayan Schneider, Ulu Cami'nin şehrin en büyük ve güzel

287 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald,** Vol., XXIX, May, 1833, p. 154.

288 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald,** Vol., XXIX, May, 1833, p. 154.

289 Kandes, a.g.e., s. 119.

290 E.C.A.Schneider, a.g.e., p. 59.

291 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald,** Vol., XXIX, May, 1833, p. 154.

Müslüman mabedi olduğuna değinmektedir. Bu cami 165 feet uzunluğunda ve 115 feet genişliğindedir. Camide dört vaiz aynı anda farklı noktalardan sesleri birbirine karışmaksızın vaaz verebilmektedir.[292] Misyoner Adger, Ulu Cami'inin şu ana kadar gördüğü en geniş binalardan birisi olduğuna değinmektedir. Onun ifadesiyle binanın genişliği en az 200–250 feetdir ve 20 tane kubbesi vardır. Adger, bu kubbelerin her birinin altına 5–6 katlı ve her katında 20 feet karelik 4 oda bulunan geniş evler inşa edilebileceğini söylemektedir.[293] Kandes'e göre cami dört köşeli olup her bir köşenin arasındaki mesafe 100 metredir ve beş eşit kısma bölünmektedir yani caminin tamamı, tümü kubbelerle örülmüş 25 dörtgenden oluşmaktadır.[294] Seyyah Pfeiffer Ulu Caminin sütunlarının güzelliğinden ve kubbesinin bir sanat şaheseri addedildiğinden bahsetmektedir.[295] Kandes, 1855 tarihine kadar caminin iç kısmının sütun pervazına kadar altın kaplama olduğunu ve dört köşeli sütunların üzerinde altın harflerle Kuran'dan en önemli surelere ait bölümlerin yer aldığını söylemektedir. Ancak bu tarihten itibaren tüm bu görkem ve ihtişam yok olmuştur. Bunun yerine sütunların tamamı beyaz sıva ile kaplanmış ve üzerlerine mürekkeple çok büyük boyutta harflerle Allah'ın kimi sıfatları yazılmıştır.[296] Bayan Schneider'ın şu sözleri misyonerlerin Ulu Cami'yle alakalı beklentilerini gözler önüne sermektedir: *"Oradan her geçişimizde bir gün o duvarların arkasında Tanrı'nın Oğlu olan Mesih'e ait öğretilerin yankılanıp yankılanmayacağını kendimize soruyoruz."*[297]

Misyonerlerin Bursa'da dikkatlerini celbeden bir diğer unsur da mezarlıklardır. James I. Good bu konuda şunları söylemektedir: *"Müslüman kabristanları her zaman garip ve ilginç bir görüntüdedir. Öte yandan bu mezarlıklar oldukça geniştir ve zevkle tezyin edilmiştir."*[298] Bursa'yı ziyaret eden ilk misyonerlerin neredeyse tamamı padişah türbelerini de gezmişlerdir. Goodell, Yıldırım Cami'nin hemen bitişiğinde küçük bir

292 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 59.
293 Mr. Adger, "Visit to Mosques", Turkey-Journal of Mr Adger, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, July, 1839, p. 233.
294 Kandes, a.g.e., s. 117.
295 Özkan-Demirhan, a.g.e., s. 317.
296 Kandes, a.g.e., s. 117.
297 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 59.
298 Good, a.g.e., p. 9.

ibadethanenin varlığından söz etmektedir. Burada Sultan ve eşinin yanı sıra oğlu ve iki küçük evladının mezarları da bulunmaktadır. Geniş tabutun üzerine fevkalade görünüme sahip bir örtü serilmiştir. Ne var ki bu örtünün güvelendiği çok rahat görülmektedir. Tabutun başında oldukça süslü bir mendille kaplı bir sarık yahut sarık görünümlü bir başlık vardır. Bu hayattayken Sultanın başında taşıdığı sarıktır. Burada ayrıca Yıldırım'ın dört yüz yıldan daha fazla bir süre önce okuduğu Kuranı da bulunmaktadır. Boyutları oldukça büyük bu kitap heybetli bir görünüme sahiptir. Üç feet uzunluğunda ve iki feet genişliğindeki bu nadide eser aynı zamanda bir hayli kalındır. Goodell, bu türbede birkaç Türk'ün Kuran okuduğundan bahsetmektedir.[299] Bayan Schneider, Yıldırım'a ait Kuranı Kerim'in 1 feet kalınlığında olduğunu söylerken Sultanın mezarının yanı başında pek çok türbe bulunduğundan da söz etmektedir. Ne var ki tam bu noktada kendisi büyük bir yanılgıya düşmüştür. Zira onun ifadesiyle bu bölgede bulunan çok sayıdaki türbeden altısı hanedan mensuplarına aittir ve bahsi geçen bu hanedan mensupları arasında Sultan Osman ve Orhan da bulunmaktadır.[300] Hâlbuki Yıldırım Beyazıt ile Osman ve Orhan Gazilerin türbeleri yan yana olmadıkları gibi birbirine yakın mesafelerde de değillerdir. Zira Yıldırım'ın kabri kendisiyle aynı adı taşıyan caminin önündeki setin altındadır. Sultan Osman ve Orhan'ın türbeleri ise Tophane semtindedir.

Bay Adger Bursa'ya düzenlediği seyahat sırasında Türklerin Beyazıt adını verdikleri Yıldırım Cami'ini de ziyaret etmiş ardından da *"bu kudretli hükümdarın"* naşının bulunduğu türbeyi gezmiştir. Burası Ona Kitabı Mukaddesin şu hakikatli nasihatini hatırlatmıştır: *"Dünya hayatı gelip geçicidir."* Adger'de tıpkı Goodell ve Schneider gibi türbede hükümdarın sürekli okuduğu iddia edilen Kuranı Kerimi'nin de sergilendiğini söylemektedir. Adger'e göre bu Mushaf 3 feet uzunluğunda ve iki buçuk feet genişliğindedir.[301]

Misyoner belgelerinde Osman ve Orhan Gazilere ait türbeler hakkında da bir hayli detaylı ve dikkatli gözlemler bulunmaktadır. Goo-

299 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 154.

300 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 60.

301 Mr. Adger, "Visit to Mosques", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, July, 1839, p. 233.

dell, Sultan Osman'ın tahtının Yenişehir'de bulunduğunu söylemektedir. Onun ifadesiyle Sultan Osman'ın adı Türklerin kullanmaktan büyük gurur duydukları ve kendilerinin sürekli bu şekilde çağrılmayı istedikleri Osmanlı kelimesinden gelmektedir. Orhan ise Bursa'yı Hıristiyanlardan alan kişidir. Bu olay 1326 yılında gerçekleşmiştir. Goodell bu iki türbenin birbirine çok yakın olduğunu söylemektedir. Edindiği izlenime göre türbeler bir zamanlar geniş bir kilise yahut manastır olduğu apaçık görülen bir yerde bulunmaktadır.[302] Bayan Schneider da tıpkı Goodell gibi bu iki türbenin büyük bir Rum kilisesinin parçası olduklarını beyan etmektedir. Zira türbelerin birisinin duvarında bariz bir biçimde fark edilen bir haç işareti vardır. Diğerinde ise çatıyı destekleyen haç şeklinde mermer bir sütun güzelce parlatılmıştır.[303] Goodell, Bursa'daki Rumların dikkate değer bir iddiasını da gündeme taşımıştır. Buna göre; Türkler beyhude bir çabayla haçları sıvayarak kapatmak istemişlerdir. Fakat sıva tutmamıştır. Rumlara göre bu mucizedir ve Hıristiyan amblemi bu sayede yüzyıllar sonrasına taşınabilmiştir.[304] Kenti 1839 yılında ziyaret eden Bay Adger her iki sultanın da eş ve çocuklarıyla birlikte antik bir Hıristiyan kilisesinin merkezine gömüldüğünü söylemektedir. Zira iki türbede de taşlara çok sayıda haç nakşedilmiştir. Adger, duvar üzerindeki süslerin ise binanın Türklerin eline geçmesinden sonra yapılmış olduğu kanaatindedir.[305]

Goodell, iki sultanın türbelerinin arasında görülmeye değer kalıntılar bulunduğundan söz etmektedir. Öte yandan hâlâ ayakta durabilen yüksek bir surun üstünde Hz. İsa'nın tasvirlerine de rastlanmıştır. Burada Hz. Meryem'in, Aziz John'un ve diğer azizlerin freskleri de vardır. Misyoner, bu kabirlerin başka örneklerde de görüldüğü üzere inanç sahibi kimseler tarafından ibadet amacıyla sık sık ziyaret edildiklerine değinmektedir.[306]

302 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 154.

303 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 60.

304 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 154.

305 Mr. Adger, "Visit to Mosques", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, July, 1839, p. 233.

306 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 155.

Goodell, kabirleri ziyareti sırasında türbelerden sorumlu ihtiyar kadın ile arasında geçen ilginç diyalogdan da bahsetmektedir. Bu satırları doğrudan misyonerin ağzından aktarmakta yarar vardır:

> *Her iki kabirden de sorumlu kişi bir kadın ve Türk. Anahtarlar onda duruyor. Kendisi için yeterli gördüğümüz bir miktarı eline tutuşturduk. Lakin o bu durumdan çok hoşnut olmadı ve Frenk tüccarların daha fazlasını verdiğini söyledi. Benim cevabım bizim tüccar olmadığımız şeklindeydi. İtirafımızdan dolayı memnun olduğunu hissettirerek şunları söyledi: "Ah! O zaman sizler elçi olmalısınız. Buralı olmadığınız çok belli." Valinin kavasını yanımızda görmüş olması onu böyle bir çıkarımda bulunmaya sevk etmişti. Her halükârda ona karşı önyargılı olmadığımız konusunda kendisini ikna edebildik. Nihayet o da artık bizim için sıradan bir lafızdan öteye geçmeyen o meşhur duayı bahşedebildi: "Bereket versin."*[307]

Misyonerlerin hemen her konuda olduğu gibi Müslüman ibadethaneleri ve Padişah türbeleri konusunda da ayrıntılı açıklamalarda bulundukları görülmektedir. Böylesine ince ve detaylı tasvirlerle uğraşmak ancak ve ancak dikkatli ve işini ciddiye alan gözlemcilerin işidir. Amerikan Board teşkilatına mensup misyonerler mikro manada Bursa, makro anlamda ise Anadolu coğrafyasının bütününde işi şansa bırakmadan hareket etmek istemişlerdir. Dolayısıyla faaliyete geçmeden önce ön hazırlık yapmak, bir başka değişle içinde yaşanılan toplumu tanımak ve bu topluma ait her türlü zenginliğin farkına varmak onlar için çok önemlidir. Bu yüzden de misyonerler çalışacakları bölgede ne türlü bir hareket planı çizmeleri gerektiğine karar vermeden önce o bölgenin ruh ve hissiyatını tanımak zorundadırlar. İşte bütün bu dikkatli gözlemler bu zorunluluğun sonucu olsa gerektir.

307 Mr. Goodell, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 155.

2.6. MİSYONERLERİN BURSA'DA ULAŞMAK İSTEDİKLERİ HEDEFLER VE ÇALIŞMA METODLARI

Bursa'da uzun süre faaliyet göstermeyi hedefleyen misyonerlerin sürekli bir plan dâhilinde ve diğer istasyonlardaki dava dostlarıyla işbirliği halinde hareket ettikleri gözlerden kaçmamaktadır. David B. Eddy, Amerikan misyonerlerinin çalışma metotlarını beş grupta toplamaktadır:[308]

- Misyoner görevlendirildiği toplumun dilini öğrenir.
- İncil'i tercüme eder.
- Eğitimi başlatır.
- Hasta olanları iyileştirerek tıbbi misyonlar oluşturur.
- Mesleki eğitimin önünü açar ve fakirlere yardım eder.

1838 yılında Bursa'yı ziyaret eden Bay Dwight'a göre bir misyoner şeytanlık, kurnazlık, fettanlık, sahtekârlık ve nankörlük gibi olumsuz davranışlara karşı uyanık olmalı, muhataplarını uyarmalı ama olumsuz durumlarla karşılaştığında nerede duracağını ve nasıl davranacağını bilerek, bıkıp usanmadan tebliğe devam etmelidir.[309] Tıpkı burada ifade edildiği şekliyle Bursa'da görev yapan misyonerlerin tamamı bu amaçlar doğrultusunda hareket etmeye özellikle dikkat etmişlerdir. 1851 tarihinde Bursa'yı ziyaret eden Van Lennep, misyonerlerin hedefinin ulaşabildikleri her yerde gerçekten Hıristiyanlığa hizmet eden bir kilise tesis etmek ve bu kiliseye yerli bir vaiz atamak olduğunu ifade etmiştir.[310] Joseph K. Greene'a göre ise misyonerlerin hedefi evangelizm davasına sempati duyanların sayısını arttırmak ve Protestanlığa sıkı sıkıya bağlı olanların imanlarını kuvvetlendirmektir.[311] Daniel Ladd, misyonerlerin görevinin yalnızca batıl itikatları ortadan kaldırmak değil aynı zamanda İsa'nın dininin en temel prensiplerinden başlayarak halka

308 Yıldız, a.g.tz., s. 34.

309 Mr. Dwight, "Journey to Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Dwight, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 461.

310 Mr. Van Lennep, "Letter from Mr. Van Lennep, dated at Broosa, Sept., 17, 1851", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald**, Vol., XLVII, Dec., 1851, p. 404.

311 Mr. Greene, "A Deficiency of Native Helpers", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Dec., 1863, p. 365.

Hıristiyanlığı tam manasıyla öğretmek olduğunu söylemektedir.[312] Zira Cyrus Hamlin'in ifadesiyle Türkiye'deki muhtemel tek reform hareketi yenilenmiş ve ıslah edilmiş bir Hıristiyanlık anlayışına kapı aralamak olacaktır. Ne var ki "*Doğuda hüküm süren değeri düşürülmüş ve ifsada uğratılmış Hıristiyanlık anlayışı reform yolunda atılan adımları boşa çıkarmakta ve küfür kabilinden bir ittifakla işbirliği içerisinde olduğu Müslümanlığı, Muhammed'in kendisinden daha berbat ve beter bir konuma indirmektedir.*"[313] Burada da görüldüğü üzere misyonerlerin gözünde Protestanlık dışı anlayışların tamamı aynıdır. Yegâne kurtuluş yolu evangelizme iman etmektir. Ortodoksluk ve Katolik inancı da en az Müslümanlık kadar tehlikelidir. Dolayısıyla misyonerler Hıristiyanlığın esaslarını ve Hz. İsa'nın öğretisini yalnızca Toroslar'ın kuzeyinde, Marmara'nın kıyısında ve Fırat'ın çevresinde yoğun bir biçimde yerleşik olan Ermenilere değil, aynı zamanda Balkanların güneyinde, Avrupa Türkiye'sindeki Bulgarlara, Kürtler ve Kızılbaşlar da dâhil ulaşabildikleri her noktada Müslümanlara da anlatmışlardır.[314] Nitekim misyon bölgeleri arasında Türk İmparatorluğu kadar irşada ihtiyaç duyan bir başka istasyon yoktur.[315]

Misyonerler her fırsatta mesajlarının evrensel olduğunu ve toplumun her kesimini kucaklamayı amaçladıklarını vurgulamışlardır. Misyonerlerin bu konudaki yaklaşımlarına ışık tutması açısından Sanford Richardson'un 1868 yılında kaleme aldığı şu satırlara göz atmakta yarar vardır:

> *Eski Yahudi geleneklerini terk etmenin tam zamanıdır. Tanrı vahyini yalnızca bize yahut belirli insanlara göndermemiştir. Yüce Yaratıcının bizi kayırmak yahut bize başkalarına göre daha fazla müsamaha göstermek gibi bir niyeti kesinlikle olamaz. Muhatap olduğumuz tüm cemaatlerle irtibatı sürdürmeliyiz. Hidayet ve kurtuluş mesajı, Türkler, Ermeniler ve Rumlar arasında yankılanmalıdır. Ermenilere Ermenice ve Türkçe, Rumlara Rumca ve Türkçe hitap edilmelidir.*

312 Mr. Ladd, "Devotion to Forms", Broosa-Journal of Mr. Ladd", **Missionary Herald,** Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 348.

313 Mr Hamlin, "Official Corruption", Constantinople-Letters from Mr. Hamlin, **Missionary Herald,** Vol., LI, Nov., 1855, p. 331.

314 Reports of ABCFM, 1859, p. 49.

315 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_019.

Tanrı'nın çok kısa bir süre sonra hidayete erdireceğine inandığımız ve hiçbir şüpheye mahal vermeden sonsuz bir kudret ve inançla kucaklamamız gereken Türklere Türkçe seslenebilmeliyiz. Vicdanımızı rahatlatmamız, Hıristiyanlık âlemini huzura erdirmemiz mülkün sahibi, her şeye kadir ve hayata mutlak hâkim olan Tanrı'nın rulumna esenlik vermemiz ancak ve ancak tarafgir politikaları reddetmekle mümkün olacaktır.[316]

Richardson, sözlerine devamla, Türkiye'de misyonerlik davasının hakkıyla yerine getirildiğini iddia etmenin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Onun deyimiyle Bursa'da misyonerlik davası henüz emekleme aşamasındadır.[317]

Misyonerler evangelizm adına çalışmalarda bulunacakları Bursa ile ilgili gözlemlerde bulunurken davalarını sekteye uğratabilecek bazı olumsuz hususlara da değinmişlerdir. Schneider, bölge insanının, karşılıksız hayretmenin anlamını kavrayamadığından söz etmektedir. Halk, Ermeni okulunun misyonerlerin menfaatleri doğrultusunda hareket ettiğine inanmaktadır. Zira hiç kimse evangelizm taraftarlarının bu denli samimi duygular besleyebileceğine inanmamaktadır. Schneider Bursa halkının haddinden fazla şüpheci olduğunu düşünmektedir. Hiç kimse misyonerlik davasının doğası gereği baştan sona iyilikseverlik ve cömertlik üzerine kurulu olduğunu idrak edememektedir. Schneider'a sorulan soru hep aynıdır:

"Karşılığında bir şey almadan mı bize hizmet edeceksiniz?"[318]

Misyoner Greene'e göre ise bir diğer olumsuzluk, Bursa çalışma sahasının bazı bölgelerinde yıldan yıla Hıristiyanlığa duyulan inanç konusunda yaşanan azalmadır. Aslında bu ülkenin genel sorunudur ve İmparatorluk dâhilinde gerçekleşecek reformların, esas itibariyle akidevi anlamda meydana gelen bir yenilenme sürecine dayanması gerekmektedir. Greene, misyonerlerin en başından beri Hıristiyanlık anlayışında devrimsel bir dönüşümü sağlamayı hedeflediklerini beyan etmektedir. Dolayısıyla Protestanlık davasına kazandırılan yerli evangelistler ara-

316 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_008.

317 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_009.

318 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald,** Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 302.

sında bu yönde bir gelişmeden ziyade çürümeye şahit olmak misyonerleri bedbaht kılmaktadır.[319] Greene'in eleştirileri daha çok Hıristiyanlara yöneliktir. Misyoner oldukça karamsar bir tablo çizmektedir. Onun ifadesiyle özelde Bursa genelde ise Türk İmparatorluğunda karanlığın hükümranlığı çok uzun sürmüştür. Bir başka değişle bu topraklar asırlardır derin uykudadır ve daha yeni uyanmaktadır.[320]

Greene burada geleneksel Hıristiyanlık anlayışına karşı çıkmaktadır. Nitekim Protestanlar, yepyeni bir söylem ve anlayışla hareket ederek, zincirleri kırmak için evangelizm davasını yayma uğraşısında olduklarını sürekli vurgulamışlardır. Ataların dinine karşı çıkma konusunda en az Greene kadar iddialı olan Schneider'a göre ise insanoğlu dindar bir hayvandır. Dolayısıyla tüm ulusların bir şekilde dini vardır. Aydınlanmamış ülkelerde dindarlık, yanılgı, yolsuzluk ve yozlaşmayla örülüdür. Bu ülke halklarının taparcasına saygı gösterdikleri babaları, kendilerine paha biçilmez bir miras bırakmışlardır. Kuşkusuz ataları onlardan daha akıllıdır ve onların benimseyip bağırlarına bastıkları her şey doğrudur. Buna bağlı olarak da ataların kutsal saydıkları şeylerden vazgeçmek büyük bir saygısızlık ve dini aşağılamak demektir.[321]

Greene karşılaşılan tüm bu olumsuzluklara rağmen, kıyasıya eleştirdiği yerli Hıristiyanlar arasında da hataları reddeden ve hakikat bilgisine zihinsel manada onay veren pek çok kimse olduğunu belirtmiştir. Onun ifadesiyle başka coğrafyalarda olduğu gibi Bursa'da da sadece doğru inanç ve ibadet biçimleriyle yetinmeye meyilli kimseler vardır. Greene'e göre bu toprakların asıl sahibinin talep ettiği şey Ortodoksluk değil ama kutsal bir hayattır ve Bursa'da bunu fark edenler azımsanmayacak sayıdadır. Sorun fiili olarak kendini Tanrı'ya adamaktadır. Misyoner, karanlığın hükmü altındaki bu topraklarda züht sahiplerine rastlamanın çok güç olduğuna vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla evangelizm davasını nihayetsiz ve bu derece değerli kılan da Ruhûl Kudüs'e atfedilen önem ve dini fiillerin hayata yeniden kazandırılmasıdır. Greene, misyonerlerin

319 Mr. Greene, "Low Condition of Practical Piety", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Dec., 1863, p. 364.

320 Mr. Greene, "Low Condition of Practical Piety", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Dec., 1863, p. 365.

321 Mr. Schneider, "Importance of Prayer for the Success of Missions, Arising from the Obstacles to be Encountered", Broosa-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, March, 1838, p. 90.

Tanrı'nın kendilerine sunduğu bu nimetler olmaksızın yaşayamayacaklarını söylemektedir. Onlar ya bu nimetlere sahip olacaklar ya da evangelizm davası başarısızlığa uğrayacaktır.[322]

Schneider'ın eleştirilerinde Greene'e göre daha acımasız olduğu söylenebilir. O, evangelik olmayan ulusların zihinlerinin tehlikeli bir biçimde dini hakikatlere karşı kayıtsız kaldığından bahsetmektedir. Onları bu şekilde davranmaya iten, dinsizlik, putperestlik ve yanılgılar sistemidir. Bu durum Bursa'daki Hıristiyan unsurlar için de geçerlidir. Schnedier Bursa'da yaşayan *sözde Hıristiyanların* iğrenç bir biçimde paganizm kültürünün etkisinde olduklarını söylemektedir. Budalalık ve atalet onların değişmez karakteridir. Bu kimselerin vicdan ve bilinçleri uykuda yahut donmuştur. Ayrıca Tanrı'ya karşı vazifelerini gerçekleştirebilecek hiçbir ahlaki prensipleri yoktur. Dolayısıyla misyonerler böylesine zihinlerle münasebet kurduklarında engellerle de boğuşmak zorunda kalacaklardır. Schneider bu noktada Amerika'daki Hıristiyanların bu durumu algılamalarının çok zor olduğuna da değinmektedir. Ona göre cahilcesine batıl inançlar ve önyargıların ağına düşmüş bir kişi, aklıselim bir zihni dehşete düşürecek boyutta makul olmayan davranışlar sergileyecektir. Bu kimselerin hakikati algılamaları çok zordur. İncil ve Hz. İsa'nın öğretileri onlar için bağnazlık ve din dışıdır.[323]

Schneider'a göre misyonerlerin Bursa'da karşılaşabilecekleri muhtemel engellerin en mühimi insan doğasının içine düştüğü delalet, azgınlık ve ahlaksızlıktır. Misyonerlerin üzerinde emek sarf ettikleri zihinler hep bu doğrultuda çalışmaktadır. Buna bağlı olarak da hiçbir ahlaki prensip ve değerin bulunmadığı bir ortamda hayırlı neticeler üretilebileceğini düşünmek anlamsızdır. Zira bu insanların kalp ve ruhları dünyaperestlik ve günahlarla karartılmıştır. Dünyevi Tanrılar onları esir almıştır. Bu kimselerin başarılı oldukları tek husus ise şeytanın davranışlarını tahlil etmektir. Schneider, ruhlarını kurtuluşa

322 Mr. Greene, "Low Condition of Practical Piety", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Dec., 1863, p. 365.

323 Mr. Schneider, "Importance of Prayer for the Success of Missions, Arising from the Obstacles to be Encountered", Broosa-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, March, 1838, p.p., 90-91.

erdirecek doğruları ve dalalete düşürecek yanlışları kavramakta bu derece cahilce davranan bu insanların böylesine becerikli bir davranış sergilemelerine şaşırdığını ifade etmektedir.[324]

Bursa'da faaliyet gösteren misyonerlerin en önemli hedef kitlesi gençlerdir. Ne var ki genç nüfus hakkında da çok fazla olumlu kanaat hâsıl olmamıştır. Amerikan Board Teşkilatının 1869 tarihli raporunda genç Hıristiyanların yoksul ve ezilmiş halk için kendilerini feda etmektense dünya hayatının cazibesine kapıldıklarından bahsedilmektedir. Hâlbuki misyonerlerin böylesine bir adanmışlığa fazlasıyla ihtiyaçları vardır. Onların yegâne arzusu kendileri için nüfuz ve güç kazanmaktansa samimi duygularla Hıristiyanlığa hizmet eden ve insanları bu davaya çağıran hizmetkârlarla yola devam etmektir.[325]

Peki, misyonerler bu olumsuz koşullar altında el ve kolları bağlı oturmayı mı tercih edeceklerdir? Bursa'daki Hıristiyan unsurları bu derece ağır ve şiddetli ifadelerle eleştiren Schneider, her türlü olumsuzluk ve sıkıntı karşısında rahat olmayı ve çözüm önerisi sunmayı başarabilen misyonerlere özgü bir iyimserlikle, kurtuluş reçetesini ve tedavi yöntemlerini okuyucularına şu şekilde sunmuştur:

> *Kısacası top yekûn bir dönüşüme ihtiyaç vardır. Lakin bunu gerçekleştirmek pek kolay gözükmemektedir. Acaba karanlığın güçlerinin nefret ve muhalefetine göğüs germeden bunu başarmak mümkün müdür? Bu işin üstesinden nasıl gelinebilir? Aslında cevap basittir. Tanrı'nın inayetine duyulan inançla birlikte Hıristiyanlık sevdalıları taşın altına ellerini koymalı, sonsuz iyilik, sevgi ve merhametle harap olmuş bir dünyayı yeniden inşa etmenin arayışına girmelidirler.*[326]

Misyonerler çizdikleri bu karamsar tablo karşısında yılmadan ve usanmadan çalışarak sonuca ulaşabileceklerini düşünmektedirler. Onlara düşen sabırla mücadele etmektir. Bu şekilde başarıya ulaşmak mümkün olabilecektir. Misyoner Powers rapor ve mektuplarında sıklıkla kendisinden bahsettiği bir öğretmen ile arasında geçen bir diyalogdan

324 Mr. Schneider, "Importance of Prayer for the Success of Missions, Arising from the Obstacles to be Encountered" Broosa-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, March, 1838, p.p., 90-91.

325 Reports of ABCFM, 1869, p. 20.

326 Mr. Schneider, "Importance of Prayer for the Success of Missions, Arising from the Obstacles to be Encountered", Broosa-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, March, 1838, p. 91.

söz etmektedir. Öğretmen, Ona Bursa'daki *sözde Hıristiyanlar*'ın bir gün tamamen aydınlanıp aydınlanamayacaklarını sormuştur. Powers'ın cevabı bu konuda şüphe duymadığı yönündedir. Misyoner, bu uyanışın zaman ve mevsimini yalnızca Tanrı'nın bildiğini ifade etmiştir. Kendilerine düşen ise sürekli bu ümidi içlerinde taşımak ve son nefeslerine kadar ibadet ve dua etmektir. Powers öldükten sonra da haleflerinin yılmayıp bu yolda yürümeleri gerektiğini söylemektedir.[327]

Board Teşkilatının 1856 tarihli raporunda Bursa'nın da içinde bulunduğu Batı Asya'da misyonerlik davasının akıbetini belirleyecek unsurların muhasara, katliam, kıtlık, salgın hastalıklar, hezeyan ve korkular olduğu belirtilmektedir.[328] Bu ifadeler de göstermektedir ki misyonerlerin yürüyecekleri yol uzun, yorucu ve engebelidir. Önemli olan doğru stratejiyi belirlemek ve bu doğrultuda hareket edebilmektir.

Misyonerler sürekli toplumu daha iyi bir geleceğe taşıyabilecek yegâne kurtuluş yolunun Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisine bağlı kalmak olduğunu vurgulamışlardır. Bursa'da tüm problemlerin çözümü yeni bir ahlak modeli ve entelektüel bir yaşam biçimi öneren Amerikalı misyonerlerin elindedir.[329] Kendi ifadeleriyle onlar insanların sosyal ve siyasi durumları yahut diğer hususlarla alakalı anlayış ve görüşleriyle ilgilenmemişlerdir. Bir misyoner için toplumsal manada en önemli merak ve ilgi manevi hassasiyetlerin seviyesidir.[330]

Her şeye rağmen misyonerler tıpkı Anadolu coğrafyasının tamamında olduğu gibi Bursa'da da başarıya ulaştıkları kanaatindedirler. Zira misyonerler için evangelizm davasına kazandırılan tek bir neferin bile önemi çok büyüktür. Onlar daha da önemli bir başarı yakalayarak toplumsal manada kabul görme imkânını elde etmişlerdir. Bay Hamlin bu konuyla alakalı şunları söylemektedir: "*Bizler, Protestan misyonerlerin münakaşa ve kargaşa ortamlarını fırsat bilerek insanların dinlerini değiştirmelerini sağlama gibi bir amaçlarının bulunmadığını yaşadığımız coğrafyaya kabul ettirmiştik.*"[331]

327 Mr. Powers, "Neglect of the Bible", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 408.

328 Reports of ABCFM, 1856, p. 87.

329 Reports of ABCFM, 1881, p.p. 32–33.

330 Reports of ABCFM, 1883, p. 41.

331 Mr. Hamlin, "Visit to Bandurma", Northern Armenians-Letter from Mr Hamlin, **Missionary Herald**, Vol., LVI, Jan., 1860, p.p. 14-15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURSA'DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN GELİŞİMİ

3.1. BAŞLANGIÇ EVRESİ

Bay Powers Bursa'da misyonerlik faaliyetlerinin 1834 Temmuzunda Benjamin Schneider'ın öncülüğünde başladığını söylemektedir. Kendisi ise Şubat 1835'te Schneider'a katılmıştır.[332] Tıpkı Powers gibi Bay Greene'de 1 Ekim 1862 tarihli mektubunda Bursa'da evangelizm davasının 28 yıl önce Bay Schneider tarafından başlatıldığına değinmektedir. Greene'in ifadesiyle bahsi geçen tarihe kadar ahlaki ve manevi değerler açısından karanlığa hapsolmuş bu topraklarda Tanrı'nın davasını aydınlığa kavuşturacak en ufak bir çabaya bile rastlanmamıştır. Aksine cehalet, batıl itikatlar ve bağnazlık toplumu çepeçevre sarmıştır.[333]

Misyoner Schneider ise 15 Temmuz 1834 tarihinde Bursa'ya ulaştığını söylemektedir.[334] James I. Good, misyonerin Bursa'ya ulaşmasıyla alakalı olarak şu satırları kaleme almıştır:

332 Mr. Powers, "The Past and the Present", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald,** Vol., XL, April, 1844, p. 119.

333 Mr. Greene, "The Past-The Growth of Protestantism", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald,** Vol., LIX, Jan., 1863, p. 17.

334 Mr. Schneider, "Arrival and Commencement of Missionary Labors", Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald,** Vol., XXXI, March, 1835, p. 97.

Havari Pavlus'un girişinin engellendiği Bitinya'nın[335] *bu vilayetine, Bay Schneider 18 yüzyıl sonra ayak basabilmiştir. Schneider ipeğiyle ünlü bu kente ipekten daha değerli bir şey getirmiştir ki o da insanlığı kurtuluşa erdirecek olan İsa Mesih'in dürüstlük ve adaletidir. Burası Asya'daki Yedi Kilise bölgesidir. Dostumuz, batıl itikatlara ve seremonilere boğulmuş 'isminden başka her şeyi ölü' bir kilise örgütünün bulunduğu topraklara İsa'nın itikadını götürmüştür.*[336]

Görüldüğü üzere misyonerlerin Bursa'yla alakalı ortak bir kanaatleri vardır ki o da kentin kendilerinden önce adeta yaşayan bir ölü olduğudur. Bursa ancak ve ancak evangelizm ruhundan üflenerek dirilecektir. Önemli olan bu dirilişe halkı ikna edebilmektir.

Schneider yaklaşık bir yıl ev ev dolaştıktan sonra en sonunda kendisine uygun bir mesken bulabilmiştir. Misyonerin o anki ruh halini yansıtması açısından şu satırlara göz atmakta yarar vardır:

En sonunda kendimize uygun bir ev bulduk ve bu durumdan çok memnunduk. Yaklaşık bir yıl boyunca oradan oraya dolaştıktan sonra ihtiyaçlarımıza uygun bir yer bulmuş olmanın huzuru içerisindeydik. Yalnızdık ama mutluyduk. Muhalefet beklediğimiz bir şeydi. Tıpkı İsa Mesih örneğinde de görüldüğü gibi hakikate yönelik itirazlar arttıkça insanların ibadet ve hizmetlerimize duydukları ihtiyaç konusundaki inancımız da çoğalmaktaydı. Tanrı imanımızı arttırsın diye dua ediyorduk. Onun bize sunduğu akıl, dirayet ve vicdan ile vazifemizi yılmadan yerine getirmeye çalışacaktık.[337]

Powers'ın da katılımıyla Bursa'daki misyonerlik faaliyetlerine hız verilmeye başlanmıştır. Bu durum şüphesiz ki en çok da Schneider'ı sevindirmiştir. Zira Bursa gibi geniş bir coğrafyada tek başına hizmet

335 Bitinya'nın misyonerler açısından önemi yalnızca geçmiş dönemlerde Roma İmparatorluğuna bağlı bir eyalet olması değildi. 1864 yılında İstanbul civarındaki 8 Protestan Kilisesi kendi aralarında bir ittifaka giderek birlikte hareket etmeye karar vermişlerdir. Bu ittifak faaliyetlerini misyonerlerden bağımsız yürütmüştür. Ancak misyonerler gerçekleştirilen toplantılara onur konuğu olarak katılmış ve faaliyetlerde yer almışlardır. İttifakın hedefleri: Kiliseleri denetlemek ve idare etmek, papaz tedarik etmek, şikâyetlere kulak vermek ve bölgede evangelik davanın inkişaf etmesi ve başarıya ulaşabilmesi için mücadele etmektir. bkz. A.B.C.F.M., a.g.e., p.p. 19-20.

336 Good, a.g.e., p. 9.

337 Mr. Schneider, "Arrival and Commencement of Missionary Labors", Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, March, 1835, p. 98.

etmek bir hayli güçtür. Dolayısıyla iki misyoner kentin büyüklüğünü de göz önüne alarak çalışma sahalarını belirlemişlerdir. Buna göre Powers Ermenilerin, Schneider ise Rumların arasında faaliyet gösterecektir.[338]

Bursa'da misyonerlerin karşılaştıkları en önemli güçlüklerden birisi iletişim problemidir. Halkla diyalog kurabilmek için dil sorunun bir an önce halledilmesi gerekmektedir. Bu konudaki yetersizliklerinin farkına varan misyonerler derhal işe koyulmuşlardır. Schneider 5 Ağustos 1837 tarihinde kaleme aldığı mektubunda düzenli bir biçimde Rumca çalışmaya başladığından söz etmektedir. Misyoner kısa bir sürede bu dile aşina olabileceğini düşünmektedir. Bunu Türkçeye harcadığı emekten çok daha azını sarf ederek başarabileceği kanaatindedir. Ayrıca kendisi Türkçeyi de gerek Latin alfabesiyle gerekse de Ermenice karakterlerle öğrenme çabasındadır.[339] Benzer şekilde Powers'da dil öğrenme konusunda uğraş vermektedir. Misyoner her ne kadar Rumca yahut Ermeniceye çalışmak gibi bir niyeti olmasa da yaşadığı sıkıntıların kendisini buna ittiğini söylemektedir.[340] Misyonerlerin dil öğrenme konusundaki çabaları sadece Bursa'yla da sınırlı değildir. İstanbul'da görevli Bay Merrick 1 Ağustos 1835 tarihinde kaleme aldığı mektubunda yılın ilk altı ayında Türkçeyi öğrenme gibi zahmetli bir işe giriştiğinden bahsetmektedir. Kendisi aynı zamanda Farsçayla da ilgilenmektedir. Aynı dönem içerisinde önemli oranda tıbbi metinler üzerine de okumalar gerçekleştirmiştir. Bu öylesine yoğun bir çabadır ki misyoner altı aylık sürenin ardından gücünün büyük oranda tükendiğini ve sağlığının bozulduğunu hissetmiştir. Rahatlamak ve kendisine gelmek için ise Powers ve Schneider'ı ziyaret etmek üzere Bursa'ya gitmeye karar vermiştir.[341] Misyonerler dil öğrenme konusunda öylesine gayretli ve heveslidirler ki kısa bir süre

338 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, Jan., 1837, p. 8; Mr. Powers, "Extracts from the Journal of Mr. Powers", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 469.

339 Mr. Schneider, "Opposition of the Patriarch and Bishop to the Schools", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 153.

340 Mr. Powers, "Encouragements", Broosa-Letters from Messrs. Powers and Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Sept., 1840, p. 352.

341 Mr. Merrick, "Turks at Broosa Favorably Disposed towards Christianity", Constantinople-Letter from Mr. Merrick, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, May, 1836, p. 165.

içerisinde Pazar ayinlerinde düzenli bir biçimde Türkçe ve Rumca vaaz verebilecek seviyeye gelmişlerdir.[342] Aslında yabancı misyonların birçoğunda misyonerler vaaz vermeye başlamadan önce iki yıl boyunca dil öğrenmekteydiler. Fakat dil öğrenme sürecinde telkin faaliyetleri ve Kitabı Mukaddes dağıtımı kesinlikle ihmal edilmemiştir.[343]

Misyonerler yalnızca Bursa'da konuşulan dilleri öğrenmekle kalmamış aynı zamanda fırsat buldukça kendi lisanlarını da halka öğretmeye çalışmışlardır. 1838 tarihli M.H. dergisinde, Bursa'da kendilerine ait okulda görev yapan iki genç Ermeni öğretmenin Bay Powersla birlikte İngilizce çalıştıklarından bahsedilmektedir. Powers'ın ifadesiyle her ikisi de geleceği parlak bilginin peşinde ve ilme aç kimselerdir. Bu misyonerin onlar üzerinde nüfuz kurabilmesi için ayağına kadar gelen bir fırsattır. Aynı zamanda okulda öğrenim gören 200 kadar öğrenci ile Ermeni halkı da bu durumdan nasiplerini alacaktır. Misyoner İngilizce öğretme bahanesiyle Ermenilere daha rahat sokulabileceğini düşünmektedir.[344] Bir başka misyonerlik belgesinde ise 1843 yılı itibariyle Bursa'da altı öğrencinin İngilizce çalıştıklarından bahsedilmektedir.[345]

Misyonerler kentteki gençlerin ki bir dereceye kadar Müslümanların Avrupa dillerini bilhassa da Fransızca, İtalyanca ve İngilizceyi öğrenmeye yönelik büyük bir iştiyak beslediklerini ifade etmişlerdir. Schneider, kendileriyle İngilizce çalışan 8–10 öğrenci olduğundan bahsetmektedir. Misyoner, Bursa istasyonunda bu amaçla kurulacak bir okulun başarılı olacağını düşünmektedir. O, bu konuda şunları söylemektedir:

> *Başlangıçta bu okul küçük olabilir ama kısa sürede büyüyeceği de kesindir. Bu sayede kentteki genç nüfusun büyük bir kısmı Hıristiyanlığın tesiri altına alınabilecektir. Fakat bu okulu hemen yarın açmak istesek ve en kısa zamanda arzu ettiğimiz başarıyı yakalamayı hedeflesek bile sınırlı kaynaklarımız nedeniyle masraflarının altından kalkamayacağımız aşikârdır. Bu, hedeflerimizin önündeki ne nahoş bir engeldir. Maddi imkânsızlıklar nedeniyle fırsatları kaçırmak bizi*

342 Mr. Powers, "The Spirit Needed", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XL, April, 1844, p. 120.

343 Good, a.g.e., p. 13.

344 Mr. Powers, "Extracts from the Journal of Mr. Powers", Broosa-Journal of Mr Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Feb., 1838, p. 61.

345 Reports of ABCFM, 1843, p. 93.

daha da hüzünlendirmektedir. Ve şayet biz bunu başaramazsak başkaları gelir ve bu fırsatı elimizden alırlar.[346]

Misyonerin endişesini taşıdığı başkaları tıpkı kendileri gibi Bursa'da misyonerlik faaliyetlerine heves etmiş Katoliklerdi. Nitekim o dönemde Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu sıkıntılı durumu fırsat bilen Fransız Katoliklerde tıpkı Protestanlar gibi Anadolu topraklarında serbestçe dolaşıyor ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Ne var ki hiçbir inanç ve anlayış İmparatorluk sınırları dâhilinde yaşayan Hıristiyan azınlıklar üzerinde Protestanlık kadar derin tesirler bırakamayacaktı.

3.2. HALKLA MÜNASEBET

Bursa'da görev yapan ilk misyonerlerin amaçlarına ulaşabilmeleri için göz önünde bulundurdukları en önemli hususlardan birisi de etraflarında olup bitenlere duyarsız kalmamak ve ellerinden geldiğince sorunlara çözüm üretmek olmuştur. Bu çok önemlidir, zira halkla münasebet kurmak, insanlara Hıristiyanlığın esasları ve İsa Mesih'in öğretisini anlatmak ve bu anlamda kabul görmek ancak ve ancak onların ruhlarını okşayarak mümkün olabilecektir. Sıkıntısı olanın yardımına koşmak misyonerlerin ana şiarıdır. Soğuk kış günlerinde insanlara yardım eli uzatmak, gerekirse para yardımında bulunmak ve onların dertlerini dinlemek misyonerlerin halk nazarında itibarlarını fazlasıyla arttıracaktır.

Powers 1836 yılının Ocak ayında sıcaklığın -14 dereceye kadar düştüğünden bahsetmektedir. İnsanlar kışa ve soğuğa hazırlıksızdır. Zira yoksulluk had safhadadır. Yeterli yakıt ve kıyafet bulamayan birkaç kişi ölmüştür. Evlerde şömine ve ocak yoktur. Şiddetli kar yağışı komşu yerleşim birimlerinden kömür temin etme imkânını da ortadan kaldırmaktadır. Kasaplarda büyük stres içerisindedir çünkü koyun sürülerinin civardaki otlaklarda otlama imkânları kalmamıştır. Öte yandan sahiplerinin onlara verebilecek yemleri de yoktur. Hayvanlar sahiplerinin

346 Mr. Schneider, "A Papal School", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p.p. 221–222.

gözleri önünde telef olacaktır. Böylesine bir açmazla karşı karşıya kalan kasaplar sayıları binlerle ifade edilen koyunlarını kentin yöneticilerine teslim etmek zorunda kalmışlardır. Zira valinin talimatı gereği gönüllü yahut gönülsüz, her bir aileye bir koyun verilmesi gerekmektedir. Esnafın payına ise farklı sayıda koyun düşmektedir. İki ya da üç dükkân sahibine bir koyun verilecektir. Koyunların fiyatı ucuz yahut pahalı olmalarına bakılmaksızın vali tarafından 50 Ps. olarak belirlenmiştir.[347] Böylesine karamsar bir tablo çizen Powers'ın yapılması gerekenlerle alakalı kanaatleri şu şekildedir:

> *Bu şartlar altında duyarsız kalmak ve merhametsizce davranmak bize yakışmazdı. Aslında bizler çok fazla sıkıntı yaşamıyorduk. Ama olup bitene seyirci kalamazdık. Yaşanan tüm bu sıkıntılara rağmen halkın gösterdiği sabır ve basiret oldukça etkileyiciydi. Elimizden gelenin fazlasını yaparak halka yardım elini uzattık. Mesela bir gün karısı ve üç çocuğuyla birlikte yaşayan yoksul bir adama küçük bir sepet kömür verdim. Belki bu kömür onların ocağını ısıtmayacaktı. Lakin adam bu davranışım karşısında ayaklarıma kapanacak kadar bana minnettar kalmıştı.*[348]

Misyonerlerin burada keşfettikleri şey minnet duygusudur. Onlar en ufak bir yardımla bile nasıl itibar gördüklerini fark etmişlerdir. Bu şekilde halka yanaşabilecek ve kendilerine taraftar bulabileceklerdir. Dolayısıyla yapılan yardımdan çok Powers'ın ağzından dökülen sözlere ve bu sözlerin arkasında nasıl bir niyetin yattığına dikkat etmekte yarar vardır.

Misyonerlerin halkla münasebet kurma konusunda ihmal etmedikleri bir diğer husus da ev ziyaretleridir. Bu ziyaretlerde de ihtiyaç ve talepler ön planda tutulmuştur. Schneider yoksul ve hasta bir adamın evini sık sık ziyaret ettiğinden bahsetmektedir. Amacı evdeki eksikleri gidermek ve adamın gereksinimlerini karşılamaktır. Zira ev sahibinin hastalığı çok fazla ilerlemiştir ve iyileşeceğine dair herhangi bir ümit de yoktur. Kendisine refakat eden eşi yorulmuş, bıkmış ve en sonunda evi terk etmiştir. Bu ihmalkârlığın neticesinde adam büyük bir acı

347 Mr. Powers, "Inclemency of the Winter", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 406.

348 Mr. Powers, "Inclemency of the Winter", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 406.

içerisindedir.[349] İşte tam bu noktada misyonerler devreye girmiştir ve gereken ne ise yapılmıştır.

Benzer şekilde Bay Powers da eşiyle birlikte bela ve musibetlerin yakalarını bir türlü bırakmadığı bir aileye konuk olduklarından bahsetmektedir. Bu sefer talep karşı taraftan gelmiştir. Baba evde değildir. Anne ise maneviyata yönelik arayışlar içerisine girmiştir. Misyonerden büyük oğluna nasihatte bulunmasını istemektedir. Powers genç adamın oldukça ilginç bir kişiliğe sahip olduğunu söylemektedir. Misyoner ona hayatta ve sağlıklıyken ölüm için hazırlık yapmanın öneminden bahsetmiştir. Powers'ın ifadesiyle genç adam söylediği her şeye karşılık vermekte ve kendisini yanlış anlamaktadır. Nitekim misyonerin hayat ve ölümle alakalı yorumuna alaycı bir üslupla şu şekilde cevap vermiştir: *"Teşekkürler Tanrım. Annem ölümünden üç gün önce her türlü hazırlığı yapmış. Son derece soğukkanlı ve huzurlu bir biçimde, gülümseyen bir çehreyle dünyaya hoşçakal demekte."*[350] Misyoner burada yalnızca başından geçen ilginç bir hadiseden bahsetmemekte aynı zamanda Bursa'daki *sözde Hıristiyanlar*'ın ne kadar aciz ve yardıma muhtaç durumda olduklarını da gözler önüne sermektedir. Onun eleştirisi sadece genç adama değildir. Yaşlı kadın için de söyleyecekleri vardır. Zira *"bu insanlar için cennete gitmek çok kolaydır. Tövbe ve pişmanlığa gerek yoktur. Ölüm döşeğindeki birisinin yanına rahip yanaşır, günah çıkarma işlemi gerçekleştirilir ve birkaç farklı tören daha icra edildikten sonra cennetin kapıları onlara sonuna dek açılır."*[351] Bu sözlerle Bursa'daki Hıristiyan unsurların düşmanları karşısında dinlerini savunma konusunda ne kadar aciz duruma düştüklerine değinilmek istenmiştir. Onları kurtuluşa erdirecek ve ebedi saadete ulaştıracak sihir ise misyonerlerin iki dudağı arasındadır.

Misyonerlerin gözüyle yerli Hıristiyanların cehalet ve acizliğini gösteren yığınla örnek vardır. Bunlardan bir tanesi de genç bir tüccarın Bay Powers tarafından kendisine uzatılan Yeni Ahit'e karşı göstermiş olduğu tepkidir. Powers, genç adama bir hazine uzattığından ve onun hiçbir

349 Mr. Schneider, "Less Opposition from Ecclesiastics", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 469.

350 Mr. Powers, "Conversations", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 407.

351 Mr. Powers, "Conversations", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 407.

tereddüt göstermeden bu kutsal metni satın alması gerektiğinden söz etmektedir. Ne var ki tüccar kitabı eline almış, şöyle bir evirmiş çevirmiş, içine bakmış, baskı ve cildine hayran kaldığını belirtmiş, elbisesinin göğsüne koymuş ve ne kadar kolay taşınabileceğini söylemiştir. Olay bu kadarla da sınırlı değildir. Zira genç adam sözlerine şu şekilde devam etmiş ve ardından da kitabı misyonere geri vermiştir: *"bunu ne amaçla kullanacağım? Ben bir rahip değilim ki..."*[352] Powers'ın ifadesiyle bu hadise Tanrı kelamına ait bir şeyin yalnızca rahipleri ilgilendireceği düşüncesinin Hıristiyanlık dünyasını çepeçevre sardığının göstergesidir. Daha da kötüsü rahiplerin telkininin de bu yönde olmasıdır. Nitekim Ermeni bir rahip cemaatine mensup birisinin elinde İncil görmüş ve ona şöyle seslenmiştir: *"Ne Kitabı Mukaddes mi okuyorsun? Yapacak başka işlerin varsa sakın onları tehir etme."* Powers'a göre misyoner kitaplarına yönelik muhalefetin gizemini burada aramak gerekmektedir. Sorun iddia edildiği gibi muhtevasındaki hatalarda değildir.[353]

Benzer şekilde Schneider'da din adamlarının Bursa'daki Hıristiyanlar üzerinde bir hayli etkili olduklarına bu nedenle de gerçek bir dönüşüm için rahip ve papazlara hitap etmenin önemine değinmiştir. Misyoner din söz konusu olunca ev işlerinde kendilerine yardımcı olması için yanlarında çalıştırdıkları hizmetliye bile söz geçiremediklerinden bahsetmektedir. Schneider'ın ifadesiyle Rumların bayram kabul ettikleri bir gün evde görevli yaşlı Rum bayan kendisine en ufak bir iş buyrulmasına bile itiraz etmektedir. Hâlbuki bunlar bayanın gündelik olarak yerine getirmesi gereken vazifelerdir. Onun ifadesiyle bayram günü böylesine bir teşebbüste bulunmak büyük günahtır. Bayan rahibin buna müsaade etmeyeceğini söylemektedir. Bir keresinde yine bir bayram günü acil bir durum hâsıl olmuş ve kendisi bu konu hakkında rahibe müracaat etmiştir. Rahip onu uyarmış ve böylesine bir günahın sorumluluğunu almaması gerektiğini söylemiştir. Lakin belirli bir miktar karşılığında (yaklaşık 10 cent) kendisine bu günahtan arınabilmesi için dua edebileceğini ve kadının da gönül rahatlığı içerisinde bu vazifeyi yerine getirebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine zavallı kadın parayı ödemiş ve vazifesini

352 Mr. Powers, "Conversations", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 408.

353 Mr. Powers, "Mercenary Conduct of the Priests", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p.p. 408–409.

tamamlamıştır.[354] Schneider kadına Kitabı Mukaddes'te bu tarz bir şeyin olmadığını söylemiş, insani bir vazifeyi yahut gerekli bir işi görebilmek için para ödemek mecburiyeti bulunmadığını beyan etmiştir. Kadının cevabı ise bir hayli ilginçtir: *"Ben İncili tanımam içinde ne olduğunu bilmem ve rahipten korkmaktayım."*[355] Bu örnek Bursa'da ikâmet eden yerli Hıristiyanların dini anlayış ve itikat açısından ne halde bulunduklarını göstermesi açısından bir hayli önemlidir. Misyonerler böylesine ilginç hadiselerle karşılaştıkça halka evangelizm sevgisini aşılamadan önce, tuhaf, anlamsız ve dindışı olarak niteledikleri tutum ve davranışları düzeltmek zorunda olduklarını daha fazla kavramaya başlamışlardır.

Bursa'da faaliyet gösteren ilk misyonerler davetlere icabet etme konusunda da oldukça istekli davranmışlardır. Onlar yakaladıkları her fırsatta evangelizmi muhataplarına anlatma uğraşısındadırlar. Toplu davetler, meclis ve toplantılar misyonerlerin önüne kendilerini ifade etmeleri konusunda büyük fırsatlar çıkarmaktadır. Powers sabık ev sahiplerinin misyoner ve eşi adına tertip ettiği bir Noel davetinden bahsetmektedir:

> *Konuşma döndü dolaştı piskoposun geçtiğimiz Pazar ayininde verdiği vaaza geldi. Kilise kayıtlarına göre geçtiğimiz yıllara nazaran bu günlerde nüfus ve evliliklerin artmasına karşın vaftiz törenlerinde ciddi bir düşüş gözlemlenmekteydi. 25 yıl önce Ermeniler arasında yılda yaklaşık 550 vaftiz gerçekleşiyordu. Bugün bu sayı 200'e kadar düşmüştü. Bu azalmanın sebebi ailelerin çocuklarını vaftiz ettirmede göstermiş oldukları ihmalkârlık değildi. Bunun yegâne nedeni Hıristiyanların, Müslüman komşularının putperestlikten kalma barbarca uygulamalarına kapı aralamalarıdır. Bu alışkanlık vaftiz edilmemiş çocuk yoktur; Herkes doğuştan vaftiz edilmiştir düşüncesinden ötürü kaybolmaktadır. Bu iğrenç anlayış Müslümanlar arasında korku verecek boyutta etkilidir. Tüm bu şeytani düşünceler İsa Mesih'in Kitabı Mukaddesini okumamak ve ona itaat etmemekten kaynaklanmaktadır.*[356]

354 Mr. Schneider, "Superstition Relative to the Sabbath", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, Oct., 1837, p. 396.

355 Mr. Schneider, "Superstition Relative to the Sabbath", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, Oct., 1837, p. 396.

356 Mr. Powers, "Cause of the Diminished Number of Baptisms", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 408.

Elbette ki misyonerlerin tüm bu çabaları kendileri adına olumlu neticeler üretmesi açısından bir hayli önemlidir. Verilen mücadelenin ve atılan adımların hiçbirisinin boşuna olmadığı bir gerçektir. 1841 tarihli Board raporunda Ruhul Kudüs'ün mevcudiyetine dair belirtiler görülmeye başlandığından bahsedilmektedir. Hıristiyanlığın esasları ve İsa Mesih'in öğretisine ilgi duyanların beklenti ve sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Önceleri birkaç kişiyle sürdürülen Pazar ayinlerine neredeyse her hafta yeni katılımlar olmaktadır. Katılımcıların evangelizimden önemli oranda etkilendikleri gözlemlenmektedir. Yine bir grup insanın ciddi manada zihni araştırmalar safhasında oldukları söylenebilir. Teşkilat mensuplarını heyecanlandıran bir diğer gelişme de hakikate duyulan teveccühün tedrici bir biçimde artacağı yönündeki beklentidir.[357]

James I. Good da tıpkı raporda ifade edildiği gibi 1841 yılında umutların yeniden yeşerdiğinden bahsetmektedir. 8 Mart 1841 tarihi itibariyle Bay Schneider'ın Türkçe vaazlarını takip edenlerin sayısı 30'dur. Bu o güne kadar yakalanmış en geniş dinleyici kitlesidir. Aralarında iki tane de Müslüman vardır. Bir önceki yıl (1840) 1337 kitap satılmıştır. Bunlardan 283 tanesi Kitabı Mukaddestir.[358] Yine 1841 yılının başlangıcı itibariyle Missionary Herald'da yayınlanan Bursa İstasyon Raporunda şu ifadelere yer verilmektedir:

> *Komite, halktaki isteksizlik ve inat nedeniyle Bursa'da meskûn vaizlerin kentten ayrılmaları kararını tartışırken Ruhul Kudüs'ün varlığına dair belirtiler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu sadece kitaplara yönelik bir ilgi değildi. Neredeyse her Pazar ayininde Bay Schneider'ın vaazlarını dinlemek üzere yeni katılımcılar oluyordu. Yıl içerisinde bu istasyon için Atina'da Greko-Türkçe basılan sayfa sayısı 524,000 idi.*[359]

357 Reports of ABCFM, 1841, p. 94–95.
358 Good, a.g.e., p.p. 14-15.
359 Good, a.g.e., p. 15.

3.3 MİSYONERLİK FAALİYETLERİ HIZ KAZANIYOR

3.3.1. Cesaret Verici Gelişmeler

Misyonerlerin Bursa'da ektikleri tohumların yeşermesi için çok fazla beklemelerine gerek kalmamıştır. Başlangıçta aykırı bir duruş ve söyleme sahip oldukları varsayılan Amerikalı misyonerler yavaş yavaş kendilerine yandaş bulmaya başlamışlardır. Misyonerler için halkın desteğini kazanmak elbette ki çok mühimdir. Ama daha da önemlisi toplum nezdinde kabul gören ve sözü dinlenir kimselerin teveccühünü kazanmaktır. Bu sayede yerli nüfus nazarında meşruiyet kazanacak ve sözleri dinlenir kimseler haline geleceklerdir. Misyonerlerin bu anlamda da işlerinin yaver gittiği söylenebilir. Zira kısa süre içerisinde bilhassa da Ermeni öğretmenler arasından destekçiler bulmaya başlamışlardır. Bu durum onlara Ermeni halkını kazanma konusunda henüz kendilerinin bile tahmin edemediği imkânlar sunacaktır.

3.3.2. Öğretmen H. ve S.

Amerikan Board Teşkilatına mensup misyonerlerin Bursa'yla alakalı tuttukları raporlarda kendilerine destek çıkan pek çok kimsenin ismi zikredilmektedir. Ne var ki bu isimlerin hiçbirisi misyonerlerin gözünde iki genç Ermeni öğretmen kadar teveccüh kazanamamıştır. Misyoner kayıtlarında bu öğretmenlerin isimleri baş harfleriyle zikredilmiştir. Böylesine bir şifrelemenin en muhtemel sebepleri gelebilecek tepkileri engellemek ve öğretmenlerin kimliğini gizli tutmaktır.

Öğretmenlerden ilki olan H., çok erken bir tarihte misyonerlerle tanışmış ve onların faaliyetlerinde yer almıştır. H. evangelizm konusunda öylesine gayretli ve heveslidir ki başta kendi ailesi olmak üzere çevresindeki pek çok kimseyi Protestanlığa kazandırma konusunda etkilemeyi başarmıştır. Schneider 30 Aralık 1840 tarihinde kaleme aldığı mektubunda takva sahibi genç öğretmen H.'nin, yaşlı annesindeki değişimlerden söz etmektedir. Schneider'ın ifadesiyle kadıncağızın hiç dermanı yoktur ve bir ayağı çukurdadır. Hayatını cehalet içerisinde ve batıl inançlara saplanmış bir şekilde geçirmiştir. Ve şayet ebedi kurtuluş için yalnızca İsa'ya bel bağlanabileceğini öğrendiyse bunu oğlunun vesilesiyle Tanrı'ya borçludur. Zira oğlu her fırsatta annesiyle konuştuğunu

ve ona dua ettiğini söylemektedir.[360] H.'nin annesindeki değişimin farkına varan Schneider onu evinde ziyaret etme nezaketini de göstermiştir. Misyoner yaşlı ve biçare kadınla ruhsal ve manevi durumuyla alakalı muhabbet ettiklerinden bahsetmektedir. Schneider ona beklentilerini sormuş ve durumuna uygun telkinlerde bulunmuştur.[361]

Benzer şekilde H.'nin kız kardeşlerinden birisi de ağabeyinin telkinlerinden fazlasıyla etkilenerek Bayan Powers'ı sık sık ziyaret etmeye başlamıştır. Bayan Powers, kızcağızın bir hayli cahil olduğunu ve Bursa'daki neredeyse her Ermeni kadını gibi okuyamadığını söylemektedir. Buna rağmen dini konulardaki tartışmaları derin bir alakayla dinlemektedir. Powers'ın ifadesiyle bu hanımefendi kalbinin Tanrı için atmadığının farkındadır. Ayrıca henüz ölüm ve yargı gününe de hazır değildir. Ama dünyanın fani olduğunun ve onulmaz sona doğru hızla yaklaşıldığını kavramıştır. Tanrı'yla barışmasının zamanı çoktan gelmiş ve geçmektedir. Bayan Powers ona Kitabı Mukaddes okumaktadır ve onunla mümkün olduğunca muhabbet etmektedir. Ne var ki misyoner okuyamayan ve Tanrı kelamından bihaber olan birisinin Hıristiyanlığı benimsemeyenlerin sefilliğini anlayabilmesi için insani yönlendirmelerden daha fazlasına ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Her şeye rağmen Bayan Powers'a göre kendini Tanrı yolunda adamanın güzel bir örneği olan bu durum aileler içinde de sessiz ve derinden bir çalkantının baş göstermeye başladığının en güzel belirtisidir.[362]

Öğretmen H.'nin etkisi ailesiyle de sınırlı değildir. Okuldaki meslektaşlarının neredeyse tamamı onun anlattıklarını dikkatle dinlemekte ve evangelizm hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Misyoner Schneider Ermeni okulundaki öğretmenlerden M.'nin manevi olgulara bir hayli ilgi duyduğunu söylemektedir. Kendisi Kitabı Mukaddes ve diğer yararlı kitapları büyük bir iştiyakla okuduğunu söylemektedir. M., okul-

360 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 422.

361 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 424.

362 Mr. Powers, "Evidence of the Progress of Religious Knowledge", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 409.

da manevi meselelere ilgi duyan beşinci öğretmendir.[363] Okulda zaten toplamda yedi öğretmen olduğu düşünüldüğünde Ermeniler arasında misyonerlik faaliyetleri konusunda ne denli mesafe kat edildiği görülecektir. Schneider bu ciddi değişimde en büyük payın öğretmen H.'ye ait olduğunu söyleyerek sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

> *Hali hazırda öğretmenlerden dördünün takva sahibi olduğunu bir diğerinin ise ciddi bir sorgulayıcı haline geldiğini söyleyebiliriz. Geriye kalan iki tanesi ise tamamıyla muhaliftir. Öğretmenlerin büyük bir kısmının hakikat arayışında olması okuldaki genç neslin gelişimi için de memnuniyet verici bir durumdur. Okul mevcudunu oluşturan 500 öğrencinin her gün bu öğretmenlerle iç içe olmaları önemli yararlar sağlayacaktır. Zaten bu etki hissedilmektedir. Okuldan ayrılmış öğrencilerin bile genel itibariyle cemaatlerine mensup diğer kimselerle mukayese edildiğinde çok daha ileri bir zihin yapısına sahip oldukları görülecektir. Okuldaki öğretmenlerin verdiği hizmetin evangelik davanın gelişimine her yıl daha fazla katkı sağladığı görülmektedir. Bulundukları konumu koruyor olmaları da Tanrı'nın mucizesi ve memnuniyeti gereğidir. Zira dini anlayış ve hissiyatımıza sıcak baktıkları herkes tarafından bilinmektedir.*[364]

Öğretmen H. elinden geldiğince ve dili döndüğünce evangelizm anlayışını etrafındakilere anlatmakta ve onların tepkisini ölçmektedir. Zorlandığı yahut herhangi bir çözüm üretemediği zamanlarda ise başvuru mercii misyonerler olmaktadır. Böyle durumlarda iki farklı yöntem uygulanmaktadır ki bunlardan birincisi mektupla misyonerlere ulaşmaktır. İkincisi ise doğrudan doğruya misyoneri ziyaret etmektir. H. ile öğretmen dostu P. arasında yaşayanların ölüye çalışmalarının mümkün olup olmadığı yönünde bir tartışma geçmiştir? P. bu durumu savunur gibi gözükürken, H. bunun ne kadar doğru bir davranış olduğunu çözememiş ve tereddüt içerisinde kalmıştır. Tartışmanın fitilini ateşleyen ise Ermenilerin merhum akrabalarının ruhları adına ibadet etmeleri için rahiplere oldukça yüksek miktarlarda para ödemeleridir. Parayla da yetinilmemekte hayır amacıyla eşya da verilmektedir. Verilen eşyaların cinsi

363 Mr. Schneider, "A Hopeful School", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 223.

364 Mr. Schneider, "A Hopeful School", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 223.

bir deftere kaydedilmekte aynı zamanda maddi durumlarına göre 18 ila 50 Ps. arasında bağış yapanların isimleri de bu defterde yer almaktadır. Bu isimler her yıl belirli aralıklarla toplamda beş kez rahipler tarafından kilisede okunmaktadır. Bazıları ise öldükten sonra çocuklarının kendileri adına ibadet etmeleri için bağışta bulunmaktadır. Bu kimselerin hayatta kalanların ibadet ve sadakalarına itimatları sonsuzdur. Burada da yine aracılık rolünü üstlenenler rahipler olacaktır. Din adamları dua edecek geride kalanlar ise dünyadan göçüp giden akrabaları için hayır işleyeceklerdir. İşte tüm bu uygulamalar P. ile H. arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Çözüm basittir: H., P.'ye bu sorunu misyonerlere iletme teklifinde bulunmuştur. P. bu öneriyi kabul etmiş ve sorun P.'nin kaleme aldığı bir mektup vasıtasıyla Bay Powers'a iletilmiştir.[365] Powers bu konuyla alakalı şunları söylemektedir:

> *Bazıları öldükten sonra çocuklarının kendileri adına ibadet etmeleri için bağışta bulunmaktalar. Bu kimselerin hayatta kalanların ibadet ve sadakalarına itimatları sonsuz... Yaşayanların ölüye çalışmalarının izahı mümkün mü? Acaba bu ne kadar doğru bir davranış? Bu sorular bu gece daha önce kendisini hiç görmediğim lakin aylar boyunca büyük bir ciddiyetle İncil üzerine çalışmış öğretmen P. tarafından bana gönderildi. Cevap olarak kilisenin takındığı tavırla alakalı doğru ya da yanlış hükmünü vermenin bana düşmediğini söyledim. Ancak İsa Mesih'in Kitabı Mukaddesi yalnız dirilere vaaz ettiğini, ayinlerin ve vaftizin hayatta olanları bağladığını da ilave ettim. Zira Tanrı bu konuda ölülere bir şey buyurmamakta...*[366]

Cevapların P.'yi yeterince tatmin etmiş olduğu söylenebilir. Nitekim misyonerin bu konudaki görüşlerini öğrendikten dört gün sonra dostu H. vasıtasıyla Powers'ı ziyaret etmiştir. Misyonerin P. hakkındaki izlenimleri bir hayli olumludur. Powers, P.'nin hakikati arama konusundaki samimiyetine inanmaktadır. Konuşma dönmüş, dolaşmış ve dini meselelere gelmiştir. Misyoner bu görüşmeyle alakalı şunları söylemektedir: "*İsa Mesih'in dünyaya geldiğine, öldüğüne vb. şeylere inanmanın yeterli olmayacağına zira Müslümanların ve Şeytanın da bu kanaati taşıdıklarına değindik-*

365 Mr. Powers, "Conversations with Various Persons", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 469.

366 Mr. Powers, "Conversations with Various Persons", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 469.

ten sonra bana sorulan soru şu olmuştu: Gerçekten kurtuluşa erişebilmek için İsa'ya nasıl inanmalıyız? Onlara bir saat boyunca bu konuda dilim döndüğünce vaaz etmeye çalıştım. "[367]

Misyoner bu sözleri sarf ederek aslında bilinçaltında yatan bir gerçeği de gün yüzüne çıkarmış olmaktadır ki bu da Müslümanlarla şeytanı aynı çatı altında değerlendirmiş olmasıdır. Bu çok tuhaf bir durum değildir. Zira misyonerler en başından beri kendileri dışındaki tüm unsurlara bilhassa da Müslümanlara karşı olumsuz bir tutum takınmışlar ve bunu üstü kapalı bir biçimde her fırsatta dile getirmişlerdir. Misyonerlerin gerek Müslümanlar gerekse de kendileri dışındaki Hıristiyan unsurları aşikâr bir biçimde olmasa da sürekli aşağıladıkları ve hakir gördükleriyle alakalı yığınla kayıt ve belge vardır.

Bursa'da görev yapan ilk dönem misyonerlerinin rapor ve belgelerinde adı sıklıkla zikredilen bir diğer öğretmen ise S.'dir. Tıpkı H. gibi S.'de misyonerlerle çok erken bir dönemde tanışmış ve evangelizm davasına inanmıştır. S. ile Powers vasıtasıyla tanışan Bay Adger'in genç öğretmenle alakalı izlenimleri oldukça dikkat çekicidir:

> *5 Mayıs Cumartesi akşamı uzun bir süreden beri dini meseleler hakkında fikir alışverişinde bulunmak üzere Bay Powers'ın yanına gelip giden iki genç Ermeni ile tanışma fırsatı elde ettim. Özellikle birisi hakkındaki düşüncelerim oldukça olumlu. Adı S. olan bu genç bugüne kadar işlediği günahların fazlasıyla farkındaydı. Bu doğu kiliselerine mensup olanlar arasında nadiren rastlanacak bir durumdu. Dini anlayışı hakkında fikir edinebilme uğraşısındaydım. Konuşmalarımız onun gerçekten ihtida ettiğini göstermekteydi. Genç adam Ermeni okulunda öğretmendi. Kısa bir süre önce cemaatin ileri gelenleri ruhban sınıfının cehaletini fark ederek gelecek vadeden 7 tane erkek çocuk seçmişler ve onları bu konuda yetiştirmeye başlamışlardı S.'de ruhban sınıfı adaylarındandı. Bursa'da onları eğitebilecek daha iyi bir öğretmen yokmuş.*[368]

Ruhban sınıfına aday olan ve Ermeniler arasında sevip sayılan genç ve dinamik bir öğretmeni saflarına katmak elbette ki misyonerler için

367 Mr. Powers, "Conversations with Various Persons", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 470.

368 Mr. Adger, "Armenian Young Men", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, July, 1839, p. 232.

çok önemli bir kazanım olacaktı. Bunu fırsat bilen Powers ve Schneider, S.'yi evangelizm davasına kazandırabilmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Bursa'da hedef kitlesi Ermeniler olan Powers S. ile yakından ilgilenmiş ve her fırsatta ona evangelizm ruhundan üflemeye çalışmıştır.

Powers 23 Ocak 1838 tarihinde kaleme aldığı mektubunda S.'nin dini meselelerle alakalı konuşmak üzere yanına geldiğinden bahsetmektedir. Konuşulan konular arasında: Tanrı ve insan ilişkilerinde her türlü yetkiye haiz tek aracı olan İsa Mesih, Hıristiyanların arzuladığı bir şey olan ölüm, Hıristiyan inancının kutsallığı ve bundan mahrum olan zavallılar gibi hususlar vardır. Powers'ın ifadesiyle derin ve ilginç bir sohbet olmuştur. Misyoner S.'deki değişimle alakalı şunları söylemektedir: *"O, anlattıkça kendisinin adeta yeniden doğduğuna dair olan inancım daha da kuvvetlenmekteydi."*[369] '22 Mayıs tarihli bir diğer mektupta ise Powers, S. ile şarap ve rakı (misyonerin deyimiyle yerli içki) üzerine konuşurken S.'nin kendisine: *"size 200 Ps. borçluyum"* dediğini söylemektedir. Misyoner ona: *"bu nasıl oldu?"* diye sormuştur. S.'nin cevabı bir hayli ilginçtir: *"Her yıl şarap ve rakı yapımı için üzüme bu miktarda para harcamaktaydım bu yıl ise hiç harcamadım. Bu sizin sayenizde oldu. Böylelikle para da cebimde kaldı."* Powers bu hayırlı gelişmenin S.'deki değişimin en belirgin göstergesi olduğunu düşünmektedir.[370]

S.'deki bu hızlı değişim davranış ve münasebetlerine de yansımıştır. Misyoner kayıtlarında S.'nin evangelizm davasına ne derece sadık olduğu ve bu uğurda ne kadar samimi bir biçimde mücadele ettiğine dair yığınla örnek vardır. Misyonerlerin gözüyle o adeta gizli misyonerdir. Öğretmen olması ve Ermeni toplumu içerisinde saygın bir konumda bulunması, girişkenliği ve kıvrak zekâsı ile birleşince sonuç alması çok kolay hale gelmiştir. S. her konuda misyonerlerin destekçisi olmuş ve Ermeni toplumu ile misyonerler arasında elçilik vazifesini üstlenmiştir. Schneider, S.'nin dini ve manevi meselelere ilgi duyan genç insanlara karşı takındığı tutumun, insanların dikkatini fazlasıyla çektiği konusun-

369 Mr. Powers, "Conversations with Various Persons", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 470.

370 Mr. Powers, "Conversations with Various Persons", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 470.

da, kendisini bilgilendirdiğini söylemektedir. S. pek çok kimsenin kendileriyle dalga geçtiğini ve hatta gerek fiziki gerekse de sözlü saldırıya maruz kalabildiklerini ifade etmiştir. Ne var ki bu düşmanca tavırlara karşılık S. ve dostları Hıristiyanlığa yakışır tutumları hiç terk etmemiş ve dik durmayı bilmişlerdir.[371]

1843 tarihli bir belgede S.'nin Ermeni başpapazın yanında iki genç adamla tanıştığından bahsedilmektedir. Bu adamlar vaizlik vazifesi için özel eğitim almaktaydılar. S. dini meselelerle alakalı her ikisiyle de sohbet etme imkânı bulmuştur. Vaiz adayları halk arasında yaygın olan batıl itikatlara temayül etmekle birlikte ikna edilmeye de müsaittirler. Dolayısıyla S. bulduğu her fırsatta muhataplarının yanlış kanaatlerini düzeltme çabasındaydı. İçlerinden daha büyük olanı kısa bir süre önce halk arasında yaygınlık kazanmış Nuh'un gemisiyle alakalı yanlış bir kanaati savunmaktaydı. İddiaya göre gemi Ararat dağındaydı. Fakat hiç kimse dağa tırmanıp ona ulaşmayı beceremiyordu. Bölgede yaşayan azizlerden bir tanesi bu kutsal emanet kendisine görünür ümidiyle 20 ila 40 gün arasında oruç tutmuştu. Ama bu çaba boşa çıkmıştı. Ne var ki melek Cebrail geminin bir parçasını ona götürmekle vazifelendirilmişti. S., bu parçanın hali hazırda Ecmiazin Manastırında[372] muhafaza edildiği ve arzu eden ziyaretçilerin tamamı tarafından görülebileceği yönünde bir söylentinin dolaştığından bahsetmektedir. Bu iddia Bursa'daki nüfuzlu ve saygın Ermenilerden birisi tarafından da katı bir biçimde savunulmaktaydı. Hatta bu şahıs münevver bir Avrupalının da bulunduğu

371 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, Feb., 1842, p. 49.

372 Gregoryen mezhebine bağlı Ermeniler için en yüksek ruhani makam Erivan yakınlarındaki Ecmiazin Manastırıdır. Aynı zamanda kilise görevi de gören bu manastır, Ermeniler için daima ön planda tutulmuş, Sis ve Akdamar'da bulunan diğer manastırlar arasında daima en kutsal ve etkilisi olarak görülmüştür. Ecmiazin Manastırı, VIII. Yüzyıldan itibaren Ermeni tarihini yazmış, Ermenilere dini-milli bir bilinç kazandırmak istemiştir. Bu sebeple, Ermenilerin en çok itibar gördükleri, devlet tarafından muhafaza ve müdafaa edildikleri dönemde, Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtan Ecmiazin Manastırı, Rus yanlısı bir politika takip etmiştir. Bu politikalar sonucu, Rusya'da Ermenileri, bu kilise aracılığıyla kışkırtmaya başlamış, İngiltere ve Fransa'nın da Ermenileri kendi taraflarına çekmek istemesiyle olaylar çığırından çıkmıştır. Bkz., Fatih Öztop, Ermeni Meselesinde Ecmiazin Katogigosluğu'nun Rolü, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 2005, s. v.

bir ortamda emaneti kendi gözleriyle gördüğünü söyleyerek bu konuda şüphe duyulmasını gerektirecek bir şeyin söz konusu olmadığını beyan etmekteydi.[373] S.'nin bu hikâyeyi nakletmesi kuvvetli olasılıkla batıl olarak değerlendirdiği inanç ve davranışlara karşı çıkmak içindir. Zira her fırsatta Hıristiyanlığın esasları ve İsa Mesih'in öğretisini ön plana çıkaran, geleneğe karşı bir tutum sergileyen misyonerlerin öğrencisi olan S.'nin, böylesine bir hikâyeyi olumlamasını beklemek pek muhtemel değildir. Nitekim vaizlik eğitimi alan öğrencilerin efsane boyutunu geçmeyen kıssalara bu denli ehemmiyet göstermeleri onu şaşırtmıştır.

Powers evangelizmin hızla yayıldığından bahsettiği bir raporda üç kişinin daha rahibin maiyetinden çıktığını söylemektedir. Bunlardan birisi birkaç günlüğüne Powers'ın İncil derslerine de katılmıştır. Misyoner üçünün de yeterince idrak sahibi olduklarını ifade etmektedir. Powers'a göre çok samimi ve dobra davranışlar sergileyen bu şahısların uyanışlarına S. vesile olmuştur. Zira üçünün de S. ile ilişkileri çok iyidir. Onlar zamanlarının büyük bir bölümünü S. ile İncilin hakikatleri üzerine tartışarak geçirmektedirler.[374] Powers dönmüş dolaşmış ve meseleyi S.'ye getirmiştir. Onu mevzilerine kazandırmış olmak misyonerler için çok büyük başarıdır. Çünkü *"bu sevimli genç adam kilisede önemli mevkileri işgal edenler üzerinde çok büyük bir nüfuza sahiptir ve bu çok ümit verici bir durumdur."*[375]

Schneider, 10 Nisan 1841 tarihinde kaleme aldığı mektubunda S. ile görüştüğünü ve genç öğretmenin kendisine halktaki değişimden söz ettiğini beyan etmiştir. S.'nin ifadesiyle geçmişte ilahi ve kutsal olanı ellerinin tersiyle iten, onları görmezden gelen yahut bunlara karşı kayıtsız kalan ve büyük bir hoşnutsuzlukla bulundukları ortamı terk eden kimseler için durum artık değişmiştir. S. bu kimselerin geçmişin aksine anlatılanları dikkat ve ilgiyle dinlediklerini ayrıca ciddiyetle ve büyük bir özenle olayların üzerine gittiklerini söylemektedir. Öğrenmeye yönelik büyük bir iştiyak vardır ki buna daha önce hiç şahit olunmamıştır. Yine Kitabı Mukaddesi okumaya yönelik ilgi de artmıştır. İnsanlar kutsal me-

373 Mr. Schneider, "Noah's Ark", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Nov., 1843, p.p. 455-456.

374 Mr. Powers, "Evidence of the Progress of Religious Knowledge", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 408.

375 Mr. Powers, "Evidence of the Progress of Religious Knowledge", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 408.

tinleri okumayı alışkanlık haline getirmişlerdir.[376] Bu çok önemli bir değişimdir ve misyonerleri fazlasıyla ümitlendirmektedir. Halktan olumlu tepkiler aldıkça misyonerlerin şevk ve gayreti de artmaktadır. Ne var ki misyonerler açısından bunları yeterli görmek ve bununla yetinmek doğru değildir. Onlar için başarı, tam manasıyla bir dönüşüm yaşanmasındadır ve böylesine bir başarıya ulaşmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamalıdır.

S. yalnızca halk arasında irşat faaliyetlerinde bulunmamakta aynı zamanda aile bireyleri ve yakın dostları üzerinde de derin tesirler bırakmaktadır. Aile içerisinde en dikkat çekici değişimi yaşayan annedir. S. bir sabah annesinin gizlice ibadet ettiğine şahit olmuştur. Yaşlı kadının daha önce böyle bir alışkanlığı yoktur. Ama davranışları bir süredir ibadet etmeyi alışkanlık haline getirdiğini göstermektedir. Değişim bu kadarla da sınırlı değildir. S.'nin akraba ve dostları da manevi meseleler üzerine kafa yormaya başlamışlardır.[377]

Genç öğretmen evangelizm adına öylesine başarılı işlere imza atmaktadır ki misyonerlerin kendisine hayran olmaları ellerinde değildir. Schneider, Bursa'daki dini faaliyetlerle alakalı kaleme aldığı raporların neredeyse tamamında S.'den de bahsetmektedir. Misyoner 15 Ocak 1841 tarihli mektubunda S. ile alakalı şu satırları kaleme almıştır:

> *Daha önce kendisinden bahsettiğimiz dostumuz S. ile beklenti ve umutları üzerine memnuniyet verici bir diyalog yaşadık. Hissiyatını o kadar dürüstçe ve sadelikle anlatıyordu ki ilgimi çekti. Konuşmaları aynı zamanda benim beklentilerimi de doğruluyordu. Kendisi zihni berrak bir gençti. Bilhassa diller konusunda çok başarılıydı. Sebat ederse cemaatine büyük hayırları dokunacaktı.*[378]

30 Ocak 1841 tarihli bir diğer mektupta ise S.'nin sessiz ama bir o kadar da hayırlı faaliyetlerinin devam ettiğinden bahsedilmektedir. O cemaatin çok saydığı ve sevdiği birisidir. Cemaatindeki papazlar ve hatta

376 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p.p. 424-425.

377 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Oct., 1841, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 423.

378 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 423.

başpiskopos bile ona olağandışı bir biçimde saygı duymaktadır. Kendisi papazlarla manevi meseleler hakkında sık sık konuşmaktadır. Hepsi de onu onaylar vaziyette sessizce S.'yi dinlemektedir. Mektupta belirtildiği kadarıyla S. özellikle de yaptıklarıyla ailesi ve dostları üzerinde olumlu izlenimler bırakmaktadır. Etrafındakilere sıklıkla İncil okumakta ve onlarla beraber ibadet etmektedir. Okuldaki durumu da farksızdır. Elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışmaktadır.[379] S.'nin meslektaşları üzerindeki etkisinin de çok büyük olduğu ortadadır. Nitekim Ermeni okulunda yardımcı öğretmen olarak görev yapan genç bir Ermeni, Bursa'ya sekiz saatlik bir mesafede bulunan Yeniköy'e tayin edilmiştir. Burası bu genç adamdan yararlanma açısından bir hayli elverişli bir bölgedir. Schneider'ın deyimiyle bu genç öğretmen oldukça mütevazı ve alçak gönüllü olmanın yanı sıra gerçek bir takva sahibidir. S. kendisine halkın güvenini kazanma konusunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmaması gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Schneider'ın ifadesiyle *"hiç şüphesiz öğretmenimiz S.'nin makul tavsiyelerine uyacaktır."*[380] S., Ermeni okulunda kendisi gibi öğretmenlik yapan dostlarını sık sık misyonerlerin yanına götürmekte ve onları evangelizm davasına kazandırmaya çalışmaktadır. Bu öğretmenlerden en dikkat çekeni G.'dir. Schneider S. vasıtasıyla tanıştığı Ermeni öğretmen G. ile dini anlayışı hakkında muhabbet ettiklerinden bahsetmektedir. G.'nin dini meselelerle alakalı merakı bir hayli fazladır. Misyoner, genç öğretmenin, zihninde tam bir karşılık bulana kadar İsa Mesih konusunda araştırmalarına devam etmekte kararlı olduğunu söylemektedir. Schneider'ın ifadesiyle her ne kadar kendisi pek farkında değilse de ve yine bu mevzuuyla alakalı net bir şekilde konuşmamışlarsa da G. büyük değişimler yaşamaktadır. Ona göre bu değişimin mimarı misyonerler değildir. Onu düşünmeye ve evangelizmi araştırmaya sevk eden gizli bir kahraman vardır ki o da S.'dir.[381] Schneider bir diğer mektubunda daha önce kendisinden bahsettiği Ermeni öğretmen G.'deki değişimin olumlu yönde devam ettiğini

379 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 423.

380 Mr. Schneider, "An Armenian Teacher", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Dec., 1843, p. 455.

381 Mr. Schneider, "Religious Inquirers", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, July, 1841, p.p. 300–301.

söylemektedir. G. alçakgönüllülüğü, nezaketi ve uysallığıyla dikkatleri üzerinde toplamaktadır. Daha da önemlisi genç öğretmen kendi dönüşümüyle yetinmeyerek arkadaş ve tanıdıklarının da bu lütuftan yararlanabilmeleri ve hakikat bilgisini elde edebilmeleri için büyük çaba sarf etmektedir.[382]

S.'nin evangelizm davasını yayma konusundaki mücadelesi bir hayli etkili ve güçlüdür. O, bu mücadeleyi sadece ailesi, arkadaşları ve okuluyla sınırlı tutmamıştır. Hane hane, sokak sokak, okul, okul dolaşarak kendi ifadesiyle *"hakikat bilgisini"* dili döndüğünce anlatma çabasındadır. S.'nin gayret ve hırsını göstermesi açısından misyoner Schneider'ın kaleme aldığı şu satırlara bakmakta yarar vardır:

> *Evvelki gün S.'ye birkaç nüsha Ermeni Türkçesi Yeni Ahit verdim. Bugün öğrendim ki bunlar Ermeni Kız Okulu için alınmış. Bunların tamamını dost canlısı bir rahip olan öğretmen talep etmiş. Kızlardan birisinin babası bu sabah bana kızın kitaplardan birini dün gece eve getirdiğini ve birkaç saat boyunca onu sesli olarak okuduğunu söyledi. Anlatılanlar ailenin geri kalanını çok memnun etmişti. Hepsi de kızın etrafını sararak dudaklarından dökülen ilahi sözleri dikkatle dinlemişlerdi. Aile de okuma yazması olan başka kimse yoktu. Dolayısıyla kızcağız bu tercüme vasıtasıyla evangelik hakikati onların zihnine nakşediyordu. Çocuk ebeveynlerinin öğretmeni olmuştu. Böylelikle bu çevirinin önemi bir kez daha göz önüne seriliyordu.*[383]

Bu örnekte de görüldüğü üzere genç öğretmen misyonerlik faaliyetleri için her yolu denemekte, Bursa'daki azınlıklık okullarını dolaşarak öğrenci ve öğretmenleri etkilemeye çalışmaktadır. Bununla da yetinmeyerek kitap ve risale dağıtımında da bulunmaktadır. Ayrıca H. ile birlikte Pazar ayinlerinin büyük bir kısmında, sınıfların birinde, Kitabı Mukaddes okumakta, dini meseleleri tartışmakta ve ibadet etmektedir. Bir Pazar ayini sırasında muhabbet ederken komşu köylerden bir kadın hızla odaya dalmıştır. S.'nin uyarısını alan kadın ses çıkarmadan bir köşeye oturmuştur. S., İsa'nın çektiği ızdıraptan, ölümünden ve günahkârlara karşı sonsuz merhametinden bahsetmektedir. Onun ifadesiyle insanları

382 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald,** Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 423.

383 Mr. Schneider, "Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald,** Aug., 1844, Vol., XL, Aug., 1844, p. 266.

kurtuluşa erdirecek koşullar İncil ile tamamlanmıştır. Bu sözleri duyan kadın gözyaşlarına boğulmuş ve *"böylesine güzel şeyleri bugüne kadar hiç duymadım... Rahiplerimiz bizlere bunlardan hiç bahsetmiyor"*[384] demiştir. Kadının bu şaşkınlığı karşısında hayrete düştüğünü söyleyen Powers şöyle bir soru sorarak halkın din adamları konusundaki endişelerini dile getirmek istemiştir: *"Soruşturmak gerekir acaba rahipleri bu insanlara ne anlatıyor?"*[385]

S.'nin asıl mücadelesi rahip ve papazlarladır. Zira evangelizm davasına yönelik en şiddetli muhalefet onlardan gelmektedir. Genç öğretmenin bu konuda misyonerlerden bile daha dik başlı ve dirayetli olduğu söylenebilir. Zira o yerlidir ve daha önce de değinildiği üzere din adamlarının kendisine saygısı sonsuzdur. Bununla birlikte zaman zaman iki taraf arasında münakaşa ve tartışmalara da şahit olunabilmektedir. Bir keresinde rahiplerden birisi S.'nin odasında misyonerlerce basılmış bir kitap görmüş ve S.'ye: *"Bu kitabın yakılması lazım, niçin evinde tutuyorsun?* " diye sormuştur. S.'nin cevabı şu şekildedir: *"Neden yakılsın ki?"* rahip: *"Çünkü o kötü bir kitap. İçinde yanlışlar dolu"* demiştir. Bunun üzerine S., rahibe *"Ne tür yanlışlar? Bana gösterebilir misin?"* sorusunu yöneltmiştir. Rahibin cevabı ilginçtir: *"Öyle söylüyorlar..."* Bunu duyan S. sözlerine şu şekilde devam etmiştir: *"Ancak kitabı yakmadan önce yanlışları görmem lazım. Şayet bana onları gösterirsen dediğini yapacak ve bir daha o kitaba elimi sürmeyeceğim."* Bu cevap karşısında tereddüde düşen rahip *"ama bu kitabın yakılması yönünde talimat verildiğini biliyorsun"* diyerek S.'yi sıkıştırmak istemiştir. Kendinden emin olan ve yanlış yapmadığını düşünen S. rahibe dönerek şunları söylemiştir: *"Çok iyi lakin İsa Mesih'in kitabını onlar öyle söylüyor diye yakamam. Kitapta bazı hatalar var doğru. Fakat bunlar çeviriden kaynaklanan yanlışlar. Eserin ruhu ve dokusuyla alakaları yok. Ben onu taşıdığı fikir nedeniyle aldım, hataları için değil. Ayrıca acaba konuştuğu dilde okuyamayan halkımızdan kaç tanesinin bu çeviriyi anlayabileceğini hiç düşündünüz mü? Bugüne kadar cemaatimize anlayabilecekleri dilde hazırlanmış bir İncil sunuldu mu?"* rahip bu cevap karşısında sessiz kalmayı tercih etmiştir.[386]

384 Mr. Powers, "Evidence of the Progress of Religious Knowledge", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Nov., 1839, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 409.

385 Mr. Powers, "Evidence of the Progress of Religious Knowledge", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 409.

386 Mr. Powers, "Conversations with Various Persons", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 470.

S.'nin evangelizm yönündeki çabaları kesintisiz sürmüştür. Atılan adımların hiçbirisi boşuna değildir. Genç öğretmen uğraşılarının sonucunu yavaş yavaş almaya başlamıştır. Schneider 12 Haziran 1841 tarihli mektubunda S.'nin son zamanlarda farklı insanlarla yaşadıklarını kendisine anlatmak üzere yanına geldiğinden bahsetmektedir. Bu ziyaret önemlidir. Zira son günlerde S.'yi cesaretlendirecek hadiseler meydana gelmiştir. Schneider kendisini daha önce hiç bu kadar hayat dolu ve sevinçli görmediğini söylemektedir. S.'yi böylesine mutlu eden şey ümit verici hadiselere şahit olmasıdır. S. kısa bir süre önce Schnedier'ın bir gezisinde tanıştığı Ermeni rahiple temas kurmuş ve bu görüşmeden çok olumlu intibalarla ayrılmıştır. Rahip, hakikat bilgisini elde edebilmek amacıyla doğru kaynaklara ulaşmayı çok istediğini ayrıca Kitabı Mukaddesin akidesini kavramak için de çok çaba sarf ettiğini söylemiştir.[387]

28 Eylül 1841 tarihli bir diğer mektupta ise S.'nin rahip P. ile görüştüğünden bahsedilmektedir. Rahibin Protestanlığın öğretilerinden etkilendiği çok belirgindir. S.'nin ifadesiyle kendisi Kitabı Mukaddesin hakikatlerini öğrenme konusunda büyük iştiyak beslemektedir. S. onunla konuşurken rahip hakikate acıkmış ve susamış birisi olarak derin bir ilgiyle onu dinlemektedir. Okuduğu Yeni Ahit rahibi bambaşka âlemlere sürüklemiştir. O, rahiplik müessesesinin sorumluluğu konusunda çok hassastır ve bu sorumluluktan sıyrılmak için uğraş vermektedir. Halkla münasebetlerinde istidadı dâhilinde tereddüt etmeden manevi mevzuları tartışmaktadır. Israrla bu hususların onlar için çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu öylesine bir alışkanlıktır ki pek çok kimse ondan hoşlanmamaya ve uzak durmaya başlamıştır. Bu davanın peşinden koşarken kısmen de olsa zenginliğini kaybetmiştir. Fakat rahip P.'nin hız ve gayretinden hiçbir şey eksilmemiştir. Kendisi elinden geldiğince mücadelesini sürdürmektedir.[388] S.'nin cesareti sonuç aldıkça daha da artmaktadır. Uzun süre evangelizme karşı muhalif tavırlar sergileyen din adamları arasından da farklı seslerin yükselmeye başlaması çok önemlidir. Zira misyonerler davalarında başarıya

387 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, Feb., 1842, p. 49.

388 Mr. Schneider, "Inquirers and Converts", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 222.

ulaşabilmek için mutlak surette ruhban sınıfının desteğini kazanmak zorunda olduklarını farketmişlerdir.

S. fırsat buldukça rahipleri evine davet etmekte ve onları inandıkları konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Misyoner mektuplarında S.'nin bu yöndeki çabalarına da sık sık değinilmiştir. 25 Ağustos 1842 tarihli bir belgede genç öğretmenin evine davet ettiği bir rahiple arasında geçen konuşmadan bahsedilmektedir. S. ona Yeni Ahitten bazı pasajlar okumuştur. Amacı rahibe sahip olduğu makamın sorumluluk ve geleneklerini hatırlatmaktır. Bunu yaparken de Schneider'ın ifadesiyle en etkili yöntemi, Pavlus'un insanlığın kurtuluşu için verdiği samimi mücadeleyle alakalı kıssaları okumayı tercih etmiştir. Zira Pavlus gece gündüz bu yolda emek sarf etmiş, insanları gözyaşları içerisinde uyarmıştır. Anlatılanlardan bir hayli etkilendiği fark edilen rahip şu soruyu sormuştu: *"Pavlus niçin böyle davrandı?"* S.'nin cevabı açıktı: *"Bir rahip olarak bu onun ruhunda var olması gereken bir şeydi. İnsanlara görev ve sorumluluklarını hatırlatmalı ve Hıristiyanca bir yaşam sürmeleri konusunda onlara yol göstermeliydi. "* Bunun üzerine rahip *"acaba bu konuda ben ne yapabilirim?"* diye sordu. S. şu şekilde cevap verdi: *"İncili al, insanların evine git, onlara küçük pasajlar oku, okuduklarını onlarla muhasebe et ve onların dikkatini celbetmeye çalış. Böylesine bir faaliyetten hoşnut olmayacaklar diye korkma. Aksine mutlu olacaklar ve sana minnet duyacaklar."* Rahibin beyninde öylesine bir şimşek çakmıştı ki heyecanla şu sözleri sarf etti: *"Senin yanına her gün gelecek, okuduklarını dinleyeceğim ve bu konularda konuşacağız... "* Schneider, rahibin sözünü tuttuğunu ve sonraki günlerde sık sık S.'yi ziyaret ettiğini söylemektedir.[389] S.'nin rahibe yönelik öğütleri misyonerlerin felsefesinin ne olduğuna ışık tutması açısından bir hayli mühimdir. Onları Osmanlı coğrafyasına taşıyan unsurlar bu satırlarda açık bir biçimde beyan edilmektedir. Misyonerler hızlı sonuç almak ve yeni mevziiler kazanmak için toplumsal değil ama bireysel manada sabırla irşat faaliyetinde bulunulması kanaatindeydiler.

S.'nin evangelizm adına din adamlarına karşı verdiği mücadele oldukça etkileyicidir. Anlattıkları halkın olduğu kadar rahip, papaz ve hatta piskoposun da dikkatini çekmektedir. Ermeni piskopos S.'yi hu-

389 Mr. Schneider, "Inquiring Priests", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Feb., 1843, p. 71.

zuruna çağırmış ve onunla Pazar ayinlerine katılması konusunda muhabbet etmiştir. S. görüşme sırasında Piskoposun makul ve kayıtsız bir portre çizdiğini bu nedenle de davranış ve düşüncelerinin manasını çözemediğini ifade etmektedir. Ona Pazar ayinlerinde İncil'in hakikatlerinden başka hiçbir şeyin anlatılmadığını bunların da insanlığın iyiliği ve huzuru için yapıldığını söylemiştir. S. misyonerlerin davranış ve ritüellerinde kilisenin yerini almak gibi bir maksat sezinlemediğini, yalnızca İsa Mesih'in getirdiği Kitabı Mukaddesin vazedildiğini beyan etmiştir. S.'nin Piskoposa bir de teklifi vardır: *"Şayet anlattıklarıma itimadınız yoksa vaazların karakterini öğrenebilmek için birkaç kişiyi görevlendirip Pazar ayinlerine gönderebilirsiniz. Bu sayede itiraz edilebilir hiçbir şey bulunmadığına siz de kanaat getireceksiniz."*[390] Piskopos ise ayinlere katılmanın herhangi bir zararının olmadığını bildiğini söyleyerek, katılım konusunda ne cesaret verdiğini ne de yasak koyduğunu dile getirmiştir. Kendi ifadesiyle O, sıradan bir vatandaş gibi tarafsız kalmıştır. Ancak vazifesi konusunda cemaatinin gözünde ihmalkâr ve gevşek gözükmemek için böylesine bir tedbire başvurmak zorundadır.[391] Bu örnekte de görüldüğü üzere başlangıçtan beri misyonerlere karşı muhalif bir tutum sergileyen ruhban sınıfının davranışlarında değişimler görülmeye başlanmıştır. Bu Piskoposa bile sirayet edebilecek kadar ciddi ve köklü bir değişimdir. Elbette ki bu örneklere bakarak din adamlarının Protestanlığı seçtikleri ve evangelizm uğruna mücadele vermeye başladıkları kanaatine varılmamalıdır. Nitekim 1843 yılında Bursa'ya atanan Ermeni piskopos S. ve H.'yi huzuruna çağırmış ve onları misyonerlerle münasebetleri olduğu gerekçesiyle şiddetle azarlamıştır. Piskoposa göre Voltaire'in takipçileri olan misyonerler kâfirdir. Onlardan İngilizce öğrenmeleri kendilerini de kâfirliğe hazırlamaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bütün bu suçlamalar karşısında S.'nin cevabı şu olmuştur:

> *Misyonerler hiçbir surette kâfir değiller. Onlarla altı yıldan beri irtibat halindeyim. Böylesine aşağılayıcı bir suçlamaya neden olabilecek hiçbir şeylerini görmedim. Aksine hepsi de İncil'in sadık takipçisidir. Nihai hedefleri akidelerini uygulayabilmek ve mümkün olabildiğince*

390 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 424.

391 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 424.

Tanrı rızası doğrultusunda bir hayat sürmektir. Aramızda bulunmalarının sebebi ise mezhebimizi ortadan kaldırmak değil, bizlere Hıristiyanlığın esaslarını ve Hz. İsa'nın öğretisini anlatmaktır. Kendi mezhep yahut itikatlarını benimsememiz gibi bir amaçları yoktur. Fakat cemaat ve kilise olarak İsa ve havarilerinin talimatlarını anlayıp yerine getirmemiz için uğraş vermekteler. İngilizce öğrenmenin tehlikeli olduğu hususuna gelince dini meseleler ve ibadetleri bu derece akıcı ve güzel bir üslupla anlatan başka bir dil var mıdır? Yine Fen ve tekniğin hazinelerini gözler önüne seren yegâne lisan da İngilizcedir.[392]

S. burada açık bir biçimde Batı'ya ve bilhassa da Amerikan misyonerliğine duyduğu hayranlığı dile getirmektedir. Bu misyonerlerin konuştuğu lisanı bile kutsayacak boyutta bir hayranlıktır. S.'den böylesine etkili ve ikna edici bir yanıt beklemeyen piskopos kendi namına onu önlem almaya iten nedeni şu şekilde izah etmiştir: "*Aslında iki Amerikalı misyonerle görüşmeye niyetim vardı. Lakin ne onları ziyaret edebilirim ne de onlardan gelen teklifi kabul edebilirim. Şayet onlara yaklaşırsam halk piskoposları bile Protestan olmuş demez mi? Böylesine bir münasebete cesaret edebilmem mümkün mü?* "[393] Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere misyonerler konusunda piskoposun kafası da en az diğer din adamları ve halk kadar karışıktır. Ne var ki o, halk arasındaki popülaritesine, misyonerler ve faaliyetlerine karşı düşmanlık göstermekten daha fazla önem vermektedir.

Bursa'da yaşayan Ermeniler başta olmak üzere Hıristiyan unsurların evangelizm davasına gönül vermelerinde iki genç öğretmen S. ve H.'nin rollerinin bir hayli fazla olduğu konusunda şüphe yoktur. Onlar misyonerlik davasının gizli kahramanlarıdır ve bu nedenle burada her ikisinden de geniş bir biçimde bahsedilmiştir. S. ve H.'nin ısrarlı mücadeleleri sonucunda Protestanlaştırma davasının fitili ateşlenmiş ve misyonerlik faaliyetleri hız kazanmıştır. Misyonerler açısından artık geriye dönüş olmayacaktır.

392 Mr. Schneider, "Opposition of the Bishop", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Aug., 1843, p. 321.

393 Mr. Schneider, "Opposition of the Bishop", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Aug., 1843, p. 321.

3.4. MİSYONERLERİN GÖZÜYLE HALKTAKİ UYANIŞ

3.4.1. Kitabı Mukaddes Her Şeyin Üstündedir

Bursa'da kısa süre içerisinde din adamları ve öğretmenler arasından kendilerine yandaş bulan misyonerler için gerçek manada misyonerlik faaliyetlerine başlayıp yeni mevziler kazanmanın zamanı gelmişti. Elbette ki ruhban sınıfının, eğitimcilerin ve bölgede söz sahibi olan kimselerin desteğini kazanmak çok mühimdi. Fakat evangelizm davasını mutlak anlamda başarılı kılmak için halkın teveccühüne de ihtiyaç vardı. Dolayısıyla misyonerlerin bundan sonraki öncelikli hedefi başta Hıristiyanlar olmak üzere Bursa'da yaşayan halkları kazanmak için mücadele vermekti. Peki, bu nasıl gerçekleşecekti? Bay Schneider halka yönelik aydınlanma sürecinin Kitabı Mukaddesin dikkatli bir biçimde okunup anlaşılmasıyla sağlanacağını düşünüyordu. Zira cennetin anahtarları Kutsal Kitaptaydı. Ama böylesine bir değişime şahit olmak kolay değildi. Schneider'a göre, misyonerlerin bu konuda çok fazla çaba sarf etmeleri gerekiyordu. Çünkü bölgedeki Hıristiyan unsurlar Tanrı'nın kelamından uzak ve habersiz bir hayat sürüyorlardı. Misyonerin ifadesiyle: "*Acaba Amerika'daki Hıristiyanlar da böylesine bir nurun aydınlığında bu kadar duyarsız kalabilirler miydi?*"[394] Schneider'ın sorusu bölgedeki Hıristiyanlara yönelik kanaatlerini göstermesi açısından bir hayli önemliydi. O, bu yorumla işlerinin ne kadar zor olduğunu belirtmek istemişti. Misyonere göre bölgedeki Hıristiyanlara rehberlik edecek kimse yoktu. Şayet Bursa'daki Hıristiyanlar kendi okullarına gitseler hiçbir surette batıl inançlardan arınamayacaklardı. Rahip ve papazların hali daha da içler acısıydı. Zavallı piskoposun ise kendine bile hayrı yoktu.[395] Bu zorluklar karşısında onlara düşen sabır ve metanetle çalışmak ve hedefleri doğrultusunda mücadele etmekti.

Misyonerler hiç vakit kaybetmeden bu doğrultuda çalışmaya başlamışlar ve çok kısa süre içerisinde önemli mesafeler kat etmişlerdi. Schneider kadim Rum ailelerinin çocuklarına öğretmenlik yapan iki yerli Hıristiyan vatandaşın İncilin hakikatleriyle şereflendiklerini söylemektedir. Bahsi geçen şahıslar misyoneri ziyaret etmişler ve ona küçük

394 Mr. Schneider, "Sale of the Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 222.

395 Mr. Schneider, "Sale of the Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, June, 1836, Vol., XXXII, June, 1836, p. 222.

bir risale yazmayı tasarladıklarını, amaçlarının ise Kitabı Mukaddes'te zikredilen önemli bir hususu gün yüzüne çıkarmak olduğunu söylemişlerdir. Onların dileği İncil'de geçen, rahip ve papazların ilim ve malumat sahibi olmaları yönündeki sözleri gözler önüne sermektir. Onlar kilisenin kendilerini yapmaktan alıkoyduğu pek çok hususun aslında Kitabı Mukaddes tarafından yasaklanmadığını fark etmişlerdir.[396] Bu dönüşüm önemlidir. Zira bu olayla birlikte Bursa'yla alakalı misyonerlik belgelerinde bireysel manada evangelizme meyledenlerden ilk defa bahsedilmektedir. 1836 yılında gerçekleşmiş bu hadisenin öncesinde hep genel kanaatlerden söz edilmiş ve halk arasındaki filizlenmelere bu denli somut bir biçimde değinilmemiştir.

Schneider tarafından kaleme alınan bir diğer belgede ise Kitabı Mukaddese yönelik teveccühün Türkiye coğrafyasının tamamını kuşattığına değinilmektedir. Misyoner Bursa'ya çok uzak bir mesafede bulunan Erzurum'dan kırk sekiz adet Ermenice ve Ermeni-Türkçesiyle yazılmış Ahit siparişi aldıklarından bahsetmektedir. Talep Ermeni bir rahipten gelmiştir ve rahibin niyeti kitapları yoksullara dağıtmaktır. Bir Ermeni din adamının Tanrı kelamına bu derece ilgi göstermesi misyoneri fazlasıyla cesaretlendirmiştir.[397] Schneider aynı belgede çok kısa bir süre içerisinde İncille birlikte birçok cüz ve ders kitabı dağıtabilme imkânı bulduğunu söylemektedir. Sokaklarda gezerken çocukların ellerinde dağıttığı kitaplara rastlamak onu çok memnun etmiştir. Yine dükkânlarda Tanrı'nın sözlerini görmek yahut elindeki kitabı okumakla meşgul bir esnafa şahit olmak ona huzur vermektedir. Misyonerin bu konudaki yorumu şudur: *"İşte o zaman kurulduğundan beri misyonumuz tarafından 1300'ün üzerinde İncil ve 2000'den fazla ders kitabıyla, çok sayıda broşür dağıtmanın boşuna olmadığını anlıyoruz."*[398]

Schneider'ın İncil ve öğretisine duyulan ilgi konusundaki olumlu izlenimleri bu kadarla da sınırlı değildir. Misyoner yardımcılarından birisini iki kutu İncil ve broşürle yakın çevreyi dolaşmak üzere görevlendir-

396 Mr. Schneider, "Sale of the Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 223.

397 Mr. Schneider, "Distribution of Books and Tracts", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 152.

398 Mr. Schneider, "Distribution of Books and Tracts", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 152.

diğinden bahsetmektedir. Genç adam kendisine emanet edilen kitapların birçoğunu dağıtmayı başararak geri dönmüştür. O, daha çok Ermeni köylerini dolaşmış ve Ermenice İncil ile broşürlere duyulan ihtiyacın had safhada olduğunu söylemiştir. Talep ve ihtiyaç o kadar fazladır ki, genç adam *"400–500 tane İncil ve 1000 tane broşür daha olsaydı dağıtabilirdim"*[399] diyerek gereksinimi gözler önüne sermek istemiştir. Schneider'ın bu konudaki yorumu şudur:

> *Yoksulluklarına rağmen makul de olsa halkın bir bedel ödeyerek bu kitapları satın alması Tanrı kelamına gösterilen iltifatın en önemli deliliydi. Hıristiyanlığa susamış kimseler kendilerine böylesine bir imkân sağlayan bu genç adamdan hayır dualarını eksik etmemekteydiler. Hatta ziyaret edilen köylerin bir tanesinde dostumuzun ismi bir kâğıt parçasına yazılarak kiliseye asılmış ve ibadete gelenlerden bu hayırsever adama dua etmeleri istenmişti. En kısa zamanda kendisini daha fazla kitap ve broşürle bu köylere tekrar göndereceğiz. Lakin ziyaret edilen bir kaç Rum köyünde, köylüler kendi kiliselerine ait kitaplardan satılmadığını görünce kayıtsız kalmışlardır.*[400]

Schneider'ın bu sözleri Bursa'da evangelizm davasının Rumlar üzerinde Ermeniler kadar etkili olmayacağının ipuçlarını veriyordu. Bununla birlikte Kitabı Mukaddes okumanın gerekliliğine inanan ve bu konuda misyonerlere kulak veren Rumlara rastlamak da mümkündü. Bay Schneider 1837 tarihli M.H. dergisinde yayınlanan bir diğer mektubunda kendilerine yönelik baskılara kulak asmayan iki Rum vatandaşın kitaplar için yanına geldiklerinden bahsetmektedir. Misyoner onlara din adamlarının bu kitapları okumalarına müsaade etmediklerini hatırlatmıştır. İçlerinden bir tanesi: *"Biz bu kitapları istiyoruz çünkü okumak arzusundayız"* demiş ve sözlerine şu şekilde devam etmiştir: *"Ben ne başpapazı, ne sizi ne de Ermeni piskoposu tanırım, beni yalnızca İsa Mesih ilgilendirir."* Schneider'ın duymak istediği de budur. Misyoner onlara İsa Mesih'in *"yeryüzünde efendiler edinmeyin"* sözünü hatırlatmıştır. Onlar, kısa bir süre önce misyonerlere ait kitapların yakıldığını gördüklerinde mutlaka bunları incelemeleri gerektiğine kanaat getirmişler ve kitaplarda itiraz

399 Mr. Schneider, "Distribution of Books and Tracts", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 152.

400 Mr. Schneider, "Distribution of Books and Tracts", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 152.

edilebilir bir şeyin bulunup bulunmadığını görmek istemişlerdir. Bununla da yetinmeyip kitapları Eski Rum Ahitiyle karşılaştırmış ve aykırı bir şeyin olup olmadığına bakmışlardır. Sonuç itibariyle misyonerlerde kabul edilemez hiçbir şey bulunmadığına ikna olmuşlardır. Schneider duydukları karşısında bir hayli heyecanlanmış ve ağzından şu sözler dökülmüştür: *"Keşke aynı süreci diğerleri de yaşayabilse. Kuşkusuz zamanla benzer tetkikler farklı kimseler tarafından da gerçekleştirilecektir."*[401]

Misyoner kayıtlarında Schneider'ı doğrulayacak pek çok örnek vardır. Bay Powers 1839 tarihli mektubunda kendilerini cesaretlendirecek bazı gelişmelerin yaşandığından bahsetmektedir. Onun ifadesiyle aylar geçmesine rağmen misyonerlere yönelik alınmış herhangi bir tedbire rastlanmamıştır. Powers bu mektupta iki dindar gencin sık sık yanına gelerek İngilizce ve Kitabı Mukaddes dersleri almak istediklerini söylemektedir. Misyonerin başka ziyaretçileri de vardır. Bayan Powers'ın yardımlarıyla Bursalı hanımlardan biri okumayı öğrenmiştir. Bu bayan aynı zamanda dini meselelerle ilgili ders almaktadır. Powers misyonerlere ait kitaplar hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlerin sayısının gün be gün arttığına değinmektedir.[402] Misyoner, kitaplara yönelik ilginin ne boyutta olduğunu göstermesi açısından bir örnek de vermektedir. Powers, isimlerini özellikle gizlediği X. ve Y. adlı iki *"mümtaz"* şahsın kitaplar hakkında konuştuklarını ve o sırada odaya Z.'nin girdiğini söylemektedir. Y. ona dönerek: *"Dostumuz X. Amerikan kitaplarını okuyor bu konuda ne düşünüyorsun?"* diye sormuştur. Z: *"Ne var ki bunda okusun. Ben endişelenecek bir şey görmüyorum. "* demiştir. Bunun üzerine Y: *"Fakat biliyorsun ki bu kitaplar zararlı oldukları nedeniyle yasaklandı "* diyerek karşılık vermiştir. Bu sözleri duyan Z.'nin yorumu şu şekildedir: *"Pekâlâ şayet bunlar o kadar zararlıysa bizim bunları tespit edecek sağduyumuz var. Müezzinin cemaate yaptığı çağrıyı duyuyor musun? (Saat 12'dir ve çevredeki minarelerden haykıran müezzinin sesi rahatlıkla duyulmaktadır) Müslümanlar ezelden beri ibadet edecekleri bu şekilde çağırıyorlar. Lakin hangi birimiz bu çağrıyı dinliyoruz? Biz hâlâ Ermeni değil miyiz? Kilisenin evlatları olmaya devam*

401 Mr. Schneider, "Letters from the Greek Bishop and Patriarch", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, Oct., 1837, p. 397.

402 Mr. Powers, "Encouragements", Broosa-Letters from Messrs. Powers and Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Sept., 1840, p. 352.

etmiyor muyuz? " Y. bu sözlerin altında kalmak istememektedir ve Z.'ye: "*Fakat Müslümanlık o kadar saçma ve anlamsız bir öğreti üzerine kurulu ki biz Hıristiyanların bu anlayış nedeniyle sapkınlığa düşmesi pek mümkün değil. Hem Müslümanlıktan uzak durmamız yönünde bir yasak da yok.*" diyerek karşı çıkmıştır. Z.'nin cevabı hazırdır: "*Doğru! Dolayısıyla bu kitaplarda anlatıldığı oranda tehlikeliyse onlar tarafından ifsada uğratılacağımız yönünde herhangi bir kaygıya gerek yok demektir. Aksi takdirde hakikatin bilgisini ihtiva ediyor olmalılar ki din adamlarımız bizleri onlarla temasa geçmekten alıkoymak için bu derece mücadele ediyorlar.*" Muhatabının söyledikleri karşısında hayrete düşen Y. geri adım atmış ve gülümseyerek şunları söylemiştir: "*Ben henüz neden alıkonduğumuzu anlayabilecek kadar bu kitapları okumadım.* "[403] Bu misyonerlerin sarf ettiği emeğin halk arasında nasıl karşılık bulduğunu göstermesi açısından oldukça önemli bir örnektir. Onlar halkı ikna etme konusunda yeterince başarılı sayılabilirler. Diğer taraftan evangelizm davasına ilgi duyanlar da muhataplarını alt etme ve etkileme konusunda en az onlar kadar başarılıdır.

Powers yalnızca kitapları okumaya yönelik büyük bir heyecan ve hissiyat hâsıl olmadığını aynı zamanda önceki dönemlerle mukayese edilirse Tanrı'nın kelamını araştırma konusunda da ilginin son derece arttığını beyan etmektedir. Misyoner, İncil okumalarının insan davranışlarına olumlu yönde nasıl sirayet ettiği konusunda pek çok örnek bulunduğuna değinmektedir.[404] Öte yandan yerli nüfus da kentte önemli oranda evangelik bir etkinin söz konusu olduğuna inanmaya başlamıştır. Ciddi bir reformasyona ihtiyaç duyulduğuna dair kesin ve sağlam bir kanaat hâsıl olmuştur. Özellikle Ermeniler arasında Kitabı Mukaddesi edinme ve okuma yönündeki iştiyak hızla artmaktadır.[405] Fakat misyonerler için bu kadarı yeterli değildir. Powers: "*Daha fazla mahsul elde edebilmek için Tanrı'nın da himmet ve inayetiyle verilen mücadelenin başarıyla*

403 Mr. Powers, "Encouragements", Broosa-Letters from Messrs. Powers and Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Sept., 1840, p. 352.

404 Mr. Powers, "Encouragements", Broosa-Letters from Messrs. Powers and Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Sept., 1840, p. 352.

405 "Mission in Turkey", Annual Survey: Greece-Turkey, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Jan., 1841, p. 5.

taçlandırılması gerekir"[406] diyerek asıl hedefin ne olduğunu gözler önüne sermek istemiştir. Bu ifadelerden de anlaşıldığı kadarıyla başarı Protestanlığa inanan bir toplum yaratmaktır.

3.4.2. Kalplerdeki Değişim

Misyonerler Bursa'da ön hazırlıkları tamamladıktan sonra derhal faaliyete geçmişlerdir. Ön hazırlıktan kasıt, insanları zihnen evangelizmi kabul edebilir hale getirmektir. Bunun yolu da kutsal metni yani Kitabı Mukaddesi gerçek manada anlamış ve ona iman etmiş bir toplum yaratmaktır. Bu konuda belirli bir mesafe kaydeden misyonerler için artık harekete geçme zamanıdır. Zira Bursa'da onları teşvik edecek ve ümitlendirecek pek çok hususa şahit olunmaktadır. Misyonerler umut doludur. Powers *"sayıca az olsak da gönlümüz hep beraber ve önderimiz İsa Mesih'e duyduğumuz sevgi sonsuz"*[407] diyerek sevinç ve heyecanını belirtmek istemiştir. O, sevinçlidir çünkü hergün kendisini daha fazla ümitlendirecek yeni bir olaya şahit olunmaktadır. Heyecanı ise geleceğe dair beklentilerindendir. Onun böylesine duygular yaşaması çok normaldir. Zira misyonerlik belgelerinde halkın evangelizme ve Protestanlığa tevecc ühünün arttığına dair yığınla örnek vardır. Bay Powers 11 Ekim 1835 tarihinde kaleme aldığı mektubunda başlarında rahipleriyle birlikte bir grup insanın kendisini ziyaret ettiğinden bahsetmektedir. Misafirlerin misyonere soracak pek çok soruları vardır. Merak edilen hususlardan bir tanesi misyonerlerin oruç tutup tutmadıklarıyla alakalıdır. Powers oruç tuttuklarını ama bu alışkanlığı belirli gün ve durumlarla sınırlandırmadıklarını ayrıca kilise veya herhangi birisi için de böylesine bir ibadete gerek olmadığını söylemiştir. Misyonere göre oruç bir tercih meselesidir. Nitekim İncil'de de böyle bir ibadetten bahsedilmemektedir. Bunun üzerine rahip büyük bir şaşkınlıkla: *"Ne yani kutsal kitapta oruç tutmamız gerektiğine dair herhangi bir hüküm yok mu? "* diye sormuştur. Ziyarete gelenlerden birisi Powers'a fırsat vermeden rahibe dönmüş ve şu şekilde cevap vermiştir: *"Bir keresinde bu konuyla alakalı İncili inceleme*

406 Mr. Powers, "Family Visits", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald,** Vol., XL, Jan., 1841, p. 299.

407Mr. Powers, "Professed Friendship and Actual Hostility of Vartabed", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald,** Vol., Nov., 1836, XXXII, p. 405.

fırsatı buldum ancak kilisemizin bu mevzudaki uygulamasını destekleyecek hiçbir kanıt bulamadım"[408] Burada önemli olan bir din adamına karşı halktan gelen destektir. Bu kolay şahit olunabilecek bir durum değildir. Aşikâr bir biçimde misyonerlere destek çıkmaya cesaret edebilmek katedilen mesafeyi göstermesi açısından önemlidir. Bir diğer önemli husus da rahibin İncil'den bihaber olmasıdır. Powers bu gerçeğe dikkat çekerek Bursa'daki din adamlarının cehaletini gözler önüne sermek istemiştir.

Tıpkı Powers gibi Schneider'da sık sık halkın misyonerlere yönelik ilgi ve teveccühünün sürekli arttığına vurgu yapmaktadır. Üstelik bu olumlu gelişmelere din adamlarının muhalefetine rağmen şahit olunmaktadır. Schneider haklarında çıkan yalan yanlış haberler ve kendilerine atılan iftiraların onları yollarından alıkoymadığını söylemektedir. O, bütün bu musibetlerden hayırlar doğacağı yönündeki ümidini hiç kaybetmemiştir. Misyoner bu konuda şunları söylemektedir: *"Bizler ve bu sözde Hıristiyanlar arasındaki büyük fark varlığımızın kıymet ve kadrini bilenlerin sayısının gün be gün artacağıdır."*[409]

Misyonerler kendilerini ziyarete gelen hemen herkesin belirli bir önyargıya sahip olduğunu görüyor ve bu önyargıları yıkmanın mücadelesini veriyorlardı. Onlar kâfirlik damgasıyla yaftalanmışlardı. Bu suçlamalar karşısında onlara düşen mücadeleyi bırakmamaktı. Powers her fırsatta insanlarla muhabbet ediyor onlara Yeni Ahit ve farklı dini eserlerden pasajlar okuyordu. Misyoner bu sayede halkı aydınlatabileceğini düşünmekteydi. Onun ifadesiyle *"belki de bu gayretler sonucunda kiliselerden içeri ışık sızabilecekti."*[410] Zira Powers toplumsal aydınlanma ve bilinçlenme arttıkça din adamlarının sıkıntı ve endişesinin çoğalacağı kanaatindeydi. Misyoneri böylesine bir çıkarımda bulunmaya iten neden yine kendisi tarafından kaleme alınan şu satırlarda gizliydi:

> *Samimi dostlarımızdan ve içinde bulunduğumuz toplumun en münevver insanlarından birisi piskopos tarafından çağrılmış kitaplarımızı okuduğu vb. faaliyetlerde bulunduğu için şiddetli bir biçimde azar-*

408 Mr. Powers, "Professed Friendship and Actual Hostility of Vartabed", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 405.

409 Mr. Schneider, "Letters from the Greek Bishop and Patriarch", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, Oct., 1837, p.p. 397-398.

410 Mr. Powers, "Neglect of the Bible", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 409.

lanmıştı. Piskopos daha sonra ona Ermenice bilip bilmediğini sormuştu. Olumlu cevap alınca dostumuzu okuma ve gramer gibi konularda sorguya çekerek adeta imtehana tabi tutmuştu. Bu da yetmemiş bir sonraki Pazar ayininde halka şu şekilde hitap etmişti: "Yarımyamalak bilgisi olan bazı kimseler kendilerini dünyanın en akıllıları zannediyorlar." Bu hakikatler hayatını ilme ve öğrenmeye adamış kimseleri daha da kamçılamaktadır.[411]

Din adamlarının neden olduğu sıkıntılara Powers'da değinmiş ve ruhban sınıfının engellemelerine rağmen evangelizmin hızla mesafe katettiğini söylemiştir. Powers çekilen sıkıntıların birgün sona ereceğini düşünmektedir. Nitekim misyonerler varolma mücadelesiyle birlikte çabalarının sonuçlarını da yavaş yavaş almaya başlamışlardır. Powers misyonerlerin ilminden faydalanan genç insanların başkalarını etkilediğini söylemektedir. Nitekim misyonerin talebelerinden biri geceler boyu ailesine İncil okumuş ve bunun sonucunu da almıştır. Bir diğeri yüksek mevkideki din adamlarıyla hakikat yolunda günlerce tartışmış ve bunun semeresi yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Din adamlarının bir kısmı inandıklarının İsa Mesih'in dini olmadığına kanaat getirerek geri adım atmışlardır. Misyoner geçmişte kendileriyle dostane ilişkilerde bulunanların dostluklarını devam ettirdiklerini ve ruhban sınıfı ne der korkusunun ortadan kalktığını söylemektedir. Bu da din adamlarının inandırıcılıklarını kaybettiklerinin en önemli göstergesidir. Powers'ın ifadesiyle halk rahiplerinin onları karanlıkta tutmaya çalıştığını, verdikleri mücadelenin din için değil kirli emeller adına gerçekleştiğini artık fark etmektedir.[412]

Burada önemli bir gerçeğe değinilmektedir ki o da artık hiçbirşeyin eskisi gibi olmayacağıdır. Muhalefet çok önemli bir gücünü; din adamlarının desteğini kaybetmektedir. Bu misyonerler için çok önemli bir gelişmedir. Şayet ruhban sınıfının zulüm ve baskıları sona ererse evangelizme sempati duyduğu halde bunu aşikâr bir biçimde haykıramayanların korkmasını gerektirecek herhangi bir neden de kalmayacaktır. Misyonerlerin kendilerini cesaretlendirecek örneklerle karşılaştıkça ümitleri

411 Mr. Powers, "Evidence of the Progress of Religious Knowledge", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 410.

412 Mr. Powers, "Ecclesiastical Opposition and Jealousy Abating", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Feb., 1840, p.p. 56-57.

daha da artmaktadır. Schneider 26 Aralık 1840 tarihli mektubunda Kutsal Ruhun insanların kalbinde daha önce hiç olmadığı kadar yer ettiğinden bahsetmektedir. Misyonere göre Kitabı Mukaddesin hakikatleri insanları derinden etkilemektedir.[413]

Schneider 16 Ağustos 1841 tarihli bir diğer mektubunda ise Bursa'da vuku bulan bir nikâhtan söz etmektedir. Bu kentte gerçekleştirilen ilk Protestan evliliğidir. Taraflar Alman'dır. Dolayısıyla merasim Almanca gerçekleştirilmiştir. Fakat yerli dinleyicilerin anlayabilmesi için ritüellerin bir kısmı Türkçe cereyan etmiştir. Misyoner bu vesileyle evliliğin fikri, doğası ve gereklerini açıklama fırsatı bulduğunu söylemektedir. Onun ifadesiyle törende bulunanlar karşılaştıkları faaliyetlerden bir hayli etkilenmişlerdir. Salon doludur ve izleyiciler arasında birkaç Müslüman da vardır. Schneider Müslümanların tören sonunda Protestanların davranış ve yöntemlerini kendilerininkiyle mukayese ettiklerine değinmektedir. Tabiî ki sonuç önceden bellidir. Onlar Protestan düğününü methetmiş kendilerininkini ise küçümsemişlerdir. Misyonerin düğün sonundaki kanaatleri şu şekildedir: "*Bu durum bizi mutlu ediyordu. Tanınıp sempati kazandıkça faaliyetlerimize katılımların artacağını tahmin ediyorduk.*"[414] Çok küçük olaylarla mutlu olmayı bilen misyoner birkaç Müslüman vatandaşın kendi düğünlerini takip etmesini hayra yormuş ve olumlu yorumları genelin kaanatiymişçesine okuyucusuna sunmuştur. Öte yandan merasimde yer alan Müslümanların merak gereği orada bulunmuş olma olasılıkları Protestanlığa duydukları sempati ihtimalinden çok daha yüksektir.

Schneider'ın Bursa'da din araştırmalarının yaygınlık kazandığına dair iddiaları bu kadarla da sınırlı değildir. O her fırsatta insanların kendilerine teveccüh gösterdiğini buna bağlı olarak da misyonerlerin, davalarını yayma konusundaki cesaretinin arttığına değinmektedir.[415]

Powers adeta Schneder'ı desteklercesine iki çocuğunu kendilerine emanet etmiş komşularından birisini ziyaret ettiğinden bahsetmektedir.

413 Mr. Schneider, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, June, 1841, p. 275.

414 Mr. Schneider, "A Protestant Wedding", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 221.

415 Mr. Schneider, "Extracts From The Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, Feb., 1842, p.p. 48-49.

Hem anne hem de baba misyonerlerin çalışmalarını takdirle karşılamaktadır. Onlar doğuya ait bir vecizeyle *'bu çocuklar artık bizim değil sizin'* (burada muhtemelen eti sizin kemiği benim sözü kastedilmektedir) diyerek Powers'a şükranlarını bildirmişlerdir.[416]

1844 yılına gelindiğinde Bursa'da görevli misyonerlerin her ikisi de elde edilen başarı konusunda artık çok daha net konuşmaktadır. Schneider 10 Ocak tarihli mektubunda şunları söylemektedir: *"Bu civarda araştırma ruhunun tedrici bir biçimde yayılmaya başladığını görmekteyiz. Adapazarı ve İzmit'i hariç tutarsak onaltı yerleşim biriminde dini meselelere ilgi duyulduğunu söyleyebiliriz. Kastettiğim evangelik hakikatin bu bölgelerde kabul görmüş olması değildir. Fakat iyi şeyler olmaya başlamıştır."*[417] Powers ise Schneider'dan 10 gün sonra şu satırları kaleme almıştır: *"Şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki bu istasyon kurulduğundan beri hakikat pırıltısı ve ilim aşkı hiç bu kadar insanların ruhuna yansımamıştı. Pek çok kimse kiliselerinin hatalarına karşı gözlerini açmıştı. Evangelik hakikate artık duyarsız kalınmıyordu. Buna bağlı olarak da Bursa'da muhteşem bir değişim yaşandığını söyleyebiliriz."*[418]

Burada önemli olan evangelizmin bundan böyle sadece Bursa'yla sınırlı kalmayacağıdır. Kendilerini yeterince güçlü hisseden misyonerler için artık çevreye dağılma ve dış istasyonları ziyaret etme vaktidir. Aslında onlar çok erken tarihlerde Bursa'nın köy ve kasabalarını ziyaret ederek izlenimlerde bulunmuşlardır. Lakin bu tarihe kadar yapılan tüm seyahatler önhazırlık amacıyladır. Bundan sonraki ziyaretler ise evangelizm ruhunu tam manasıyla bu bölgelere taşımak için olacaktır. Nitekim misyoner kayıtlarında 1844 yılının sonbaharında misyonerlere yardımcı olmaları amacıyla görevlendirilen yerli vaizlerden bir tanesinin evangelik hakikati yaymak üzere Bursa'ya yakın mesafedeki birkaç köyü ziyaret ettiğinden bahsedilmektedir. Yerli vaizin seyahat süresince yaşadıkları misyonerleri cesaretlendirmiş ve gelecek konusunda ümitvar kılmıştır.[419]

416 Mr. Powers, "Family Visits", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XL, Sept., 1844, p. 299.

417 Mr. Schneider, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XLI, June, 1845, p. 212.

418 Mr. Powers, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XLI, June, 1845, p. 212.

419 Mr. Schneider, "Light and Shade", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XLI, July, 1845, p. 222.

Vaiz köylerin birisinde bölgenin başrahibi tarafından sıcak bir biçimde karşılanmıştır. Gece boyunca dini meseleler üzerine konuşulmuş ve dua edilmiştir. Rahip o kadar isteklidir ki gözünü kırpmadan misafirini takip etmiştir. Vaizin görevi bitmemiştir. Sabah yola çıkmadan önce kendisini uğurlamaya gelenlere Yeni Ahit vermiş ve çeşitli risalelerden dağıtmıştır.[420] Ziyaretin başrahip üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur. Zira vaiz Bursa'ya döndükten sonra rahipten bir mektup almıştır. Mektupta ufak tefek itirazlara rağmen bölgedeki olumlu gelişmelerden bahsedilmektedir. Buna göre vaizin ziyaretinden önce köyde İncil okuyanların sayısı beştir. Ziyaretten sonra ise bu rakam onbeşe yükselmiştir. Evangelizme ilgi duyanlar genelde okulda öğretmenin odasında buluşarak Kitabı Mukaddes okumakta ve okudukları üzerinde tartışmaktadırlar. Rahibin ifadesiyle hakikatin ışığı onları aydınlattıkça kiliselerin hata ve batıl itikatlarını daha yakından görerek bunları terk etmişlerdir. Ayrıca ruhlarına sinen gerçekler köylüleri de etkilemeye başlamıştır.[421]

Schneider, köydeki İncil okuyucularının gerçek bir Protestanda bulunması gereken asli özelliği taşıdıklarını bunun da İncilin onaylamadığı ne varsa reddetmek olduğunu söylemektedir. Misyoner, muhaliflerin bu küçük azınlığa yönelik kin ve düşmanlıklarının çok şiddetli olduğunu ifade etmiştir. Ne var ki köydeki evangelizm taraftarları karşılaştıkları bu zulüm karşısında asla yılmamışlar aksine inandıklarına daha güçlü bir biçimde bağlanmışlardır.[422]

Dış istasyonlardaki uyanışla alakalı başka bilgiler de mevcuttur. İstanbul'da görevli yerli vaizlerden bir tanesi çıktığı misyonerlik gezisinde Bursa yakınlarındaki bir Ermeni köyüne uğramış ve geceyi orada geçirmiştir. Burada halktan birkaç kişiyle aralarında ilginç bir konuşma geçmiştir. Hepsi de vaiz tarafından takdim edilen evangelik görüşlere ilgi göstermiştir. Schneider, hakikati duyma ve benimseme konusundaki bu şevk ve hazırbulunuşluğun vaizi bir hayli şaşırttığını söylemektedir. Vaizi ziyaret edenler arasında köyün öğretmeni de vardır. Öğretmen bu

420 Mr. Schneider, "The Leaven Spreading", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XLI, July, 1845, p. 222.

421 Mr. Schneider, "The Leaven Spreading", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XLI, July, 1845, p.p. 222--223.

422 Mr. Schneider, "The Leaven Spreading", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XLI, July, 1845, p. 223.

genç adamı dinledikçe sık sık şu şekilde haykırmaktadır: *"Eyvah! Ne yazık! Eyvah! Ne Yazık! Kaybedenlerdeniz! Kaybedenlerdeniz!"*[423]

Schneider bir diğer misyonerlik belgesinde Bursa'ya birkaç mil mesafede oturan bir sorgulayıcıdan mektup aldığını söylemektedir. Mektubu kaleme alan şahıs o bölgede *"İncil dostları"*nın sayısının günden güne arttığına vurgu yapmaktadır. Onun ifadesiyle bilhassa da münevver bir din adamının çabaları sonucunda hakikatin ışığı sürekli daha fazla parlamaktadır. Köydeki üç öğretmende İncil'in aydınlığını yürekten hissetmektedir.[424]

Bursa'da gerek merkez istasyon gerekse de merkeze bağlı dış istasyonlardaki olumlu gelişmeler misyonerlerin yüzünü güldürmekteydi. Onlar her geçen gün hedeflerine biraz daha yaklaştıklarını düşünüyor ve zaferlerini ilan edecekleri günü bekliyorlardı. Misyonerlerin özellikle 1850'li yıllarla birlikte kentle alakalı sürekli olumlu yorumlarda bulunmaları beklentilerine kısmen de olsa ulaştıklarını ve işlerin yolunda gittiğini göstermesi açısından önemlidir. Bay Ladd 31 Aralık 1848 tarihli mektubunda bir bütün olarak bakıldığında Bursa'daki misyonerlik faaliyetlerinin kararlı bir biçimde gelişim ve yayılımını sürdürdüğünü söylemektedir. Kendi ifadesiyle insanlar artık dini meseleleri daha fazla tartışmakta ve Tanrı'nın kelamı daha fazla araştırılmaktadır. Misyoner sözlerini bir temenniyle sonlandırmıştır: *"Bizler inanıyoruz ki Tanrı bu coğrafyada hükmünü geçerli kılabilmek için bizlere vesile olma imkânını verecektir."*[425]

Bursa'daki gelişmeler o kadar dikkat çekicidir ki civar kentlerde görev yapan misyonerlerde sıklıkla şehri ziyaret ederek Bursa'yla alakalı izlenimlerini teşkilat merkezine göndermeye başlamışlardır. 1851 yılında kente gelen Bay Van Lennep, şehirdeki gidişatın kendisini fazlasıyla cesaretlendirdiğini söylemektedir. Lennep halktaki dünyevileşmenin farkında olduğunu ancak tüm olumsuzluklara rağmen hakikatin ilerleyeceğini ve daha da yayılacağını söylemektedir. Onun ifadesiyle sayıca

423 Mr. Schneider, "Good News from the Villages", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XLI, July, 1845, p. 223.

424 Mr. Schneider, "Good News from the Villages", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XLI, July, 1845, p. 224.

425 Mr. Ladd, "Letter from Mr. Ladd, dated at Broosa, Dec., 31, 1848", Broosa-Letter from Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XLV, May, 1849, p. 149.

az olsalar da Tanrı'nın yolunda gidenler fevkalde bir ruha sahiptirler. Bunlar alçakgönüllü, çalışkan ve zahit kimselerdir. Alışverişlerinde ve kişisel münasebetlerinde dürüst ve adil oldukları gerçeği herkes tarafından kabul edilmektedir. Lennep sözlerine şu şekilde son vermektedir: *"Diğer cemaatlere yönelik olumsuz görüş beyan eden bazı Frenk vatandaşlarından dostlarımız için güzel şeyler duymak bizi çok memnun etmiştir. Kardeşlerimiz sayıca azdır. Ama bu önemli değildir. Onlar tüm Hıristiyanların dua ve sempatisine gereksinim duymaktadırlar."*[426] Misyoner kendisini evangelizme yönelik teveccüh kadar bölgedeki Protestanlara gösterilen saygının da etkilendiğinden bahsetmektedir. Onu sevindiren halkın güveninin kazanılmış olmasıdır. Bu, bundan sonra işlerin daha kolay yürüyeceğinin göstergesidir. Nitekim *"Tanrı Bursa'da halkıyla beraberdir ve onlara topluma faydalı olmaları noktasında geniş bir kapı aralanmıştır."*[427]

Çok küçük fırtınalarda büyük gürültüler koparan misyonerlerin evangelizm davasını Bursa'da ne derece yaydıklarını gösterebilmesi açısından rakamlara müracaat etmekte yarar vardır. 21 Şubat 1857 tarihli Bursa istasyon raporunda kentteki Protestanların sayısının 95, ortalama cematin ise 50 ile 70 arasında olduğundan bahsedilmektedir. Okuldaki öğrenci sayısı 25'dir. Bunlardan 15'i erkek 10'u ise kızdır. Öğrencilerden hiçbirisi kilise üyesi değildir. Yıl içerisinde ölen yahut misyonerlerden ayrılan kimse yoktur.[428] Elbetteki misyonerler evangelizm davasını yayma konusunda belirli bir başarı yakalamışlardır. Başlangıçta hiçbir destekçiye sahip olmadıkları bu topraklarda belirli bir sayıya ulaşmışlardır. Ancak rakamlar da göstermektedir ki Bursa'da henüz beklenen dönüşüm gerçekleştirilememiştir.

Bununla birlikte misyonerler Bursa'yla alakalı olumlu izlenimleri sürdürmüşler ve bilhassa da Ermeniler hakkında çok iddialı yorumlarda bulunmuşlardır. Ziyaret amacıyla bir müddet Bursa'da bulunan Bay Bliss'in ifadesiyle ilahi hakikat kente oldukça etkili bir biçimde nüfuz etmiştir. Bu kentte Tanrı kelamından bir nüsha bulunmayan Ermeni hanesi yok denecek kadar azdır. Misyoner evinde İncil bulunmayan bir

426 Mr. Van Lennep, "The Ordination Services", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald**, Vol., XLVII, Dec., 1851, p. 406.

427 "Broosa", Armenian Mission-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., XLIX, Sept., 1853, p. 264.

428 P.A.B.C.F.M., 1857, 02975_001, 002.

Ermeninin bu gerçeği itiraf ederken utanç duyacağını ve büyük bir kararlıkla bir tane edineceğini söylemektedir. Bliss, önceki yıllarda da Kitabı Mukaddesin kopyelerinin elden ele dolaştığını ne var ki kimsenin bu metinleri okumaya tenezzül etmediğini beyan etmektedir. Fakat bu durum artık değişmiştir. İncil hayatın merkezindedir ve insanlar büyük bir ilgi ve iştiyakla onun üzerinde çalışmalar yapmaktadır.[429]

Tıpkı Bliss gibi ziyaret amacıyla Bursa'ya gelen Bay Barnum'da kentteki ailelerin büyük bir kısmının İncil ve diğer dini kitaplara sahip olduklarına inanmaktadır. Barnum'a göre bu aileler Protestanlığın, Hıristiyanlık ve İsa Mesih'in sahih öğretileri bağlamında geçerli kabul edilebilecek yegâne anlayış olduğuna yürekten hissedilebilecek kadar hakikat davasına aşinadırlar. Misyonerin ifadesiyle yaklaşık 20 sene önce ekilen tohumlar yavaş yavaş yeşermeye başlamıştır. Artık hasat zamanıdır.[430] Bu sözlerden de anlaşıldığı kadarıyla Barnum için Protestanlık Kitabı Mukaddes'i anlamak ve İsa Mesih'e iman etmektir. Protestan misyonerler her fırsatta bunu vurgulamış ve geleneğe karşı çıkmışlardır. Onlar için kutsal kitapta bulunmayan her şey dindışıdır. Bununla birlikte İncil haricinde kabul edilebilir tek bilgi İsa Mesih'in sözleridir. Gelenek hurafedir ve Hıristiyanlığın dokusuna aykırıdır.

Barnum'un Bursa'yla alakalı yorumları bu kadarla da sınırlı değildir. Misyoner, dünyanın her yerinde olduğu gibi Bursa'da da dünyevileşme, manevi duyarsızlık ve kalbin katılaşmasına şahit olunduğuna değinmektedir. Bunlar günahkârları kurtuluşa ermekten alıkoyan unusurlardır. Barnum'a göre her ne kadar sayıca az olsalar da Protestanlar, dürüstlük, tutarlılık ve ahlak bakımından nam salmış ve evrensel manada kabul görmüşlerdir.[431]

Bursa'yı ziyaret eden bir diğer misyoner de Dr. Dwight'dır. O da tıpkı dava arkadaşları gibi kentteki olumlu gelişmelerin büyüsüne kapılmıştır. Kendisi yolculuğu mütaala ederken *'Hıristiyanlığın zaferi'* ifade-

429 Mr. Bliss, "Diffused Influence of Truth", Northern Armenians-Letter from Mr. Bliss, **Missionary Herald**, Vol., LIV, Aug., 1858, p. 249.

430 Mr. Barnum, "The Protestant Church", Northern Armenians-Letters from Mr. Barnum, **Missionary Herald**, Vol., LV, July, 1859, p.p. 208–209.

431 Mr Barnum, "The Protestant Church", Northern Armenians-Letters from Mr. Barnum, **Missionary Herald**, Vol., LV, July, 1859, p. 209.

sini kullanmaktan çekinmemiştir. O bu seyahatte sadece Bursa'yı değil çevre istasyonları gezme imkânı da bulmuştur. Bu sayede evangelizme ilgi duyan pek çok kimseyle tanışmıştır. İnsanların gösterdiği teveccüh onu fazlasıyla mutlu etmiştir. Yine onun ifadesiyle kiliseler gurur verici bir biçimde faaliyetlerini sürdürmektedir. Misyonerin Bursa'yla alakalı izlenimleri şu sözlerle son bulmaktadır: "*Adeta Tanrı'nın nuru karanlığın ortasında parlıyor. Şeytanın ikametgâhında Tanrı'ya şahitlik etmek ne güzel bir duygudur...*"[432]

Misyoner Greene ise Bursa'da evangelizm davasının Schneider tarafından başladıldığını ve yine 28 yıl sonra gelinen noktada çok büyük değişikliklere şahit olunduğuna değinmektedir. Greene, 1 Ekim 1862 tarihli mektubunda 28 yıl önce ahlaki ve manevi değerler açısından karanlığa hapsolmuş bu topraklarda Tanrı'nın davasını aydınlığa kavuşturacak en ufak bir çabaya bile rastlanmadığından bahsetmektedir. Misyonerin ifadesiyle o dönemde Bursa'ya cehalet, batıl itikatlar ve bağnazlık egemendir. Bay Schneider ve dostları şiddetli muhalefet, baskı ve engellemelere karşın, dini hoşgörünün olmadığı, tek bir insanın bile hakikat sevgisiyle yanıp tutuşmadığı bir ortamda inançla ve sabırla uzun süre mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Bu çabaların sonucunda da yavaş ama emin adımlarla sürekli mesafe katedilmiştir. Greene artık durumun farklı olduğunu söylemektedir. Onun Bursa'daki olumlu gelişmelerle alakalı nihai yorumu şudur: "*Ve nihayet İsa örneğinde de görüldüğü gibi hakikat konusunda insanların gönlünde tahıt kurulabilmiştir.*"[433]

Görüldüğü üzere misyonerler açısından gelişmeler hep olumludur. Onlar Bursa'da sürekli bir ilerleme kaydedildiğini ve evangelizm ruhunun günden güne daha fazla insana sirayet etmeye başladığını düşünmektedirler. 1864 tarihli istasyon raporunda bu gerçek birkez daha gözler önüne serilmiştir. Raporda şu ifadelere yer verilmektedir: "*Bizler misyonerlik çalışmalarımızın etkilerini bugüne kadar böylesine derinden hissetmemiştik. Bizi halka ulaştıracak vasıtaların yetersizliği karşısında sahip olduğumuz imkânların genişliği geleceğe umutla bakmamızı sağlamaktadır. Raporun müellifi ve aynı zamanda da bölgedeki itikadi çalışmalarımızın baş*

432 Reports of ABCFM, 1862, p. 70.

433 Mr. Greene, "The Past-Growth of Protestantism", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Jan., 1863, p. 17.

hizmetkârı kusurlar ve talihsizlikler karşısında bütün gücüyle mücadele edeceğine namusu ve şerefi üzerine söz vermektedir."[434]

1863 tarihli Missionary Herald dergisinde Bursa'da düzenli faaliyet gösteren üç tane Protestan kilisesi bulunduğundan bahsedilmektedir. Kentte iki papaz, aynı zamanda okulda öğretmenlik yapan iki vaiz, iki öğretmen, üç yerli yardımcı ve iki gezgin kitapçı olmak üzere toplam onbir kişi görev yapmaktadır. Görevlilerden beşi yerli cemaatlerin ve Türk Misyon Yardım Cemiyetinin katkılarıyla maaş almaktadır. Bir tanesi İncil Cemiyeti, bir diğeri ise tamamen yerli cemaat tarafından desteklenmektedir. Aralarında masraflarını bizzat kendisi karşılayan da vardır.[435] Yine aynı dergide Bursa istasyonunun İzmit çalışma sahasının güneyini teşkil ettiğine değinilmektedir. Dergide belirtildiğine göre Bursa istasyonunda kent merkezi haricinde otuz kasaba ve şehir, 50000 Ermeni ve Rumlara münhasır üç kasaba bulunmaktadır. Bu yerleşim birimlerinin onüç tanesinde Protestanlara rastlanmaktadır. Diğer birkaç tanesinde ise İncilin Protestanlara ait çevirilerini okuyan kimseler vardır. Çalışma sahasının tamamında 262 kayıtlı Protestan yaşamakta ayrıca 64 üyeli üç tane düzenli hizmet veren kilise bulunmaktadır. Ayrıca 1862 yılı boyunca dini hedefler için ve hayır maksadıyla Protestanlardan toplanan para 400 dolardır.[436]

Greene tarafından kaleme alınan 1864 tarihli istasyon raporunda ise Bursa'daki gelişmelerle alakalı bazı rakamlara yer verilmiş ve gidişat konusunda ümitvar olunduğuna değinilmiştir. Misyoner bu konuda şunları söylemektedir:

> *İçinde bulunduğumuz şu toparlanma sürecinde Bursa istasyonu sınırları dâhilindeki Protestanlaştırma faaliyetleri herhangi bir başarı belirtisi taşımasa da sebat ve ısrarla devam ettirilmektedir. Tanrı'nın sözleri yedi farklı kasabada düzenli bir biçimde vaaz edilmektedir. Bunun dışında yerli yardımcılarımızla birlikte farklı kasabalardaki kardeşlerimizi de tekrar tekrar ziyaret ederek görevimizi icra etmeye çalışmaktayız. Şahsım tarafından bu ziyaretler için harcanan gün sayısı doksanikidir. Yerli yardımcılarımız ise ikiyüz altmış gün boyunca farklı kasabaları ziyaret*

434 P.A.B.C.F.M., 1863-64, 00044_012.

435 Mr. Greene, "Self-Support", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Jan., 1863, p. 18.

436 "Broosa", Western Turkey-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Sept., 1863, p. 269.

etmişlerdir. Bursa istasyonunda Protestan kardeşlerimizin ikamet ettiği toplam ondört kasaba bulunmaktadır. Ancak üzülerek belirtmeliyiz ki bu kasabaların yarısında herhangi bir vekil yahut çalışanımız yoktur. Ermenilerin yoğun yaşadığı bazı kasabalarda münevver kimselere rastlamak mümkündür. Fakat geride Protestan kardeşlerimizin güvenle hizmet veremeyeceği onaltı kasaba daha vardır.[437]

Benzer istatistikî bilgilere 1864 tarihli M.H. dergisinde de yer verilmiştir. Dergi tarafından tutulan raporda evangelik davanın istikrarlı ve sakin bir biçimde ilerleyişini sürdürdüğüne değinilmektedir. Raporda belirtildiğine göre misyoner yıl içerisinde 92 gününü seyahatlerde geçirmiştir. Yerli yardımcılar ise toplam 263 günlük bir süreyi bu amaç için harcamışlardır. Çalışma sahasının kapsamına giren 14 kasabada Protestanlara rastlanmaktadır.[438]

Tüm bu bilgiler misyonerler açısından işlerin yolunda gittiğini göstermektedir. Greene 1865 tarihli Bursa istasyon raporunda kent sınırları dâhilinde Tanrı'nın misyonerlere yüklediği vazifenin hakkıyla yerine getirilmesi ve evangelizm davasının zenginleşerek etki alanını genişletmiş olmasından dolayı mutlu olduğunu belirtmektedir. Greene, özellikle bazı bölgelerde evangelizme özel ilgi gösterilmesinin kendisini memnun ettiğini söylemiştir. Onun ifadesiyle bazı bölgelerde dinin ruhunu kavramaya yönelik çalışmalar devam etmektedir. Bu yöndeki çabaların giderek artması misyoneri umutlandıran bir husustur. Ne var ki onu üzen ve endişeye düşüren bazı olaylara da şahit olunmaktadır. Misyoner Türk yetkililerin düşmanca tavırlar sergilendiklerini ve ellerinden geldiğince evangelizmin ilerleyişine engel olmaya çalıştıklarını beyan etmektedir. Bununla birlikte bir diğer sorun da ruhban sınıfının engelleyici tutumudur. Greene'e göre burunlarına kadar pisliğe bulaşmış din adamları hakka ve hakikate karşı çıkmak için her türlü yöntemi mübah saymaktadır. Greene, her şeye rağmen birinin düşmanlığı diğerinin ise muhalif tavırlarının misyonerleri yollarından alıkoyamayacağını iddia etmektedir. Hatta bu durumdan en çok hakikat adına mücadeleye çağrılan yerli dindaşlar yararlanacaktır. Misyoner sözlerine şu şekilde son vermektedir: *"Protestanlığın maruz kaldığı şiddet ve muhalefete şahit olan-*

437 P.A.B.C.F.M., 1863-64, 00044_001,002.

438 "Broosa", Western Turkey-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LX, Sept., 1864, p. 266.

ların birçoğu husumet ve kavganın nedenini araştırmaya soyunmuşlardır. Bu suretle yalnızca birkaçı Tanrı'nın hakikatlerine saygı duyulması gerektiği konusunda ikna olmamıştır."[439]

Raporda çeşitli istatistikî bilgilere de yer verilmiştir. Buna göre misyoner ve yerli yardımcıların dikkati daha çok Bursa istasyonundaki 31 kent ve kasabanın 11'ine odaklanmıştır. Her ne kadar bu 11 yerleşim biriminin 6'sında kalıcı yerli vaiz olmasa da tamamında Ermeni nüfus vardır. Diğer beş tanesinde ise 1 ila 12 arasında değişen sayıda Protestan bulunmaktadır.[440]

Raporda belirtildiğine göre 1862 yılında Bursa istasyonunda kendisini Protestan addedenlerin sayısı 262'dir. 1863'de bu rakam 287'ye, 1864'de ise 308'e yükselmiştir. Yıl içerisinde misyonerin seyahatlerde geçirdiği gün sayısı 82'dir.[441] Benzer bilgilere M.H. dergisinin 1865 tarihli sayısında da rastlanmaktadır. Dergide Bursa istasyonunda evangelizm davasının genel itibariyle muvaffak olduğuna değinildikten sonra özellikle bazı bölgelerde dini meselelere özel bir ilgi gösterildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Protestanlar arasında yıl içerisinde vuku bulan anlaşmazlık ve ihtilaflar ortadan kaybolmuştur. Aynı zamanda diğer cemaatlerin Protestanlara yaklaşımı da olumludur.[442]

Misyonerlerin gözüyle işler yolundadır. Yakalanan başarı onları olduğu kadar teşkilat merkezindekilerin de yüzünü güldürmektedir. Ama başarıya dair yorum ve izlenimler bu kadarla da sınırlı değildir. Bursa'da uzun süre misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuş Bay Schneider'ın kentin geçmişi ile bugünü arasındaki farkı mukayesesi açısından kaleme aldığı mektupta misyonerlerin gözüyle gelişmenin ne boyutta olduğu gözler önüne serilmiştir. Misyoner Bursa'dan ayrılmadan önce henüz kilisenin kurulmamış olduğundan bahsetmektedir. Schneider o dönemde 12 ila 15 arasında değişen sayıda yerli dinleyicisi olduğunu ve çoğunlukla bu sayının 8'i geçmediğini söylemektedir. Bir başka değişle o yıllarda kentte düzenli biçimde faaliyet icra eden bir Protestan cemaatinden söz etmek

439 P.A.B.C.F.M., 1864-65, 00062_001.

440 P.A.B.C.F.M., 1864-65, 00062_002.

441 P.A.B.C.F.M., 1864-65, 00062_002.

442 "Broosa", Western Turkey-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LXI, Sept., 1865, p.p. 273-274.

mümkün değildir. Onun ifadesiyle baskı, zulüm, cefa ve eziyetin hâkim olduğu günler yaşanmaktadır. Evangelizm davası sadece kent merkezinde karşılık bulmaktadır. Schneider her şeye rağmen pek çok kimsenin Protestanlığın akide ve öğretilerine iman ettiğini ve bunların hakikat olduğuna ikna edildiğini söylemektedir. Ne var ki hiçbirisi kendilerine taşınan bu mesajın doğruluğunu açıkça tasdik etmenin neticesinde yüzleşmek zorunda kalacakları şiddetli muhalefet ve baskıya göğüs germeye hazır değildir.[443]

Misyoner mektubunda o karanlık günlerin sona ermiş olmasından ötürü Tanrı'ya şükretmektedir. Zira bugün Bursa'da Protestanların düzenli faaliyet icra eden ve yetkililer tarafından resmen tanınmış bir cemaatleri vardır. Kentte 50 üyeli bir kilise ve 160 kişilik bir cemaat hizmetlerini sürdürmektedir. Pazar ayinlerinde dinleyici sayısı 150 civarındadır. Aynı zamanda şehirde 250 kişilik görece geniş bir mabet de mevcuttur. Her şeyin de ötesinde Bursa'da 35 öğrencili yatısız bir okul bulunmaktadır. Schneider'ın gözüyle Protestanlık burada artık var olan ve kabul edilmesi gereken bir olgudur. Daha da önemlisi bundan böyle hiç kimse onun var olma hakkını elinden almaya cesaret edemeyecektir. Misyoner Ermeni nüfusun en az yarısının Protestanlığın hakikatlerini kabul ettiğini ne var ki bu hakikatleri kucaklama konusunda onları ikna edebilmek için yüksek mevkileri işgal edenlerin yönlendirmelerine ihtiyaçları olduğunu söylemektedir. Schneider Bursa'da evangelizm davasının tam manasıyla arzu edilen seviyede olmadığını ancak geçmişte yaşananlar göz önüne alındığında sevindirici ve cesaret verici gelişmelere şahit olunduğunu da sözlerine ilave etmiştir.[444]

Schneider bu mektupta dış istasyonlara da değinmiştir. Onun ifadesiyle sadece kent içerisinde değil civarında da cesaret verici gelişmelere şahit olunmaktadır. Sekiz farklı bölgede hakikat kendisine yer edinmiştir. 45 kilise üyesi vardır. Cemaate mensup olanların sayısı ise 200'ün üzerindedir. Misyoner, Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisinin inkişaf ettiği ve yayılmaya başladığı yerlerin çok farklı nok-

443 Mr. Schneider, "Progress at Broosa", Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., LXII, Dec., 1866, p. 377.

444 Mr. Schneider, "Progress at Broosa", Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., LXII, Dec., 1866, p. 377.

talarda bulunduğunu söylemektedir. Onun açısından bu avantajdır. Bu sayede hakikat bilgisinin diğer yerleşim birimlerine sirayet etme imkânı artmaktadır.[445]

1866 tarihli Bursa istasyon raporunda kentte kayıtlı Protestan sayısının 439 olduğuna değinilmektedir. Yıl içerisinde kiliseye dâhil olanların sayısı ise 20'dir. Ocak ayından itibaren kiliselerin ikisine 12 üye daha alınmıştır. Hâlihazırda kilise mensuplarının sayısı toplamda 100'dür. Bursa istasyonunda 11 vaaz bölgesi vardır. Raporda belirtildiğine göre bu yerleşim birimlerinin sadece 5 tanesinde dini hizmetler sürdürülmektedir. Ama bu hizmetler kutsal kitabı okuyup yorumlamak ve yerli yardımcıların dini ritüelleriyle sınırlıdır. Öte yandan yıl boyunca dini amaçlar ve hayır işleri için toplanmış olan paranın miktarı 14460 Ps.'dir. Bursa istasyonunda her bir Protestan yaklaşık 115 Ps. yahut 5 dolarlık bir meblağı vergi olarak devlete ödemektedir. Misyoner 68 gününü dış istasyonlarda geçirmiştir. Yerli yardımcılar ise Bursa istasyon sınırları dâhilinde Ermeniler'in ikamet ettiği 31 şehir ve kasabanın her birini en az bir kez ziyaret etmişlerdir.[446] Diğer taraftan 1866 tarihli M.H. dergisinde kentteki Protestanların sayısının 175 olduğuna değinilmektedir. Dergide belirtildiğine göre bir önceki seneyle mukayese edildiğinde 29 kişilik bir kazanım olmuştur. Hayır, eğitim ve dini hedefler için toplanan para 6100 Ps. yahut 269 dolardır.[447]

Bursa'da beklenen başarının nispeten yakalandığını ve bunu anlamak için geçmişe doğru bir yolculuk yapılması gerektiğini söyleyen bir diğer misyoner de Bay Trowbridge'dir. Trowbridge kenti ilk olarak 1857 yılının Ağustos ayında ziyaret etmiştir. Bursa'ya ikinci kez geldiğinde ise şahit olduğu değişim ve ilerlemeden bir hayli etkilenmiştir. Misyoner ilk ziyaretinde hakaret, küçümseme ve açık bir muhalefetle karşılaştığını söylemektedir. O dönemde okumayı bilenlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Bugün ise köylerde bile çok sayıda okuyucu vardır.

445 Mr. Schneider, "Gain in other Places also", Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., LXII, Dec.,1866, p. 377.

446 P.A.B.C.F.M., 1865-66, 00098_001.

447 Mr. Greene, "Broosa", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXII, April, 1866, p. 109.

Daha da önemlisi halkın misyonerlere teveccühü çok fazladır.[448]

Trowbrige birkez daha Bursa'da bulunmanın verdiği mutluluğa değindikten sonra şu satırları kaleme almıştır:

> *Yegâne hedefimiz olan Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisini vaaz etme konusunda kararlıydık. Tanrı'nın da inayet ve lütfuyla arzu ve temennilerimizi yerine getirmiştik. Kahvehanelerde, sokaklarda, açık hava toplantılarında yol kenarlarında ve hanlarda hep haç ve çarmıhın kadim hikâyesini anlattık. Bu ne kadar da harikulade bir hikâyeydi. Öylesine güçlü ve anlamlıydı ki kaba ve basit köylüleri bile derinden etkiliyordu. Bir dağ köyünde gittiğim kahvehanede on koyun çobanını ellerinde değnekleriyle masaya oturmuş vaziyette buldum. Eve gidip sürüleri ağıla kapattıktan sonra biraz dedikodu yapmak için bir araya gelmişlerdi. Saat tam dokuzda Ahit'i açtım ve dağın çocuklarına şu sözleri okumaya başladım: "Asıl çoban benim..." En sonunda peygamberle alakalı şu terkibe gelmiştim: "Ömrümü koyunlara adadım ve onlar için hayatımı feda ettim." Karşılaştığım sahne zihnimde öylesine yer etmişti ki, yaşadıklarımı kolay kolay unutacağını sanmıyorum.*[449]

Bu örnekte de görüldüğü üzere misyonerlerin herkese söyleyecek bir sözü vardır. Önemli olan muhataplarının bu sözlerden ne anladığıdır ve nasıl tepki verdikleridir. Bu yolculuk Trowbridge'i fazlasıyla memnun etmiş olacak ki misyoner *"bu ülkede misyonerlik amacıyla binlerce mil yol katetmiş olmama rağmen daha önce beni her yönüyle bu kadar mesut ve bahtiyar eyleyen ve son derece başarılı kılan ikinci bir yolculuğa çıkmamıştım"*[450] diyerek duygularını dile getirmiştir.

1867 tarihli M.H. dergisinde yıl içerisinde Protestan cemaatine beş kişinin daha eklendiğine değinilmektedir. Hâlihazırda Protestanların sayısı çocuklar da dâhil 186'dır. Dergide belirtildiğine göre Pazar ayinlerindeki halk vaazlarına katılım bir hayli üst seviyededir. Fakat hafta arasındaki buluşmalar sıkıntı vermekte ve yük gibi algılanmaktadır. Kitabı

448 Mr. Trowbridge, "Progress", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol., LXIII, Dec., 1867, p. 390.

449 Mr. Trowbridge, "The Story of the Cross" Western Turkey Mission-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol., LXIII, Dec., 1867, p.p. 390-391.

450 Mr. Trowbridge, "The Turks", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol., LXIII, Dec., 1867, p. 391.

Mukaddes çalışmalarına ilgi gösterilmektedir. Fakat benzer şeyleri ibadetler için söylemek güçtür. Misyonerler faaliyetlerin verimsiz olduğu ve yeterli mahsulü vermeyeceği korkusunu taşımaktadırlar. Bu nedenle daha etkili çalışmalara ihtiyaçları olduğunu düşünmektedirler.[451]

Bursa istasyonunda Protestan cemaatine mensup olanların sayısında yıldan yıla artış yaşanmaktadır. Aynı zamanda dini hedeflere yönelik bağışlarda da ciddi bir ilerleyiş söz konusudur.[452] 1868 tarihli istasyon raporunda yakalanan başarının devamlılığı için Bursa çalışma sahasının gereksinimleri ve olmazsa olmazları şu şekilde sıralanmaktadır:[453]

- İstasyona Kutsal Ruhtan daha fazla üstlenmeli.
- Toprakların bütünlüğü sağlanmalı yahut Bitinya bölgesiyle eşgüdüm içerisinde hareket edilmeli.
- Yerli yardımcılar için bir Hazırlama Sınıfı (Hazırlık Sınıfı) oluşturulmalı.
- Kızlar için bir okul açılmalı.
- Türkler ve Rumları eğitecek ve onlara vaaz hizmeti sunabilecek tecrübeli bir misyoner derhal Bursa'ya sevkedilmeli.
- Kendisini yalnızca Türklerin misyonerleşmesine adayacak, Hazırlama Sınıflarında (Hazırlık Sınıfı) öğretmenlik yapacak ve genel denetimden sorumlu olacak başka bir misyoner daha görevlendirilmeli.
- Kız okulunu çekip çevirebilecek vasıflara haiz Amerikalı genç bir bayan gönderilmelidir.

Raporda şayet misyonun daha ileri gitmesi isteniyorsa dört misyoner ailesi ve bir bekâr bayanın yeterli olacağına da değinilmektedir.[454] Bu gereksinimlerden de anlaşılacağı üzere misyonerlerin yeni hedef kitlesi Türkler yani Müslüman nüfustur. Ermeniler arasında yakalanan başarı, Rumlara yönelik faaliyetler misyonerlerin cesaretini arttırmış ve onları ülkenin asıl sahibi olan Türklere yöneltmiştir. Ne var ki Türkler kolay lokma değildir. Onları kazanmak Hıristiyan unsurlara evangelizmi be-

451 Mr Greene, "The Protestant Community-Religion", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXIII, April, 1867, p. 103.

452 Reports of ABCFM, 1868, p. 26.

453 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_019, 020.

454 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_020.

nimsetmekle eşdeğer kabul edilmemelidir. Dolayısıyla misyonerler işlerini sıkı tutmalı ve bu konuda hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamalıdır.

Raporun kaleme alındığı tarih itibariyle Bursa'da kilise sayısı 5'dir. Ayrıca 18 yeni üye ile kiliselere intisap edenlerin sayısı 150'yi bulmuştur. Protestanların nüfusunda da ciddi bir artış söz konusudur. Bir önceki sene 463 olan bu rakam bir yıl sonra 551'e ulaşmıştır. Yapılan bağışların miktarı da bir yıl içerisinde 12030 Ps.'den 20773 Ps.'ye yükselmiştir. Kent genelinde 6 okulda 152 öğrenci eğitim görmektedir. Vaaz hizmetleri ise 10 farklı yerleşim biriminde sürdürülmektedir. Misyonerlerin faaliyetlerine destek çıkmak adına bölgede bir papaz, dört öğretmen ve beş yerli yardımcı görevlendirilmiştir.[455]

1869 tarihli bir diğer raporda ise kiliseye yeni katılımlar, bağışların artması, hakikat bilgisinden yoksun komşu yerleşim birimlerine yönelik faaliyetler, çok sayıda dini kitap satılması ve pek çok yeni merkezde araştırma ruhunun canlanmasından bahsedilmektedir. Bu gelişmeler çalışma sahasında sağlıklı bir ilerlemenin gerçekleştiğinin en belirgin göstergeleri olarak sıralanmaktadır. Evangelizm taraftarlarının hiçbir engellemeyle karşılaşmaksızın özgürce ev ziyaretleri tertip etmeleri ayrıca ailelerle samimi diyaloglar içerisine girmeleri, misyonerler açısından işlerin yolunda gittiğinin en belirgin göstergeleridir.[456]

Öte yandan 1873 tarihli istasyon raporunda belirtildiği üzere Bursa kent merkezindeki Protestan sayısı 240'dır. Bunların 125'i erkek, 115'i ise kadındır. Cemaat üyelerinin 105'i erişkindir. 50'si ise genç sayılabilecek yaşlardadır. Geriye kalan 85 tanesi çocuktur.[457] Raporda Protestanların etnik kimliğine de değinilmiştir. Buna göre cemaat üyelerinin 228'i Ermeni, 12'si ise Rum'dur. Bu veriler evangelizm davasının asıl muhatabının Ermeniler olduğunu göstermektedir. Faydacı bir yaklaşım içerisinde olan misyonerlerin diğer unsurlara göre kendilerine daha fazla teveccüh gösteren Ermenilere kucak açmaları ve onların dertleriyle dertlenmeleri çok doğaldır.

Raporda aynı zamanda parasal konulara da yer verilmiştir. Misyonerler bu konuda bölge halkının üzerine düşeni fazlasıyla yaptığını dü-

455 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_0012.
456 Reports of ABCFM, 1869, p. 21.
457 P.A.B.C.F.M., 1872-73, 00407_002.

şünmektedir. Papaza 7200, zangoça ise 1540 Ps. ödenmiştir. Gündelik harcamalar için tahsis edilen para ise 1507 Ps.'dir. Ayrıca papaz evi ile okul binasının genişletilmesi ve tamiri için 6500, özel borçlar için 2824, okullar için 4150, yoksullar için 1803, misyonerlik davası için 948, kilise için 536 Ps. harcanmıştır. Bununla birlikte gereksinimler tam manasıyla karşılanmamış olacak ki papaz evi ile dersliklerin tamir ve genişletilmesi için teşkilat merkezinden 6500 Ps. istenmiştir.[458]

Misyonerlerin kazanımları yıldan yıla artmaktadır. Bunu tutulan kayıtlarda açık bir biçimde göstermektedir. 1874 tarihi itibariyle Bursa'da 16 dış istasyon bulunmaktadır. Yıl içerisinde bunların her birinde az ya da çok faaliyetlerde bulunulmuştur. Dış istasyonların 10 tanesinde halen Protestanlığa baş koymuş kimseler bulunmaktadır. Raporda belirtildiğine göre kentte 5 resmi görevli, 2 tane de gönüllü vaiz ve papaz hizmetlerde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra 12 öğretmen, 6 yerli yardımcı ile birlikte toplamda 25 kişi iş başındadır. Ayrıca 17 yerleşim biriminde 726 kişiye İncil düzenli bir biçimde vaaz edilmektedir. Mevcut 5 kiliseye 7 tane daha eklenmiş ve üye sayısı 154'den 176'ya çıkmıştır. Maddi yardımlara gelince papazların maaşları için 10200, eğitim için 13981, ibadethane inşaatları da dâhil olmak üzere genel giderler için 10859 yani toplamda 35040 Ps. bir başka değişle 950 Paund toplanmıştır.[459]

Misyonerlerin maddi konularda da pek sıkıntı yaşamadıkları; cemaatin büyük oranda ihtiyaçları karşıladığı ortadadır. 1874 senesinde Bursa'da misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Sanford Richardson çalışma sahasıyla alakalı tuttuğu raporda ümitlerin arttığını ve eskiyle mukayese edildiğinde işlerin fazlasıyla yolunda gitiğini göstermesi açısından şu satırları kaleme almıştır:

> *Geçmişle mukayese ettiğimizde cesaretimizi kaybetmemizi gerektirebilecek herhangi bir şeye şahit olmadığımızı söyleyebiliriz. Hatta tam tersine neşemizi arttırabilecek pek çok hadiseyle burun burunayız. Beklentilerimiz yüksektir. Elimizdeki imkânların kıtlığı ve yetersizliği göz önüne alındığında merakımızı celbeden şey taleplerimizi ne düzeyde karşılayabileceğimizdir. Burada gereksinimlerimizi yinelemek niyetindeyiz. Buna göre: Rumlar arasında hizmet edebilecek bir Amerikalı dosta ihtiyacımız vardır. Salırada yalnız kalmış kalabalıklara yol*

458 P.A.B.C.F.M., 1872-73, 00407_002.
459 P.A.B.C.F.M., 1873-74, 00427_004, 005.

gösterebilecek papaz ve vaizleri temin etmeliyiz. Zira eğitim görmek için bu topraklardan ayrılanların tamamının geri dönerek kendi halkları için hizmet edecekleri beklentisine girmek akla uygun değildir. Son olarak Ruhul Kudüsün varlık ve gücüne ihtiyacımız vardır. Çünkü onsuz sahip olduklarımızın hiçbir anlamı yoktur.[460]

Aynı raporda Richardson, zamanının büyük bir kısmını evinden uzakta semerinin üzerinde geçirdiğinden bahsetmektedir.1 Mart 1873'den 1 Mayıs 1874'e kadar geçen onüç aylık sürede misyoner Bursa'da bulunamamıştır. Kendisi 127'si istasyon sınırları dâhilinde, 70'i dışında olmak üzere toplam 197 günlük bir süreyi gezilere vakfetmiştir. 44 Pazar ayini de bu süreye dâhildir. Bu ayinlerin 21'i Yenice ve Cerrah'a bağlı köylerde gerçekleştirilmiştir. Buna 240 saatlik istasyon haricindeki yolculuklar da eklendiğinde 753 saatlik bir toplama ulaşılmaktadır ki bu da 2259 millik bir mesafenin at sırtında geçirildiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra 1700 millik bir deniz yolculuğu da vardır.[461]

Böylesine uzun soluklu geziler düzenlemek ve oldukça geniş bir alanı at sırtında geçirmiş olmak Richardson'un misyonerlik faaliyetleri konusunda ne kadar titiz davrandığının en açık belirtisidir. O, adım atılmadık hiçbir yer bırakmamıştır. Nitekim misyonerlerin hedefi seslerini duyurmaktır. Bu nedenle ulaşabildikleri herkese Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisini götürmek onlar için bir görev, bir vazifedir. Evangelizm ruhu ancak bu şekilde hayat bulacak ve Protestanlık şaha kalkacaktır.

Richardson ümitlidir. Zira onun ifadesiyle bir bütün olarak bakıldığında Bursa istasyonunda ilerlemeden söz edilebilir. Kilise sayısı 1875 yılı itibariyle 5'ten 8'e yükselmiştir. Misyoner, zulmedenlerin cezalarını çektiğini söylemektedir. Rumlar artık etki alanındadır. Richardson'un ifadesiyle başarılı ve kalıcı olmak için: Yandaşlara, ibadethane ve dersliklere, manevi heyecan ve daha da önemlisi Tanrı'nın desteğine ihtiyaç vardır.[462]

Tüm bu gelişmeler, istatistikî bilgiler misyonerlerin yüzünü güldürmektedir. Aslında onlar çok erken bir tarihte bu noktaya ulaşabilecek-

460 P.A.B.C.F.M., 1874-75, 00445_012.
461 P.A.B.C.F.M., 1874–75, 00445_001.
462 Reports of ABCFM, 1876, p. 28.

lerini düşünerek hareket etmişlerdir. Nitekim İstanbul'da görevli misyoner Hamlin 1854 yılında kenti ziyaret etmiş özelde Bursa genelde ise Anadolu'daki misyonerlik faaliyetleri konusunda şu sözleri sarfetmiştir: *"Türkiye başından sonuna, tüm yerleşim birimleriyle artık Türkiye değildir ve bir daha asla Türkiye olmayacaktır. Hıristiyanlık büyük bir güç ve enerji ile yayılmakta ve sürekli mevzi kazanmaktadır. Şanlı bir geçmişe sahip olmasına rağmen bugün kokuşmuş ve çürümüş bu topraklara şekil verecek ve onu parlak günlerine geri götürecek olan da Hıristiyanlıktır."*[463] Bu sözler misyonerlerin gözüyle işlerin nerelere varacağını göstermesi açısından önemlidir. Onlar açısından yolun sonuna gelinmiştir. Bundan sonra yapılması gereken tek şey dua etmek ve yeni kazanımlar için mücadele etmektir.

Misyonerler Bursa'ya ulaşır ulaşmaz bölgede yaşayan etnik unsurlarla alakalı gözlem ve izlenimlerde bulunmuş ve kanaatlerini teşkilat merkezine iletmişlerdir. Onların işi insanladır. Bu nedenle kent hakkında tutulan ilk kayıtlarda Bursa'da mukim etnik unsurlarla ilgili bilgilerin bulunması çok doğaldır. Onlar için önemli olan evangelizme hizmet eden bir toplum yaratmaktır. Bu da ancak insan malzemesini iyi tanımakla mümkün olabilecektir. Bayan Schneider, Bursa'ya ulaştıklarında kalabalık bir halkla karşılaştıklarını ancak doğru yolda yürüyen yahut Tanrı'nın yanında yer alan tek bir kişiye bile rastlayamadıklarını söylemektedir. Her yerde ahlâki bir çöküş vardır.[464] Dolayısıyla misyonerlerin gözüyle Bursa evangelizme hazır olma konusunda sınıfta kalmıştır. Ne var ki onları kentte kalmaya ikna eden unsur da aynıdır. Schneider sözlerine şu şekilde devam etmiştir: *"Gözlemlerimiz neticesinde pek çok kişinin şayet Tanrı'nın teveccühünü kalplerinde hissetseler ne kadar iyi Hıristiyanlar olabileceğini gördük."*[465] Bursa'da görev yapan misyonerler başlangıç itibariyle her hangi bir din yahut mezhep ayrımı yapmaksızın kentte yaşayan tüm etnik unsurlara *"hakikatin ışığı"*nı götürmüşler ama neticeyi daha çok Ermeniler üzerinden almışlardır. Burada misyonerlerin gözüyle kentte yaşayan tüm unsurlara değinilecektir. Ne var ki öncelik onların yüreklerinde birinciliği almış Ermenilerindir.

463 Mr Hamlin, "A Visit to Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., Nov., 1854, L, p. 365.

464 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 91.

465 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 92.

3.5. MİSYONERLERİN GÖZÜYLE BURSA'DAKİ ETNİK UNSURLAR

3.5.1. Ermeniler

Misyonerler Bursa'da yaşayan Ermenilerle ilgili her türlü bilgiye bir an önce ulaşmak istemişler ve öğrendikleri doğrultusunda bir hareket planı çizme uğraşısına girmişlerdir. Faaliyet gösterdikleri kentteki Ermeni nüfusun nitelikleri ve sayısı onları en çok ilgilendiren meselelerin başında yer almaktadır. Bayan Schneider Bursa kent merkezinde onbin Ermeninin yaşadığını söylemektedir. Ne var ki bu nüfus için sadece bir kilise bulunmaktadır. Kilisede piskoposun yanı sıra iki vaiz ve on altı papaz görev yapmaktadır.[466] Goodell ise herhangi bir rakam belirtmeksizin Ermenilerin sayısının Rumlarınkiyle aynı olduğunu söylemektedir. Ayrıca O, Ermeni kilisesinin oldukça geniş, ferah ve temiz olduğundan bahsetmiştir.[467]

Misyoner kayıtlarında Ermenilerin nüfusuyla alakalı başka bilgiler de mevcuttur. 1836 tarihli M.H. dergisinde bu rakamın en az onbin olduğundan söz edilmektedir.[468] 1863 tarihli bir diğer belgede ise çalışma sahasındaki 30 şehir ve kasaba da otuzbin Ermeninin yaşadığına değinilmiştir.[469] Ne var ki misyonerlerin bu konuda mutabık kaldıklarını söylemek güçtür. Zira 1864 yılına ait istasyon rapora göre Bursa'da Ermeni nüfusu altmışaltı bindir. Bunların 11000'i Katolik ve yalnızca 287'si Protestandır.[470] 1865 tarihli raporda ise yalnızca kentin Kuzeydoğusundaki sekiz kasabada toplam 14000 Ermeninin yaşadığına değinilmiştir.[471] Bu konuda farklı verilerin bulunması misyonerlerin kulaktan dolma bilgilerle hareket ettikleri ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bunun bilinçli bir tercih olduğunu düşünmek de mümkündür. Misyonerler yıldan yıla abartılı rakamlar vererek Bursa'nın bir Müslüman kenti olduğu kadar Ermenilere de ait olduğunu vurgulamak istemiş olabilirler.

Misyoner kayıtlarında kilise yakınlarındaki Ermeni okulundan da bahsedilmektedir. Goodell pek çok yerde olduğu gibi burada da sıra ya-

466 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 138.

467 Mr. Goodell, "Armenians at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, June, 1833, p. 189.

468 Mr. Powers, "Professed Friendship and Actual Hostility of Vartabed", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 405.

469 Reports of ABCFM, 1863, p. 60.

470 P.A.B.C.F.M., 1863-64, 00044_002.

471 P.A.B.C.F.M., 1864-65, 00062_004.

hut sandalyelerin bulunmadığını söylemektedir. Fakat oda geniştir ve eğitim öğretim için uygun bir havaya sahiptir. Okulda 300 erkek öğrenci vardır.[472] Misyoner bir C.tesi günü öğle vaktinde okulu ziyaret etmiştir. Onun okulla alakalı izlenimleri şu şekildedir:

> *Tatil günü olduğu için öğrencilerin çoğu hamama gitmişti. Bir kısmı ise yere uzanmış uyuyordu. Başlarının altında yastık niyetine kitapları vardı. O sırada onlar için hazırladığım aritmetik sorularını düşünüyordum. Fakat bunları cevaplayabilen yahut cevaplamaya niyet eden hiç kimse olmamıştı. Bunun üzerine öğrencilerden birine burada ne öğrendiklerini sordum. Cevap tıpkı beklediğim gibiydi: "ibadetler." Daha önceden de bildiğim üzere kiliselerindeki dua ve ayinleri terennüm etme eğitimlerinin en temel kısmını oluşturuyordu. Fakat böylesine bir eğitim anlayışı çok fazla ilgilerini çekmemiş olacak ki kitaplar zihinlerini geliştirmek yerine başlarının altında yastık olarak kullanılıyordu.*[473]

Goodell aynı zamanda ziyaret sonrasında birkaç Ermeni vatandaş ile görüştüğünden bahsetmektedir. Onlara A.B.D.'deki ayrıcalıklardan bahsetmiştir. Misyonerin ifadesiyle Amerika'da insanlar neredeyse sınırsız bir hareket alanına sahiptiler. Ermeniler anlatılanları ilgiyle dinliyorlardı. Tanrı kelamını okuyup anlamak için başkalarına ihtiyaçları olmadığını duyduklarında merak ve ilgileri daha da artmıştı. Goodell'e göre Ermeni vatandaşlar duyduklarından o kadar etkilenmişlerdi ki elde avuçta ne varsa satarak Amerika'ya gitmek için her yolu deneyebileceklerini dillendirmeye başlamışlardı.[474]

Bursa'daki etnik unsurlarla alakalı oldukça dikkatli gözlemlerde bulunan misyonerler hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmak istememişlerdir. Zira onlar hiç ummadıkları bir anda kendilerine yeni avantajlar sağlayabilme gibi bir imkâna sahip olduklarını düşünmekteydiler. Bununla birlikte onların merakını celbeden en önemli husulardan birisi de Ermeniler tarafından nasıl algılandıklarıydı. Bay Powers 24 Ekim 1835 tari-

472 Mr. Goodell, "Armenians at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, June, 1833, p. 189.

473 Mr. Goodell, "Armenians at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, June, 1833, p. 189.

474 Mr. Goodell, "Armenians at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, June, 1833, p. 189.

hinde kaleme aldığı mektubunda hatırı sayılır bir Ermeninin babasının ölümünün 40. gününde kendilerine gönderdiği kekten bahsetmektedir. Ermeni geleneklerine göre cenaze sahibi üç farklı sınıfa mensup kimselere; dostlarına, rahiplere ve yoksullara pasta ikram etmeliydi. İkram bu ritüeli gerçekleştirmek içindi. Powers'ı ilgilendiren ise kekten çok hangi sınıfta yer aldığıydı. Onun ifadesiyle bir misyoner gerektiğinde bir dost, görev itibariyle bir rahip ve duruma göre bir yoksul da olabilmeliydi. Zira kutsal öğreti bunu salık vermekteydi.[475] Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere misyonerler için kabullenilmek çok önemliydi. Kitaplar yayınlayarak, insanlarla sohbet ederek ve cemaate vaaz vererek kabullenilme konusunda mesafe katetmek mümkündü. Ancak misyonerlerin önemli bir dezavantajları vardı ki o da yabancı olmalarıydı. Misyonerlik için gittikleri yerlerde uzun yıllar kalsalar bile bir yerli vatandaş gibi kabul görmeleri zordu. Farklı dil ve dinden uzak bir ülkeye ait olmaya devam edeceklerdi. Bayan Schneider'ın ifadesiyle *"Süleyman'ın bilgeliğine ya da Apollon'un belagatine sahip olsalar bile eninde sonunda birer yabancıydılar."*[476] Dolayısıyla onlar halkın gözünde itibar kazanmak için her yolu deniyorlardı.

Misyonerler Ermenilere ait her şeyi teşkilat merkezine iletmişlerdir. Onların tavır ve davranışları ile alışkanlıkları kadar geleneksel din anlayışları da kayıtlarda yer almaktadır. Bay Powers tarafından kaleme alınan mektuplardan birinde Ermeni Noelinden söz edilmektedir. Kilise bu nedenle ağzına kadar doludur. Noelden sonraki iki gün tatildir. Ermenilere ait dükkânlar kapalı olacaktır. Lakin ihtiyaç ve zaruri durumlar nedeniyle bir kısım esnaf dükkânını açmak zorunda kalmıştır.[477] Ermeni halkını bir araya getiren özel günleri iyi değerlendirmek gerekmektedir. Bunlar önemli fırsatlardır. Ve bu fırsatları kaçırmamak için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamalıdır. Zira misyonerler açısından tebliğin zaman ve mekânı yoktur. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla onlar da öyle yapmış ve Ermeni Noelinde salonda yerlerini almışlardır.

475 Mr. Powers, "Professed Friendship and Actual Hostility of the Vartabed", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 405.

476 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 146.

477 Mr. Powers, "Armenian Christmas and Lent", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 406.

Misyonerler Ermenilere ait tuhaf adetlere de değinmişlerdir. Bunlardan ilki ölüler için tütsü yakma eylemidir. Powers bir Ermeninin kendisine tütsü yakmaya yarayan bir kap gösterdiğinden bahsetmektedir. Misyonerin ifadesiyle bu her C.tesi gün batımında gerçekleştirilen olağan bir davranıştır. Bir başka değişle Ermenilerin tamamı ölen aile bireyleri adına tütsü yakmaktadır.[478]

Bir başka adet de aile satın alma alışkanlığıydı. Yerleşmiş geleneklere göre her rahibin ayinlerini yönettiği ve bunun karşılığında destek gördüğü belirli sayıda ailesi vardı. Rahip bu aileleri, ailenin zenginliğine göre piskoposa çeşitli bedeller ödeyerek maiyetine almaktaydı. Dinadamı öldüğünde, aileler yeniden satılmak üzere piskoposa geri dönüyorlardı. Dolayısıyla merhuma ait kıyafetler ve diğer eşyalar da piskoposun mülkiyetine giriyordu. Bir rahibin ölümünden yalnızca piskopos yararlanmamaktaydı. Aynı zamanda diğer rahipler de satın alımlar yapma fırsatı yakalamış oluyorlardı. Zira ölen rahibin halefi boşta kalan ailelerin tamamının bedelini ödeyemeyebilirdi. Diğer taraftan rahipsiz bir aile de düşünülemezdi.[479]

Misyonerleri hayrete düşüren bir diğer adet de ölüler adına ibadet etmekti. Rahipler sürekli ölülerin şefaatine nail olmak için aracılık etmenin önemine değinen vaazlar vermekteydiler. Bu vaazların birinde başrahip cemaatine ölüleri namına bazı adaklarda bulunmaları gerektiğini ifade eden şu hikâyeyi anlatmıştı:

> *Erzurum yakınlarında ölmüş akrabalarını hatırlamakta çok hassas davranan insanların yaşadığı bir kasaba varmış. Bu kimseler ölülerine pilav vb. şeyler sunuyorlarmış. Kasabada merhum babasını hatırlamayan bir delikanlı da yaşarmış. O bir rüya görmüş. Bu rüya kasabadaki tüm ölülerin tasavvur edilemez bir mutluluk yaşadıklarını babasının ise tarif edilemez bir ızdırap içerisinde olduğuyla ilgiliymiş. Evlat bu ızdırabın nedenini sorduğunda babası ona, seni besleyip, büyüttüm, bu günlere getirdim, senin için ne endişeler taşıdım, paralar harcadım fakat sen benim için masraftan kaçınıyorsun veya başkalarının yaptığı gibi bana ihsanda bulunmuyorsun, beni üzüntüye garkeden de bu demişti. Başkalarının dostları bile senden daha vefalı ve samimi. Bu*

478 Mr. Powers, "Armenian Christmas and Lent", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 407.

479 Mr. Powers, "Mercenary Conduct of the Priests", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 407.

yüzden de onlar mutlu. Ben ise üzüntüden kahroluyorum. Genç adam uyandıktan sonra duyduğu heyecanla rahiplerine koşmuş ve olması gerekeni yaparak onlara ve babasına armağanlarını sunmuş.[480]

Schneider dinleyicilerin birçoğunun hiçbir şüphe ve şek duymadan bu hikâyeye inandıklarını söylemektedir. Fakat böylesine söylentilere ve uydurma haberlere itimat etmeyenlerde vardır. Misyoner ikinci grupta olanların sayısının artmasını temenni etmektedir. Schneider'ın ifadesiyle Ermeni cemaatindeki tüm vaizler bu şekilde vaaz vermemektedir. Ne var ki çoğunluğun amacı halkın duygularını istismar etmektir. Zira onların hurafelerin pençesine takılmaları işlerine gelmektedir.[481]

Misyoner kayıtlarında Ermeni perhizine ve bu süreçte gerçekleştirilen ibadetlere de değinilmiştir. Bayan Schneider perhiz konusunda Ermeniler'in Rumlara göre daha katı kurallara sahip olduklarını söylemektedir. Ermeniler bu günlerde kesinlikle hayvansal gıda, havyar, salyangoz ve kabuklu deniz ürünleri tüketmemektedirler. Schneider'ı üzen ve şaşırtan şey ise perhiz dönemlerinde davranışlarda herhangi bir değişim yaşanmamasıdır. İnsanlar perhizin izin verdiği yemekleri istedikleri kadar yiyebilmektedir. Varlıklı kimseler ise oruçlu olmalarına rağmen birbirlerine nefis yemekler hazırlayabilmektedirler. Daha da kötüsü katı bir perhiz uyguladığını söyleyenlerin zaman zaman kör kütük sarhoş olana kadar şarap ve rakı içmeleridir.[482]

Bay Powers Ermenilerin perhiz dönemlerinin sonunda kilisede toplandıklarından bahsetmektedir. Amaç ibadet etmektir. Ayinler dört saatten fazla sürmektedir. Ayin sırasında dua edilmekte ayrıca İsa Mesih'in çarmıha gerilişini ve taşıdığı endişeyi anlatan trajik hikâyelere değinilmektedir. Misyonere göre sorun ibadetlerin Ermenice gerçekleştirilmesidir. Zira Ermenice dualar ve İncil sözlerini anlayanların sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Hâlbuki Türkçe vaazların tamamı halk tarafından anlaşılmaktadır.[483]

480 Mr. Schneider, "Prayers for the Dead", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Feb., 1843, p. 70.

481 Mr. Schneider, "Prayers for the Dead", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Feb., 1843, p. 70-71.

482 E.C.A. Schneider, a.g.e., p.p. 175-176.

483 Mr. Powers, "Armenian Christmas and Lent", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 407.

Powers perhiz sonundaki bayrama da değinmektedir. Ermeniler perhizin son üç gününü ibadetle geçirmişlerdir. Kilise de harcanan zamanın dışındaki süre bayram ziyaretlerine ayrılmıştır. İnsanlar büyük bir sevinçle bayramlarını kutlarken misyoner onlara acıdığını söylemektedir. Powers onlar için endişe duymaktadır. Onu endişeye düşüren ise Ermenilerin kendilerine şüpheyle bakmalarıdır. Aslında misyonerlere yönelik açık bir muhalefet ve itiraz yoktur. Hatta pek çoğu onlara dostça yaklaşmakta ve aralarında oldukları için mutluluk duyuyormuş gibi davranmaktadır. Fakat ortama bir sessizlik hâkimdir ve bu önemsenmesi gereken bir durumdur.[484]

Ermenileri evangelizme kazandırmak için bölgede bulunan misyonerlerin dikkatini çeken bir diğer husus da Müslümanların Ermenilere olan ilgisidir. Müslüman nüfus özellikle genç Ermenileri din değiştirme konusunda ikna etmeye başlamıştı. Powers izlenimlerini bir örnekle destekleyerek şunları söylemektedir: *"Kısa bir süre önce bir Ermeni oğlan babasının şiddetine maruz kaldığından evi terk etmeye karar vermişti. O, çareyi bir Müslüman aileye sığınmakta bulmuştu. Müslüman aile çocuğa çok nazik davranıyordu. Çocuk böylesine bir muamale karşısında Müslüman olmaya karar vermişti. Ermeniler bu olayı duymuş ve güçbelâ çocuğu Müslümanların elinden kurtarmışlardı. Bu nadir görülen bir durum değildi. Hatta aileler Müslüman olmasınlar diye çocukları cezalandırmaktan korkuyorlardı."*[485]

Misyonerlerin Ermenilere yaklaşım konusunda belki de önlerine çıkan en önemli engel dil sorunudur. Zira Ermeniler ana dillerini pek bilmiyorlardı. Öğrenmek gibi bir çabaları da yoktu. Bunun yerine dağarcağı geniş bir lisan olması nedeniyle Türkçe'yi yeğlemekteydiler. Sorun da işte buradaydı. Zira misyonerlere göre Türk dili Hıristiyan halkın fikir ve duygularını tam manasıyla ifade edebilecek bir söyleyişe sahip değildi.[486] Burada bir kez daha misyonerlerin Müslümanlara yönelik önyargısıyla karşılaşılmıştır. Bu Müslümanların dilini bile beğenmeyip kötüleyecek bir önyargıdır.

484 Mr. Powers, "Armenian Christmas and Lent", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 407.

485 Mr. Powers, "Armenian Christmas and Lent", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p.p. 406-407.

486 Mr. Schneider, "Spread of Knowledge, Turkey-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, May, 1839, p. 178.

Misyoner kayıtlarında Ermenilerin ev ve aile hayatlarıyla ilgili bilgiler de mevcuttur. 1846 yılına ait M.H. dergisinde Bay Ladd'in Bursa'nın güneydoğusundaki bazı yerleşim birimlerine düzenlediği bir geziden bahsedilmektedir. Bunlar kısmen yahut tamamen Ermenilerin meskûn olduğu yerlerdir. Dergide şahıs ve yer isimlerinin tedbir gereği bildirilmediği ifade edilmiştir.[487]

Bay Ladd köylerin birinde her yaştan kadının gruplar halinde evlerinin önünde yere oturduklarını söylemektedir. Bir kısmı yün eğirmekte, bir kısmı örgü örmekte diğer bir kısmı ise ev ahalisine ait elbislerdeki sökükleri onarmaktadır. Geriye kalanlar ise köy çeşmesinde kirlileri yıkamaktadır. Misyonerin ifadesiyle onlar bir yandan topluluk halinde bulunmanın ayrıcalığını yaşarken diğer yandan da sokakta olup biteni gözlemliyorlardı. Zira gelen geçeni gözetlemek sınıf ve türü ne olursa olsun doğulu ailelerin çok hoşuna giden bir durumdu. Misyonerin ifadesiyle kendisi ve beraberindekilerde onların dikkatini çekmişti. Kadınlar bir süre meşguliyetlerini bırakmış ve gözlerini dikerek ziyaretçileri takip etmişlerdi. Onlar sanki köylerinde daha önce hiç Frenk görmemiş gibiydiler.[488]

Bay Ladd köyde saygın bir aile tarafından misafir edildiklerini söylemektedir. Aile ziyaretçilerini memnun etmek için her türlü ihtimamı gösteriyordu. Misyoner eve varışlarından kısa bir süre sonra ailenin akrabalarından birkısmının ve başkalarının kendilerini görmeye geldiğini söylemektedir. Onlar hep beraber Kitabı Mukaddes okuyup dini meseleler üzerine uzun uzun sohbet etmişlerdir. Anladıkları bir dilde Tanrı'nın kelamını duymuş olmak dinleyicilerin ilgisini çekmiştir.[489] Misyonerin anlatımından Türkçe konuşulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha önce de değinildiği üzere bölgedeki Ermeniler Türkçe'yi Ermenice'den çok daha iyi konuşmaktadır.

Akşam olunca yemek getirilmiştir. Misyoner, aile üyeleri ve bazı aile dostlarıyla birlikte oldukça alçak ve yuvarlak bir masanın etrafına top-

487 Mr. Ladd, "Mr. Ladd's Tour Among Armenian Villages", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol., XLII, May, 1846, p. 170.

488 Mr. Ladd, "Customs among Females", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol., XLII, May, 1846, p. 170.

489 Mr. Ladd, "Customs among Females", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol., XLII, May, 1846, p. 170.

landıklarını söylemektedir. Onlar yere serilmiş kilim ve koyun postlarının üzerine oturmuşlardır. Bay Ladd'in ifadesiyle bu doğuya özgü bir durumdur ve gerek Hıristiyanların gerekse de Türklerin ortak benimsedikleri bir alışkanlıktır. Eve sonradan dâhil olan evin gelini bir nevi hizmetkâr gibi davranmaktadır. Kayınvalidesinin yahut kendisinden büyük aile üyelerinden birisinin bulunduğu ortamda usule uygun bir biçimde izin istemeden sesli konuşmasına müsaade edilmemektedir. Misyoner odada aileye mensup bayanlardan sadece anne ve gelinin olduğunu söylemektedir. Anne masada kendisiyle birlikte oturmakta; gelin ise garson gibi davranmaktadır. Kendisi misafirler kalktıktan sonra sofrayı toplayıp masayı odanın başka bir köşesine; ocağın yanına götürmüştür. Zaten gelin enbaşından beri orada yalnız başına oturmaktadır. Tek bir vazifesi kalmıştır ki o da sofradan arta kalanları yemektir.[490] Buraya kadar anlatılanlar Ladd'in ne kadar dikkatli bir gözlemci olduğunu göstermesi açısından önemlidir. O, daha önce hiç şahit olmadığı bir sahneyle karşı karşıyadır. Bu, onun geçmişten getirdiği bir kültür değildir. Bu nedenle yaşananlar ilgisini çekmiştir. Bay Ladd evde yaşananlarla ilgili çıkarımlarda da bulunmaktadır. Ona göre: *"Bir kayınvalide her zaman gelinine karşı otoriter olmalıydı. Bunu kendi çocuklarına gösterdiğinden çok daha baskıcı bir yaklaşımla sergilemeliydi. Davranışlarında çok daha katı ve insafsız olmalıydı. Muhtemelen bunun nedenlerinden biri burada bayanların genellikle çok genç yaşta evlenmeleriydi. Hanımlar ruhsal ve zihinsel gelişimlerini tamamlamadan dünya evine giriyorlardı. Dolayısıyla muhakemesi daha güçlü ve daha tecrübeli birisi tarafından yönetilmeye ihtiyaç duyuyorlardı."*[491]

Misyonerler kente ulaşır ulaşmaz Bursa çalışma sahasında yaşayan Ermenilerle alakalı malumat sahibi olmak istemişlerdir. Ancak onların vazifesi sadece bilgi sahibi olmak değildir. Daha öncelikli bir hedefleri vardır ki o da Bursa'da yaşayan tüm etnik unsurları saflarına katmaktır. Onların gözünde evangelizme en hazır topluluk da Ermenilerdir. Bu nedenle enerjilerini büyük oranda Ermeni nüfus üzerinde harcamayı yeğlemişlerdir. Bu diğer unsurlara uzak durdukları anlamına gelmemekte-

490 Mr. Ladd, "Customs among Females", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol., XLII, May, 1846, p. 170.

491 Mr. Ladd, "Customs among Females", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol., XLII, May, 1846, p.p. 170–171.

dir. Ama Ermenilerin onların gözünde yeri ayrıdır. Bu da çok doğaldır. Zira onlar kendilerine en yakın duran topluluktur. Şimdi irşat zamanıdır ve misyonerler tüm güç ve enerjilerini bu yönde sarf edeceklerdir.

3.5.1.1 Ermeniler Arasında İrşat Faaliyetleri

Bursa'da evangelizm adına mücadele veren misyonerlerin ana hedef kitlesi Ermeniler olmuştur. Kente gelir gelmez Ermeniler arasında irşat faaliyetlerini başlatan misyonerler çok hızlı bir biçimde sonuç almış ve pek çok Ermeni'yi saflarına katmayı başarmışlardır. Hedeflerine ulaşabilmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan misyonerler ev ev, dükkân dükkân gezerek evangelizm davasını Ermenilere anlatmış ve onların tepkisini ölçme fırsatını yakalamışlardır. Bay Powers 19 Şubat 1836 tarihinde kaleme aldığı mektubunda tüccar bir Ermeni komşusunu ziyaret ettiğinden bahsetmektedir. Adam boş vakitlerinde dükkânında Zebur'dan mezmurlar okumayı alışkanlık haline getirmiştir. Powers'ın bu ziyaretle alakalı izlenimleri şu şekildedir:

> *Kendisi Tanrı'nın takva sahibi bu kuluna yönelik herhangi bir sempati beslemiyordu. Tüccar dostumuz Türkçeyi iyi konuşuyordu. Lakin şehirdeki birçok insan gibi okuyamamakta ve yalnızca Ermenice karakterleri yazıya dökebilmekteydi. Adamın elinde yeni basılmış bir coğrafya kitabı vardı. Bu onun için Türkçe karakterleri tanımak adına iyi bir fırsattı. Şeytan imparatorluğuna ait bu karanlık eyalette ilme dair en ufak bir pırıltıya dahi şahit olmak bizi sevindirmişti. Erdem ve irfanın güneşi belki de onun kanatlarında yükselecekti.*[492]

Powers, bu ziyareti gerçekleştirdiği günün gecesinde eşiyle birlikte, kardeşi İstanbul'da Ermeni piskoposu olan bir dostunu ziyaret ettiklerini söylemektedir. Bir müddet sohbet ettikten sonra ev sahibi ailesiyle birlikte kendilerine ait ilahilerden birkaçını seslendirmiştir. Misyonere göre "*her ne kadar bu nağmeler bir Amerikalının kulağını fazlasıyla tırmalasa da*" onlar vazifelerini ciddiyetle sürdürmüşlerdir.[493] Bu ziyaretler misyonerlerin Ermenileri tanıma sürecinde gerçekleşmiştir. Powers'ın Erme-

492 Mr. Powers, "Inclemency of Winter", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 406.

493 Mr. Powers, "Inclemency of Winter", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 406.

niler hakkında henüz olumlu yahut olumsuz bir kanaati yoktur. Benzeri misafirlikler ilerleyen zamanlarda da aralıksız sürdürülmüştür. Nitekim sonraki yıllarda Bay Schneider'da tıpkı Powers gibi ev ziyaretleri tertip etmiştir. Misyoner eşiyle birlikte başta Protestanlığı kabul edenler olmak üzere Ermeni ailelerine ziyaretler düzenlemektedir. Gösterilen ilgi ve teveccüh, sıcak ve samimi bir ortamda ağırlanma şaşırtıcı ve aynı zamanda da memnuniyet vericidir. Çünkü Protestan olmayan Ermeni aileler arasında da *"hakikatin iddiaları"*nı kabul edenler sayıca fazladır.[494]

Misyonerler aslında Ermenilerle muhatap olmaya başladıkları ilk dönemde Bursa'daki Ermeniler'in misyona yönelik hissiyatları ve misyonerlere karşı davranışlarının tıpkı İstanbul'daki gibi güçlü bir itiraz ve muhalefete dayalı olduğunu ifade etmişlerdir.[495] Bu dönemde Ermeni Okulu piskoposun ve bazı rahiplerin düşmanca tavırları sonucu baskı altına alınmıştır. Bay Powers kentin Ermeni mahallesinde oturmaktadır. Ne var ki piskoposun baskıları nedeniyle sıkıntı içerisindedir.[496] Her ne kadar genel itibariyle misyonerlerin Ermeniler hakkındaki kanaatleri olumluysa da zaman zaman kendilerini ümitsizliğe sevk eden hususlarla karşılaşılabilmektedir. Bay Ladd 31 Aralık 1849 tarihli mektubunda *"her zaman olduğu gibi bugün de gizli bir muhalefet söz konusudur"*[497] diyerek Ermenilerin ön yargılarından bahsetmek istemiştir. Misyoner kayıtlarında Ermenilere yönelik serzenişlere ilerleyen yıllarda da rastlanmaktadır. 1868 tarihli Bursa istasyon raporunda Protestanlaşmış Ermeni ulusunun evangelizm davasında misyonerlere çok fazla yardımcı olmadıklarına değinilmektedir. Zaten mevcut konumları itibariyle Ermeniler'in böyle bir işe girişmeyecekleri de ortadadır.[498] Benzer eleştirilere 1883 tarihli kayıtlarda da rastlanmaktadır. Kentle alakalı tutulan olağan yıllık raporların birinde şu ifadelere yer verilmiştir: *"Olaylara evangelik Ermeniler açısından bakıldığında misyonerlerle onlar arasında tersine bir ilişikinin söz ko-*

494 Mr. Schneider, "Broosa", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol., LXV, July, 1869, p. 224.

495 "Broosa", Brief Notices-Donations, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 445.

496 "Broosa" Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, Jan., 1837, p. 8.

497 Mr. Ladd, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, April, 1850, Vol., XLVI, April, 1850, p. 140.

498 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_009.

nusu olduğu söylenebilir. Ermenilerin misyonerlere destek çıkması ve yardımcı olması gerekirken, aksine bir durum gerçekleşmiş ve Board teşkilatını da arkalarına alan misyonerler Ermenilere yol gösterici olmuşlardır."[499] Örneklerde de görüldüğü üzere misyonerler zaman zaman Ermeniler hakkında olumsuz kanaat bildirmişlerdir. Fakat hiçbir şey onların Ermenilere duyduğu güven ve saygıyı sarsamamıştır. Bu eleştiriler adeta bir babanın evladına çıkışması gibidir. Misyonerler evangelizm adına yürüdükleri yolda kendilerine en ciddi desteğin Ermeniler tarafından verileceğini çok iyi bilmektedirler. Eleştiriler de önlerine çıkan engelleri daha rahat aşmak ve minumum hata ile sonuca ulaşmak içindir.

Misyoner kayıtlarında az sayıdaki olumsuz örnekle birlikte evangelizm taraftarlarını heyecanlandıracak ve sevince boğacak pek çok örnekte de yer almaktadır. Öncelikle şunu belirtmekte yarar vardır ki misyonerler faaliyetlerini arttırdıkça Ermeniler arasında evangelizme ilgi duyanların sayısı da çoğalmaktadır. Bununla birlikte her sınıf ve yaştan Ermeni Protestanlığa meyledebilmektedir. Bay Schneider değişim yaşadığına şahit olduğu bir Ermeni saatçiye değinmiştir. Kendisi aynı zamanda kilise korosunun şefidir. Fakat kısa bir süre önce bu görevinden ayrılmıştır. Zira ibadet edenlere bakire Meryem, azizler ve şehitler için okunan ilahilerde hakkıyla önderlik yapamadığı kanaatindedir.[500] Schneider 1842 yılına ait bir diğer mektubunda Ermeni ailelerinden birine misafirliği sırasında evin erkek çocuğunun annesine Ermeni-Türkçesiyle yazılmış Eski Ahiti okuduğunu söylemektedir. Her ne kadar okuma yazma bilmese de duydukları kadının ilgisini çekmiştir. Misyoner şahit oldukları karşısında kolaylıkla meseleyi dini hususlara getirmiştir. Annenin hakikat karşısındaki tutumu onu derinden etkilemiştir. Kadın duyduklarını her yönüyle olumlamaktadır.[501]

Aynı yılın Temmuz ayında, Ermeni dinleyicilerin vaazlarına göstermiş olduğu ilgi ve teveccühten fazlasıyla memnuniyet duyduğunu dile getiren Schneider kendisine İsa Mesih'in faziletlerini halka anlatma imkânı ve ayrıcalığı sağlandığı için tarif edilemez bir mutluluk yaşadığı-

499 Reports of ABCFM, 1883, p. 42.

500 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 424.

501 Mr. Schneider, "Social Visits and Religious Instruction", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 223.

nı beyan etmiştir. Onun ifadesiyle vaazlara katılma arzusunda olanların birçoğu ise geçmişte yaşanan zulüm ve baskıları hatırlayıp korkmakta ve bu fikirlerinden vazgeçmektedir. Misyonerin ağzından şahit olduklarıyla alakalı şu sözler dökülmektedir:

> *Tereddüt etmeden söyleyebilirim ki Rumlar bilhassa da Ermeniler arasından topluma ışık tutabilecek evangelik vaizler çıkacaktır. Bu, dindar belagat ustaları büyük bir inanç ve iştiyakla muhataplarına İsa Mesih'i ve çarmıha gerilişin hikâyesini anlatacak, insanlar onları dinlemek için birbirleriyle yarışacak, salonlar dolup dolup boşalacak ve bu yaşananlar herkesi fazlasıyla memnun edecektir. Bunun için kendi vatandaşlarının duygularına tercüman olabilecek münevver yerlilere ihtiyaç vardır.*[502]

Schneider aynı zamanda Hıristiyanların tamamının samimi bir biçimde Tanrı'ya yalvarmalarının önemine vurgu yapmaktadır. Böylelikle belki de doğu kiliselerine mensup ruhban sınıfının uyanışına da vesile olunabilecektir. Misyonerin ifadesiyle gerçekten şaha kalkmak için Tanrı'nın inayet ve merhametinin yanı sıra takva sahibi yerli din adamlarına ihtiyaç vardır.[503] Bu örnekte de görüldüğü üzere Ermeniler tedrici bir biçimde evangelizme kazandırılmakta ve misyonerlerin sesi gün geçtikçe daha gür çıkmaktadır. Başlangıçta gizli kapılar ardında sürdürülen misyonerlik faaliyetlerinin gün yüzüne çıkma zamanı gelmiştir. Misyonerler için artık gizlenecek bir şey kalmamıştır. Onlar aleni bir biçimde evangelizmi halka aşılama zamanının geldiğini düşünmektedirler.

Bu durumun farkına varan Schneider fırsatını bulduğu her yerde "*İncilin hakikatleri*"ni halka vaaz etmeye başlamıştır. Bu çabaların sonuçsuz kalmadığı da ortadadır. Misyonerlik belgelerinde kalpleri evangelizm ateşiyle yanıp tutuşan Ermenilerin varlığına dair yığınla örnek vardır. Bu belgelerin birinde Schneider Ermeni bir delikanlıyla dini meseleler üzerine uzun soluklu sohbet ettiğinden bahsetmektedir. Bu genç kısa bir süre içerisinde misyonerler namına çok sayıda kitap satmıştır. Kendisi çok dikkatlidir ve ciddi tavırlar sergilemektedir. Sohbet sırasında genç adam ısrarla ve güçlü bir biçimde şu sözleri haykırmaktadır: "*Bize sizin dışınızda böyle şeyleri anlatan hiç olmadı.*" Bu cümle misyoneri derinden yaralamıştır. Schneider'a göre bu insanların manevi anlamda ne boyut-

502 Reports of ABCFM, 1842, p. 104.
503 Reports of ABCFM, 1842, P. 104.

ta yoksunluk çektiklerini anlatmak için bu cümle yeterlidir. Misyonerin ifadesiyle *"onlar çobanları olmayan koyun gibiydiler. Aslında rahip yahut yüksek din adamlarına ihtiyaçları yoktu. Fakat İsa peygamberin yaptığı gibi cemaatlerinin yolunu hakikat doğrultusunda aydınlatamıyorlardı. Rahiplerin büyük çoğunluğu çok cahildi ve hiçbiri kalpten iman etmemişti. Onlar öğrenmek yerine geleneklere uymayı tercih etmişlerdi. Sahip oldukları mevkileri korumak dışında herhangi bir endişeleri de yoktu."*[504]

Schneider, 1843 yılı itibariyle Ermeniler arasında daha önce hiç şahit olunmayan bir başarı yakalandığından bahsetmektedir.[505] Başarıyı daha anlamlı kılan ise misyonerlerin saflarına katılan Ermenilerin onlarla birlikte muhalif tavır sergileyenlere karşı mücadele etmeleridir. Bay Schneider dinleyicileri arasında alçakgönüllü ve nispeten zeki olduğu anlaşılan bir Ermeni'nin de bulunduğundan bahsetmektedir. Bu şahıs daha önce ayinlere hiç katılmamıştır. Dersin konusu *"İsa'nın Aracılık Rolü"*dür. Yeni katılımcı sonradan söylediğine göre kurtuluş yolunu ilk defa burada keşfetmiş ve kazandığı bilgiler kendisini huzura erdirmiştir.[506] Bahsi geçen Ermeni'nin yaşadığı dönüşüm aşağıdaki satırlarda açıkça kendisini göstermektedir:

> *Bu dostumuz kiliselerde kullanılan resimleri boyuyordu. Fakat Tanrı için yapılan ibadetlerde görüntü, resim yahut heykel kullanmanın uygunsuzluğunu artık anlamıştı. Bunları saygın görmekten kaçınmakla kalmayacak bundan böyle bu ve benzeri taleplere cevap vermeyecekti. Hatta işini değiştirecek ve meşru bir hayat sürecekti. Dostumuz Katolik bir Ermeni ile uzun uzun münakaşa etmişti. Ertesi sabah hiç vakit kaybetmeden benim yanıma geldi. İçi içini yiyordu. Bana: "Şayet işler bu şekilde devam ederse bu insanların aydınlanması için daha ne kadar bekleyeceğiz?" diye sordu. Sözlerine şu şekilde devam etti: "Doğru sabırlı olmalıyız. Fakat çabalamamız da gerekir. Böyle otururak bekleyemeyiz..."*[507]

504 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, Feb., 1842, p.p. 50-51.

505 "Mission to Turkey" Abstract of the Annual Report: Greece-Turkey, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Jan., 1843, p. 5.

506 Mr. Schneider, "A Conscientious Inquirer", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Nov., 1843, p. 457.

507 Mr. Schneider, "A Conscientious Inquirer", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Nov., 1843, p. 457.

Genç Ermeni'nin tavrı ve söyledikleri yeni davasına ne derece bağlı olduğunu göstermesi açısından önemliydi. O evangelizm adına hiçbir fedakârlıktan kaçınılmaması gerektiğini düşünüyordu. Her yerde ve her fırsatta insanlara Protestanlığı anlatmak önemliydi. Yine bu yolda münakaşa etmekten korkulmamalıydı. Yaşanan olumlu gelişmeler karşısında, Bay Ladd'in ifadesiyle *"doğru yolu bulup adeta yeniden dirilenler"*in[508] sayısı arttıkça, misyonerler kendilerini daha güvende hissetmeye başlamışlardır. Evangelizme yönelik rağbet misyonerlik davasına zemin kazandırmaktadır. Ermenilerin önyargılarından sıyrılmaları ve misyonerlere itibar göstererek onların dostluğunu kazanmaya çalışmaları misyonerler açısından sevindiricidir. Bay Ladd bu değişimin Tanrı'nın rahmet ve inayetiyle sağlandığını düşünmektedir. Onlara düşen ise: *"Ona layık kullar olmayı ve büyük bir inançla Onun yolunda mücadele etmeyi sürdürmektir."*[509]

Misyonerler çok mutludur. Çünkü Türkiye Ermenileri evangelizm yolunda ciddi değişim yaşamaktadır. Bu durum elbetteki Bursa'ya da sirayet etmiştir. Bay Schneider daha önce misyonerler tarafından ziyaret edilmeyen yerlerde bile tetkik ve araştırma ruhunun Ermenileri çepeçevre sarmaya başladığını söylemektedir.[510] Onun ifadesiyle Türk İmparatorluğu dâhilindeki cemaatler içerisinde hakikati algılamaya en hazır topluluk Ermenilerdir.[511] Misyonerler karşılaştıkları örneklerin kendilerini doğruladığını söylemektedir. Schneider aslen uzak bir kentten olan ancak sonradan Bursa'ya yerleşen bir Ermeninin manevi hususlarla yakından ilgilenmeye başladığından bahsetmektedir. Bu şahıs adeta yeniden doğduğunu, hakikate yönelik iştiyakı arttıkça daha fazla şey öğrenerek memleketine dönüp hemşerilerine gerçekleri anlatmak istediğini ifade etmektedir. Misyoner Tanrının takdiriyle bu arzusunu yerine getirmek için kendisine bir şans verildiğinden söz etmektedir. Evangelizme sempati duyan bu Ermeni, yanına birkaç kitap alarak büyük bir heyecan

508 Mr. Ladd, "Interesting Inquirers", Broosa-Letter from Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XLIV, Dec., 1848, p. 411.

509 Mr. Ladd, "Interesting Inquirers", Broosa-Letter from Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XLIV, Dec., 1848, p. 412.

510 Mr. Schneider, "Introductory Remarks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XL, May, 1844, p. 167.

511 Mr. Schneider, "Sale of Books", Broosa-Mr Schneider's Excursion, **Missionary Herald**, Vol., XLI, April, 1845, p. 115.

ve şevkle doğduğu topraklara dönmüştür. Schneider'a göre bu Ermeniler arasındaki misyonerlik faaliyetlerinin etki ve yaygınlığını gösterebilecek örneklerden yalnızca bir tanesidir.[512]

Ermenilerle irtibat kuranlar yalnızca Bursa'daki misyonerler değildir. Kent hakkında malumat sahibi olmak üzere Bursa'yı ziyaret eden misyonerlerin hiçbirisi Ermenilerle temasa geçmeden bölgeden ayrılmamışlardır. İstanbul'da görev yapan Bay Dwight, 1838 yılında gerçekleştirdiği Bursa seyahati esnasında gelecek vadeden iki Ermeni genciyle sohbet etme imkânı bulduğunu söylemektedir. Misyoner, gençlerin Ermeni halkı üzerinde nüfuz sahibi olduklarını öğrenmiştir. Dwight'ı memnun eden husus ikisinin de İsa sevgisinin ne olduğunu bilmeleridir. Evangelizmin ruhuna sahip olan bu gençler Protestanlığa ait prensiplerin sonsuza dek yaşayacağına kalpten inanmaktadırlar.[513]

Bay Ladd, Ermenilerin genellikle Protestanlara nezaketle yaklaşma eğiliminde olduklarını söylemektedir. Pek çoğu misyonerlerle umuma açık yerlerde arkadaşça muhabbet edebilmektedir. Ladd'e göre bunun en önemli sebebi Ermenilerin genel anlamda hakikatin ancak ve ancak Protestanlar vasıtasıyla hâkim kılınabileceğine aklen ve kalben inanmış olmalarıdır. Misyoner özellikle iki sorgulayıcıdan çok umutlu olduğunu ifade etmiştir. Hakikate ilgi gösteren başka kimseler de vardır. Ne var ki onların durumu çok fazla umut verici değildir.[514]

Bursa'da Ermenilere yönelik Protestanlaştırma faaliyetlerinde umut verici gelişmeler yaşandığını söyleyen bir diğer misyoner de Bay Trowbridge'dir. Misyoner kentte Ermenilerle sohbet ettiğini, onlara Eski ve Yeni Ahitten pasajlar okuduğunu beyan etmektedir. Tepkiler olumludur. Dinleyicilerin tamamı anlatılanları onaylamış ve misyonere destek çıkmıştır. Trowbridge'e göre bu yaşananlar Bursa'daki Ermeni cemaatinin mevcut durum ve hissiyatını anlatması bakımından çok önemlidir.[515]

512 Mr. Schneider, "Various Incidents", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., July, 1845, XLI, p. 222.

513 Mr. Dwight, "Remarks on the Mission", Constantinople-Journal of Mr. Dwight, **Missionary Herald**, Vol., Dec., 1838, XXXIV, p. 460.

514 Mr. Ladd, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XLVI, April, 1850, p. 140.

515 Mr. Trowbridge, "Encouragements", Mission to Western Turkey-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol., LVIII, July, 1862, p.p. 220–221.

Bay Greene 4 Kasım 1865 tarihli mektubunda Ermeniler arasında sorgulama ruhu kazananların sayısının hergeçen gün arttığını söylemektedir. Yaklaşık on kişi daha Protestanların dini ayinlerine düzenli bir biçimde katılmaya başlamıştır.[516]

1870 tarihli teşkilat raporunda Ermeniler açısından misyonerlik davasına önemli katkılarda bulunacak güçlü etmenlerden bahsedilmektedir. Buna göre Ermeni Katoliklerden geniş bir kesimin Roma despotizmini savunan Papalığa karşı isyan etmesi, zaman zaman Ermeni Kilisesi tarafından ortaya atılan reform projeleri, eğitim faaliyetlerini ve liberal fikirleri destekleyen kesimlerin güçlenmesi, vaaz verme biçiminin değişmesi ve kilisenin idari mekanizmasındaki farklılaşmaların misyonerlerin elini güçlendirdiğine değinilmektedir. Raporda ayrıca Protestan hissiyatına sahip Ermenilerin Protestan cemaatine dâhil olmalarını engelleyen zulüm ve baskı faaliyetleri azaldıkça evangelizm davasının daha da güçleneceği iddia edilmektedir.[517]

Ermeni cemaatinin hakikate yönelik teveccüh ve ilgisi hız kesmeden artmaktadır.[518] Bu öylesine bir artıştır ki bir dönem Bursa'da misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuş Bay Richardson Ermenilere yönelik evangelizasyon faaliyetinin kilise tarafından yürütülmesinin daha iyi olacağı yönünde kanaat bildirmiştir. Bu sayede kendisi mesaisinin büyük bir kısmını Türkler ve Rumlar için harcama fırsatını yakalayacaktır.[519] Richardson'un sözleri Ermeniler arasında irşat faaliyetlerinin misyonerler açısından tamamlandığını göstermesi açısından önemlidir. Bundan böyle evangelizme kazandırılan Ermenileri tek başına bir misyonerin denetimine bırakmak çok doğru olmayacaktır. Aksine kontrolün sağlanması için daha örgütlü bir vasıtaya ihtiyaç vardır. Bu vasıtayı çok uzakta aramaya gerek yoktur. Richardson çözümün adresi olarak kiliseyi işaret etmiştir. O, kendi açısından haklıdır. Ermeniler arasında nihai başarının sağlanabilmesi için kilisenin desteği şarttır ve misyonerler bunun farkına varmıştır.

516 Mr. Greene, "Broosa", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXII, April, 1866, p. 70.
517 Reports of ABCFM, 1870, p. 20.
518 Reports of ABCFM, 1871, p. 25.
519 Reports of ABCFM, 1873, p. 17.

3.5.1.2. Misyonerlerin Ermeni Din Adamlarına Yönelik İzlenimleri

Misyonerlerin Bursa'da resmi manada münasebet kurdukları ilk Ermeni, ziyaretinde bulundukları bölge piskoposu idi. Onların ifadesiyle bu din adamı böylesine bir görev için çok gençti. Bununla birlikte misyonerler piskoposun hoş bir görünüme sahip sakalıyla oturduğu makamı fazlasıyla doldurduğu kanaatini edinmişlerdi. Kendisi Amerika konusunda hassas ve aynı zamanda da bir hayli meraklıydı. Goodell, ona İstanbul'daki Ermeni patriğinin kendileri hakkındaki olumlu izlenimlerinden bahsetmişti. Piskopos bu sözleri duyunca memnuniyetini dile getirerek misyonerlere şükranlarını bildirmişti.[520]

Bahsi geçen bu ziyaretten iki yıl sonra bölge piskoposu değişmiş ve yerine yeni bir din adamı atanmıştır. Misyonerler için piskoposla irtibatta olmak çok önemlidir. Önceki yıllarda ikili münasebetlerde olumlu bir hava esmektedir. İlişkilerin devamı için üzerilerine düşen ne varsa yapmaya hazır olan misyonerler çiçeği burnunda piskoposu ziyaret etmişler ve bu sayede onunla ilişki kurmaya çalışmışlardır.[521] Schneider'ın piskoposla ilgili izlenimleri şu şekildedir: "*Bu din adamı oldukça münevver bir kimseydi. Her ne kadar bencil bir görünüm arz etse de halkına yararlı olacağı kanaatindeydik. Aynı zamanda tasarılarımız için de iyi bir tercih olduğu düşüncesindeydik.*"[522]

Bu ziyaret sırasında misyonerler Kudüs'ten gelen bir papazla tanışma fırsatını da yakalamışlardır. Papaz farklı Ermeni kiliselerini dolaşarak para toplama niyetindedir. Bu para Kudüs'teki keşiş manastırına tahsis edilecektir. Schneider Bursa'dan toplanacak miktarın 1000 dolar civarında olacağını tahmin etmektedir.[523]

Bu ziyaretlere ilerleyen zamanlarda da devam edilmiştir. Bay Powers 10 Ekim 1835 tarihinde kaleme aldığı mektubunda Bay Schneider-

520 Mr. Goodell, "Armenians at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, June, 1833, p. 189.

521 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 303.

522 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 303.

523 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 303.

la birlikte Ermeni piskoposu ziyaret ettiklerini söylemektedir. Kendisi geniş ve ferah bir odanın köşesini işgal eden bir kanepenin üzerinde oturmaktadır. Misyonerin ifadesiyle buraya bir papaz evi demek pek mümkün değildir. Piskopos misafirlerini büyük bir nezaket ve içtenlikle karşılamıştır. Görünüşte bu ziyaret onu çok memnun etmiştir. Powers, piskoposun rahat ve sakin bir üsluba sahip olduğunu beyan etmektedir. Misafirlerin varlığı onu pek rahatsız etmemiş gibidir. Ziyaretçilerine okullar için çok daha fazlasını yapmayı istediğini ancak halkın bu durumdan korktuğunu söylemiştir. Ona göre bir sonraki nesil okulların tam manasıyla tesis edilebilmesini sağlayacak cesarete sahip olacaktır. Powers, piskoposun bu çıkarımlarda bulunurken ne kadar samimi olduğu konusunda şüpheler taşımaktadır. Zira daha önce Bay Schneider tarafından açılan ve devamlılığı için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayan Ermeni Okulu *"bu zavallı piskoposun nüfuz ve etkisiyle faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır."*[524] Bu ifadelerden misyonerlerin piskoposla ilgili kanaatlerinin yavaş yavaş değişmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Mektupta ziyaret edilen mekânla alakalı bilgilere de yer verilmiştir. Powers bu konuda şunları söylemektedir:

> *Ermeni din adamının mesken edindiği bu bina yeni ve geniş olmanın yanı sıra oldukça da iyi döşenmişti. Dış kapıdan girdikten sonra birkaç basamak çıkıp geniş ve ferah bir avluya ulaşmak mümkündü. Avlunun ortasında tatlı tatlı akan bir fıskiye vardı ki bu memba odaya bambaşka bir güzellik ve ferahlık veriyordu. Avlunun etrafında sıra sıra odalar vardı. Evde en az sekiz tane oda bulunmaktaydı. Geniş olan odaların üç tarafı pahalı kanepelerle döşeliydi. Piskoposun kabul odasındaki kütüphanesinde 80 ila 100 cilt arasında kitap bulunmaktaydı. Evin bulunduğu konum da çok iyiydi. Bina kente ve ovaya hâkim bir bölgedeydi. Odaları gezmek üzere avludan ayrıldığımız sırada içeriye bir adam daldı ve piskoposun elini öptü. El öpme faslı bittikten ve adam avludan çıktıktan sonra piskopos bize döndü ve belirgin bir gülümsemeyle: "Bu bir gelenek" dedi.*[525]

524 Mr. Powers, "Extracts from the Journal of Mr. Powers", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 404.

525 Mr. Powers, "Extracts from the Journal of Mr. Powers", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 404.

Powers kentte nüfusları en az 10000 olan Ermenilerin bu adamı ruhani lider addettiklerini söylemektedir. Zaten misyonerin gönlünden geçen de *"onun gerçekten karanlıkta oturanlara rehberlik yapmasıdır."*[526]

Piskopos misyonerlerin ziyaretinden birgün sonra güvendiği papazlardan birine Amerikalıların Ermeniler arasında ev tutup tutmadıklarını sormuştu. Papazın verdiği hayır cevabı üzerine *"adamlar dibimize kadar sokuldu lakin bunda bizim de hatamız var; Bu meseleden haberim olsaydı onlar kesinlikle burada ev tutamazlardı"*[527] diyerek misyonerlere yaklaşımını dile getirmişti. Bu diyalog üzerine papaz *"neden burada ev tutmalarına müsaade etmeyelim ki?"* diye sormuştu. Piskopos: *"Ben bu adamları epeyidir tanıyorum. Hedefleri din değiştirtmek. Onlar yeryüzüne dağılarak gittikleri her yerde kiliselerini tesis etmek istiyorlar"* demişti. Bunun üzerine papaz: *"Ben bu adamlardan herhangi bir şeytanlık görmedim. Bence dostça tavırlar sergiledikçe onlara rahatsızlık vermeyelim. Merak etmeyin herhangi bir fesata neden olduklarında onlara müdahale edebilecek zamanı rahatlıkla bulabiliriz."*[528] Bu diyalog yalnızca piskoposun misyonerler hakkındaki düşüncelerini gözler önüne sermesi açısından önemli değildi. Aynı zamanda papazların yaklaşımını da ortaya koyuyordu. Piskoposun en güvendiği ve sürekli yanında bulunan din adamlarından birisinin misyonerlere arka çıkarmışçasına sözler sarfetmesi evangelizm davasınında kat edilen mesafeyi göstermekteydi.

Powers piskoposa yönelik ziyaretten kısa bir süre sonra Ermeni okulunda görevli iki öğretmenin yanlarına geldiğinden bahsetmektedir. Öğretmenler misyonerden kendilerine İngilizce öğretmesini istemişlerdir. Piskopos birgün sonra bu olaydan haberdar olmuştur. Onları bölgedeki rahipler ve ileri gelenlerin gözü önünde huzuruna çağırarak işledikleri kabahatten ötürü sorguya tutmuştur. Aslında Amerikalının ne söylediği bilinmektedir. Lakin ne onu ne de öğretmenleri suçlayabilecek herhangi bir şey bulunamamıştır. Piskopos sıkı bir sorgulamanın ardından öğretmenleri serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Powers bu

526 Mr. Powers, "Extracts from the Journal of Mr. Powers", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 404.

527 Mr. Powers, "Professed Friendship and Actual Hostility of the Vartabed", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 405.

528 Mr. Powers, "Professed Friendship and Actual Hostility of the Vartabed", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 405.

yaşananlarla ilgili şunları söylemektedir: *"Piskoposun gerçekleştirdiğimiz bu ziyaretten ne kadar memnun kaldığı ortadaydı. Aslında o bize ve davamıza muhalefet edebilmek için hertürlü çabayı sarfetmekteydi. Ayrıca bize yararı olabileceğini düşündüğü her kapıyı yüzümüze kapattırıyordu."*[529] Daha önce de değinildiği üzere önceki dönemlerde başta piskopos olmak üzere din adamlarının yaklaşımlarını olumlayan misyonerlerin düşüncesi yavaş yavaş değişmektedir. Bu durum evangelizm taraftarlarının tehdit olarak algılanmaya başlamalarıyla açıklanabilir. Zira Ermeni cemaati içerisinde misyonerlere inanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Piskopos bu gelişmeleri göz önünde bulundurarak onları engellemek istemiştir.

Piskoposun misyonerlere yönelik muhalefeti her geçen gün artmaktadır. O, aynı zamanda cemaatine kilise ayinlerine zamanında ve sürekli katılmaları konusunda baskı yapmaktadır. Powers bu din adamıyla ilgili izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır: *"Bizleri ne derece kıskandığına ve attığımız her adıma şüpheyle yaklaştığına dair ciddi delillerimiz var. Bu zavallı din adamının tek gayesi bölgedeki etki ve nüfuzumuzu kırmak için mücadele etmek."*[530] Misyonerler bu yaşananların ardından önemli bir gerçeği kavramışlardır. O da bölgedeki muhalefetin piskoposun etki ve nüfuzundan kaynaklandığıdır.[531]

Bununla birlikte evangelizmi Bursa'ya taşıyan misyonerlerin hakikatin peşinde olduğunu düşünen din adamları da vardır. Lakin onlar başlarına gelebileceklerin korkusuyla sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Misyoner kayıtlarında bu hususla alakalı örnekler de mevcuttur. Bay Schneider 22 Ağustos 1843 tarihli mektubunda Bursa'daki münevver Ermenilerden birisinin iki rahiple kilisedeki din dışı uygulamalar hakkında uzun bir sohbet gerçekleştirdiğinden bahsetmektedir. Rahiplerin ikisi de adamın söylediklerinde hakikat payı olduğunu kabul etmektedir. Lakin içlerinden birisi birkaç kez: *"Fakat tüm bunları alenen konuşmaya kim cesaret edebilir?"* diyerek endişesini dile getirmiştir. Misyoner ruhban sınıfına mensup başka kimselerin de benzer bir düşüncede olduklarını tahmin

529 Mr. Powers, "Professed Friendship and Actual Hostility of the Vartabed", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p.p. 405-406.

530 Mr. Powers, "Professed Friendship and Actual Hostility of the Vartabed", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 407.

531 "Broosa", Brief Notices-Donations, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 445.

etmektedir. Onun ifadesiyle *"evangelizm taraftarlarının sayısı arttıkça kendilerini açık bir biçimde ifade etmelerinin zamanı da gelecektir."*[532]

3.5.1.3. Dış İstasyonlardaki Ermenilere Yönelik İrşat Faaliyetleri

Misyonerler yalnızca kent merkezindeki Ermenilere yönelik faaliyetlerde bulunmamışlar aynı zamanda imkânlar nisbetinde civardaki yerleşim birimlerini de ziyaret etmişlerdir. 1844 tarihli M.H. dergisine göre bu ziyaretlerin amacı *"köy ve kasabaların içinde bulunduğu durumu tam manasıyla öğrenmek ve fırsatlar elverdiğince evangelik hakikatin nüfuzunu bu bölgelerde arttırmak"* dır.[533]

Aynı dergide Bay Schneider'ın Haziran ve Temmuz ayları boyunca beraberinde genç ve hakikat taraftarı bir Ermeni ile İznik gölü kıyısındaki köyleri ziyaret ettiğinden bahsedilmektedir. Dergide belirtildiğine göre bu gezi için seçilen bölge o güne kadar Hıristiyan seyyahların çok fazla dikkatini çekmemiştir. Burası harikulade bir tabii güzelliğe sahiptir ve etrafını çevreleyen sayısız tarihi kalıntı ile ziyaretçilerini beklemektedir. Tuhaf olan ise geçmişle bugün arasındaki olağanüstü farklılıktır. Dergide bir başka önemli hususa daha değinilmektedir ki *"o da ziyaret edilen hemen her yerleşim biriminde Kutsal Ruhun bazı zihinlere daha saf ve halis bir inanca sahip olmaları yönünde ışık tuttuğu gerçeğiydi."*[534]

Bahsi geçen seyahati gerçekleştiren Bay Schneider, ziyaret ettiği bölgelerle alakalı bazı gözlemlerde bulunmuştur. O bu konuda şunları söylemektedir:

> *Seyahatimiz süresince heryerde gözle görülür bir nezaket ve samimiyetle karşılandık. Bizimle münasebet kuranlarda herhangi bir korku yahut şüphe hissetmedik. Hatta saf ve alçakgönüllü insanların bizleri görmek ve dinlemekten ne kadar hoşnut olduklarını fark ettik. Kitaplarımızı canı gönülden isteyerek edindiler. Bu bağlamda bölgede önemli değişikliklerin yaşandığını söyleyebiliriz. Öte yandan gittiğimiz he-*

532 Mr. Schneider, "Fear of Man", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XL, Aug., 1844, p. 266.

533 Mr. Schneider, "Introductory Remarks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XL, Feb., 1844, p. 52.

534 Mr. Schneider, "Introductory Remarks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XL, Feb., 1844, p. 52.

men her mekânda dikkatli bir dinleyici kitlesiyle karşılaştık. Rahip olsun yahut olmasın dini meseleler herkesin ilgisini çekmekteydi. Şayet Ermeni din adamları İncil ruhuyla yetişselerdi ve bu ruhu cemaatlerine de sevgi ve inançla üflemeye çalışsalardı insanlar onları memnuniyetle dinleyeceklerdi. Yine birçok bölgede bizleri teşvik edici ve cesaret verici bir şeye şahit olmaktaydım. Merkezdeki Ermenilerde görülen araştırma ve öğrenme iştiyakına bu bölgelerde de şahit olunmaktaydı. Diğer gelişmelerle birlikte bu olguyu da göz önüne aldığımızda Tanrı'nın mucizesini bu insanlara da sirayet ettirmeye başladığını söyleyebiliriz.[535]

1845 tarihli M.H. dergisinde Bursa'daki misyonerlik faaliyetlerinin önemli ve ilginç bir parçasının da seyahatler olduğuna değinilmiştir. Dergide ifade edildiğine göre son birkaç yıl içerisinde evangelik hissiyatın artmasına binaen iç bölgelerdeki pek çok kasaba ve köyde düşünen ve araştıran Ermenilere rastlamak mümkün olmaya başlamıştır. Dergide bir başka hususa daha değinilmiştir ki o da dış istasyonları ziyaret etmenin ve bu bölgelerde yaşayanları uygun bir biçimde yönlendirmeye çalışmanın misyonerlerin memnuniyetle yerine getirecekleri bir vazife olduğudur.[536]

Bu örneklerde de görüldüğü üzere misyonerler sıklıkla civar bölgeleri ziyaret etmişler ve evangelizmi köy ve kasabalara taşımaya çalışmışlardır. Lakin bu ilgi tek taraflı değildir. Zaman zaman misyonerleri görmek ve onlarla tanışmak üzere kent merkezine gelenler de olmuştur. Schneider merkez istasyona önemli bir mesafede bulunan bir beldeden evangelizm taraftarlarını görmek ve tanımak maksadıyla gelen iki Ermeniden bahsetmektedir. Misyoner, ziyaretçilerin meskûn oldukları yerdeki hayırlı gelişmeler konusunda kendilerine çok ilginç ve önemli bilgiler verdiklerine değinmiştir. Misafirlerin söylediğine göre hâlihazırda beldede herhangi bir muhalefet söz konusu değildir. Sorgulayıcı kimselerin fevkalade bir özgürlük ortamı vardır. Pazar ayinlerinde dört farklı yerde buluşulmakta ve İncil okunmaktadır. İbadetlere katılanların sayısı 100'ü bulmaktadır. Ne var ki düşmanların muhalefet ve şiddeti onları

535 Mr. Schneider, "Introductory Remarks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XL, Feb., 1844, p.p. 52-53.

536 Mr. Schneider, "Annual Fair", Broosa-Mr Schneider's Excursion, **Missionary Herald**, Vol., XLI, April, 1845, p. 115.

farklı gruplar halinde toplanmaya mecbur kılmıştır. Ermeni ziyaretçiler misyonerlerden bir de vaiz talep etmişlerdir. Bu onlar için önemli bir gereksinimdir. Zira sayıları çok fazladır ve uzun süredir kendilerini eğitebilecek ehliyete haiz birisinden yoksunlardır. Bununla birlikte onlar için vaizin kendi cemaatlerinden olması çok önemlidir. Ziyaretçiler bir müddet Bursa'da kaldıktan sonra yanlarına satmak ve dağıtmak üzere 100 kadar kitap alıp memleketlerine dönmüşlerdir.[537]

Bir başka örnek de Bay Ladd'den gelmiştir. Misyoner 22 Eylül 1846 tarihinde kaleme aldığı mektubunda civar köylerden birine gerçekleştirdiği ziyaretten bahsetmektedir. Köydeki üç rahipten ikisi kendisi ve davasına yönelik dostane duygular beslemektedir. Ermeni cemaatinin yaklaşımları da olumludur. Köyden büyük umutlarla ayrılan misyonerin yeni durağı 750 nüfuslu bir Ermeni köyüdür. Ladd burada rahip tarafından nazik bir biçimde karşılandıklarını söylemektedir. Kendisi yüksek bir ağacın gölgesine bir kilim sermiş ve misafirlerini birlikte oturmaya davet etmiştir. Onlar daha çok dini meseleler üzerine konuşmuşlardır. Misyoner aynı zamanda Yeni Ahitten ve yanlarında götürdükleri diğer kitaplardan pasajlar okuduklarını söylemektedir. Ladd'in ifadesiyle rahip oldukça münevver bir kimsedir. Hakikat bilgisini öğrenmek istemektedir. Ziyaretçilerin kitaplarından satın almıştır. O, İncili kendi kendisine okuyabilmektedir. Başka köylerden gelen misafirleri evinde ağırlamakta ve onlarla dini meseleler üzerine sohbet etmektedir. Misyonere göre köyün en büyük ihtiyacı daimi bir okuldur. Rahip etrafına toplanan birkaç öğrenciyle zaman zaman sohbet etmektedir. Ladd'in rahiple alakalı izlenimleri şu şekilde son bulmuştur: *"Köylülerden daha hızlı davranarak bizi kabul etmesi zihni açık birisi olduğunu göstermektedir. Kitabı Mukaddes ve diğer dini eserlere gösterdiği ilgi harikulade gelişmelerin habercisidir."*[538]

Bay Ladd'in gezisi burada sona ermemiştir. Bu oldukça uzun soluklu bir seyahattir. O, Ermenilerin yaşadığı başka köylere de uğramıştır. Misyonerin misafir olduğu yerleşim birimleriyle alakalı izlenimleri genel itibariyle olumludur. 30 Eylül tarihinde gezisini tamamlayan misyoner

537 Mr. Schneider, "Various Incidents", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XLI, July, 1845, p.p. 221–222.

538 Mr. Ladd, "Friendly Priests", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol., XLII, May, 1846, p. 171.

dönüş yolunda 1000 Ermeninin yaşadığı bir köye konuk olmuştur. Ladd ve beraberindekiler köyün ileri gelenlerinden birisinin evinde konaklamışlardır. Misyonerin ev sahipleriyle ilgili izlenimleri şu şekildedir: *"Kendisi bizi çok nazik bir biçimde ağırladı. Komşulardan bazıları da ziyaretimize geldi. Geceyi birlikte geçirdik. Olağan olduğu şekliyle Yeni Ahit okuduktan sonra açıklamalarda bulundum. Anlatılanları dikkatle dinliyorlardı. Bize karşı şüphe ve önyargılarından tamamiyle arınmış görünüyorlardı."*[539]

Misyoner köyde evangelizme duyulan ilgiden de söz etmektedir. Köyün berberinin eski Ermenice Yeni Ahit okumak gibi bir alışkanlığı vardır. Berber ziyaretçileri dükkânına davet etmiştir. Ladd orada bulunmalarının dükkân sahibini çok memnun ettiğini söylemektedir. Birlikte dini meseleler üzerine sohbet etmişlerdir. Misyonerin ifadesiyle berber hakikati öğrenme konusunda çok isteklidir. Fakat Ermenice Yeni Ahit bu anlamda kendisine çok fazla katkı sağlayamamaktadır. Zira o okuduklarının yalnızca bir kısmını anlayabilmektedir. Ladd yoksul olduğu için kendisine anlayacağı dilde bir İncil hediye ettiğinden bahsetmektedir. Misyoner ve beraberindekilerin berberle sohbetleri yoldan geçen 15–20 kişiyi etkilemiş ve onlar da durup anlatılanları dinlemeye başlamışlardır. Bay Ladd dükkândan ayrıldıklarında kendilerine eşlik eden köylüyle de muhabbet etme fırsatı yakalamıştır. Mihmandarları onlara köy halkının kent merkezinde yaşayanlara pek benzemediğini fakat hepsinin de dini gerçekleri duymaya hazır olduğunu söylemiştir.[540]

Bay Ladd köyün başrahibiyle de tanışma fırsatını elde etmiştir. Rahip misyoneri ziyaret etmiştir. İkili bol bol Kitabı Mukaddes okumuş ve dini meseleler üzerine kafa yormuşlardır. Yanlarında ev sahibinin ailesi ve başkaları da vardır. Kendisi köyün ileri gelenlerindendir. Ama okuyup yazamamaktadır. Buna rağmen konuklarını kırmamış ve Yeni Ahitle birlikte başka kitaplardan satın almıştır. Misyoner ev sahiplerinin 15 yaşındaki oğlunun çok iyi okuduğunu söylemektedir. Delikanlıya Türkçe Yeni Ahit hediye edilmiştir. Bu hediye onu öylesine mutlu etmiştir ki kendisi gece boyunca kitabı elinden bırakmamıştır. Bay Ladd bu konuda şunları söylemektedir: *"Yatmaya gittiğimizde hâlâ yan odadan çocuğun sesi*

539 Mr. Ladd, "Return", Broosa-Mr Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol., XLII, May, 1846, p. 172.

540 Mr. Ladd, "Encouraging Incidents", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol., XLII, May, 1846, p. 172.

geliyordu. Zira o hayatında ilk kez bu kutsal metni anladığı dilde okuma şansını elde etmişti."[541]

Dönüş yolunda Bay Ladd'in uğradığı ikinci köy, birincisine dört saatlik mesafededir. Köyde 2000 kişi i kamet etmektedir. Burada beş rahipli geniş bir kilise vardır. Bunun yanısıra yüz öğrencili bir okul da mevcuttur. Rahiplerden ikisi bu okulda öğretmenlik yapmaktadır. Misyoner köyde çok sıcak bir biçimde karşılandıklarından bahsetmektedir. Köylüler onlara kilise binasında, ziyarete geldiğinde piskoposun kaldığı odayı vermişlerdir. Rahiplerden biri hastadır. Diğer dördü ise bir grup köylüyle birlikte misafirlerini ziyaret etmişlerdir. Ladd'in ifadesiyle sohbet dönmüş dolaşmış ve kitaplar konusuna gelmiştir. Misyonere göre dinleyicilerin tamamı duyduklarından memnun olmuştur. Tek sorun kusur ararcasına yanıltıcı sorular soran rahiplerden birinin muhalefetidir.[542]

Ladd köylüler arasında kendilerine hoş gözle bakmayanlar olduğundan da bahsetmektedir. Sohbet sırasında onlara itiraz eden ve muhalif tavırlar sergileyen rahip bu konuda başı çekmektedir. Bahsi geçen rahip, misyoner ve beraberindekileri köyü derhal terk etmeleri konusunda tehdit etmiştir. O, halkın misyonerleri dinlemekten çok hoşnut olmadığını iddia etmektedir. Diğer üç rahip ise ziyaretçilere karşı tam tersi bir yaklaşım sergilemişlerdir. Onlar misyoner ve dostlarını kibarca ağırlamış ve kendileriyle dostça muhabbet etmişlerdir. Bununla da yetinmeyerek birçok kitap satın almışlardır. Rahipler kitapları satın alırken şu yorumda bulunmuşlardır: *"Biz bunları alıyoruz çünkü onlar da hakikatler var."*[543]

Toplam 19 gün süren bu yolculuk çok önemlidir. Zira misyonerler seyahat sırasında Ermenilerin yoğun biçimde yaşadığı civar köyleri gezme fırsatı yakalamışlardır. Bununla birlikte ziyaret edilen yerleşim birimlerinde ciddi bir tehdit ve muhalefetle karşılaşmamış olmak misyonerleri fazlasıyla heyecanlandırmış ve cesaretlendirmiştir. Misyonerler dış istasyonlarda evangelizm taraflarının sayısı arttıkça insanları İncili kucaklama konusunda ikna edebilecek, herhangi bir itiraz ve muhale-

541 Mr. Ladd, "Encouraging Incidents", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol., XLII, May, 1846, p. 172.

542 Mr. Ladd, "Encouraging Incidents", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol., XLII, May, 1846, p. 172.

543 Mr. Ladd, "Encouraging Incidents", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol., XLII, May, 1846, p. 173.

fetle karşılaşmadan kutsal metinleri rahatça dağıtabileceklerdi. Bu da sadece kent merkezinde değil civar bölgelerde de kabul görmelerini ve kendilerini güvende hissetmelerini sağlayacaktı. Onlar Bursa'nın geleceğinde söz sahibi olmak için Hıristiyan unsurlarla münasebetlerini arttırmaları gerektiğini çok iyi biliyorlardı. Mücadeleleri hep bunun içindi ve bu hedefe ulaşmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayacaktı. Hele bir de muhatapları Ermeniler olunca misyonerlik faaliyetleri daha da anlam kazanıyordu.

Sonuç itibariyle Bursa'da görev yapan misyonerlerin tamamı Ermenilere yakın ilgi duymuş ve bu cemaat mensuplarıyla sürekli münasebet içinde olmuşlardı. Ciddi bir muhalefetle karşılaşılmamış olması ve her geçen gün Ermeniler arasında evangelizm davasına sempati duyanların sayısının artması Ermenilere yönelik faaliyetlerinin inkıtaya uğramadan devamlılığını sağlamıştı. Misyonerler açısından Ermenilerle temas kurmak çok önemliydi. Zira onların kentteki varlık sebebi büyük oranda Ermenilerdi. Elbetteki başka etnik unsurlarla da irtibata geçilmiş ve *hakikat bilgisi* sürekli vaaz edilmişti. Ama Ermeniler arasında yakalanan başarı emsalsizdi ve adeta misyonerleri büyülüyordu.

3.5.2. Rumlar

Misyonerlerin Bursa'daki ikinci hedef kitlesi Rumlardır. Amerikalı misyonerler Bursa'ya ayak basar basmaz Rumlar arasında faaliyet göstermeye başlamışlardır. Ne var ki beklenen başarı gelmemiştir. Elbette ki Rum cemaati içerisinde de misyonerlere sempati duyan ve onlarla hareket etme kararı alan kimseler olmuştur. Burada kastedilen mutlak manada bir başarının yakalanamamış olmasıdır.

Misyonerler, Rumlar üzerinde çalışırken onların yaşayışlarına göre kararlar almışlardır. Rumların Protestanlardan önce Hıristiyanlığa bakışını değerlendirmişler ve onları nasıl etkileyebileceklerini tartışmışlardır. Rumlarla alakalı bilgilere misyoner belgelerinde ilk olarak Goodell'in mektuplarında rastlanmaktadır. Goodell 1832 yılındaki Bursa ziyareti sırasında bir Rum vatandaşının evine konuk olmuştur. Misyoner ev sahipleri tarafından çok iyi ağırlandıklarını söylemektedir. Evin küçük kızı misafirlerin dağıtmak üzere yanlarında getirdikleri kitaplara bilhassa da Malta Rumlarına ait olanlara fazlasıyla ilgi göstermiştir. Zira bunlar

onun aşina olduğu kitaplardır. Devam ettiği okulda bu kitaplarla karşılaşmış olması Goodell'i oldukça heyecanlandırmıştır.[544]

Misyoner Bursa ziyareti sırasında Rum kilise ve cemaatinin ileri gelenleriyle görüşme fırsatını da yakalamıştır. Piskopos denetimi altındaki bölgelere yönelik olağan ziyaretini gerçekleştirdiği için yoktur. Goodell piskopos vekiline İstanbul'daki Rum patriğinin kendilerine emanet ettiği referans mektubunu iletmiştir. Bu mektup patriğin misyonerlerin seyahatine rıza gösterdiğini ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca misyonerler bu mektup sayesinde Rum cemaatine mensup kimselerle rahatlıkla irtibat kurma imkânını elde etmişlerdir. Goodell ve arkadaşları Lancaster Okuluna[545] da uğramışlardır. Bu ziyaret sırasında onlara Rum cemaati içerisinde oldukça saygın ve itibarlı bir konuma sahip K. eşlik etmiştir. Okulda Rumca eğitim yapılmakta ve *"Amerikan'ın âlicenaplığı"*ndan fazlasıyla yararlanılmaktadır. Bina oldukça yeni ve kullanışlıdır. Öğrenci sayısı 180'dir. Bunların neredeyse yarısı kızdır. Bina 40000 Ps.'a mal olmuştur. Başöğretmenin yıllık maaşı ise 4000 Ps.'dir. Okul kaydolmayı dileyen herkese açıktır. Ziyaret sırasında kız öğrenciler misafirleri şerefine ilahiler seslendirmişlerdir. Goodell kızların hiçbir hafiflik ve uygunsuzluk sergilemeden güzel bir gösteriyle kendilerini ağırladıklarını söylemektedir. Ermeni okulunun başöğretmeni ve birçok vatandaş gösteride hazır bulunmuşlardır. Misyonerin ifadesiyle dışarıdan bakıldığında okulun çok olumlu bir havaya sahip olduğu kolaylıkla

5440 Mr. Goodell, "Greeks at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 156.

5450 Lancaster metodu 1800-1840 yılları arasında İngiltere'de, 1810-1840 arasında da A.B.D.'de benimsenmiş ve geniş kullanım alanına sahip bir geçiş dönemi öğretim sistemidir. Bu sistemde öğretmen, derslerde hususi başarı göstermiş, en kabiliyetli ve ders bakımından ileri safhadaki öğrenciler arasından birkaç monitör öğrenci seçer; Onlara bir ders verir ve ardından her monitör bu dersi yaklaşık 10 öğrenciye anlatır. Bu, misyonerlerin de tercih ettikleri bir metottur. Zira Protestan eğitim anlayışına göre kişi öncelikle ana dilinde okumayı öğrenmeli, bu sayede ana dilinde yazılmış İncili bizzat okuyarak Hıristiyanlığın başlangıcından itibaren kilise yapısına ve ibadet usullerine karışmış batıl anlayışları ayıklamalıdır. Bu durumda misyonerlerin yapmaları gereken ilk iş, en kolay ve en hızlı şekilde okumayı öğretme ortamları oluşturmak olmuştur. Dolayısıyla onlar pratik bakımdan en hızlı ve bir anda çok sayıda öğrenciye okuma öğretebilecek karakterdeki Lancaster metodundan yararlanmayı denemişlerdir. Ayşe Aksu, "İngiltere-Amerika-Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi", **Değerler Eğitim Dergisi**, c.VI, S. 16, İstanbul, 2008, s.s. 29-37.

fark edilmektedir. Goodell işlerin yolunda gitmesini sağlayan unsurları şu şekilde sıralamaktadır: *"İşe dört elle sarılmış itibarlı bir öğretmen, saygılı ve disiplinli öğrenciler, variyeti ve açık yürekliliğiyle dostumuz K. ve dostumuzun büyük yakınlık gösterdiği ilgili bir cemaat..."*[546]

Goodell'in okulla ilgili izlenimleri bu kadarla da sınırlı değildir. O sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

> *Aramızda yaşlı bir bayan da vardı. Bu bayan bizlerde kızların bakım ve denetiminde önemli yardımları olduğu izlenmini uyandırdı. Burada sağlık, mutluluk, sevgi ve huzurun birleşimine şahit olmak gözyaşlarımı tutamayacağım kadar beni duygulandırdı. Evden ayrılmadan önce Malta'daki Rum matbaamızdan bazı kutsal yazı örnekleri almıştım. Risale ve kitaplarla birlikte bunları da yanımda getirdim. Kız öğrencilere bunlardan hediye ettim. Büyük bir memnuniyet ve heyecan ile karşılaşmış olmak beni duygulandırmıştı. Olaya şahit olan kızlar arasında genel bir telaş havası vardı. Çocukların birçoğu hiçbir tereddüt göstermeden cesaretle sıralarından kalkarak yanıma geldiler ve kendilerine bu kadar rahat biçimde ne dağıttığımı anlamaya çalıştılar. Dağıtılanları alma konusunda oldukça hevesli ve arzuluydular. Bu öylesine bir iştiyaktı ki kendilerine para yerine bu kitaplardan hediye edilmesinin daha heyecan verici olduğunu beyan etmekteydiler.*[547]

Goodell okulda bir müddet Türkçe konuşmuştur. Amacı öğrencileri test etmektir. Refakatçisi K. ise misyonerin sözlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için konuşulanları Rumca'ya çevirmiştir. Misyoner konuşması sırasında öğrencilere Amerika'daki okullar hakkında bilgi vermiştir. Onun ifadesiyle Amerika'da erkekler kadar kızlar da her daim eğitilmektedir. Goodell Osmanlı topraklarında da tıpkı erkekler gibi kızların eğitimine gerekli özen ve ihtimamın gösterildiğini kendilerine ispatladıkları için öğrencilere şükranlarını iletmiştir. Misyoner heyetine eşlik eden Amerikan Büyükelçisi de Bursa'da bu okul kadar kendisini memnun eden başka bir kurum yahut hadiseyle karşılaşmadığını beyan ederek Goodell'i desteklemiştir. Söz söyleme sırası artık K'dadır. O, Amerika'ya yönelik derin şükran ve minnetlerini ilettikten sonra

546 Mr. Goodell, "Greeks at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 156.

547 Mr. Goodell, "Greeks at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 156.

methiyelerle dolu bir konuşma yapmıştır. K., okullar ve hayır kurumlarına yönelik Amerikan yardımlarının kendisini ne derece memnun ettiğinden bahsetmiştir. Onun ifadesiyle Bursa'daki çocuklar da tıpkı Amerika'dakiler gibi zihinlerini faydalı bilgilerle doldurmaktan başka hiçbir şeyle uğraşmamalıydılar.[548] Her ne kadar kayıtlarda ifade edilmemişse de bu sözlerden Amerikalılar'ın kentteki Rum okuluna destek çıktıkları anlaşılmaktadır. Muhtemelen okulun Lancaster sisteminde eğitim yapıyor olması da bu yardımların nedeni yahut sonucudur.

Misyoner kayıtlarında Bursa'daki Rumlar'ın nüfusuyla alakalı bilgiler de mevcuttur. Goodell kentte Rumlar'a ait hane sayısının yaklaşık 1500 olduğunu söylemektedir.[549] Bay Ladd'e göre ise Bursa'da 6000 civarında Rum yaşamaktadır. Rumlar genelde aynı bölgede başpapazın oturduğu mahallede ikamet etmektedirler. Bununla birlikte merkez mahalleye yaklaşık bir mil mesafede iki komşu Rum mahallesi daha vardır.[550]

Bir diğer önemli husus da Bursa civarındaki Rum köylerinin sayısıdır. At sırtında şehre en fazla bir günlük mesafede olan bu köylerin sayısı otuzdan aşağı değildir. Köylerde toplam 30000 Rum yaşamaktadır. Bunların büyük bir kısmı Rumca konuşmaktadır. Köylerin hemen hepsinin az yada çok kentle münasebetleri vardır. Ladd'in ifadesiyle bu münasebetlerin arttırılması gerekmektedir.[551]

Rumlar'ın nüfusuyla alakalı bilgiler veren bir diğer misyoner de Richardson'dur. O, dış istasyonlar da dahil olmak üzere Bursa'da en az 60000 Rum vatandaşının yaşadığını söylemektedir. Richardson yaklaşık 40 köy ve kasabada Rumlar'a ait hane sayısının 12000 olduğunu beyan etmiştir. Bu da ortalama 60000 kişilik bir nüfusa tekabül etmektedir. Kentin doğu, batı ve kuzeyinde Rum köyleri vardır. Richardson bölgedeki Rumlar'ın itikadi anlayışlarına da değinmiş ve misyonerlerin onları

548 Mr. Goodell, "Greeks at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 156.

549 Mr. Goodell, "Greeks at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 157.

550 Mr. Ladd, "Greeks in Broosa and the adjacent Villages", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 347.

551 Mr. Ladd, "Greeks in Broosa and the adjacent Villages", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 347.

evangelizme kazandırmakta başarısız olduklarına vurgu yapmıştır. O, bu konuda şunları söylemektedir:

> *Üzülerek belirtmeliyiz ki böylesine kalabalık bir kitle, cehalet ve hataların karanlığında merkeze göre yarım bir daire oluşturacak şekilde ovaya yayılmıştır. Fakat onların cehaletinde bizlerin de payı vardır. Acaba tamamı at sırtında en fazla bir günlük mesafede olan bu köyler için bizler bugüne kadar ne yapabildik? Yine Board ve misyonumuz yok olmanın eşiğindeki Rum toplumunu doğrudan doğruya suçlu ilan etmeksizin değerlendirmeyi başarabilecek mi? Unutmayalım ki bu konuda ihmalkârlığımız devam ettikçe bu işten en büyük zararı bizler göreceğiz.*[552]

Richardson bu satırları kaleme alırken misyonerler açısından önemli bir gerçeğe de vurgu yapmaktadır. Onun ifadesiyle Bursa'da görev yapan Amerikan Board teşkilatına mensup misyonerler Rumlara evangelizm davasını anlatma konuşunda erken pes etmiş ve sınıfta kalmışlardır. Richardson'a göre Rumların *"hakikat bilgisi"*ne beklenen teveccühü göstermemiş olmalarında cemaat önderleri kadar misyonerlerin de suçu büyüktür.

Misyoner kayıtlarında Bursa'daki Rum cemaatiyle ilgili pekçok hususa değinilmiştir. Bunlardan birisi de hac ibadetidir. Bay Schneider 15 Eylül 1834 tarihli mektubunda Rumlar'ın hac farizasını yerine getirmek üzere Kudüs'e gittiklerinden bahsetmektedir. Cemaat üyeleri yola çıkmadan önce kilisede toplanmışlardır. Papaz onlara ziyaret sırasında gerçekleştirilecek ibadetlerle ilgili bilgi vermiştir. Daha sonra toplu halde cadde de yürüyüş yapılmıştır. Kortejin başında rahipler vardır ve hep bir ağızdan ilahiler okunmaktadır. Rahipleri ellerinde yanan mumlar bulunan birkaç küçük çocuk takip etmektedir. En arkada ise dostlarıyla yürüyen hacılar bulunmaktadır. Bu şekilde kentten çıkana kadar yürünmüştür. Burada atlara binilmiş, uzun ve zorlu yolculuğa başlanmıştır.[553]

Kayıtlarda göze çarpan bir diğer husus da oruç ibadetidir. Rumlar'da perhiz 48 gündür. Perhiz süresince salyangoz, midye ve istiridye dışında hayvansal ürünleri tüketmek yasaktır. Misyoner Powers perhiz döne-

552 Mr. Richardson, "The Greeks on the Plain of Broosa", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol., LXII, Feb., 1875, p. 44.

553 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 302.

minde Rumların neredeyse tamamının günlerini yiyerek, içerek, gezerek ve maskeli balolara katılarak geçirdiklerini söylemektedir.[554]

Rumların perhiziyle alakalı yorumlar yapan bir diğer misyoner de Schneider'dır. Onun ifadesiyle alışılagelmiş bir gelenek olarak Rumlar perhiz sürecinden önceki birkaç günü hazırlıklara ayırmaktadırlar. Zenginler her gece kutlama yapmakta böylesine bir masrafın altından kalkamayacak olanlar ise çok fazla şatafatlı ve masraflı olmayan partiler düzenleyerek, yiyerek ve içerek hazırlıklarını sürdürmektedirler. Misyonere göre zengin yahut yoksul olsun Rumlar'ın tamamı oruç dönemini savurganlık, taşkınlık ve bağımlılıktan uzak geçirmeye çalışmaktadır. Perhiz bitiminde üç günlük bir dini festival düzenlenmektedir. Tuhaf olan ise festival sonrasında cemaat üyelerinin kendilerini memnun edecek her türlü arzularını sınırsız bir biçimde yerine getirmeyi meşru kabul etmeleridir. Bu öylesine bir azgınlıktır ki pek çoğu aşırılık ve oburluk nedeniyle sağlık problemleri yaşayabilmektedir.[555]

Misyonerler için Bursa'da yaşayan azınlıkların ana dillerine teveccüh göstermeleri çok önemliydi. Zira onlar Türkçe'den uzaklaştıkça ister istemez Müslümanlar'dan da soyutlanacaklardı. Çünkü Türkler azınlıklara ait dilleri konuşamıyorlardı. Misyonerler ise gerek Rumca gerekse de Ermenice konusunda bilgi sahibiydiler. Bu şekilde azınlık unsurlara yaklaşmak ve onlara evangelizmi benimsetmek daha da kolaylaşacaktı. Rum cemaatinin bu konuda misyonerleri sevindirdiği söylenebilir. Nitekim Schneider Rumlar'ın kendi dillerini öğrenmeye yönelik güçlü bir eğilimleri olduğunu söylemektedir. Misyoner ziyaret ettiği hemen her yerde cemaat mensuplarının ana dillerini yeniden kazanabilmek için çaba gösterdiklerinden bahsetmektedir. Muhtemelen bu İmparatorluğun tamamında geçerli bir durumdur. Misyonerin ifadesiyle onların Türkçe'ye düşkün olduklarını söylemek anlamsızdır. Schneider'a göre Rumlar Türkçe'yi sevmekten ziyade zorla kabul ettirildikleri için konuşmaktadırlar. Ne var ki Türkler'in arasında oturuyor olmaları nedeniyle kendi dillerini kazanmaları uzun zaman alacaktır.[556]

554 Mr. Powers, "Armenian Christmas and Lent", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 407.

555 Mr. Schneider, "Greek Fasts and Feasts", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 468.

556 Mr. Schneider, "Spread of Knowledge", Turkey-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, May, 1839, p.p. 177-178.

Tıpkı Schneider gibi Ladd'de Rum mahallesinde oturanların birçoğunun Rumca ve Türkçe konuşabildiklerinden bahsetmektedir. Fakat diğer iki dış mahallede meskun olanlar yalnızca Türkçe bilmektedir. Bay Ladd Rumlar'ın takdire şayan bir hevesle kendi dillerini geliştirmek arzusunda olduklarını beyan etmiştir. Bu dilin kullanımında günden güne artış söz konusudur.[557]

Rumları evangelizme kazandırabilmek için her türlü yolu deneyen misyonerlerin dikkatlerini celbeden bir diğer husus da cemaat mensuplarının saplanıp kaldığı hurafelerdir. Schneider Bursa'ya geldiğinde Rumların dini hayatlarını değerlendirmiş; onların azizlerin resimlerine büyük saygı duyduklarını, evlerinde onlara ait resimleri bulundurduklarını ve ibadet ederken geceleri mum yaktıklarını belirtmiştir.[558] Misyoner 28 Haziran 1836 tarihinde kaleme aldığı mektubunda iki kez Rum manastırları için yardım talebinde bulunan şahıslar tarafından ziyaret edildiğinden bahsetmektedir. Heyetlerin birinde resmi kilisenin kendisine ithaf edildiği azizin resmi vardır. Onlar bunu ev ev dolaştırarak Rumları heyecanlandırmayı ve bu sayede himmetleri arttırmayı hedeflemektedirler. Rum halkı resmi gördüğünde onu kucaklamakta ve öpmektedir. Diğer heyetin elinde ise azizlerden birisine ait olduğu iddia edilen bir kemik parçası vardır. Bu kemik parçası metal bir kutunun içindedir. Schneider'ın ifadesiyle bu sayede sergi hurafelerden medet umanların dudaklarına hazır hale getirilmektedir. Misyoner küçük bir Rum kızının kutuyu görür görmez ona doğru koştuğundan ve büyük bir heves ve içtenlikle onu öptüğünden bahsetmektedir. Kız adeta ebedi kurtuluşu bu kutuya bağlıymış gibi onu ihtirasla bağrına basmıştır. Schneider karşılaştığı manzarayla alakalı şunları söylemektedir: *"Böylesine bir batıl itikata şahit olmak bizi derinden yaralamıştı. Aslında öyle yada böyle bu hadiselerin herhangi bir biçimine hemen her gün rastlanıyordu. Bu hurafenin peşinden koşanlara Yeni Ahitten bir tane hediye ederek bunu manastırlarındaki rahiplerine vermelerini tavsiye etmekteydim. Bir diğer tavsiyem de kendilerine bahşedilen bu kutsal hazineyi dikkatlice okumalarıydı."*[559] Bu satırlar her türlü

557 Mr. Ladd, "Greeks in Broosa and the adjacent Villages", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 347.

558 Yıldız, a.g.tz., s. 276.

559 Mr. Schneider, "Formality and Ignorance of Greek Priests", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 224.

geleneğe karşı çıkan Protestanlığın aynı zamanda öze dönüş projesi olduğunu da gözler önüne sermekteydi. Protestanlar Hıristiyanlığı, İncil ve Hz İsa'nın sahih öğretisinden ibaret görmekte ve kutsal kitapta yer almayan herşeye karşı çıkmaktaydılar.

3.5.2.1. Rumlar Arasında İrşat Faaliyetleri

Anadolu coğrafyasındaki Protestan misyonerliği açısından oldukça erken bir tarih olan 1832 yılında Bursa'yı ziyaret eden misyonerlerin, başlangıç itibariyle Rumlar hakkındaki kanaatleri bir hayli olumluydu. Rum cemaati Amerikalı misafirlerine her türlü hürmeti göstererek gerek ev bulmaları gerekse de kenti tanımaları konusunda yardımcı olmuştu. Rumların bu konuda Ermenilerden daha hızlı oldukları aşikârdı. Onların misyonerlere yönelik böylesine sıcak ve dostane tavırlar sergilemelerinde yaklaşan tehlikenin farkına henüz varmamış olmalarının etkisi büyüktü. Rumları misyonerlere yaklaştıran bir diğer husus da onların Amerikalı olmasıydı. *Yeni Dünya*'ya duydukları merak ve ilgi onları davetsiz misafirlerine karşı duyarlı kılmıştı.

Misyoner kayıtlarında Rumların merak ve heyecanıyla alakalı çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu konuda Bay Schneider şunları söylemektedir:

> *Akşam olduğunda bölgede söz sahibi birkaç Rum tarafından davet edildik. Zaten buraya geldiğimizden beri hemen hergün bu tip ziyaretler tertip etmekteydik. Rumlar tarafından dostça karşılandık. Özellikle de gençler kitaplarımızla bir hayli ilgilendiler. Eğitilmeye ihtiyaçları vardı ve bu konuda çok istekliydiler. Amerika'daki okul ve kolejlerimizden bahsettiğimde büyük bir heyecan ve iştiyakla hayranlıklarını dile getirmişlerdi. Kendilerinin bu tarz imkân ve okullara sahip olmadıklarını esefle beyan ediyorlardı. Kitap konusunda da çok yoksullardı.*[560]

Schneider bu konuda başka örnekler de vermektedir. O, genç ve aynı zamanda da basiretli bir Rumla gerçekleştirdiği sohbetten bahsetmektedir. Konuşma, Kitabı Mukaddesin Hıristiyanlardan talep ettiği karakter tiplemesi ve onları harekete geçiren prensiplerin neler olduğu konusundadır. Genç adam misyonerin savunduğu fikirlerin Amerika'daki Hıris-

560 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 301.

tiyanlar için de geçerli olup olmadığını merak etmektedir. Schneider'ın cevabı *'evet'* olmuştur. Bu cevap üzerine adam Amerikalı Hıristiyanların yalan söylemeden ve dolandırmadan ticaret yapıp yapmadıklarını öğrenmek istemiştir. Misyoner misafirini bu olumsuz davranışlardan herhangi birisini sergileyenin derhal Hıristiyanlıktan çıkarılması gerektiği konusunda ikna etmiştir. Genç adama göre bu harikulade bir cezalandırmadır. Schneider öne sürdüğü bu fikirlerin muhatabı için tamamiyle yeni olduğunu söylemektedir. Misyonerin ifadesiyle adamın merakı ve şaşkınlığı maneviyat ve ilahi adalete yönelik cehaletini açıkça gözler önüne sermektedir.[561] Bu örnekte de görüldüğü üzere Rumlar için Amerika önemlidir. Orada olup bitenler Bursa'daki Rum cemaatini etkilemektedir. Amerikalılar'ın yaşam tarzı, adet ve örfleri, inanç sistemi yenidir ve merak uyandırıcı boyuttadır. Tüm bu unsurlar bir araya geldiğinde ortaya keşfedilmesi gereken sır dolu bir dünya çıkmaktadır.

Schneider'ın özellikle temas ettiği bir diğer husus da bölgedeki münevver Hıristiyanların, Rumlara ait önemli bir alışkanlık olan kilise sayısını haddinden fazla arttırma çabasını lüzumsuz görmeleri ve kıyasıya eleştirmeleridir. Onlar bunun yerine yeni okullar açmanın daha yararlı olacağı kanısındadırlar. Hatta aralarından bir tanesi bu taleple piskoposa başvurmuş ama aldığı cevapla hayal kırıklığına uğramıştır. Zira piskopos bu iddiayı taşıyanların malum kimselerle (burada kastedilen misyonerlerdir) fazla takılmaması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Schneider'a göre böylesine bir ikileme düşülmesi bile bir hayli ümit vericidir. Nitekim bizzat şahit olduğu tartışmalar Rumların itikatlarını yavaş yavaş sorgulamaya başladıklarının en önemli delilidir. Rumların bir kısmı arayış içerisindedir ve bağlı oldukları kilisenin kendilerini Tanrı kelamından giderek daha fazla uzaklaştırdığı kanısındadır. Aslında Schneider'ın şahit olduğu iki Rum vatandaşı arasındaki ağız dalaşı da yaşananları çok iyi özetlemektedir. Taraflardan birisi önceleri tabi olduğu kilisenin salık verdiği uygulamaların birebir Kitabı Mukaddesle örtüştüğü kanısındayken Yeni Ahiti okuduğunda bu fikrinden vazgeçtiğini beyan etmektedir. Onun ifadesiyle burada bir tezat vardır ya kendi rahipleri yahut da havariler yanılgı içerisindedir. Yeni Ahitte havarilerden birisinin ağzından aktarılan ifadelerden öğrendiği kadarıyla pisko-

561 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 302.

posun evlenmesinde herhangi bir mahzur yoktur. Ayrıca et tüketme konusunda da herhangi bir yasak bulunmamaktadır. Ne var ki kendisine öğretilen bundan çok farklıdır. Ne piskoposların evlenebileceğine ne de et yenebileceğine izin verildiğini duymamıştır. Bu yaşananlar Rumlar arasındaki Hıristiyanlık anlayışının ne denli kokuşmuş olduğunu ve keyfi uygulamalarla farklı mecralara kaydırılabildiğini göstermektedir. Misyonerlerin buradan çıkardıkları sonuç ise daha farklıdır. Onlar çok sayıda İncil dağıtmanın önemine ve bölge insanına sağlayacağı yararlara değinmektedirler. Rumlar bu sayede hakiki manada Tanrı'nın kelamıyla münasebet kurabilecekler ve bugüne kadar nasıl kandırıldıklarını anlayabileceklerdir.[562]

Misyonerler Rumları kazanabilmek için onlara İncil sevgisini aşılamanın gerekli olduğunu düşünmektedirler. Bu sayede ruhban sınıfının keyfi uygulamaları da ortaya çıkacak ve itiraz edenlerin sayısı artmaya başlayacaktır. Schneider Rumlar arasında İncil'in hakikatlerine ilgi duyanların azımsanmayacak oranda olduğunu ifade etmektedir.[563]

Bununla birlikte İncil sevgisini aşılamak kadar Rumların itikatını sorgulamak da önemlidir. Misyonerler bu anlamda da boş durmamışlardır. Powers, Rumların Hıristiyanlığa bakışını değerlendirmek açısından akıllı ve basiretli bir Rum vatandaşı ile uzun süre sohbet ettiğini söylemektedir. Misyoner ona dindarca yaşamanın öneminden bahsetmiştir. Karşısındaki şahıs onunla aynı kanaatleri paylaşmakla beraber mesleği olan ve kentte yaşayan birisinin dindarlığını korumasının bir hayli güç olduğunu savunmaktadır. O, herhangi bir kimsenin böylesine bir hayat sürebilmesi için kendisini mesleğinden, kentten ve dost meclislerinden tecrit etmesi gerektiğini düşünmektedir. Bir başka değişle bu kimseler münzevi bir hayatı benimsemeliydiler. Powers, böyle bir şeye gerek olmadığını, dinin her sınıf ve zümre için tasarlandığını ayrıca hayatı bilfiil kuşattığını anlatmaya çabalarken, O hâlâ iddiasını sürdürmektedir; Misyonere İsa'nın sözleriyle cevap vermiştir: "*Her kim beni takip edecekse kendisini inkâr etmeli, arzu ve heveslerinden sıyrılmalı, haçını kuşanarak peşimden gelmelidir.*" Ona göre bu sözlerden anlaşılması gereken dindar bir hayat

562 Mr. Schneider, "Inquiry After Truth", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 220.

563 Mr. Schneider, "Sale of Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 221.

sürmek için dünyevi meseleler ve meşguliyetlerden arınılmasıdır.[564] Powers burada Rumların din anlayışlarının yanlışlığını vurgulamak istemiştir. Bu yüzeysel bir dindarlıktır ve Rumların çok azı hakikatin bilincindedir. Misyonerin ifadesiyle Rum cemaatine mensup olanların birçoğu *"hurafelerin ve batıl itikatların karanlığında yollarını kaybetmişlerdir."*[565]

Misyonerler açısından burada zikredilen örneğin tersi durumlarla da karşılaşılabilmekteydi. Zaman zaman onları sevindirip ümitlendirecek hadiselere de şahit olunuyordu. Bu konuda örnek Bay Schneider'dan gelmiştir. Misyoner, eşiyle birlikte bayan bir Rum komşusunu ziyaret etmiştir. Sohbetin mahiyeti büyük oranda dini mevzulardır. Schneider'a göre, ev sahibinin Kitabı Mukaddese vukufiyeti, zekâsı ve ileri görüşlülüğü daha önce bu ülkede hiçbir kadında şahit olmadığı kadar ileridir. Misyoneri en çok sevindiren ise kadının inandıklarını hayatında yaşatması ve davranışlarıyla sergilemesidir. Schneider sözlerine şu şekilde son vermiştir: *"Bulunduğum ülkede daha önce hiçbir bayanla beni bu kadar memnun edecek bir muhabbete girmemiştim."*[566] Burada önemli olan aydınlanma fikrini taşıyan kimsenin bir bayan olmasıdır. Zira misyonerler Osmanlı coğrafyasındaki kadınların, erkeklere göre daha aşağı görüldüklerini düşünmektedirler. Onların ifadesiyle bu topraklarda kızların eğitimi erkeklerinki kadar önemsenmemektedir. Hatta bayanların birçoğu okuyup yazamamaktadır. Bayan Schneider Bursa'daki Hıristiyanların da bu durumu savunduklarını söylemektedir. Onlar *"annelerimiz, büyükannelerimiz ve ninelerimiz okuma yazma bilmeden yaşayabildiğine göre biz neden yaşamayalım?"* diyerek içinde bulundukları durumu normalleştirmişlerdir. Misyoner bu ifadelerden şunu anlamaktadır: *"Büyük annelerimiz bilgili değildi; kızlarımız okumayı öğrenirse çok iyi olur ama öğrenmeseler de önemli değil."*[567]

Rum hanımlarının Kitabı Mukaddese olduğu kadar misyonerlerin vaazlarına ilgi duyduklarını gösteren örnekler de mevcuttur. Bay Schneider 6 Aralık 1841 tarihinde kaleme aldığı mektubunda genç bir Rum

564 Mr. Powers, "Extracts from the Journal of Mr. Powers", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Feb., 1838, p. 61-62.

565 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 92.

566 Mr. Schneider, "Less Opposition from Ecclesiastics", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 469.

567 E.C.A. Schneider, a.g.e., p.p. 86-87.

bayanın dinlediği vaazdan çok etkilendiğini ve eve dönerken Bayan Schneider'ın elinden tutup ona şöyle seslendiğini söylemektedir: *"Dualarınızda beni unutmayınız."*[568] Misyoner genç bayanın bu sözlerle kendisiyle ilgili endişeleri dile getirdiğini düşünmektedir. Bu onlar için sevindirici ve aynı zamanda da cesaret verici bir durumdur.[569]

İlgi ve merak yalnızca bayanlara has bir durum değildi. Özellikle genç erkekler arasından da evangelizme derin alaka duyanlar çıkabiliyordu. Bu gençlerden bir tanesinin maneviyata yönelik ilgisi Schneider'ı fazlasıyla memnun etmişti. Genç adam özellikle Kutsal Metinleri tetkik etme konusunda çok dikkatliydi. Öncelikle Greko-Türkçe bir Yeni Ahit edinmişti. Ardından modern Rumca olanını da satın almıştı. Bununla da yetinmeyerek Eski Ahit'in de Greko-Türçesi ve modern Rumcasının birer nüshasından almıştı. İki farklı dilde Tanrı kelamını inceleyebiliyordu. Bunu yaparken amacı iki çeviriyi mukayese ederek Kutsal Metinlerin anlamını daha kusursuz bir biçimde kavramaktı. Bunu tamamen kendi rızasıyla meseleye duyduğu alakadan dolayı yapıyordu. Schneider genç adamın heves ve hırsı konusunda şunları söylemekteydi: *"Bunu ona ben teklif etmemiştim. Onun ne kadar yoksul olduğunu ve bu ülkedeki köylülerin içinde bulunduğu sefaleti düşününce, Tanrı kelamına bu kadar çok harcama yapmasının anlamı daha da aşikâr bir biçimde ortaya çıkıyordu. Bu ancak hakikat bilgisine ulaşmak için samimi bir aşk duymak ve ona bağlanmakla sağlanabilirdi."*[570]

Misyonerler sabır ve kararlılıkla ilerledikleri takdirde sonuca ulaşabileceklerini biliyorlardı. Onlara düşen karamsarlık yaşamadan inat ve sebatla *"hakikat bilgisi"*ni halka anlatmaktı. Bu sayede yeni neferler kazanabileceklerinin farkındaydılar. Nitekim dedikleri gibi de olmuştu. Bay Schneider haftada bir gün genç bir Rumla Yeni Ahit okuduklarını söylemektedir. Misyoner bu rutin buluşmaların birinde ona tövbe ve pişmanlığın doğası ve gerekliliğinden bahsetmiştir. Genç adam günahlarından biran önce arınması gerektiğini duyduğunda bir hayli duygulanmış ve

568 Mr. Schneider, "Social Visits and Religious Instruction", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 223.

569 Mr. Schneider, "Social Visits and Religious Instruction", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 223.

570 Mr. Schneider, "Delight in the Scriptures", Broosa-Journal of Mr Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Nov., 1843, p. 456.

gözyaşlarına hâkim olamamıştı. Zira daha önce gerçek manada hiç tövbe etmemişti. Misyoner *"Tanrı onu hayatı boyunca tövbe edenlerden kılsın"*[571] diyerek genç adam hakkındaki olumlu kanaatlerini bildirmek istemişti. Schneider'ın Rum cemaatine mensup kimselerle birebir görüşmeleri artarak devam etmiştir. Fakat muhataplarının kararsız bir tavır takınmaları ve gelgitler yaşamaları onu bir hayli düşündürmektedir. Ne var ki misyonerlerin felsefesinde karamsarlığa kapılmak yoktur. Aksine sabır ve metanetle irşat faaliyetlerini sürdürmeleri ve insanlara *"doğru yolu"* bulmaları konusunda rehberlik etmeleri gerekmektedir. Schneider'ın eğilimi de hep bu yönde olmuştur. Misyoner, dini hakikatlere kalbi ısındığı halde kendisini ibadetlere tam manasıyla veremeyen genç bir Rum vatandaşına tavsiyelerde bulunduğunu ve ona okuması için çeşitli kitaplar verdiğinden bahsetmektedir.[572] Bu örnekte de görüldüğü üzere misyonerler her durum ve fırsatta muhataplarına telkinde bulunmakta ve onları evangelizme davet etmektedirler. Onlar için yılgınlığa yer yoktur. Hep dinamik olmak zorundadırlar. Onları rahatsız eden *"tecrübe ve tetkik etmeden inan düsturu"*dur.[573] Schneider'a göre Bursa'daki Rumları *"hakikat bilgisi"*nden mahrum eden işte bu çarpık anlayıştır. Misyoner, Rum halkı için gerçek kurtuluşun, insanların körü körüne saplandıkları ve kayıtsız bir biçimde savundukları din anlayışlarını sorgulamalarıyla mümkün olabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla her ne olursa ve nereden gelirse gelsin öğrenme ve araştırmaya yöneltecek her hareket misyonerler nezdinde kabul görmektedir.[574]

Schneider, Bursa'daki Rumların kalbi manada bir değişim yaşamaları gerektiğine inanıyordu. Misyonerin ifadesiyle onlar kendilerini hakikate yönlendirecek çok fazla saike sahip değillerdi. Dolayısıyla kutsal ve manevi hususların sürekli ihmal edilmesi sonucunda insanların yü-

571 Mr. Schneider, "Calls for Books", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, July, 1841, p. 299.

572 Mr. Schneider, "Inquirers and Converts", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 223.

573 Mr. Schneider, "Freedom of Thought and Discussion", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, July, 1841, p. 298.

574 Mr. Schneider, "Freedom of Thought and Discussion", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, July, 1841, p. 298.

rekleri kaskatı kesilmişti.[575] Böylesine sahnelere şahit olan misyonerlerin manevi unsurları insanların yüreklerine nakşetmeye çalışmaları en öncelikli meseleleri arasında yer almaktaydı.

Schneider, Rumları saflarına katabilmek için her yolu denemiştir. O da tıpkı Powers gibi ev ev gezerek evangelizm davasını anlatmak istemiştir. Onun hedef kitlesi Rumlar'dır dolayısıyla daha çok Rum ailelerini ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerde yoğun bir biçimde dini meseleler üzerine fikir alışverişinde bulunulmuştur. Misyoner bu sayede İncile ait birçok önemli hususu arz edebilme fırsatını yakaladığından bahsetmektedir. Onu sevindiren ise aile bireylerinin genellikle kendisini büyük bir saygı ve dikkatle dinlemiş olmalarıdır.[576]

Bursa'da Rumlarla ilgilenen bir diğer misyoner de Daniel Ladd'dir. Ladd'in Rumlara yönelik misyonerlik faaliyetleri için Bursa'nın önemi konusundaki görüşleri şöyledir: *"Türkiye'nin diğer bölgelerindeki Rum kiliseleri de göz önüne alındığında Rumlar'ın tamamı misyonerlerin ulaşabileceği sınırlar dahilindedir. Bu olgu bölgemizdeki Rumlara yönelik misyonerlik faaliyetlerine ağırlık verilmesi gerektiğini göstermektedir."*[577]

Misyonerler Bursa'da çok büyük başarılar elde edememiş olsalar da Rumlara yönelik faaliyetlerini fasılasız sürdürmüşlerdir. 1853 tarihli M.H. dergisinde Rumların evangelik hakikate hâlâ büyük oranda ilgi duyduklarından bahsedilmektedir. Dergide belirtildiğine göre misyonerler bu cemaate yeterince zaman ayıramamış olmanın üzüntü ve pişmanlığını duymaktadırlar. Derginin ifadesiyle yeni kazanımlar sağlamak yahut mevcut durumu muhafaza edebilmek için en az bir kişinin kendisini Rum cemaatine adaması gerekmektedir.[578] Bu çok önemli bir taleptir zira kentteki Rumların en azından bir kısmı daha iyi bir gelecek

575 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, Feb., 1842, p. 49.

576 Mr. Schneider, "Social Visits and Religious Instruction", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 223.

577 Mr. Ladd, "Greeks in Broosa and the adjacent Villages", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 347.

578 "The Greeks", Armenian Mission-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., XLIX, Sept., 1853, p. 265.

adına farklı bir dünyevi otoriteye sığınma arayışındadırlar.[579] Misyonerlerin bu boşluğu değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu da bilfiil çalışarak elde edilebilecek bir durumdur.

Misyonerlere ait kayıt ve belgelerde Rumlar arasında Protestanlığa yönelimin azımsanmayacak boyutta olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Ancak bu ilginin manevi olmaktan ziyade siyasi bir meyletme olduğuna dair bilgiler de mevcuttur. Misyonerlerin neden böyle bir kanaate kapıldıkları bilinmemekle birlikte bölgede sözü geçen nüfuz sahiplerden bir kısmının Protestanlığı tercih etmelerini bu sebebe dayandırdıkları görülmektedir.[580] Belki de misyonerlerin, Ermenilerle mukayese edildiğinde, Rumlara karşı daha ihtiyatlı ve dikkatli olmalarının nedeni de budur. Herşeye rağmen Board teşkilatına mensup misyonerlerin Bursa'da faaliyetlerini sürdürdükleri yaklaşık bir asırlık zaman zarfında Rum cemaati içerisinde de evangelizmi benimseyenler olmuştur. Bursa'da Protestan misyonerliği açısından oldukça geç bir tarih olan 1880 yılında bile Rumların evangelizm davasına teveccühlerinin hergün daha da arttığına değinilmektedir.[581] Bu da misyonerlerin gözüyle işlerin yolunda gittiğini göstermesi açısından önemlidir. Ama hiçbir şey misyonerlerin Ermenilere duyduğu yakınlığı Rumlara da hissetmelerine neden olamamıştır.

3.5.2.1.1. Olumsuz Gelişme ve Hadiseler

Bursa'da bir misyon bölgesi oluşturmaya karar veren Amerikan Board, ilk önce bölgeyi dolaşarak alt yapı çalışmaları başlatmıştır. Hazırlık aşamasında tıpkı diğer azınlık unsurlara olduğu gibi Rumlara da İncil ve benzeri dini malzemeler dağıtılmıştır. Bununla birlikte Rum halkının misyonerlik faaliyetlerine tepki göstermesi ve bunun yanında misyonerler hakkında ortaya atılan olumsuz iddiaların halk arasında karşılık bulması Amerikan Board aleyhine bir ortam doğurmuştur. Diğer taraftan Rum Ortodoks Patrikhanesinin misyonerlerin çalışmalarını engellemek istemesi Rumlar arasında evangelizm davasının gelişimine ciddi

579 Mr. Riggs, "Changes at Broosa and Demirdesh", Constantinople-Letter from Mr. Riggs, **Missionary Herald**, Vol., L, Dec., 1854, p. 374.

580 Reports of ABCFM, 1861, p. 43.

581 "Western Turkey Mission", Annual Survey, **Missionary Herald**, Vol., LXXVI, Nov., 1880, p. 430.

sekte vurmuştur. Misyonerler Rum cemaati içerisinde evangelizme ilgi duyanlar olduğu kadar misyonerlik faaliyetlerine tepki gösterenlerin de bulunduğunu sık sık vurgulamışlardır.

1836 tarihli M.H. dergisinde Rumların Amerikalı misyonerlere karşı karalayıcı ve kötüleyici bir tavır sergilediklerinden bahsedilmektedir. Dergiye göre bu sadece Yunanistan'da değil Anadolunun tamamında misyonerlere reva görülen bir tutumun yansımasıdır.[582]

Misyonerler açısından Rumların büyük bir kısmının manevi meselelere kayıtsız kalmaları çok acı vericidir. Powers kendileri açısından korkutucu olan bu durumun nedenlerine de değinmiştir. O bu konuda şunları söylemektedir:

> *Uzun süre Bay Schneider'dan ders almış genç bir Rumla aramızda ilginç bir konuşma geçti. Son zamanlarda genç adam büyük bir ihtiyatla bizden uzak durmayı tercih etmekteydi. Aslında bir hayli münevver birisi olduğu söylenebilirdi. Kanaatleri nedeniyle cemaati içerisinde de yalnız kalmıştı. İncilin savunduğu değerlere cemaati tarafından tevecüh gösterilmemesi onu müteessir kılıyordu. Ben, ona Rumların mağrur ve bir o kadar da kibirli bir millet olduğundan bahsettim. Kadim bir bilim ve edebiyata, felsefe ve filozoflara, akıcı ve hoş bir dile aynı zamanda da güçlü gelenek ve göreneklere sahip olmaları onları gururlu ve kibirli kılıyordu. Dostumuz "bunların hepsi doğru hem de çok doğru" diyerek şunları söyledi: "Fakat rahiplerimiz, din adamlarımız hata içerisindeler. Kendilerini karanlığa mahkum ediyorlar bu yetmezmiş gibi halkın da karanlığa hapsolması için uğraş veriyorlar."*[583]

Bu satırlardan da anlaşıldığı üzere Powers, Rumların gurur ve kibirinin gerçekleri görmelerini engellediğini düşünmektedir. Bir diğer engel de ruhban sınıfıdır. Bu olumsuz hadiseleri göz önüne alan misyonerler Bursa'daki Rum nüfus için harcanan emeklerin neredeyse tamamen boşa çıktığını düşünmeye başlamışlardır.[584]

582 "Broosa", Brief Notices-Donations, **Missionary Herald**, Vol., XXXll, Nov., 1836, p. 445.

583 Mr. Powers, "Greeks", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XL, Sept., 1844, p. 300.

584 Mr. Greene, "The Past-Growth of Protestantism", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Jan., 1863, p. 17.

İşlerin yolunda gitmediğini düşünen misyonerler evangelizme sempati duyan Rum öğretmen ve öğrencileri hemşerileri arasında başlatılacak irşat faaliyetinin nüvesini oluşturmak üzere bir araya getirmişlerdir. Bu toplantının bir hedefi de Merzifon'daki Teoloji Okuluna gönderilecek öğrencileri tespit etmektir. Ne var ki bu atılımın zarar ve ziyanı kazandırdığından çok daha fazla olmuştur. Haberi alan muhaliflerin tepkileri kent merkezi ve köylerde Rumlara yönelik seyyar kitapçılık faaliyetlerini sona erdirmiştir. Misyoner kayıtlarında belirtildiğine göre İncili Şerif düşmanlarının galeyana gelmeleriyle bir elin parmağını geçmeyecek sayıdaki evangelizm taraftarı Rum vatandaşının cesareti kırılmıştır. Raporlarda bir diğer gerçeğe daha değinilmektedir ki o da Rumlar arasında şevk ve gayretle sürdürülen Protestanlaştırma faaliyetlerinin şahit olunan olumsuz hadiseler neticesinde eskisi kadar itibar görmemesidir.[585]

Tüm bu olumsuzluklara rağmen misyonerler yılmadan ve usanmadan Rumlara yönelik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Onlar için önemli olan kazanımlar elde etmektir. Misyonerler Rum cemaatine mensup tek bir kişiyi bile evangelizme kazandırmanın çok mühim olduğunu düşünmektedirler. Bu nedenle hiç kimseyle arayı bozmak istememişlerdir. Mücadeleleri onları davaya kazandırmaktır ve bu yolda hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamalıdır.

3.5.2.1.2. Bursa'da Rumlara Yönelik Yeni Bir Girişim: Rum Cemaati Balık Pazarı'nda[586] Örgütleniyor

Bursa'da Rum cemaatine yönelik misyonerlik faaliyetleri konusunda yeterli başarıyı yakalayamadıklarını düşünen misyonerler 1871 yılının Mart ayında kentin batı sınırını teşkil eden ve Türkçe konuşulan Kayabaşı[587] adlı Rum mahallesinde yeni bir girişimi harekete geçirmişlerdir. Zira mahalle *'iyi yolda ilerlemektedir.'* Altı haftadan beri Pazar ayinlerine

585 P.A.B.C.F.M., 1874-75, 00445_002.

586 BalıkPazarı namı diğer Bazar-ı mahi, şehrin en eski yerleşim yeri olan Hisarın dışında kurulmuştu. Bkz. Turgay Akkuş, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde GayriMüslimler, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2008, s.15.

587 Kentin kuzey-batısında yer alan Kayabaşı, Bursa'da o dönemde Rum nüfusun en yoğun olduğu mahalledir. Bkz., Akkuş, a.g.tz., s. 53.

ortalama 35 kişi katılmaktadır. Katılımcıların 19 tanesi Rum'dur. Bunun yanısıra dinleyicilerin siması sürekli değişmektedir. Rumlar arasında düzenli bir biçimde ayinleri takip edenlerin sayısı sadece ikidir. Misyonerleri sevindiren ise her ikisinin de hakikate büyük oranda yaklaşmış olmalardır. Bu durum akrabaları tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmış ve kendilerine karşı şiddetli bir muhalefet kampanyası başlatılmıştır. Bay Richardson'un ifadesiyle tahrik edici unsur yine kilise ve *'sözde'* dinadamlarıdır. Rum cemaatine mensup bu iki genç adamdan bir tanesinin eşi birkaç ay önce kocasını yüzüstü bırakarak evi terketmiştir. Ancak bu bu bayan kısa bir süre sonra geri dönmüş ve evangelizmle ilgilenmeye başlamıştır. Diğer genç adam ise babasının evinden kovulmuştur. Fakat akrabaları sonradan onun misyonerlere ait istasyon sınıfına katıldığını öğrenince dönmesi için adeta kendisine yalvarmışlardır.[588] Bay Richardson gelişmelerle alakalı şu satırları kaleme almıştır:

> *Kayabaşında davamıza yönelik ilgi ve teveccüh artmaktadır. Eşi uzun süre alıkonulan ve kendisinden uzak tutulan genç Rum Petre, hanımını da yanına alarak evinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Zira her ikisinin de hayatı tehlikededir. Halkı sindirmek ve ayinlerimizden uzak tutmak için her yol denenmektedir. Bugünlerde muhalefet ve baskı öylesine şiddetlenmiştir ki Rum vatandaşlarından hiç birisinin son Pazar ayinine katılamayacağından endişe duyulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte sürekli aramızda gördüğümüz hoş bir Fransız bayan birkaç arkadaşıyla birlikte yine salondadır. Ayin başladıktan sonra tamamı Rum olan 6 genç adam içeri girmiştir. Hepsi de ayin sonuna kadar gözlerini bile kırpmadan olan biteni takip etmiştir. Dostça bir duyguyla aramızda bulundukları bellidir. Beş tanesi Petre ve eşinin kaçmadan önce oturduğu mıntıka ve civarında ikâmet etmektedir. Bu örnekte de görüldüğü üzere zulüm asla payidar olmamakta ve her zaman kendi sonunu hazırlamaktadır.*[589]

Benzer bilgilere 1872 tarihli istasyon raporunda da yer verilmiştir. Raporda belirtildiğine göre Kayabaşı mahallesindeki girişim bizzat misyonerler tarafından kontrol edilmektedir. Ayrıca her Pazar ayininde dini

588 Mr. Richardson, "Work among Greeks at Broosa", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol., LXVIII, Sept., 1872, p. 281.

589 Mr. Richardson, "Work among Greeks at Broosa", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol., LXVIII, Sept., 1872, p. 281.

tören gerçekleştirilmektedir. Son ondört haftalık süreç baz alındığında törenlere ortalama 22 kişinin katıldığı görülmüştür. Katılımcıların 11 tanesi Rum'dur. Ayrıca son beş haftada 19'u Rum olmak üzere bu sayı 35'e çıkmıştır. Bir keresinde 55 sayısına ulaşılmıştır ki bu geniş katılımda da Rumlar'ın payı büyüktür. Bunun yanısıra mahallede bu girişime yönelik olumsuz bir tavır sergilenmemiştir. Mahallede az sayıda da olsa Avrupalı yaşamaktadır. Ancak oldukça dindar bir bayan dışında törenlere katılan olmamıştır. Bu hanım küçük kızı ve bayan hizmetkârıyla ayinlerde yer almaktadır. Her pazar ayininde yeni yüzlerle karşılaşılmaktadır. Bu faaliyetler bölge insanı için önemli bir merak konusudur. Dolayısıyla dinleyicilerin sürekli yenilenmesi doğaldır.[590]

Girişimin bireysel getirileri konusunda şüpheler vardır. Aslında gereksinim duyulan şey birisinin bu bölgede mukim olması ve hizmetleri sürdürmesidir. Misyonerler bu kimsenin Rum olmasının daha yararlı sonuçlar üretebileceğini düşünmüşlerdir. Mahallede misyonun kullanımı için bir ev kiralanmıştır. Bu evde yeterli barınma imkânları mevcuttur.[591]

1873 yılında Rumlar arasındaki alternatif vaaz hizmeti Kayabaşından, Balık Pazarına kaydırılmıştır. Bununla birlikte Rumlara yönelik teşebbüslerde ciddi gerilemeye şahit olunmaktadır. Richardson faaliyetlere katılanların uyarıldıklarını hatta daha da ileri gidilerek tehdit edildiklerini söylemektedir. Misyonerlerin ihtiyacı kendisini *"davaya adamış uygun ve gözüpek bir hizmetkârdır."* Bunun yanısıra Rumca konuşulan bir İncil grubu oluşturulabilmesi için Rum bir öğretmene de ihtiyaç duyulmaktadır.[592]

Misyonerlerin Balık Pazarındaki faaliyetleri sürdürmeleri konusunda en büyük yardımcıları aslen Tekirdağlı Rum bir öğrenci olan Aristides'dir. Genç adam Ermeni kökenli eşiyle birlikte bu mahallede oturmaktadır. Kendisi misyonerlerle irtibat halindedir. Pazar ayinleri onun sorumluluğundadır. Karı koca toplantılar sayesinde arkadaş edinmişlerdir. Rumlar arasında bilhassa da Katolik Kilisesi taraftarlarında bölgedeki evangelizm faaliyetlerine yönelik kararlı ve şiddetli bir muha-

590 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_003, 004.
591 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392, 004.
592 P.A.B.C.F.M., 1872-73, 00407_009, 010.

lefet olduğu bilinmektedir. Yaşanan güçlüklere rağmen Rum cemaatine mensup öğrenci ve yerli yardımcıların sayısı günden güne artmaktadır. Richardson bu konuyla alakalı olarak şunları söylemektedir: "*Bursa istasyonunda Tanrı'nın lütuf ve kereminin bizleri kuşatacağı konusunda daha önce hiç olmadığı kadar ümitvarız. Tanrı kullarını hidayete erdireceği zamanı en iyi bilendir.*"[593] Nitekim bölgede ikinci bir kilise için gerekli unsurlar yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Özel günlerde cemaat sayısı 150'ye kadar çıkmaktadır.[594] Ne var ki misyonerler bu amaca hiçbir zaman ulaşamayacaklardır.

Bununla birlikte cemaate katılımlar da sürmektedir. 1880 yılında kaleme alınan istasyon raporunda iki yada üç genç erkeğin daha evangelizmi benimsediklerine değinilmiştir. Hatta içlerinden bir tanesi akraba ve komşularına karşı kararlı ve şiddetli bir muhalefet sergilemektedir. Bir diğer önemli gelişme ise vaizin bölgedeki erkek okulunda öğretmenlik yapmaya başlamasıdır.[595]

Bir yıl sonraki raporda ise her ne kadar bölge vaizi samimiyet ve sadakatle hizmetlerini sürdürse de Bursa'nın batısında rapor edilebilecek herhangi bir gelişme yaşanmadığına değinilmektedir. Raporda belirtildiğine göre beklenen ilerleme sağlanamamıştır. Dolayısıyla misyonerler bölgede hakikatin arzedilmesi konusunda daha fazla itina ve titizlik göstererek çalışılması gerektiğini düşünmektedirler. Zira Rumlar arasında tebliğde bulunmak hâlâ çok güçtür. Raporun müellifi Baldwin'in ifadesiyle: "*Rumların kalpleri adeta mühürlüdür. Onlar din adına ne varsa karşı çıkmaktadırlar.*"[596] Tüm bu olumsuzluklara rağmen misyonerler onları düşman görmeden hatta kendilerine dost gibi yaklaşarak kazanmaya çalışmışlardır. Onları sevindiren husus ise işlerin yolunda gitmediğini fark eden teşkilat merkezinin kendilerini diğer hizmetlerden azat etmiş olmasıdır. Bu sayede onlar enerjilerini tamamen Rumları evangelizme kazandırmak için harcayabileceklerdir.[597]

1882 yılına ait teşkilat raporunda da benzer ifadelere yer verilmiştir. Vaiz büyük bir inanç ve samimiyetle evangelizmi arz etmeye çalışsa da

593 P.A.B.C.F.M., 1873-74, 00427_007, 008.
594 Reports of ABCFM, 1878, p. 34.
595 P.A.B.C.F.M., 1879-80, 01501_006.
596 P.A.B.C.F.M., 1881, 00622_003, 004.
597 P.A.B.C.F.M., 1881, 00622_004.

misyonerleri ümitlendirecek ve onların cesaretini arttıracak gelişmelere şahit olunamamaktadır. Rumlar için vaazlar hâlâ *"deli saçmasıdır."*[598]

Rapor ve mektuplardan da anlaşıldığı üzere misyonerlerin Rumlar konusunda kafaları karışıktır. Kimi zaman kendilerini cesaretlendirecek sahnelere şahit olunmakta kimi zaman ise üzücü hadiseler nedeniyle ümitler tükenmektedir. Diğer taraftan Bursa'nın batısındaki girişim Rum cemaatinden evangelizme sempati duyanların sayısında ciddi bir artış yaşanmasını sağlayamamıştır. Rumlarda misyonerlik faaliyetlerine karşı genel bir kayıtsızlık vardır. Onları çekimser kılan en önemli neden ise ruhban sınıfının muhalefetidir.

3.5.2.2. Misyonerlerin Rum Kilisesi ve Din Adamlarına Yönelik İzlenimleri

Misyoner kayıtlarında Rum cemaatine ait kiliseler ve ruhban sınıfıyla alakalı pekçok bilgi vardır. Bayan Schneider kentte üç tane Rum kilisesi bulunduğundan bahsetmektedir. Rum piskopos yılın belli bir bölümünü Bursa'da, diğer kısmını ise Marmara Denizi kıyısındaki Mudanya kasabasında geçirmektedir. Onun ifadesiyle bu üç kiliseye bağlı dokuz veya daha fazla sayıda Rum papaz vardır.[599] Tıpkı Bayan Schneider gibi Bay Goodell'de Bursa'da Rumlar'ın üç tane kilisesi olduğunu söylemektedir. Ancak Goodell'e göre papaz sayısı sekizdir.[600] Misyoner, misyonerlik faaliyetlerinin alt yapısını hazırlamak üzere gerçekleştirdiği ziyaret sırasında baş kilisede bir Pazar ayinine katılma fırsatını da yakalamıştır. Goodell'in gerçekleştirilen ritüellerle alakalı izlenimleri şu şekildedir:

> *Ayinin ritüellerini sessizce izledik. Aslında sessizce beklemek beni her zaman rahatsız etmiştir. Böyle durumlarda kendimi sınırlanmış hissederim. Neyse ki Lancaster Okulu öğretmeninin tek düzelikten uzak bir biçimde oldukça etkileyici bir ses tonuyla Yuhanna'nın 9. Babını modern Rumca şekliyle okumaya başlaması beni bir hayli memnun etmişti. Öğretmenimiz aynı zamanda okuduğu kısımlar hakkında izahatlar da getiriyordu. Sonradan bana verdiği bilgiye göre Yuhanna'dan bazı bahisler okumak ve bunları izah etmek kendisi için olağan bir durum-*

598 Reports of ABCFM, 1882, p. 28.

599 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 138.

600 Mr. Goodell, "Greeks at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 157.

muş ve bu alışkanlık her Pazar sabahı tekrar edilmekteymiş. Önemli olan burada halkın anlayabileceği bir dil kullanılmasıydı. Dostumuz bu okumaların oldukça olumlu neticeler ürettiğinden de bahsetti. Kendisinden kızların erkeklere göre öğrenme konusunda daha fazla güçlük yaşadıkları yönündeki genel kanaatin aksine okulda kızların daha başarılı olduğunu duymak beni daha da heyecanlandırmış ve memnun etmişti.[601]

Misyonerlerin Rum kiliseleri ve ayinleriyle alakalı izlenimleri bu kadarla da sınırlı değildir. Powers kiliselerden birinde tertip edilen takdis törenine katıldığından bahsetmektedir. Ona göre bu kusurlu yönleri bulunan ve çok da ilginç özellikler taşımayan bir seremonidir. Misyoner kilise kapısında kendilerini törene katılanlardan gelen bağışları toplamak üzere ellerinde geniş metal sahanlar bulunan tahsildarların karşıladığını söylemektedir. Bunlar 4 yada 5 kişidir. Bu bir gelenektir. Misyonerin dediğine göre Bursa'daki Rum kiliselerinde genellikle farklı amaçlar için görevlendirilen 7 tane tahsildar bulunurdu. Bunlardan ikisi kilisede kullanılan yağ ve mumların masraflarını karşılamak, biri hastane giderlerini ödemek, bir diğeri yoksullara yardımcı olmak, biri okulları desteklemek, biri Kudüs'teki manastarın iaşelerini toplamak sonuncusu ise Kıbrıs adasındaki manastıra yönelik benzer hedefleri gerçekleştirmek üzere görevlendirilmektedir. Powers kiliseye girdiğinde tören henüz başlamamıştır. İçerisi kısmen aydınlıktır ve kilisede yalnızca birkaç kişi vardır. Zeminin üçte ikisi parlak mermerle kaplıdır. Duvarlar göz alıcı bir biçimde sıvanmış ve badana edilmiştir. Kapının yanında melek Michael'e ait büyük bir resim bulunmaktadır. Bu resim boylu boyunca yere uzanmış çıplak bir ölü adam figürünün hemen üzerindedir. Misyonerin ifadesiyle bu insanların inancına göre öldükten sonra ruhları cennete nakletmek bu meleğin görevidir. Aynı resim kilisenin orta yerinde bulunan çerçeveye de asılmıştır. Dolayısıyla içeri giren herkes mutlaka bu resimlerden biriyle karşılaşmakta, üç kez haç çıkardıktan sonra resmi öpmekte, alnıyla resme dokunmakta, ardından resmi tekrar öperek az birşey geri çekilmekte ve son olarak yeniden üç kez haç çıkarmaktadır. Bu seremoni neredeyse hiç değişmeden ibadet edenlerin yüzlercesi tarafından tekrar edilmektedir. Çocuklar da dahil her yaş ve sınıftan insan

601 Mr. Goodell, "Greeks at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, May, 1833, p. 157.

takdis törenine bağlılığını göstermek ve ibadet etmeye başlamak için bu seremoniyi sadakatle gerçekleştirmektedir.[602]

Kilise hakkındaki izlenimlerini oldukça detaylı bir biçimde aktaran Powers seremoniyle alakalı da geniş malumat vermektedir. Misyoner törenin hemen başında piskoposun, iki diyakoz ve 12 rahiple ortaya çıktığını söylemektedir. Piskoposun üzerinde oldukça süslü bir papaz elbisesi vardır. Diyakoz ve papazların da ondan aşağı kalır yanları yoktur. Hepsinin de saçları uzundur. Zira onlar İsa Mesih'in saç ve sakal traşı olmadığına iman etmişlerdir. Piskopos başta olmak üzere din adamlarının tamamı bir yandan kilisenin ortasına doğru ilerlemiş diğer yandan da bir tür duayı sürekli terennüm etmişlerdir. Ellerinde yanan mumlar vardır. Piskopos aynı zamanda kiliseye adını veren azize ait olduğuna inanılan bir kemik parçası taşımaktadır. Bu kemik parçası metal bir kutunun içerisindedir. O, bu kutuyu olabildiğince havaya kaldırarak taşımaktadır. Kendisine tahsis edilen sıraya oturur oturmaz diyakozlar oldukça hürmetkâr bir tavırla onun elini öpmüşlerdir. Daha sonra rahipler sırasıyla ileri çıkarak başlarını öne eğmiş ve piskoposun elini öpmüşlerdir. Ardından İncili Şeriften bölümler okunmuştur. Powers'ın ifadesiyle dualar sürekli tekrar edilen cinstendir; Bu nedenle hepsi de hafızalara kazınmıştır. Misyoner ibadetlerin telaşlı ve monoton bir tarzda yerine getirildiklerini düşünmektedir. Ritüellerin en belirgin özellikleri, istavroz çıkarmak, başla selamlamak ve "*Amen*" şeklinde duaları onaylamaktır.[603]

Powers bu satırları kaleme alırken gerçekleştirilen ibadetlerin ruhen ve manen herhangi bir değer arzetmediklerini vurgulamak istemişti. İnsanlar ibadetleri adeta görev addetmekteydi. Bu da gerçekleştirilen ritüellerin ruhunu öldürüyordu. Misyoner kilisede tertip edilen takdis törenine de değinmişti. Buna göre çevresi diyakoz ve rahiplerle çevrili piskopos kilisenin ortasına bu amaç için konmuş biraz su ile töreni başlatmıştı. Hazırlanan tütsü küçük ve süslü bir haçın yanına yerleştirilmişti. Tütsünün kutsal olduğu varsayılıyordu. Piskopos tarafından takdis

602 Mr. Powers, "Ceremonies at the Dedication of a Greek Church", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, April, 1836, p. 130.

603 Mr. Powers, "Ceremonies at the Dedication of a Greek Church", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, April, 1836, p.p. 130-131.

edilmiş kutsal su cemaate serpiştirilmişti. Erkeklerle birlikte ibadet etmelerine müsaade edilmeyen kadınların odasına da girilmiş ve bayanlar da bu işten nasiplerini almışlardı. Powers'ın şahit olduğu manzarayla alakalı izlenimleri şu şekildeydi: *"Birbiri ardına gelen bu ibadetlerin tamamında cemaatin büyük bir kafa karışıklığı yaşadığı ortada. Bazıları oturmakta, büyük bir kısmı ayakta amaçsız oradan oraya koşturmakta. Çocuklar ağlıyor. Onlarda da telaş ve koşuşturma hâkim."*[604]

Misyonerin yaşananlardan pek hoşnut olmadığı aşikârdır. Ne var ki şikayetçi olan yalnızca kendisi değildir. Rum rahiplerde içlerinde bulundukları durumdan memnun değillerdir. Zira pek çoğu okuma yazma konusunda bile sıkıntı yaşamaktadır. Öte yandan halkta giderek din adamlarından uzaklaşmaktadır. Rahiplerden birisi bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: *"Halkımıza bu şekilde rehberlik etmeyi sürdürdüğümüz müddetçe koşullarımız da hiçbir zaman gelişme olmayacak. İşte bizim acınası durumumuz bu."* Powers'a göre ruhban sınıfının aradığı kendilerini kurtaracak bir ses, bir ışıkdı. Aynı zamanda ehil din adamlarına da ihtiyaçları vardı. Piskoposa neden bu denli liyakatsız insanları rahip olarak atadığı sorulduğunda tuhaf bir gerekçeyle karşılık veriyordu: *"Bana böyle bir taleple gelenleri reddetmek anlayışıma aykırı bir durum. Bu benim haddime değil."* Elbetteki bu cevap misyonerler için bir mazeret değildi. Onlar bu savunmanın şeytanca bir ruh taşıyanlara ait olabileceğini ve bu yorum neticesinde Kitabı Mukaddesle yeni tanışanların tüm kötülüklerin anası olarak kutsal kitap ve kiliseyi göreceklerini iddia etmişlerdir.[605]

Yaşadıkları buhran karşısında bir çıkış yolu arayan Rumlar ister istemez misyonerlere yaklaşma zorunluluğu hissetmeye başlamışlardı. Zira 4 Mayıs 1835 tarihinde Bursa'ya yakın köylerden birinde ikâmet eden bir Rum, misyoneri ziyaret ederek Lancaster Okulu konusunda kendilerinden samimi bir biçimde yardım talep etmişti. Schneider bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti dile getirirken misafirine gerekli yardım ve desteği vereceği taahhüdünde bulunmuştu.[606]

604 Mr. Powers, "Ceremonies at the Dedication of a Greek Church", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, April, 1836, p. 131.

605 Mr. Schneider, "Ignorance of the Greek Priesthood", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p.p. 219-220.

606 Mr. Schneider, "Inquiry after Truth", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 220.

Herşeye rağmen misyonerler kıyasıya eleştirdikleri piskoposu ziyaret etmeyi de ihmal etmemişlerdir. Zira evangelizm faaliyetlerine yön vermek ve hız kazandırmak için bu gereklidir. Elbetteki bu ziyaretlerle amaçlanan piskoposun desteğini sağlamak değildi. Onun misyonerlere engel olmaması bir başka değişle Protestanlaştırma faaliyetlerine ses çıkarmaması bile yeterliydi. Schneider 14 Ağustos 1835 tarihli mektubunda Bay Powersla birlikte Rum piskoposu ziyaret ettiklerinden bahsetmektedir. Misyoner, kendisiyle kiliselerinin meseleleri üzerine rahatlıkla sohbet edebildiklerini söylemektedir. Piskopos misafirlerinin merakını gidermek adına her türlü soruya cevap vermeye hazırdır. Schneider bu mektupta kiliseden de söz etmektedir. Onun ifadesiyle burası oldukça geniş ve görkemli bir binadır. Kilise bol miktarda resim ve şamdanlarla tezyin edilmiştir. Misyoner içeri girdiklerinde bir kadın ve bir rahiple karşılaştıklarını beyan etmektedir. Kadın evindeki hastalara dua etmesi için rahibi evine götürmek için gelmiştir. Rahip eve girer girmez duaya başlayacaktır. Kuşkusuz en çok istediği şey bir an önce işini bitirmek olacaktır. Ve nihayet dua bitecek karşılığında 8 yahut 10 centlik bir bedel ödenecektir.[607]

1837 yılında Bursa'ya yeni bir Rum piskopos atanmış eskisi ise Efes'e tayin edilmiştir. Bu değişim misyonerlere ve evangelizme yönelik muhalefeti yatıştırmıştır. Bu gelişme neticesinde misyonerlik faaliyetlerine hız verilmiş, İzmir'deki matbaadan yeni kitaplar talep edilmiştir.[608] Bunlar misyonerler açısından olumlu gelişmelerdir. Ancak hiçbir şey ruhban sınıfının misyonerlere karşı müsamahakâr bir tavır takınmalarını sağlayamamıştır. Onlar için misyonerler kendilerinden uzak durulması gereken kimselerdir. Zira *Yeni Dünya*'dan kalkıp Anadolu topraklarına gelen evangelizm taraftarlarının Hıristiyanları dinden uzaklaştırmak ve Hıristiyanlığı ifsada uğratmaktan başka bir niyetleri yoktur. Rumlar için biçimsel adanmışlık bir başka değişle şekilcilik çok önemlidir. Misyonerlerde eksik olan da budur. Tıpkı Bay Ladd'in de ifade ettiği gibi Doğu Hıristiyanları Protestanların dinleriyle alakalı çok az ritüele sahip olmalarına anlam verememektedirler. Halbuki bu yoksunluk onlarda

607 Mr. Schneider, "Formality and Ignorance of Greek Priests", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 224.

608 Mr. Schneider, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Feb., 1838, p. 77.

neredeyse dinsizlikle eşdeğerdir. Misyonere göre onların içsel bir dinamiğe sahip, kalbin her türlü olumsuzluktan arınmasına dayalı gerçek din hakkında fikirleri yoktur. Aksine onlar dini vecibelerin dışsal faaliyetlerle yerine getirileceği anlayışını benimsemişlerdir. Dini eğitimleri bu anlayışı doğrulamak, yaymak ve güçlendirmek üzerine kuruludur. Ne kiliselerinde ne de herhangi başka bir yerde evangelizmden beslenen bir hakikati duyma şansını elde edememişlerdir. Buna bağlı olarak da hiç bir zaman, İsa'nın dininin, doğası gereği ahlaki değerler ve manevi hissiyatın geliştirilmesiyle, insan fıtratının doğru eksene kaydırılması gerçeğini yansıttığını kavrayamamışlardır. Din anlayışları esaslı bir yanlış üzerine kuruludur ki bu da insan doğasının her yaşta benimsemek ve kabul etmek temayyülünde olduğudur. Ladd, bu hatanın Hıristiyanlığı uyarı ve yasaklar yığını haline getirdiğini söylemektedir. Bununla birlikte Tanrı'nın takdir yetkisi mutlaklaştırılmış ve bu yetki Papaların şerhiyle insanlar üzerinde uygulanmıştır. Misyoner, perhiz ibadeti, azizler günü, günah çıkarma, komünyon ayini, resim ve ikonlara hayranlık duyma, vaftiz, kefaret ve hac ibadeti, haç çıkarma, kilise ayinlerine katılım gibi Hıristiyanlık dininin ibadi ritüellerinin papaların anlayış süzgecinden geçerek halka aksettirildiğini söylemektedir. Genel bir kanaat gereği onların zihniyetine göre en iyi Hıristiyan bu harici törenleri en dikkatli biçimde gözlemleyen ve tatbik etmeye çalışandır. Dolayısıyla bu harici faaliyetler gerçekleştirildiği takdirde din tamamlanmış sayılmaktadır. Bir başka değişle din günlük davranış ve teamülleri belirleyip düzenleyecek bir işleve sahip değildir.[609]

Misyoner kayıtlarında Rumlar arasında evangelik duyguların gelişmesine engel olan en önemli hususun üst düzey din adamlarının muhalefeti olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Bursa'daki Hıristiyanlar piskopos, papaz vb. dinadamlarının memnuniyetsizliğiyle karşı karşıya kalmaktan şiddetle kaçınmışlardır. Bay Ladd'e göre bunun nedeni "*aforoz terörü*"dür.[610] Misyoner, Rum kilisesinin elindeki en etkili silah olan aforozun cahil ve batıl inançlara sahip bir toplum için nasıl kullanıldığını göstermesi açısından şu örneği vermektedir:

609 Mr. Ladd, "Devotion to Forms", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 347.

610 Mr. Ladd, "Terrors of Excommunication", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 348.

Burada Rumlarla tanışıklığımız hemen yanıbaşımızdaki akıllı ve saygın bir aileyle başladı. Aile fertleri arasında ebeveynlerin yanısıra ergen olmuş bir erkek ve iki genç kız ile henüz ergenliğe girmemiş iki çocuk vardı. Dostlarımızın yaklaşık bir yıldır başları beladan kurtulmuyordu. Baba ve oğul bir süredir aforoz lanetiyle boğuşmaktaydılar. Bu cezayı uygulama yetkisi yalnızca o bölgedeki başpapaza aitti. Ve göründüğü kadarıyla bu sözde dinadamı talimatlarına uyma konusunda gönülsüz yahut ağır davranan hemen herkesi sahip olduğu bu yetkiyi uygulamakla tehdit ediyordu. Bahsi geçen hadisede ise aforoz nedeni oğlanın kendi rızası dışında ve taleplerini reddederek evlenmesiydi. Aforoz kararı büyük bir vakar ve ciddiyetle başpapaz tarafından kilisede alınmıştı. Burada amaç kişiyi yalnızca Hıristiyan toplumundan ayırmak değil aynı zamanda ayinlere katılma ve kilisede bulunma ayrıcalığından da mahrum etmekti. O, başpapazın lanet ve beddüasını kazanmıştı. Bu nedenle onu evinde ziyaret eden yahut sokakta yürürken ona en ufak bir yakınlık gösteren herkes bu suça ortak olacaktı. O, aynı zamanda defin töreninden de mahrum edilecekti. Şayet aile reisi ise hanesi de gözden düşecek hatta yerin dibine sokulacaktı. Hiçbir rahip evinin odalarına kutsal su serpiştiremez yahut onun için dua edemezdi. Kısacası aforoz bireyi cemaatinden her yönüyle ayrıştırmaktaydı. Bu işin tek bir çözümü vardı ki o da başpapaz ve yardımcılarına bağış kabilinden yapılacak yardımlardı. Ancak bu sayede af söz konusu olabilirdi.[611]

Bay Ladd'in de ifade ettiği gibi Rum cemaatinin misyonerlerle münasebet kurmasının önündeki en büyük engel aforoz edilme korkusuydu. Başta piskopos olmak üzere din adamlarının tamamı bu kozu iyi değerlendiriyorlardı. Misyonerleri ruhban sınıfıyla diyalog içerisinde bulunmak zorunda bırakan bir diğer etken de buydu. Yaşanan tüm güçlük ve zorluklara rağmen misyonerler yılmadan evangelizmi Rumlar arasında yayma mücadelesini sürdürmekteydiler. Hiçbir şey onları mücadeleden alıkoymamalıydı. Onlar bu hedef için Bursa'daydılar ve amaçlarına ulaşabilmek için de her yolu deneyeceklerdi.

611 Mr. Ladd, "Terrors of Excommunication", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 348.

3.5.2.3. Dış İstasyonlardaki Rumlara Yönelik İrşat Faaliyetleri

Misyonerlerin Rumlara yönelik faaliyetleri sadece kent merkeziyle sınırlı değildir. Onlar fırsat buldukça civar köy ve kasabaları ziyaret etmişler, evangelizm ruhunu bu bölgelere de taşımak istemişlerdir. Bursa'da Rumların yoğunlukta bulundukları yerlerin başında Demirtaş gelmektedir. Demirtaş'ın yanında Karaağaç, Mudanya, Gemlik ve Dereköy'de Rum nüfus yoğunluktadır.[612] Misyonerler bu yerleşim birimlerinde Tanrı'nın sözlerinin az yada çok para ettiğini, Protestanlık fikrine ilgi duyan cemaat mensuplarının bulunduğunu ifade etmişlerdir.[613]

Misyonerler özellikle Bursa'nın dış istasyonlarından Demirtaş'ta bulunan Rumlar üzerinde etkili olmuşlardır. 22 Ekim 1874'de misyoner heyeti tarafından Demirtaş'ta çalışmaya gönderilenlerin Rumca bilmesi hususu karara bağlanmıştır. Burada bulunan Rumların Protestan kilisesi ve mabedine sahip olması ve ibadetlerini kendi dillerinde yapmak istemeleri bu kararın alınmasında büyük etken olmuştur.[614]

Bay Richardson 5 Kasım 1874'de Bursa'da bulunan Rum köylerini ziyaret etmiştir. Karaağaç'da 70, Karakoca'da 120, Dereköy'de ise 270 Rum hanesi tespit etmiştir. Bu köylerin hepsinde Rum halkı Türkçe konuşmaktadır. Misyoner bu köylerde Protestanlıkla ilgili kitap satışları yapmış ve onları mezheplerine davet etmiştir. Misyoner üç ay içinde 13 yerleşim birimini ziyaret etmiş, Bursa ve civarında 4000 Rum hanesi bulunduğunu belirtmiştir. Rum nüfusu Protestanlaştırmak için Amerikalı misyonerler eğitim ve dini çalışmalar yapmışlardır.[615]

Tüm bu faaliyetlerin neticesinde dış istasyonlardaki Rumlar'dan da evangelizme teveccüh edenler olmuştur. Ama yakalanan başarı sınırlıdır ve kesinlikle istenen seviyeye ulaşamamıştır.

3.5.3. Türkler

Amerikan Board Teşkilatı gittiği her istasyonda sosyal hayatın içerisinde olmuş, teşkilat mensupları bulundukları bölgeyi çok iyi tanıyarak tüm sorunlarıyla yakından ilgilenmişlerdir. Misyonerler kendi ülkelerinde

612 Yıldız, a.g.tz., s. 27.
613 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_007.
614 Yıldız, a.g.tz., s. 277.
615 Yıldız, a.g.tz., s. 277.

uyguladıkları sosyal hayat ilkelerini Anadolu'ya da taşımak istemişler, bunu Müslümanlarla daha iyi münasebet kurmak için değil, "*Doğu devletlerinin Müslüman ailelerin etraflarına çektikleri duvarı delip, yeni bir kapı açarak oradan toplumun içine sızmak için yapmışlardır.*"[616] Misyonerler bu amaçla Bursa'da da sosyal unsurları çok iyi belirlemişlerdir. Ermeniler ve Rumları olduğu kadar Türkleri de analiz etmişlerdir.

Misyoner dostlarını ziyaret etmek amacıyla kente gelen Merrick İstanbul'dakilerle mukayese edildiğinde Bursa'daki Türkler'in çok daha liberal ve hoş görülü olduklarını söylemektedir. Zira onlar büyük bir kibarlık ve nezaket örneği göstererek Hıristiyanları cami ve türbelerine kabul ediyor, İsa taraftarlarıyla diyalog halinde bulunmaktan çekinmiyorlardı. Merrick bölgede yaşayan Türkler'in kalbine açılan ışığı farkettiği halde bundan yararlanamamanın kendisini fazlasıyla müteessir kıldığından da söz etmektedir. Ona göre İstanbul ayrı bir yerde tutulursa İmparatorlukta Türklere yönelik misyonerlik faaliyetlerinin Bursa'dan daha fazla yarar getireceği başka bir yer yoktur. Misyonerler her ne kadar İstanbul'a daha önce ulaşmışlarsa da evangelizm davasının Müslümanlar üzerindeki etkisi Bursa'da daha rahat hissedilmektedir. Merrick bu konuda şunları söylemektedir: "*Türk İmparatorluğunun kadim başkenti fazlasıyla alicenaplık göstererek haykırışlarıyla Amerikalı misyonerlerin kalbinde taht kurmayı başarmıştır. Ne var ki bugüne kadar anavatanımızdaki kardeşlerimizden hiçbirisinin bu haykırışlara kulak vermemesi üzücüdür.*"[617]

Merrick'in değindiği bir diğer husus da Türklere misyonerlik davasını anlatacak kimsenin hekim olması gerekliliğidir. Zira tıp alanında verilecek hizmet görevli misyonerin paşasından en yoksul köylüye kadar her aileye ulaşılabilmesini sağlayacaktır. Böylelikle evangelizmin Müslüman nüfusa daha rahat aktarılabilmesi imkânına da kavuşulmuş olacaktır. Misyoner görevlendirilecek hekimde bulunması gereken vasıflara da değinmiştir. Buna göre mutlak manada başarı elde edebilmek için hekimin mesleğinde oldukça yetenekli olması gerekmektedir. Kendisi aynı zamanda münevverliğiyle tanınmalı, ahlaki norm ve değerlere sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Ruhban misyonerliği için bu çok önemlidir.[618]

616 Yıldız, a.g.tz., s. 279.

617 Mr. Merrick, "Turks at Broosa favorably disposed towards Christianity", Persia-Letters from Mr. Merrick, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, May, 1836, p. 165.

618 Mr. Merrick, "Importance of Medical Skill in a Missionary to the Turks", Persia-Letters from Mr. Merrick, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, May, 1836, p. 166.

Merrick'e göre Bursa'ya hekim gönderilmesini gerektiren bir diğer husus da istasyondaki misyonerlerin sağlık alanında tavsiyelerde bulunma yeteneğinden tamamiyle yoksun olmalarıdır. Onların böyle bir becerileri yoktur. Halk, kendisini doktor zanneden fakat meslekten bihaber kimselere güvenmek zorundadır. Cerrahi müdahale gerektiren önemli rahatsızlıklarda ise İstanbul'dan hekim çağrılmaktadır. Kuşkusuz böylesine bir zorunluluğun maddi bedeli çok ağırdır. Daha da önemlisi zaman problemidir. Zira hekim Bursa'ya ulaşana kadar hasta son nefesini verebilmektedir. Bursa'da ilaç ve doktor olduğu doğrudur. Ama ortada bir güven sorunu vardır. Nitekim zengin kesim herhangi bir hastalık durumunda İstanbul'a gitmeyi tercih etmektedir.[619]

Misyoner görevlendirilecek doktora yönelik de tavsiyelerde bulunmaktadır. Öncelikle güven hususunun göz önüne alınması gerekmektedir. Halkın teveccühü kazanılmalı ve bu konuda hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamalıdır. Diğer taraftan Türklerin tıp alanındaki uygulamaları Amerika'dakinden çok farklıdır. Merrick, bazıları gülünç olsa da bölge insanının kendilerine göre bir uygulaması olduğundan bahsetmektedir. Onun ifadesiyle Amerika'dan gelecek hekimin bu alışkanlıkları kesinlikle hakir görmemesi ve onlara alışması gerekmektedir. Zira bölge insanının alışkanlıklarına duyarlı olmak, onlarla çok daha kısa sürede kaynaşmayı sağlayacaktır.[620]

Misyoner kayıtlarında Müslümanlarla alakalı çok farklı bilgiler mevcuttur. Müslümanların yaşam tarzları, alışkanlıkları, örf ve adetleri, ibadet şekilleri, dinleri, mesleki kariyerleri gibi pekçok husus misyonerler tarafından ayrıntılı bir biçimde incelenmiş ve detaylı raporlar hazırlanarak teşkilat merkezine gönderilmiştir. Raporlarda zanaatkârlara ve belli başlı zanaat dallarına da değinilmektedir. Kenti ziyaret eden misyonerlerden ilki olan Goodell, Türkler arasındaki en becerekli zanaatkarların Bursa'da yaşadığını söylemektedir. Şehirdeki atlas ve goblenler oldukça değerlidir. Misyoner saf Bursa ipeğinin hemen her yerde rahatlıkla alıcı bulduğunu beyan etmiştir. Goodell, Bursa'da ipek imalathanelerini ziyaret etme imkânı da bulmuştur. Dokuma için kullanılan makine

619 Mr. Merrick, "Importance of Medical Skill in a Missionary to the Turks", Persia-Letters from Mr. Merrick, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, May, 1836, p. 166.

620 Mr. Merrick, "Importance of Medical Skill in a Missionary to the Turks", Persia-Letters from Mr. Merrick, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, May, 1836, p. 166.

parkurunun tasavvur edildiğinden çok daha basit olması onu bir hayli şaşırtmıştır.[621]

Goodell'in dikkatini çeken bir diğer husus da kentte yaşayan paşalardır. Bursa isyan etmiş paşaların sürgün yeridir. Bahsi geçen paşalar hükümetten her ay maaş almaktadır. Misyonerin ifadesiyle kudretli Sultan saltanatının kendisine tanıdığı bir yetkiyi kullanıp bu kimselerin kellesini uçurmak yerine merhamet ve müsamaha örneklerine bir yenisini eklemiş ve paşaların canını bağışlamıştır. Bu sayede meşruiyetini arttırmış ve gücüne güç katmıştır.[622] Misyonerin burada padişaha övgü dolu sözler sarfettiği düşünülmemelidir. Kastedilen ülkedeki *'mutlakiyetçi yapı'*dır. Onlar padişahın keyfi uygulamalarla halkı sindirmeye çalıştığını düşünmektedirler. Bursa'daki paşalarla ilgili değerlendirmelerde bulunan bir diğer misyoner de Bayan Schneider'dır. Schneider, paşaların şehvet düşkünü bir yaşam sürdüklerini söylemektedir. Onlar Sibirya sürgünleri gibi ailelerinden ve yaşamı cazip kılan güzelliklerden mahrum edilmemektedirler. Kaybettikleri sadece yetkilerdir.[623]

Misyonerler sık sık Bursa sokaklarında dolaşarak halkla münabeset kurmuşlardır. Onlar için her bilgi, her ayrıntı çok önemlidir. Bu gezilerin birinde Schneider amaçsızca şehirde dolaşırken elleri bağlı birkaç Türk gördüğünü söylemektedir. Bunlar asker yapılmak üzere zorla komşu köyden getirilmiş köylülerdir. Sayıları 50'yi bulan bu adamlar cadde boyunca tıpkı suçlular gibi ikişerli sıralar halinde arka arkaya birbirlerine bağlanmışlardır. Misyoner köylülerin aile ocaklarından zorla koparıldıklarını ve büyük bir olasılıkla da ailelerini bir daha hiç göremeyeceklerini düşünmektedir. Schneider'ın şahit olduklarıyla alakalı izlenimleri şu şekildedir:

> *Kuşkusuz aralarında ebeveynlerine hamilik yapanlar da vardı. Eşleri ve çocuklarını terketmek zorunda kalmanın acısını yaşadıkları yüzlerinden okunuyordu. En ihtiyaçlı oldukları zamanda onlardan ayrı kalmanın çektirdiği azap çok ağır biliyorum. Belki de umut ve arzularını zalimce nedenlerden dolayı savaş alanında bırakacaklar. Askere*

621 Mr. Goodell, "Latins and Mussulmans", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, June, 1833, p. 190.

622 Mr. Goodell, "Latins and Mussulmans", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, June, 1833, p. 190.

623 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 66.

gereksinim duyulduğunda her köyün nüfusu nispetinde bir kotayı doldurması gerekmekte. Kolluk güçleri böylesine bir ihtiyaç hasıl olduğunda sokakta kim varsa vesayet altına alarak bu zavallı insanları toplama merkezine götürmekteler. Bu sahneler gerekli sayıya ulaşılana kadar tekrar edilmekte.[624]

Misyoner kayıtlarında Müslümanlara ait ibadetlere de değinilmiştir. Bayan Schneider Türklerin dini geleneklerine uygun şekilde gösteriş yapmayı fazlasıyla sevdiklerini iddia etmektedir. Onu böylesine bir çıkarımda bulunmaya iten neden müezzinin onları ibadete çağırmak üzere minareye çıkıp ezan okumaya başlaması sonrasında yaşananlardır. Zira bu çağrıyı duyan Müslümanlar nerede olurlarsa olsunlar işlerini güçlerini bırakıp bir çeşme başına gitmekte ve ibadetlerine başlamadan önce yüzlerini, ellerini ve ayaklarını yıkamaktadır. En soğuk havada bile, lapa lapa kar yağsa da, yerler buz tutmuş olsa da bu vazife ihmal edilmemektedir. Schneider ibadet öncesindeki tüm bu hazırlıkların gösteriş için yapıldığını düşünmektedir.[625] Aslında misyonerin böylesine yorumlarda bulunması normaldir. Zira o bir Hıristiyandır. Onun Müslümanları anlaması ve onların ibadetlerini anlamlandırmasını beklemek zordur. Ne var ki Schneider'ın kendisi ve dini anlayışı için talep ettiği hoşgörüyü başkalarına göstermemesi içine düştüğü çelişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan dünya üzerindeki her dinin olduğu gibi İslamiyetin de kendine has evrensel normları vardır. İbadetler de bu normlardandır. Hıristiyanların kiliselerinde tertip etikleri ritüeller nasıl ibadet için gerçekleştiriliyorsa abdest ve namaz da aynı amaç için icra edilmektedir. Son derece ilginç ve akılcı çıkarımlarda bulunan misyonerlerin bu gerçeği gözardı etmelerinin yegâne nedeni kendi mezhepleri dışında hiçbir fırka yahut dine tahammül edememeleridir. Onlara göre Protestanlık dışındaki tüm inanç ve öğretiler *"deli saçması"*dır ve onlardan uzak durulmalıdır. Schneider namaz ibadetine de değinmiştir. Onun ifadesiyle abdestler alındıktan sonra camide secde edilip, tespihler çekilmektedir. Ardından dua faslı vardır. Ama ezbere tekrar edilen duaların tamamı Arapça'dır. Bu yüzden de çok az kişi bu duaları anla-

624 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 304.

625 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 62.

maktadır. Misyonere göre bu sadece *"maskaralıktır."*[626] Anlamadan ibadet etmenin çok doğru olmadığı konusunda Schneider'a hak verilebilir. Lakin Müslümanlara ait dini literatürü maskaralıkla eş değer tutmak hakaret etmektir ve Müslümanların böylesine bir hakareti hazmetmeleri güçtür. Schneider Müslümanların diniyle alakalı başka yorumlarda da bulunmuştur. O, İslamın ruhani bir din olmadığını düşünmektedir. Dolayısıyla *"Müslümanlar kalplerinden geçenleri Tanrı'ya anlatabilecekleri günah çıkarma ritüeline de ihtiyaç duymamaktadırlar."*[627]

Misyoner kayıtlarında oruç ibadetine de yer verilmiştir. Bayan Schneider'ın ifadesiyle oruç tutmak Müslüman inanışının önemli bir parçasıdır. Otuz gün süren Ramazan boyunca oruç tutulmaktadır. Gün doğumundan gün batımına kadar süren bir zaman zarfında birşeyler yemek, içmek hatta bir nefes sigara içmek bile yasaktır. Orucun başlangıcı sabahları üç top atışıyla duyurulmaktadır. Akşamları top sesleri kenti birkez daha çınlatacaktır. Böylelikle orucun yasakları ertesi güne kadar rafa kaldırılacaktır. Gün içerisinde akşam için hazırlıklar yapılmaktadır. Akşamları top atışlarından önce evde bulunan herkes sofranın başında hazır bekleyecek ve süre dolunca sofradakiler büyük bir iştahla tüketilecektir. Yemekten sonra gecenin büyük bir bölümünde yeme içme faslına devam edilmektedir. Aynı zamanda oyunlar oynanmaktadır. Misyoner bu dönemde işlerin yavaş ve kayıtsızca yapıldığından da bahsetmektedir. Oruç sonunda ise adına *Bayram* denilen sefahat dönemine geçilmektedir. Artık ziyafet zamanıdır. Oruç Bayramı üç gündür. Bayram sırasında neredeyse tüm işler durmaktadır. İnsanlar telaşla birbirlerinin evine koşmakta, kutlamalar tertip edilmektedir.[628]

Misyonerler Kurban Bayramına da değinmişlerdir. Bay Schneider festival havasında kutlanan Kurban Bayramının 4 gün sürdüğünü söylemektedir. Bayram arefesinde ve ilk gün bayramın geldiğini belirtmek için top atışlarıyla gök gürlemektedir. Misyonerin ifadesiyle bu bayram adını geleneksel bir tavırdan Tanrı yoluna adanan kurbandan almaktadır. İlk günün sabahında kılınan namazın ardından kurban, Tanrı yolunda feda edilmektedir. Sığır yahut koyun almaya gücü yeten her Müs-

626 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 62.
627 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 62.
628 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 64-65.

lüman bu geleneğe uymak zorundadır. Yoksullar birkaç kişi bir araya gelip masrafı birlikte karşılarken, zenginler daha fazla hayvanın bedelini ödeyip öldürtmektedirler. Schneider Bayram süresince kentte 12000 ila 15000 arasında küçükbaş hayvanın katledildiğini iddia etmektedir. Ona göre bu bir vahşettir ve bu katliam bir saat gibi kısa bir süre içerisinde olup bitmektedir.[629] Misyonerin bu yorumlarında haklılık payı aramak güçtür. Zira böylesine bir iddiayı savunanların hiçbir surette et tüketmemeleri gerekmektedir. Hıristiyanlar'da dahil olmak üzere İlahi dinlere inananların tamamı Allah'ın hayvan etini meşru kıldığını bilmektedir. Hatta bu konuda Hıristiyanların daha müsamahakâr olduğu da bilinmektedir. Şayet sorun öldürülen hayvanların sayısı ise israf edilmediği müddetçe bunda ne gibi bir sorun olabilir.

Schneider'ın Kurban Bayramı ile ilgili izlenimleri bu kadarla da sınırlı değildir. O, bayramdan birkaç gün önce kentin en işlek bölgelerinde pazarlar kurulduğunu ve hayvanların insanların beğenisine sunulduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde şehrin neresinde dolaşılırsa dolaşılsın sırtına aldığı koyunla evine doğru yol alan birisine rastlanabilmektedir. Kesilen hayvanlar dostlara dağıtılmaktadır. Bir kısmı ise yoksullara verilmektedir. Schneider festival olarak adlandırdığı bayram süresince makul davranıldığını ve aşırıya kaçılmadığını söylemektedir. Ne var ki bu dönemde dükkânlar kapanmakta ve genel itibariyle çalışmaktan kaçınılmaktadır. Aslında işe gitmek haram yahut kanunsuz bir davranış değildir. Ancak kurban hadisesine öylesine değer atfedilmektedir ki hiç kimse bu geleneği ihmal etmeyi düşünmemektedir. Misyoner Türklere ait dini kitapların birisinde iman sahibi her Müslümanın inanmak zorunda olduğu şu ifadelerin yer aldığından bahsetmektedir: *"Cehennemin üzerinden geçen saçtan daha ince ve kılıçtan daha keskin bir köprü var. Bütün insanlar bu köprüden geçmek zorunda. Kimisi yıldırım hızıyla, kimisi bir at süratiyle, kimisi tırıs giden bir beygir gibi, kimisi ise sırtına yüklenen günahların ağırlığıyla ancak emekleyerek köprüyü geçecek. Bazıları köprüden aşağı yuvarlanarak cehennemin karanlığında kaybolacak."*[630] Schneider, birçok Türkün kurban geleneğine uydukları takdirde köprüyü huzur ve güvenle geç-

629 Mr. Schneider, "Corban Beiram", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 151.

630 Mr. Schneider, "Corban Beiram", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 151-152.

meyi düşlediklerini söylemektedir. Bu geçiş kurban edilen hayvanların sırtında olacaktır. Köprünün sonu ise cennettir.[631]

Misyonerlerin dikkatini çeken bir diğer husus da Türklerin evlilik müessesesini ibadet vasfında görmeleri ve kutsal saymalarıdır. Evlenen kişi için hayat adeta durmaktadır. Çalışanlar işlerinden izin almakta, dükkan sahipleri işyerlerini kapatmaktadır. Bay Powers fırıncılarının ekmek getirmediği bir günün sabahında onun evlendiğini öğrenmiştir. Ekmeksiz kalmalarının nedeni budur. Kendisi bir gün önce evlendiği için işe gelmemiştir. Bu nedenle de müşterileri ekmekten mahrum kalmışlardır. Düğünü takip eden dört gün evliliğe ait tören ve kutlamalara ayrılmıştır. Powers duydukları karşısında çok şaşırmamıştır. Zira ellerinde fener ve lambalar bulunan düğün alaylarının gece yarılarına kadar sokaklarda dolaşmaları Bursalılar'ın alışkın oldukları bir durumdur.[632]

Misyoner kayıtlarında evlilik sonrası oluşturulan Müslüman haremlerine de değinilmiştir. Haremi ziyaret edilen şahıslardan en önemlisi İbrahim Paşadır. Bu ziyaret Bayan Schneider tarafından gerçekleştirilmiştir. Misyonerin şahit olduklarıyla alakalı izlenimleri şu şekildedir:

> *Haremden içeri adımımızı attığımızda evin hanımının sedirde tembel tembel uzandığını görüyoruz. Yüzünde baygın bir ifade var; boş gözlerle bize bakıyor. Etrafında kimi zenci kimi beyaz çok sayıda çocuk ve hizmetkâr dolanıyor. Harikulade bir biçimde süslenmiş bu kadının ayakları çıplak. Sigarasını tüttürürken bize de kehribar ağızlıklı son derece pahalı olduğu rahatlıkla anlaşılan bir pipo uzatıyor. Nezaketlerine karşılık kabalık etmiş olmamak için bir bardak kahve içebileceğimizi söylüyoruz. Birkaç Türk hanım daha ziyarete geliyor. Tuhaf ve saçma sorularına cevap verirken bir yaygara kopuyor. Kadınlar sağa sola kaçışıyor. Evin hanımına dönüp bu ani korkunun nedenini öğrenmeye çalışıyorum. "Ah" diyor, "Paşa haremde Frenk hanımların olduğunu duymuş, gelip saygılarını sunmak istiyormuş." Paşa geliyor ve Yeni Dünya hakkında bir şeyler sorduktan sonra bizleri başka bir karısıyla tanıştırmak üzere evin diğer bölümüne davet ediyor. İkinci karısı daha genç ve güzel. Ancak odası ve eşyaları evin hanımınki ka-*

631 Mr. Schneider, "Corban Beiram", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 152.

632 Mr. Powers, "Extracts from the Journal of Mr. Powers", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, Nov., 1836, p. 405.

dar zengin değil. Paşa yanımızdan ayrıldıktan sonra ailevi ilişkilerimiz hakkında bize sorular soruyor ve farkı anlayınca bizimkini tercih edeceğini söylüyor. Ah evet! Kendi yuvalarımızdaki tatlı muhabbetler Şarkın saraylarında hüküm süren tüm bu zenginliklerden, görkemden ve teşrifattan çok daha kıymetli.[633]

Misyonerler Bursa'daki Türklerin eğitim öğretim hayatıyla ilgili de bilgiler vermişlerdir. Bayan Schneider kentte Türkler için yapılmış çok sayıda medrese olduğundan bahsetmektedir. Ancak bu kurumlar taşıdıkları ismi haketmemektedir. Misyonerin ifadesiyle burada Kuran ve Müslümanlığı telkin eden birkaç kitaptan başka birşey okunmamaktadır. Schneider medreselerde okuyan öğrencileri ise şu şekilde tasvir etmektedir: *"Onlar sokaklarda çıplak ayaklarla, kendilerinden geçmiş halde aylak aylak dolaşan tembel gençlerdir."*[634]

Okullar ve öğrenciler hakkında yorumlarda bulunan bir diğer misyoner de Bay Adger'dir. Adger Bursa ziyareti sırasında misyoner dostlarıyla caddelerde yürürken bir Türk okuluna rastladığından bahsetmektedir. Kendisi bir süre okulun kapısında bekleyerek içerde olup bitenleri izlemiştir. Avluda az sayıda çocuk yere oturmuş, vücutlarını ileri geri oynatarak dikkatle önlerindeki Arapça metni okumaktadır. Ne var ki okudukları metin hakkında hiçbir fikirleri yoktur. Çünkü onlara herhangi bir açıklama yapılmamaktadır. O sırada Albino hastası öğretmenleri hışımla davetsiz misafirlerinin yanına gelerek onlara ne istediklerini sormuştur. Bay Schneider yalnızca olup biteni izlemek için orada bulunduklarını söylediğinde öğretmen *"burada elimdeki değnekten başka birşey yok"*[635] diyerek onların varlığından duyduğu rahatsızlığı dile getirmek istemiştir.

Misyoner kayıtlarında Türklerle alakalı değinilen bir diğer husus da içkiye düşkünlüktür. Bay Schneider, başlangıçta likör kullanımının Frenklere özenen ve onların alışkanlıklarını benimseyen üst tabaka ile sınırlı olduğunu düşünmüştür. Fakat oldukça güçlü bir içki olan rakının serbestçe ve yaygın bir biçimde alt tabaka tarafından tükedildiğini gö-

633 E.C.A. Schneider, a.g.e., p.p. 67-68.

634 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 65.

635 Mr. Adger, "Visit to Mosques", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, July, 1839, p. 233.

rünce bu konudaki kanaatleri değişmiştir. Misyoner her fırsatta Türklere bu kötü alışkanlığı terketmeleri uyarısında bulunduğunu söylemektedir. O, bu davranışı kınamak ve ayıplamak için hiçbir fırsatı kaçırmamaktadır. Daha da ileri giderek müptelalığın yıkıcı etkileriyle ilgili halkı bilgilendirmektedir. Bu konuda eleştiriler yönelttiği Türkler'den birisi ona *"uzun beyaz sakallı muallimlerin özgürce müptela oldukları şeyden bizler niye sakınalım ki?"* diyerek alışkanlığını meşrulaştırmak istemiştir. Schneider Türklerin kendilerini şaşırarak dinlediklerini ifade etmektedir. Türklerin iddiası bu alışkanlığın Frenkler'den geldiğidir. Onlarda daha yaygın olan içki tüketimi konusunda bir Frenk tarafından uyarılmak şaşırtıcıdır. Misyoner bu konuda farklı düşündüklerini ve kesinlikle içki tüketmediklerini söylemiş ama muhatapları onun bu sözlerini pek inandırıcı bulmamışlardır. Herşeye rağmen Schneider Türkleri bu şeytani davranışı terk etmeleri konusunda ikna edebileceği kanaatindedir.[636]

3.5.3.1. Nüfuz Sahibi Liberal Türkler: Nesah ve Hacı Vahap Efendiler

Bursa'da faaliyet gösteren misyonerler başlangıç itibariyle hiçbir millet yahut cemaat arasında ayrım gözetmeksizin herkese aynı mesafede yaklaşmışlardır. Bununla birlikte Türkler'in kendilerine yeterince teveccüh göstermemesi hatta sıklıkla tepki duymaları onları Müslüman nüfustan uzaklaştırmıştır. Ne var ki misyonerlik faaliyetleri için *Yeni Dünya*'dan Anadolu coğrafyasına gelen Amerikan Board Teşkilatı mensuplarına ilgi gösteren Türkler'de vardır. Aslında Müslüman nüfusun misyonerlerle ilgilenmesi daha çok meraktandır. Ancak onları daha yakından tanımak ve öğretilerini dinlemek isteyenler de olmuştur. Ne var ki bu yönde talepte bulunanların hiçbirisi misyonerlerin gözünde Nesah ve Hacı Vahap Efendi kadar teveccüh kazanamamıştır. Her ikisi de nüfuz sahibi Türklerden'dir ve misyonerlerle özel olarak ilgilenmişlerdir.

Bu şahıslardan ilki olan Nesah Efendi bölgede hatırı sayılır bir nüfuza sahiptir ve yüksek bir mevkide bulunmaktadır. Kendisi 1834 gibi erken bir tarihte oğlu ve hizmetkârlarıyla birlikte misyonerleri ziyaret etmiştir. Misyonerler için bu gurur ve onur verici bir durumdur. Nesah

636 Mr. Schneider, "Tracts Distributed and Intemperance Observed between Smyrna and Broosa", Broosa-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Dec., 1840, p. 497.

Efendi Müslümanlık hakkında oldukça bilgi sahibidir. Aynı zamanda yerküreyle ilgilenmekte bu konuda ciddi araştırmalar yapmaktadır. Gerçekleştirdiği bu ziyaret misyonerler hakkında bilgi almaktan ziyade onlara ait kitapları incelemek içindir. Özellikle doğa bilimleriyle alakalı olanlara ilgi göstermiştir. Misyonerlerin Bursa'da bulunması onu fazlasıyla memnun etmektedir.[637] Schneider'ın bu ziyaretle alakalı izlenimleri ise şu şekildedir: *"Doğa bilimleriyle alakalı kanaat sahibi olduğu her halinden belliydi. Türkler dalkavukluk yapmaya pek alışkın değil. Buna bir de Nesah Efendi tarafından davet edilme teveccühünü kazandığımızı eklersek kendisinin bize ne derece kibar ve arkadaşça davrandığını daha rahat anlayabiliriz."*[638] Misyonerler için Nesah Efendi'nin beğenisi çok önemlidir. Onun desteğiyle belki de Türkler arasında da okul konusunda kapı aralanabilecektir.[639]

Misyonerler kısa bir süre sonra Nesah Efendi'ye iadei ziyarette bulunmuşlardır. Kendisi görülmeye değer bahçesinin gölgeliğinde oturmaktadır. Yanıbaşında şırıl şırıl şırıldayan bir fıskiye vardır. Schneider'ın ifadesiyle bu Türklerin geleneğine uygun bir durumdur. Evsahibi misafirlerini samimi bir gülümsemeyle karşılamış, onlara nargile ve kahve ikramında bulunmuştur. Çok doğal davranmaktadır. Ziyaretçilerine kıymet verdiği her halinden anlaşılmaktadır. Schneider, ona İstanbul'da Lancaster sistemine göre eğitim veren Türk okulunu duyup duymadığını sormuştur. Nesah Efendi'nin cevabı olumludur ve bu durumdan memnun olduğu hissedilmektedir. Yöntem hakkında daha fazla malumat sahibi olunca heyecanını gizleyememiş ve şu sözleri sarf etmiştir: *"Bu tip okulların burada da olması lazım."* Bununla da yetinmemiş Ermeni okulunun İngilizce öğrettiğini varsayarak küçük oğlunu bu okula göndermeyi teklif etmiştir. Schneider kendisine Amerika'daki okullar, akademiler ve kolejler hakkında bilgi vermiştir. Anlatılanlar onu çok heyecanlandırmıştır. Ardından misafirlerine dönerek şu sözleri sarfetmiştir: *"Ülkenizi ve kurumlarını ziyaret etmeyi çok istiyorum. Amerikalılar ülkemize gelerek gelenek ve göreneklerimizi öğreniyorlar neden bizler de onlarınkini ziya-*

637 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 301.

638 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 301.

639 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 301.

ret etmiyoruz ki?" Nesah Efendi'nin Amerika'ya yönelik merakı bir hayli fazladır. Misyonerlere Amerikan hükümeti ve kurumlarıyla alakalı pekçok soru yöneltmiştir.[640] Misyonerler için evsahibinin merakını celbetmek çok önemlidir. Zira kendisi *"bölgedeki en liberal fikirli Türk'tür. Aynı zamanda oldukça nüfuzlu bir kimsedir. Yüksek öneme haiz her hususta vali kendisine danışmaktadır."* Daha da önemlisi misyonerler Nesah Efendi'nin çok kısa bir süre sonra Türkler arasında da okullar açılmasına aracılık yapacağı konusunda güçlü umutlar beslemektedir.[641]

Bu örnekte de görüldüğü üzere misyonerlerin bulundukları bölgede nüfuzlu kimselere yanaşmaları ve onlarla irtibata geçmeleri tamamen kâr-yarar ilişkisine bağlıdır. Onlar faydalanabilecekleri ve davalarının çıkarına olabileceğini düşündükleri herkesle temas kurmuş ve iletişim halinde olmuşlardır.

Bursa'da misyonerlerin dikkatini çeken bir diğer Türk vatandaşı ise Hacı Vahap Efendi'dir. Bay Schneider, özel bir davet gereği Bay ve Bayan Powers'ı da yanına alarak eşiyle birlikte kendisini ziyaret etmiştir. Vahap Efendi o sıralarda Olympus dağının eteklerindeki yazlık konağındadır. Konak kente hâkim bir tepededir ve ova tüm güzellikleriyle ayaklar altındadır. Schneider konağa vardıklarında hanımların harem kısmına alındıklarını söylemektedir. Harem bölümünde evin hanımıyla birlikte, evsahibinin annesi, iki çocuk ve bayan hizmetkârlar bulunmaktadır.[642]

Schneider'ın evsahibiyle alakalı izlenimleri şu şekildedir:

> *Davranışlarındaki sadelik ve samimiyet gözlerden kaçmamaktaydı. Bu derece dürüst ve açıksözlü birisine denk gelmiş olmak beni şaşırtmıştı. Dostumuz bağnazlık ve önyargılardan uzak bir görüntü sergiliyordu. Böylesine liberal görüşlü bir Türkle ilk defa karşılaşıyordum. Vahap Efendi kendi toplumuna ait pekçok davranış ve alışkanlığı terk etmiş ve yerinde bir kararla Frenk hayatını benimsemişti. Bizim namımıza en çok ilgilendiği ve merak ettiği şey ülkemizdeki eğitim ve yönetim biçimiydi. Bu konularda daha fazla bilgi sahibi olma arzusunu*

640 Mr. Schneider, "Extracts from the Letter of Mr. Schneider dated at 15 August 1834", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 302.

641 Mr. Schneider, "Extracts from the Letter of Mr. Schneider dated at 15 August 1834", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 302.

642 Mr. Schneider, "Intercourse with Turks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 222.

açıkça dile getiriyordu. Bu mevzularla alakalı olarak Müslümanların yararlanabilmesi için kısa ve özlü bir risale hazırlanmasının faydalı olacağı kanaatindeydi. Bu konular hakkında konuşurken Türklerin iyi ve kaliteli eğitim veren okullara duydukları gereksinimden bahsetti. Ona göre Türk devleti nizamsız bir biçimde yönetiliyordu. Devletin herhangi bir sistemi yoktu. İnanç ve itikatımızın temelinde İncil olmadığı takdirde neler yaşayabileceğimiz konusundaki sorgulayıcı tavrı beni bir hayli memnun etmişti. Bu, bende Vahap Efendi'nin Amerikan toplumunu batıl düşüncelerden arındıran en önemli şeyin İncili takip etmek olduğu inancını taşıdığı izlenimini uyandırdı. Tanrı'nın kelamı konusunda böylesine bir itirafın bir Muhammed taraftarından gelmesi beni fazlasıyla heyecanlandırmış ve memnun etmişti.[643]

Schneider'ın ifadesiyle Vahap Efendi'nin hanımı da en az kendisi kadar ileri görüşlü ve zekiydi. Bu nedenle misyoner hanımlar evden mutlu ve huzurlu bir biçimde ayrılmışlardı.[644] Misyonerin anlatımından da anlaşıldığı kadarıyla Hacı Vahap Efendi, misyonerlerin bir Türk'den bekledikleri her türlü vasfa sahipti. Misyonerler Hıristiyanlığa bilhassa da evangelizme sempati duyan nüfuz sahibi Türkler'i kullanarak Müslüman nüfus üzerinde etkili olabileceklerini düşünüyorlardı. Ne var ki bunlar beyhude çabalardı. Zira Müslümanlar hiçbir surette Protestanların yanında yer almayacaklardı.

Bu ziyaretten birkaç gün sonra Vahap Efendi misyonerlere iadei ziyarette bulunmuştu. Taraflar bir müddet Amerikan hükümeti ve eğitim sistemi hakkında konuşmuşlardı. Ardından dini meselelere geçilmişti. Vahap Efendi'ye göre ölüm kutsal ama bir o kadar da elim bir hadiseydi. Kafasını kurcalayan şey ölümden sonra insanlara ne olduğu idi. Kuran ve Müslümanlara ait diğer dini eserlerde cennet ve cehennemle alakalı pekçok husus olduğu doğruydu. Aslında dini fırkaların tamamı bu konuya fazlasıyla yer vermişti. Ne var ki Vahap Efendi anlatılanları pek hazmedememekteydi. Zira aklına yatmayan hususlar vardı. Onu en fazla rahatsız eden de Müslümanlar arasındaki farklı derviş ve evliya gruplarının tamamının keramet sahibi olduklarını iddia etmeleriydi. Bu

643 Mr. Schneider, "Intercourse with Turks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 222-223.

644 Mr. Schneider, "Intercourse with Turks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 223.

iddialar kendi dönemiyle de sınırlı değildi. Kitaplardan öğrendiği kadarıyla önceki dönemlerde de benzer hadiseler yaşanmıştı. Sorun Vahap Efendi'nin bunlardan hiçbirisine henüz şahit olamamasıydı. Vahap Efendi bu konuda şunları söylemekteydi: *"Aslında zaman zaman böylesine mucizelere şahit olma talebinde bulunurum fakat ne yazık ki bu taleplerimin hiçbirisi henüz karşılanmadı. Dolayısıyla inançlarım konusunda tereddüt içerisindeyim."* Schneider'ın bu sözler hakkındaki yorumu şuydu: *"Muhammed'in inancı bir Muhammed taraftarının kutsal kitaplarında yer alan herbir doktrini en kalbi duygularla onaylamayı salık verir. Vahap Efendi bu öğretilerin herhangi birisinden en ufak bir tereddüt duysa gözünü bile kırpmadan Müslümanlığı terkedeceğini belirtmektedir."*[645]

Vahap Efendi ziyaret sırasında farklı dinlere mensup ulusların inançları arasındaki ihtilaflara da değinmiştir. O, bu konuda şunları söylemektedir: *"Her ulusun farklı bir inanç sistemi var. Müslümanların da kendilerine ait bir akideleri mevcut. Rumlar, Ermeniler, Katolikler, Protestanlar vb. gruplar için de bu geçerli. Hepsi de bizimkinden farklı bir inanç sistemini savunmakta. Bunlar kendi aralarında da ayrışmaktalar. Hangisinin doğru olduğuna kim karar verecek? Diğer taraftan insanoğlu heryerde aynı. Yaradılış itibariyle insanlar arasında bir fark yok. Dolayısıyla bu kadar çok çeşitte dini inanca ne gerek var?"*[646] Schneider için bu iyi bir fırsattı. O, Vahap Efendi'ye misyonerlerin peşinden koştuğu davanın bu olduğunu söylemişti. Bu sözler Vahap Efendi'nin ilgisini çekmişti. Zira zihninde İslam dininin sıhhatiyle alakalı ciddi kuşkular vardı. Aslında O, insanları öteki dünyaya hazırlayacak birşeylerin gereksinimine kalpten inanıyordu. Ne var ki Müslümanlığın bu ve benzeri ihtiyaçları karşılayıp karşılayamayacağı konusunda tereddütleri vardı. Schneider, onun hakkında fikir sahibi oldukça hakikati bilme ve öğrenme konusundaki arzusuna da inanmaya başlamıştı. Schneider'ı en çok umutlandıran ise misafirinin Amerika'daki okullarda bilim ve fene dair ne varsa öğretildiğini duyduğunda yaşadığı sevinçti. Misyoner umutlarını şu şekilde satırlara dökmüştü: *"Böylesine bir şahsın hele bir de Türk olunca gösterdiği bu tavır kesinlikle beklemediğimiz bir şeydi. Acaba Tanrı Müslümanlara da hidayet nasip eder mi? Onlar içtenlikle Tanrı'ya*

645 Mr. Schneider, "Extracts from the Letter of Mr. Schneider dated at 16 July 1835", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 223.

646 Mr. Schneider, "Extracts from the Letter of Mr. Schneider dated at 16 July 1835", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 223.

ve Oğluna yaklaştıkça bu gerçekleşecekti. Belki de bu heyecanlı Türk, Müslümanların olgunlaşmaya yüz tutmuş ilk meyvelerindendir."[647]

En ufak bir hadiseyi bile çok önemli bir meseleymiş gibi sunmayı iyi bilen misyonerlerin Batı sempatizanı ve nüfuz sahibi iki *"liberal Türk"*ü ön plana çıkararak Müslümanlar arasında evangelizmi yayma konusunda başarı yakalayacaklarını düşünmeleri manasızdır. Gerek Nesah gerekse de Hacı Vahap Efendi'nin tavır ve yaklaşımları kesinlikle Türk ulusunun kanaatlerini yansıtmamaktadır. Misyonerlerin Bursa'da faaliyet gösterdikleri yıllar Osmanlı İmpartorluğunun mevzilerini kaybetmeye başladığı bir döneme rastgelmiştir. Yaşanan sıkıntılar çıkış yolu arayan Türkler'i farklı çözüm yolları aramaya itmiştir. Nesah ve Hacı Vahap gibilerin kurtuluş reçetesi de Batı'yı rehber edinerek hareket etmektir. İslam dininin, dünya meselelerini yorumlama konusunda yetersiz kaldığını düşünüp, huzur ve refahın ancak ve ancak Batı'daki kurum ve müesseselerin Osmanlı'ya ihraç edilmesiyle sağlanabileceğini düşünen Batıcıların önerdikleri yöntem sadece bir bakış açısını yansıtmaktadır ve kesinlikle ortaya çıktığı dönemde Müslüman nüfus tarafından benimsenmemiştir.

3.5.3.2. Misyonerlerin Gözüyle İslam Dini Açısından Teolojik Bir Sapma: Dervişlik

Bursa'daki Müslüman nüfusla alakalı hiçbir ayrıntıyı kaçırmak istemeyen misyonerler kentte faaliyet gösteren tarikatlarla ilgili de yorumlarda bulunmuşlardır. Misyoner kayıtlarında Türkiye ve bazı uzakdoğu ülkelerinde dinadamlarının bir kısmının derviş olarak çağrıldıklarından bahsedilmektedir. Kayıtlarda belirtildiğine göre dervişlik bir çeşit dini rütbedir. Bir başka değişle Katolikler için keşişler ne ise Türkler için de dervişler odur. Misyonerlerin ifadesiyle bu kimseler genellikle dünyadan el etek çekerek münzevi bir hayat sürerler. Zamanlarını oruç tutarak yahut farklı ibadetlerle geçirirler. Bu şekilde davranarak günahlarından arındıklarını ve Tanrı'ya daha fazla yaklaştıklarını düşünürler.[648]

647 Mr. Schneider, "Extracts from the Letter of Mr. Schneider dated at 16 July 1835", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p.p. 223-224.

648 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p.p. 302-303.

Bayan Schneider Bursa'da yaklaşık on tane tarikat grubu olduğunu söylemektedir.[649] Kayıtlardan öğrenildiği kadarıyla bu fırkalardan bir tanesi *semazenler* olarak adlandırılmaktadır. Bu kimseler bir halka oluşturarak kendi eksenleri etrafında dönmektedirler. Bu onlar için dini bir gereklilik ve ibadet şeklidir. Bu gösteri her Cuma yani Türkler'in kutsal gününde tekrar edilmektedir. Göstericilerin kendilerine uygun bir mekânları vardır. Burası ibadete uygun olarak daire şeklinde inşa edilmiştir. Seyircilere gösteriyi izlemek için müsaade edilmektedir. Ancak ibadetin gerçekleştirildiği alan trabzanla çevrilidir. Seyircilerin bu alana girmelerine müsaade edilmemektedir.[650]

Kayıtlarda gösterinin nasıl gerçekleştirildiğiyle alakalı bilgiler de mevcuttur. Buna göre dervişler içeri girer girmez hep birlikte başlarını eğerek tarikat şeyhini selamlarlar. Daha sonra bir halka oluşturarak trabzanın kenarına oturulmaktadır. Ardından dervişler secde eder gibi yere doğru eğilirler ve yerlerini alırlar. Tören başsemazenin seslendirdiği bir tür dua ile başlar. Bu sırada diğer semazenler sık sık yere doğru eğilirler. Bu gösteri bittikten sonra oluşturdukları halkanın etrafında üç kez dönerler. Başsemazenin sandalyesinin karşısına gelen dervişlerin hiçbirisi onu başıyla selamlamayı ihmal etmeden bu gösteri tamamlanır. Daha sonra dervişler kendi etraflarında dönerek asıl töreni başlatırlar. Dönme sırasında cübbe şeklindeki elbiseler tıpkı bir kuşun kanatları gibi dört bir yana savrulur. Kollar yana doğru olabildiğince uzatılır. Semazenler uzun konik takkeleriyle eşsiz bir görüntü arzederler. Hareketleri bir davul ve boru ile düzenlenmektedir. Bu devinim 15-20 dakika boyunca sürer. Şemazenler gösterileri sırasında belirli aralıklarla üç dört kez yarımşar dakika sürecek şekilde yürüyüşe geçerek secde edercesine dört bir yanı selamlarlar. Zaman zaman kendi eksenlerinde dönme eylemini yarım saat hatta daha fazla sürdürebilirler. Bu kısa süreli molalar ferahlamak içindir. Zira hiç ara vermeden yirmi dakika boyunca bu denli hızlı bir biçimde merasimi sürdürebilmek neredeyse imkânsızdır. Nitekim gösteri sona erdiğinde semazenlerin bir kısmı bayılacak hale gelmektedir. Dönme eylemi bittikten sonra selamlamalar ve farklı dualarla gösteri tamamlanır.[651]

649 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 69-70.

650 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 303.

651 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 303.

Bayan Schneider böyle bir ibadetin Tanrı katında kabul görmeyeceğini düşünmektedir. Ona göre bu *"aptalca, saçma, gayritabii ve kötü"* bir merasimdir ve kutsal kabul edilmemelidir.[652] Bay Schneider ise gösteriyi *"tuhaf, gülünç ve hatta günah"* addetmektedir. Onun ifadesiyle Türkler arasında bu dervişlerden daha değerli ve mukaddes sayılan hiçbir şey yoktur.[653]

Misyonerlerin Bursa'daki tarikatlarla alakalı izlenimleri bu kadarla da sınırlı değildir. Bay Schneider kent sokaklarında gösteri amaçlı yürüyüş yaparken bu tarikatların hepsini görme fırsatı yakaladığından bahsetmektedir. Bu bir tören yürüyüşüdür ve nüfuz sahibi, varlıklı bir Türk'ün oğlu için tertip ettiği sünnet düğününde gerçekleştirilmiştir. Böylesine önemli kimselerin düzenlediği özel günlerde nezaket gereği yürüyüşlere şahit olunabilmektedir. Sünnet olacak delikanlı kortejin ortasındadır; Üzerinde harikulade süslerle tezyin edilmiş muhteşem bir kıyafet vardır. Genç çocuk eyeri göz alıcı süslerle donatılmış bir örtüyle kaplanmış bir ata binmiştir. Tarikat şeyhleri de at sırtındadır. Yanlarında ipekten dokunmuş yeşil sancaklar vardır. Sancakların üzerinde Arap harfleriyle tarikatların ayırıcı özelliklerini tanımlayan ifadeler bulunmaktadır. Müritler ise görünümleri çok kaba farklı müzik aletleri taşımaktadır. Müzik aletlerini taşıyanlar adeta kendilerine işkence çektirmektedir. Zira bu ağır aletleri taşımanın verdiği eziyet sokaklarda yürürken yüzlerine fazlasıyla yansımaktadır. Fırkalardan bir tanesine mensup olanların elinde uçları sıcak demir çubuklar vardır. Cemaat üyeleri bu sıcak çubukları belirli aralıklarla dillerine değdirmektedir. Aynı zamanda ellerde içi kömür ateşi dolu bir kap taşınmaktadır. Çubuklar soğuduğunda bu ateşe batırılmaktadır. Bir diğer fırkanın mensuplarının elinde uzun saplı baltalar, büyük bıçaklar ve birkaç farklı kesici alet vardır. Kortejde ellerinde sivri ve kalın teller bulunan başka bir grup daha bulunmaktadır. İnsanlar bu telleri ellerine, boyunlarına, kulaklarına ve farklı azalarına şiddetle vurmak için taşımaktadır. Çoğu zaman bu teller yüzün bir tarafından girip diğer tarafından çıkmaktadır. Başka bir fırkaya mensup olanların ellerinde ise çapı üç inç olan yuvarlak tahta küreler bulunmaktadır. Dervişler bu aleti hızla sallayıp döndürdükten sonra rastgele vücutlarına

652 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 70.

653 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 303.

vurmuşlardır. Vücutlarının büyük bir bölümü çıplak olan başka bir grup daha vardır. Grup üyeleri ellerindeki büyük bıçakları sürekli kendilerine doğru sallamışlardır.[654]

Schneider karşılaştığı manzara karşısında dehşete düşmüştür. Misyonerin şahit olduklarıyla ve halkın dervişlere yönelik yaklaşımıyla alakalı izlenimleri şu şekildedir:

> *Bu insanlar korkunç bir portre çiziyorlar. Bu eziyete Tanrı adına katlandıkları sık sık Allah Allah nidalarıyla haykırmalarından anlaşılıyor. Grupların tamamı kentin belli başlı caddelerini dolaşıyorlar. Sokaklar yaşananlara şahit olmak isteyen insanlarla dolup dolup taşmış. Manzara korkunç ve gerçekten de insanın yüreğine işliyor. Büyük sancaklar, kulağı gıcıklayan müzik, ellere ve kollara batırılan kesici ve delici aletler...Dudaklar, yaralar ve fışkıran kanın acısıyla çirkince açılıp kapanıyor. Bu insanlar, bu dehşet görüntüleriyle ibadet eden bir topluluktan ziyade şeytanın bayrağı altında toplanmış ahlaksız bir cemaati andırıyorlar. Halbuki onlar bunu Tanrı katında makbul sayılmak ve O'na sadakatlerini göstermek için yapıyorlar. Oysa insaniyetli bir yürek böylesine bir manzarayla karşılaştığında hiç arkasına bile bakmadan başını çevirir ve sessizce oradan uzaklaşır. Bu vahim tabloya sebep olan günahkârların işlediği bu cürum vicdan sahiplerinin yüreğini sızlatmaktan başka bir işe yaramaz. Ne var ki bu manzaraya şahit olanlarda hiçbir tedirginlik belirtisi yok. Aksine onlar hallerinden fazlasıyla memnunlar. Müslüman anneler kutsal bir vazifeyi icra ettiklerine inandıkları evlatlarını büyük bir metanetle gösteri alanında bırakıp gönül rahatlığıyla evlerinin yolunu tutuyorlar. Bu sahnelere gece karanlığında kalmış bu topraklarda ilk kez şahit olmuştum. Böylelikle dinsiz ve barbar bir toplumun arasında kaldığımızı daha rahat anlıyordum. Öylesine bir çalışma azmi ve arzuyla dolmuştum ki hiç vakit kaybetmeden bu insanları aydınlatmak istiyordum. Kuran'ın böylesine işkencelere ve zalimce tutumlara prim verip göz yumacağına inanmıyorum. Kuşkusuz bunlar barbarlık ve dinsizliğin emareleri. Bir başka değişle Muhammet'ten önceki Araplar'dan kalma putperestlik alışkanlıkları.*[655]

654 Mr. Schneider, "Extracts from the Letter of Mr. Schneider dated at 20 November 1834", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 304.

655 Mr. Schneider, "Extracts from the Letter of Mr. Schneider dated at 20 November 1834", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Misionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p.p. 304-305.

Schneider'ın Müslümanlara ait olduğu varsayılan bazı alışkanlıkları ve geleneksel tutumları eleştirmesinde herhangi bir tuhaflık yoktur. Şaşırtıcı olan ise tören sırasında gerçekleştirilen ve ibadet olduğu varsayılan ritüellerin Kuran'dan ve Müslümanların peygamberi Hz. Muhammet'ten kaynaklanmadığını fark etmesidir. Buna rağmen yaşananlar misyonerlerin Türklere bakış açısını tamamen değiştirmiştir. Bu yaşananların ardından misyonerlik faaliyetleri için Amerika'dan kalkıp Bursa'ya gelen Board teşkilatı mensuplarının Müslümanlarla ilgili beklentileri daha da azalmıştır. Belki de farklı tarikatlara mensup dervişlerin sergilediği bu gösterinin en hayırlı sonucu da bu olmuştur.

Bay Schneider'ın Bursa'da faaliyet gösteren tarikatlarla alakalı izlenimleri bu kadarla da sınırlı değildir. Misyoner 9 Mayıs 1836 tarihli mektubunda yolda yürürken vücudunun üst tarafı tamamen çıplak olan bir adam gördüğünden bahsetmektedir. Adam göğsüne iki tane tel batırmış bir şekilde sokakta dolaşmakta ve dilenmektedir. Bu şekilde davranarak kendisine mübarek bir zat olduğu izlenimini verme isteğindedir. Schneider zaman zaman kışın ortasında en soğuk havalarda bile incecik kıyafetlerle dolaşan insanlar gördüğünü söylemektedir. Yine kimileri hayvan derilerine bürünmüş bir şekilde dolaşmaktadır. Kimilerinin ise başlarında hiçbirşey yoktur ve bu kimselerin kıyafetleri oldukça pejmurdedir. Misyonerin ifadesiyle bu insanların tamamı biraz farklı şekillerle de olsa dünyanın geçiciliğine ve ölüme vurgu yapmaya çalışmaktadırlar. Türklerin birçoğu bu adamların oldukça mübarek zatlar olduklarına inanmaktadır. Schneider bunların tamamının farklı tarikatlara mensup kimseler olduklarını iddia etmektedir.[656]

Misyoner, Bursa'da Müslümanların bile sapkınlıkla suçladığı bir dervişten bahsetmektedir. Bu şahıs Pers bölgesinden gelmiştir ve yakın zamanda ortaya çıkmış bir tarikata mensuptur. Temsil ettiği görüş nedeniyle Hz. Muhammed'i sahtekârlıkla suçlayan ve Onun peygamberliğini reddedenler dışında kendisiyle dost olmaya gönüllü kimse yoktur. Bunların sayısı da yaklaşık 500'dür. Schneider'ın ifadesiyle Müslümanlara göre sapkın bir görüşe sahip bu şahsın derviş adını alması görüşlerini daha rahat yayabilmek içindir. Bunun yanısıra misyonerin sarfettiği şu sözler dervişi ve savunduğu öğretiyi desteklediğini göstermesi

656 Mr. Schneider, "Mussulman Saint", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 152.

açısından önemlidir: *"O Muhammed'in dininin hangi şartlar altında ortaya çıktığını ve bu dinin kurucusunun inançlarını yayabilmek için hiç gözünü kırpmadan gayrimeşru ve gayri ahlaki vasıtaları rahatlıkla kullanabildiğini çok iyi biliyordu."*[657] Bu örnek bir diğer gerçeği daha gözler önüne sermektedir ki o da misyonerlerin hemen her konuda olduğu gibi tarikatlar hususunda da pragmatist bir yaklaşımı tercih ettikleridir. Onlar kendi çıkarlarına hizmet edebileceğini düşündükleri durumlarda dervişlerin yanında yer almışlar aksi durumlarda ise tarikatları İslam düşmanlığı için bahane kabul etmişlerdir.

Bursa'daki dervişlerle alakalı izlenimlerde bulunan bir diğer misyoner de Powers'dır. Powers 21 Nisan 1837 tarihli mektubunda tarikatlardan birisinin gerçekleştirdiği gösteriyi izleme fırsatı bulduğundan bahsetmektedir. Onun ifadesiyle Hıristiyanlar arasında da bu tarikatın ritüellerine benzer şekilde hareket eden bir keşişler topluluğu vardır. Gösteriyi tertip edenler yaklaşık 25 kişidir. Bina yahut manastırları temiz ve kullanışlıdır. Seremoni; ilahiler okumak, ibadet etmek ve kendi ekseninde fırıl fırıl dönmeyi kapsamaktadır. Misyonere göre son uygulama bu tarikata mahsustur ve onlara *"dönen dervişler"* denilmesine neden olmuştur. Dervişler kendilerine özgü ve gerçekleştirdikleri eyleme uygun bir kıyafet giymişlerdir. Bu, kadın elbisesini andıran tepeden tırnağa uzanan yekpare bir giysidir.[658]

Powers mektubunda seremoninin kendisine de değinmiştir. Buna göre dervişler binanın ortasındaki dairenin etrafında birkaç kez yürüdükten sonra başdervişin elini öpmüş ve dönmeye başlamışlardır. Kollar yatay bir biçimde açılmıştır. Göstericiler öylesine hızlı bir biçimde dönmektedirler ki elbiselerinin etekleri sürekli dışa doğru açılmıştır. Dervişler çapı 4 yada 5 feetlik harikulade bir halka oluşturmuşlardır. Oldukça uyumlu, muntazam ve bütüncül bir şekilde hareket edilmektedir. Faaliyet sona erince dervişler önce başdervişin daha sonra da birbirlerinin elini öpmüşlerdir. Powers'ın ifadesiyle *"bu gösteri her Cuma saat birde Müslüman ayini sırasında tekrarlanmaktadır."*[659]

657 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 303.

658 Mr. Powers, "Whirling Dervishes", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Feb., 1838, p. 62.

659 Mr. Powers, "Whirling Dervishes", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Feb., 1838, p. 62.

Bursa'yı sık sık ziyaret eden misyonerlerden birisi olan Bay Adger, kentteki dervişlerle alakalı yorumlarda bulunan üçüncü misyonerdir. Adger 14 Mayıs 1838 tarihinde *"uluyan dervişler"*in[660] camiisini ziyaret etme imkânı bulmuştur. Camiye çok sayıda tef, kılıç, mızrak ve keskin ağızlı müzik aleti rastgele asılmıştır. Misyoner, içeri girdiğinde iyi giyimli, uzun sakallı yaşlı bir adamın odanın bir köşesinde beklediğini söylemektedir. O esnada odada birkaç derviş daha vardır. Bu dervişler kısa bir süre sonra liderleri olduğu farkedilen yaşlı adamın karşısına geçmişlerdir. Hepsi de yarı oturma, yarı çömelme vaziyetindedir. Sayıları 30'u bulan diğer dervişler içeri girdiğinde camiide hazır bulunanlar yere kapanarak ibadeti başlatmışlardır. Misyoner o sırada yalınayak olduğunu yani ayakkabılarını çıkardığını söylemektedir. Kendisi dostları ve birkaç Türkle birlikte kapının yanında, seyirci bölümünde olan biteni izlemektedir. Adger izleyicilerin genel görünümünden de bahsetmektedir. Ona göre bu insanlar arasında yaş, kıyafet ve genel görünüm açısından şaşırtıcı ve dikkat çekici bir farklılık vardır. Birkaç tanesi oldukça genç ve iyi giyimlidir. Misyoner bu kimselerin kültürlü olduklarını düşünmektedir. Diğerleri ise gözle görülür bir biçimde kaba ve yoksuldur. Hatta aralarında idiot olduğu her halinden anlaşılan biri de vardır.[661]

Misyoner gerçekleştirilen ritüelle ilgili de bilgiler vermiştir. Buna göre Türkler'in ibadetleri için ortak olan bir dizi seremoniden sonra dervişler yüzleri liderlerine dönük bir biçimde düz bir çizgi oluşturmuşlardır. Ardından başları, vücutları ve ayaklarıyla eşzamanlı olarak bazı hareketler gerçekleştirilmiştir. İlk başta bu hareketler oldukça yavaştır. Sonradan hızlanmaya başlamıştır. Bir yandan da kendilerinden geçmiş bir vaziyette *"Allah hu, Allah hu"* şeklinde haykırılmaktadır. Bu hadise çok uzun bir süre devam etmiştir.[662]

Adger ibadet maksatlı gerçekleştirilen bu gösteriyi tüm çıplaklığıyla gözler önüne serdikten sonra yaşananlarla alakalı bazı yorumlarda bulunmuştur. Misyonerin şahit olduklarıyla ilgili kanaatleri şu şekildedir:

660 Burada kastedilen zikir törenleridir.

661 Mr.Adger, "Howling Dervishes", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, July, 1839, p. 235.

662 Mr. Adger, "Howling Dervishes", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, July, 1839, p. 235.

Bu öylesine insanlıkdışı ve şok edici bir manzaraydı ki seyircilerin tamamının sinirlerini tahrip etmiş olmalıydı. Kafamda tuhaf sorular beliriyordu. Acaba tüm bu garip halleri gerçekleştirenler insan olabilir miydi? Ve yine bu yaşananlara ibadet demek ne kadar mümkündü? Karşımda duran zavallı fanatiklerin büyük bir olasılıkla gerçek bir heyecan ile kendilerini yerden yere atmaya başlamalarıyla duyduğum dehşet bir kat daha artmıştı. Vücutları tepeden tırnağa titriyordu. Kuşkusuz bu kabalıktan ziyade fanatizmdi. Şeytan icadı bir marazla karşı karşıyaydık. İnsanın kendine olan saygısını yitirdiği böylesine iğrenç ve çağdışı bir ibadet anlayışının kutsal ve Tanrı katında makbul kabul edilmesi nasıl düşünülebilirdi? Yaradan onlara merhamet etsin...[663]

Bay Adger'de tıpkı diğer misyonerler gibi dervişlerin gerek ibadetlerini ve gerekse de yaşam biçimlerini sapkınlık olarak değerlendirmektedir. Misyonerler için önemli olan kendi menfaatleridir. Onlar hedeflerine ulaşabilmek için her yolu ve vasıtayı kullanmayı göze almışlardır. Hele bir de muhatapları Türkler olunca daha fazla arayışa girmeleri çok doğaldır. Belki de misyonerlerin Bursa'da faaliyet gösteren tarikatlarla ilgilenmelerinin en önemli nedeni de budur. Amaçları Müslüman nüfusu etkilemektir ve şayet tarikatları hedefleri doğrultusunda kullanabilirlerse başarılı olma olasılıkları çok yükselecektir. Misyonerler bu gerçeğin farkındadır. Ne var ki hevesleri kursaklarında kalmıştır. Zira tarikatlar hakkında bilgi sahibi oldukça onlardan kendilerine bir fayda gelmeyeceğinin farkına varmışlardır.

3.5.3.3. Türkler Arasında İrşat Faaliyetleri

Misyonerlerin Bursa'da en az başarı kaydettikleri millet Türkler olmuştur. Buna bağlı olarak da irşat faaliyetleri konusunda misyoner kayıtlarında kendilerine en az değinilen topluluklardan biri de Türkler'dir. Misyonerlerin Bursa'da mukim Müslümanlar arasında fazla itibar görmedikleri aşikârdır. Bay Greene Türkler'in çok asabi olduğunu, Ermeniler'in ise misyonerlere karşı daha ılımlı bir yaklaşım içerisinde bulunduklarını söyleyerek bu gerçeği gözler önüne sermek istemiştir.[664]

663 Mr. Adger, "Howling Dervishes", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, July, 1839, p.p. 235-236.

664 Yıldız, a.g.tz., s. 280.

Aslında bu misyonerler açısından şaşırtıcı bir durum değildir. Zira evangelik olmayan ulusların hükümetleri öyle yada böyle İncile ve Hz. İsa'nın öğretilerine karşı engelleyici bir tutum sergilemişlerdir. Hiçbirisi misyonerlere dostça davranmamıştır. Schneider'ın ifadesiyle *"bu devletlerin kanun, gelenek ve görenekleri adeta İncil ve Hz. İsa'ya düşmanlık sergilemek üzere düzenlenmiştir. Bunlar birkaç zengin ve nüfuzlu kimsenin yoksul ve zayıflar üzerinde tahakküm kurarak yükselmelerini kolaylaştıracak ve teşvik edecek siyasal yapılanmalardır. Pekçok örnekte de görüleceği üzere en kararlı muhalefet egemen din anlayışının mevcut hükümetle irtibatlı olduğu ülkelerde gerçekleşmektedir."*[665]

Tüm bu olumsuz kanaatlere rağmen dini mülahaza ve sorgulama yalnızca Ermenilere has bir durum değildir. Türkler'den de Protestan tapınağına uğrayanlar olmaktadır. Saygın bir Türk'ün arkadaşlarına orayı (tapınağı) ziyaret ettiğini ve işittiklerinin faydalı öğretiler olduğunu söylediğine dair rivayetler vardır. Türkler'in oluşturduğu bir başka sohbet halkasında içlerinden bazılarının Protestanlığı seçtiğine dair söylentiler dolaşmaya başladığında ortaya şöyle bir yorum çıkmış ve bu düşünce ortamda bulunanlarca onaylanmıştır: *"Ne olmuş yani! Protestan olmanın ne gibi bir zararı var ki?"*[666] Misyoner Bliss'e göre Türkler Protestanlığın resim, ikon veya heykellere tapan bir Ermeni yahut Rum olmaktan çok farklı bir durum arzettiğini kavramışlardır. Zira Protestanlığı tercih eden birisi kâfir addedilmemektedir.[667] Benzer ifadelere 1859 tarihli teşkilat raporunda da yer verilmiştir. Raporda Bursa'daki Türklerin Protestanlar vasıtasıyla Hıristiyanlığın putperestlik dini olmadığını farkettiklerine değinilmiştir. Yine raporda belirtildiğine göre Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisi Türkler'in pekçoğuna uzun bir süreden beri dolaylı yollardan anlatılmaktadır. Fakat onlar sorgulayıcılar olarak misyonerlere geldiklerinde *"Tanrı'nın metodlarının onlara daha kusursuz bir biçimde açıklanması gerekmektedir."*[668] Raporda yer verilen bir diğer hu-

665 Mr. Schneider, "Importance of Prayer for the Success of Missions, Arising from the Obstacles to be Encountered", Broosa-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, March, 1838, p.p. 89-90.

666 Mr. Bliss, "Feelings of Turks", Northern Armenians-Letter from Mr. Bliss, **Missionary Herald**, Vol., LIV, Aug., 1858, p. 250.

667 Mr. Bliss, "Feelings of Turks", Northern Armenians-Letter from Mr. Bliss, **Missionary Herald**, Vol., LIV, Aug., 1858, p. 250.

668 Reports of ABCFM, 1859, p. 49.

sus da Board'a ait resmi kayıtların tamamında Türkler'in başlangıçtan beri misyonun hedefinde olduğuna değinilmesidir. Buna bağlı olarak da misyonerler kendilerinden etkilenmiş pek çok Müslüman olduğunu iddia etmişlerdir.[669]

Teşkilata ait rapor ve belgelerde Bursa'da faaliyet gösteren misyonerlerin Hıristiyan unsurlar kadar Müslümanları da evangelizme kazandırmayı amaçladıklarına sık sık yer verilmiştir. 1860 yılına ait teşkilat raporunda Türklere yönelik faaliyetlerin sadece başkentte değil geniş çalışma sahasının birçok yerinde sürdürüldüğüne değinilmektedir.[670] Bir sonraki yıla ait raporda da benzer ifadelere yer verilmiş ve misyonun doğulu Hıristiyanlar kadar Müslümanları da hedef aldığına vurgu yapılmıştır.[671]

Bay Richardson meseleye bir başka açıdan yaklaşmış ve Protestanlığın prensiplerinin Bursa'daki Türkler tarafından çok iyi bilindiğini söylemiştir. Misyonerin ifadesiyle bir Protestan vaiz için Türklerle dini meseleler üzerine konuşmak kolay bir iştir. Onlara vaaz verme vazifesini büyük oranda Richardson gerçekleştirmektedir. Kendisi Türklerle konuşurken çoğu kez Ermeni ve Rumların oluşturduğu bir kalabalık kenarda beklemekte ve olan biteni izlemektedir. Zaman zaman tersi bir durum da söz konusu olabilmektedir. Misyoner, Ermeni ve Rum topluluklara hitap ederken Türkler'den kendilerini dinleyenlere de rastlamak mümkündür.[672] Bu yaşananlar o dönemde misyonerlik politikasının ne olduğu konusunda fikir vermektedir. Richardson'un ifadesiyle *"Bursa istasyonunu faaliyete geçirenler Rumlar, Ermeniler ve Türkler arasında davayı yaymak için hizmet etmişlerdir. Tıpkı İsa gibi onların da amacı tüm cemaatleri Protestanlaştırmaktır."*[673]

1869 tarihli istasyon raporunda Bursa'daki Türklere yönelik faaliyetlerin arttırılmasına yönelik iki önemli nedenden bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi hükümetin sürekli teyakkuz halinde olması, ikin-

669 Reports of ABCFM, 1859, p. 49.
670 Reports of ABCFM, 1860, p. 48.
671 Reports of ABCFM, 1861, p. 38.
672 Mr. Richardson, "The Turks", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Richardson, **Missionary Herald**, Vol., LXIII, Dec., 1867, p. 391.
673 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_001.

cisi ise sorgulayıcıların ürkekçe tavırlar sergilemeleridir.[674] Misyonerler gerek Bursa'da gerekse de İmparatorluk genelinde önemli hizmetlerde bulunduklarını iddia etmişlerdir. Onları üzen ise yetkililerin bu konuda duyarsız kalmasıdır. Herşeye rağmen misyonerlerin geleceğe dair beklentileri çok fazladır ve bu beklentiler raporlara şu şekilde yansımıştır:

> *Belki de Türk devlet adamlarından verdiğimiz hizmetlerle eğitim kurumlarında ne denli hızlı bir gelişimin yaşanmasına ön ayak olduğumuza, endüstriyel gelişim ve toplumsal dönüşümün her safhasında yer aldığımıza inanmalarını isterken büyük beklentiler içerisine giriyoruz. Fakat er yada geç onlarda bunun ayırdına varacaklardır. Türkler yüzyıllardır Hıristiyan adları taşıyanların kendilerine sundukları Hıristiyanlığı küçümseyip, tahkir etmişlerdir. Ancak birgün önlerinde daha değerli örnekler olduğunu görecek, Hıristiyanlığın dinamizminin ve dönüştürücü gücünün farkına vararak bugüne kadar besledikleri husumetten dolayı pişmanlık duyacaklardır.*[675]

Misyonerler Türklere yönelik misyonerlik faaliyetlerinde bulunurken izlenebilecek yöntem ve metodlarla ilgili de bilgiler vermişlerdir. Öncelikle yapılması gereken doğrudan onların manevi duygularına hitap etmeye çalışmaktır. Müslüman cemaatinin içine sızmak ve Müslümanlar arasında faaliyet göstermek zordur. Bunun yanısıra hükümet de misyonerlerin Türklere yönelik çalışmalarda bulunmalarını yasaklamıştır. Misyonerler Türkler'in Hıristiyanlığı kucaklamaları yahut kendi iddialarına herhangi bir şekilde kulak vermelerinin zulme uğrama yahut sürgüne gönderilme korkusu nedeniyle mümkün olmadığını düşünmektedirler. Dolayısıyla engeller büyüktür. Peki bu durumda neler yapılabilir? 1866 tarihli istasyon raporunda Türkler arasında başarılı olabilmek için en doğru yolun, Müslümanlarla kişisel muhabbetlere girmek yahut onlarla doğrudan temas kurmak bir başka değişle hiçbir vasıta yahut aracıya gerek duymaksızın onları aydınlatmaya çalışmak olduğuna değinilmektedir. Bu sayede başarılı olabilme ihtimali bir hayli yükselecektir.[676]

674 Reports of ABCFM, 1869, p. 20.

675 Reports of ABCFM, 1873, p. 16.

676 "Turkish Department", Western Turkey Mission-Selections from Reports, **Missionary Herald**, Vol., LXII, Sept., 1866, p. 263.

Raporda ayrıca Bâb-ı Âli'nin misyonerler tarafından bastırılan Türkçe kitapların İmparatorluğun dört bir yanında satış ve dağıtımına müsaade ettiğine yer verilmiştir. Hükümet uzun bir araştırma ve sorgulama sürecinin ardından misyonerlere bu imtiyazı tanımıştır. Bu süreçte kitaplar didik didik taranmıştır. Raporda belirtildiğine göre bu izinler Amerikan Sefarethanesinin aracılığıyla Bâb-ı Âli'ye yönelik samimi ve gayretli mücadeleler sonucunda elde edilmiştir.[677]

Tüm bu örnekler misyonerlerin uzun ve sebatkâr bir mücadelenin ardından Müslümanlara yönelik bazı kazanımlar elde ettiklerini göstermektedir. Ama hiçbir başarı Türkler üzerindeki başarısızlığı örtmeye yetmemiştir. Başta Bursa olmak üzere İmparatorluk dahilinde yaşayan Türkler'in kendi dinleri dışındaki bir inanç yahut akideye prim vermeleri pek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte belgelerden öğrenildiği kadarıyla misyonerleri ziyaret eden Türkler de olmuştur. Kuşkusuz Türkler Hıristiyanlıktan ziyade misyonerlerin anavatanlarını ve Amerikan yaşantısını merak ettiklerinden bu ziyaretleri gerçekleştirmişlerdir. Schneider, yerkürenin ne muazzam hazineler taşıdığını Müslümanlara anlatmanın zor olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Türkler'i şaşırtan ve heyecanlandıran en önemli hususlardan birisi de kendi vatanlarının bilhassa da Amerika'yla mukayese edildiğinde ne kadar küçük ve geri olduğunu anlamalarıdır. Bu keşif birçok Türk vatandaşı için onur kırıcı ve utandırıcı bir durumdur. Misyonerlerin ifadesiyle Türkler arasında o denli cahil insanlar vardır ki bu kimseler ilim, irfan, hikmet ve bilgiye ait her türlü hazinenin kendi dil ve dinlerinde saklı olduğunu iddia etmişlerdir. Schneider'a göre bu bir cehalettir ve sebebi de Müslüman nüfusun coğrafya, tarih gibi en temel bilgilerden bile mahrum kalmış olmasıdır. Yine onun ifadesiyle Türkler'in kitaplarında *"Muhammed'in inanç ve doktrinleri dışında hiçbirşey bulunmamaktadır"*.[678]

Schneider'ın dikatini çeken bir diğer husus da Türkler'in, Kur'an başta olmak üzere dini mahiyetteki kitaplara aşırı saygı ve hürmet göstermeleridir. Bu saygı ve hürmet o derece ileri boyuttadır ki kâfir yahut imansız diye tabir ettikleri başka din mensuplarının kitaplara dokunma-

677 "Turkish Department", Western Turkey Mission-Selections from Reports, **Missionary Herald**, Vol., LXII, Sept., 1866, p. 263.

678 Mr. Schneider, "Intercourse with Turks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p.p. 221-222.

larına bile tahammülleri yoktur. Böylesine bir hadiseye şahit olunduğunda bu kutsal emanetler gerekirse cebren bu kirli ellerden alınmalıdır.[679] Schneider, Türkler'in bu konudaki hassasiyetlerine dikkat çekmek üzere başından geçen bir hadiseyi dile getirmektedir:

> *Kütüphanemdeki Türkçe bir manzumeyi gören ziyaretçilerimden biri bana İslam dini için önemli bir bahis kabul edilen gül ile bülbül arasındaki hikâyeden bahsetti. Bu hikâyenin bulunduğu kitap kutsal sayılıyordu ve dostumuz bunu naklederken büyük bir gurur ve vakar içerisindeydi. Ona göre bu kitap kütüphanenin en üst rafında olmalıydı. Alt bir rafta bulunması hürmetsizlikti ve alçaltıcı bir durumdu. Daha sonra kütüphaneme bakarak en üstte duran kalın kitabın dini içerikli olduğundan kuşku duymadığını söyledi. Öyle ya böylesine mühim ve değerli bir rafta ancak dini eserler olabilirdi.*[680]

Misyonerler Bursa'ya ayak basar basmaz Hıristiyanlarla olduğu kadar Müslümanlarla da ilgilenmeye çalışmışlardır. Onlar için önemli olan evangelizme yeni neferler kazandırmaktır. Ne var ki Türklerin Protestanlığa yeterli teveccühü göstermediğini anlayınca tavır değiştirmiş ve karalama kampanyalarına girişmişlerdir. Zira onlar için kendilerinden olmayan herkes rakiptir ve düşman görülmelidir. Ne var ki Bursa'da zaman zaman *Yeni Dünya* ve Protestanlık inancıyla ilgili bilgi sahibi olmak isteyen Türklere de rastlanmıştır. Biri bin yapmayı çok seven misyonerlerin böyle durumlarda ortak bir yorumları vardır ki o da şudur: *"Binlerce hatta onbinlerce Müslümanın, Tanrı'nın hakiki elçisi olarak İsa'ya yönelecekleri günün yakın olduğunu hissetmekteyiz."*[681] Bu mesnetsiz bir temennidir. Nitekim bu çalışmanın kapsamına giren misyonerlik belgelerinin hiçbirisinde Türkler'in Protestanlığı tercih ettiklerine dair ciddi bulgular yoktur. Evangelizme ilgi gösteren yahut Board teşkilatına mensup misyonerle irtibat halinde bulunan Türkler olmuştur. Ama bu kimselerin misyonerlerin davasına hizmet etmeye başladıklarına yönelik herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

679 Mr. Schneider, Intercourse with Turks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 222.

680 Mr. Schneider, "Intercourse with Turks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 222.

681 Mr. Hamlin, "Surprise of Questioners", Northern Armenians-Letter from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol., LVI, Jan., 1860, p. 17.

3.5.4. Yahudiler

Misyoner kayıtlarında Bursa'da kentin yerlisi kabul edilen etnik unsurlar arasında kendilerine en az değinilen topluluk Yahudilerdir. Kentte 627 Yahudi yaşamaktadır. Onlar daha çok ticarette etkili olmuşlardır. Şehir merkezinde Kuruçeşme mahallesinde yaşayan Yahudiler zamanla Bursa'nın dini ve etnik yapısında önemli bir unsur haline gelmişlerdir.[682] Kuruçeşme'de 204 hane bulunmaktadır. Bu mahalle kentin eski yerleşim bölgesi olan Hisar'ın altında, güney-kuzey doğrultusunda kurulmuştur.[683]

1833 yılı itibariyle Bursa'da Yahudilere ait üç tane sinagog vardır. Goodell sebt gününde sinagoglardan birini ziyaret etme imkânı bulduğunu söylemektedir. Ona göre Yahudiler *"Eski Ahit azizlerinin dejenere olmuş evlatlarıdır."* Misyonerin ziyareti sırasında sinagogta akşam ibadeti gerçekleştirilmektedir. Goodell'in ibadet ve cemaatle alakalı izlenimleri şu şekildedir:

> *Papaz ve rahiplerin Tanrı'nın oğlu ulu İsa Mesih'in adını da kullanarak yaptıkları rezillikler bizleri derinden yaralamıştı. Olağan olduğu şekliyle Zebur'dan pasajlar ve ilahiler okunduktan sonra oldukça iyi giyimli ve hoş bir görünüme sahip genç bir beyefendi sert ve şiddetli bir biçimde Hıristiyanlığın kurucusu aleyhine atıp tutmaya başladı. Bunu yaparken kastettiği kişinin adını zikretmeme lütuf ve inceliğini gösteriyordu. Önünde farklı bir Yeni Ahit metni vardı. Konuşan kişinin yakınında oturduğum için bunu farkedebilmiştim. Kitabın üzerine bol miktarda not düşülmüştü. Yazılanlara aşina olduğu belliydi. Zira sayfaları çevirmeden konuşabiliyordu. Bir çeşit İspanyolca konuşmaktaydı. Yaverimiz Porter neredeyse anlatılanların tamamını anlıyordu. Bana da konuşmacının argümanlarına örnek teşkil edecek bir biçimde bazı bilgiler aktarıyordu. Genci ve yaşlısı tüm cemaat konuşmacıyı büyük bir ihtimam ve dikkatle takip etmekteydi. Söylenenlere katıldıkları fazlasıyla belliydi. Zaman zaman bize dönerek zafer gülücükleri atıyorlardı. Sanki anlatılanların nihai ve cevaplanamaz olduğu kanaatindeydiler. Halbuki bu ne kadar da büyük bir yanılgıydı. Her ne kadar kendilerini İbrahim'in yolunda zannetseler de atalarının çizdiği rotanın çok uzağındaydılar.*[684]

682 Yıldız, a.g.tz., s. 26-27.

683 Akkuş, a.g.tz., s. 53.

684 Mr. Goodell, "Jews at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, June, 1833, p.p. 189-190.

Bu örnekte de görüldüğü üzere misyonerler açısından değişen birşey yoktur. Onlar birkez daha kendilerinden olmayanları ağır bir dille eleştirmişlerdir. Hakikat yalnızca kendilerininkidir, geriye kalanlar ise deli saçmasıdır. Herşeye rağmen onlar Yahudilerle irtibatlarını hiçbir zaman kesmemişlerdir. Schneider 4 Ocak 1838 tarihinde Yahudiler'in önderi hahambaşını ziyaret ettiğinden bahsetmektedir. Misyoner nazikçe karşılandığını söylemektedir. Schneider'ın amacı ona Yahudi İspanyolcasıyla yazılmış Zeburlar'ın yeni versiyonundan birkaç tane vermektir. O, bu sayede hahambaşından Zeburların Musevilere dağıtılması yönünde onay alabileceğini düşünmektedir. Hahambaşı kısa bir incelemenin ardından çeviride herhangi bir olumsuz durumun olmadığını ve misyonerin bu yöndeki talebinde bir sakınca bulunmadığına karar vermiştir.[685]

Bu örnekte de görüldüğü üzere misyonerler Yahudi toplumuna evangelik hakikatleri anlatabilmek için her fırsatı denemişlerdir. Bölgede nüfuz sahibi olan ve Museviler'in önder kabul ettikleri hahambaşının rızasını almak çok önemlidir. Bunu bilen Schneider, Yahudilerce kutsal kabul edilen Zebur'un dağıtımı için dinadamının onayına ihtiyaç duymuştur. Misyonerlerin Musevilere yönelik kitap dağıtma çabaları sonuç vermiş olsa gerek ki cemaat üyeleri misyonerlerden sürekli kitap talep etmişlerdir. Schneider 2 Kasım 1842 tarihli mektubunda Yahudiler'den hâlâ İbrani-İspanyolcası Eski Ahit siparişi aldığından söz etmektedir. Misyoner hâlâ ifadesini kullanmıştır zira daha önce onlara 50'den fazla Tevrat ve 15 adet Ahit satmıştır. Schneider'ı daha da heyecanlandıran ise Yahudiler'in Eski ve Yeni Ahiti okumakta olduklarına dair duyduğu haberlerdir. Söylendiğine göre cemaat üyeleri Cumartesi günleri Sinagog'taki ayinden sonra biraraya gelerek birşeyler okumaktadır. Katılımcıların sayısı 30 ila 50 arasında değişmektedir.[686]

19. yüzyılda Bursa'daki Yahudi toplumu, kentteki diğer gayrimüslim topluluklara göre gerek iktisadi gerekse de sosyal anlamda daha durağan bir görüntü vermekteydi. Bu durum yalnızca Bursa için geçerli değildi. Ekonomik düzlemdeki sorunlar, cemaatin eğitim öğretim etkin-

685 Mr. Schneider, "Books Distributed", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Dec., 1838, p. 468.

686 Mr. Schneider, "Jews Searching the Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Aug., 1843, p. 320.

liklerine de yansımıştı.[687] Elbetteki bu olumsuzluklar Yahudi toplumunun misyonerlerle olan ilişkilerine de yansımıştı. Misyonerler tıpkı Müslüman nüfusta olduğu gibi Musevi toplumu üzerinde de ciddi bir başarı kaydedememişlerdi. Board teşkilatına mensup misyonerlerin Bursa'yla ilgili tuttukları kayıt ve raporlarda Yahudi toplumuna çok fazla yer vermemiş olmalarının ana nedeni de bu olsa gerektir.

3.5.5. Frenkler

Misyoner kayıtlarında Bursa'nın yerlisi olmayan ve Batılı olan Hıristiyanlar için *Frenk* tabiri kullanılmıştır. Kentin yabancısı olan Frenkler misyonerlik belgelerinde kendilerine en az değinilen topluluktur. Bu durum da göstermektedir ki kentteki yabancılar hiçbir zaman misyonerlerin hedefinde olmamışlardır.

Bayan Schneider Bursa'da sadece on ila onbeş arasında Frenk ailenin yaşadığına değinmektedir. Bunlar da en az sekiz farklı millete mensuplardır. Misyoner bunun yanısıra her yıl pekçok Frenk'in kenti ziyaret ettiğinden bahsetmektedir. Yabancıların Bursa'yı ziyaret etmelerinde sağlık nedenleri ilk sırada yer almaktadır. Ancak herhangi bir amacı olmadan gelenler de olmaktadır.[688]

Frenkler belli bir ulusun vatandaşı olmadıkları için kendilerine ait bir kiliseleri de yoktur. Genellikle buluşmalar için bir Frenk tüccarın evi kullanılmaktadır.[689] Bursa'yı ziyaret eden yabancılar ekseriyetle Alman'dır. Onlar da daha çok servet avcılığı için kente uğramışlardır. Bayan Schneider yardım, giysi, para yahut kitap istemek için kapılarını aşındıran çok sayıda Alman vatandaşının kentte cirit attıklarını söylemektedir.[690]

Misyoner kayıtları üzerinde yapılan incelemelerde kentte mukim yabancılarla ilgili elle tutulur çok fazla bilgiye rastlanmamıştır. Bunun en önemli nedeni daha önce de değinildiği üzere yabancı vatandaşla-

687 Akkuş, a.g.tz., s. 69.

688 E.C.A. Schneider, a.g.e., p. 54.

689 Mr. Goodell, "Latins and Mussulmans", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol., XXIX, June, 1833, p. 190.

690 E.C.A. Schneider, a.g.e., p.p. 54-55.

rın evangelizm için tehdit yahut muhatap kabul edilmemeleridir. Bir diğer neden ise onların sırlarını ifşa etmemektir. Zira Almanya'dan yahut Avrupa'dan kalkıp Osmanlı topraklarına gelen yabancıların kentte bulunmalarını masum nedenlerle açıklamak pek mümkün değildir. Her ne kadar bu konuda net bilgiler mevcut değilse de kentteki yabancıları yazılı kaynaklara aktarmak onları hedef göstermek olarak algılanabilecektir. Bu da karşı bir tepki oluşturabilecek ve misyonerleri de hedef tahtasına oturtabilecektir.

3.6. 1833-1883 YILLARI ARASINDA BURSA'DA GÖREV YAPMIŞ MİSYONERLER

Misyonerlere ait kayıtlardan tespit edilebildiği kadarıyla 1833-1883 yılları arasında Bursa'da Amerikan Board teşkilatına mensup toplam onbir Protestan misyoner görev yapmıştır. Bu süreç içerisinde kentte en uzun süre faaliyet icra eden Benjamin Schneider'dır. En az süreyle görev yapan ise Bayan Fannie M. Newell olmuştur. Kayıtlarda Schneider haricindeki misyonerlerle alakalı çok fazla kişisel malumat yoktur. Schneider'ın gerek istasyonun kuruluşunda yer alması gerekse de ilerleyen dönemlerde kısa bir Antep macerasından sonra Bursa'ya geri dönüp bir müddet daha görev yapması onu ayrıcalıklı kılmıştır. Zira kendisi hem kuruluş hem de gelişim evrelerinde bu istasyonda görev yapma imkânı elde etmiştir. Onu ön plana çıkaran bir diğer husus da hakkında müstakil bir kitap bulunmasıdır. James I. Good tarafından kaleme alınan '*Life of Rev. Benjamin Schneider*' adlı eser tamamiyle misyonere ithaf edilmiştir ve Schneider'ın biyografisi niteliğindedir. Bursa'da görevlendirilmiş diğer misyonerler hakkında da benzer çalışmaların yapılıp yapılmadığı konusunda kesin bir kanaate erişilememişse de yapılan incelemelerde elle tutulur herhangi bir kaynak esere rastlanmamıştır. Dolayısıyla Schneider haricindeki misyonerlerle ilgili bilgilendirme kendi mektupları, istasyon raporları ve teşkilat merkezinin tuttuğu kayıtlardan elde edilmiştir. Belgelerde bazı misyonerler hakkında yeterli malumut bulunmakla birlikte bazılarıyla ilgili bilgi yok denecek kadar azdır. Bu durum daha çok onların kentte bulunma süreleri, gerçekleştirdikleri faaliyetler ve yakaladıkları başarıyla ilintilidir. Müteakip satırlarda eldeki veriler ve imkânlar nispetinde kentte görev yapan misyonerlere değinilecektir.

3.6.1. Benjamin Schneider

Alman asıllı, Pensilvanyalı bir aileye mensup olan Schneider, 18 Ocak 1807 tarihinde Montgomery kent sınırları dahilinde bulunan New Hannover kasabasında doğmuştur. Onaltı yaşındayken, Norristown Akademisine gönderilmiş burada Peder James C. How'un gözetiminde koleje hazırlanmıştır. Schneider bu hazırlık sürecinde sonradan kendisine misyonerlik sahasında oldukça faydalı olacak bir yeteneği, dil öğrenme konusundaki beceresini keşfetmiştir. Aynı zamanda dindarca tavırlar sergilemeye başlamış ve Norristown'daki Presbiteryen Kilisesine katılmıştır. Peder Heiner, genç Schneider'ın Peder How'a yazdığı mektuptaki şu sözlere dikkat çekmektedir:

> *Daha önce size zikretmediğim bir hususu ifade etmem konusunda bana müsaade ediniz. Belki de hatırlıyorsunuzdur, Norristown'da bir Pazar günü, pazar okulundan sonra, Bay Hamill'in evinde benimle dini meseleler üzerine sohbet etmiştiniz. Bu sohbet neticesinde kafamda şimşekler çakmaya başlamıştı. Ne var ki o dönemde duygularımdan emin değildim ve tereddütlerim vardı. Ruhumun kurtuluşa ermesi konusunda henüz kararlı adımlar atamıyordum. Ama o görüşme benim için dönüm noktasıydı ve beni Tanrı'nın inayetine mazhar kılmıştı. O yarım saatlik buluşma beni gaflet ve delalet içerisinde boğulmaktan kurtarmıştı. Bu sözleri kaleme alırken niyetim sizleri cesaretlendirmektir. Lütfen günahkârları dünyevi arzu ve ihtiraslarından sıyrılıp ezeli ve ebedi olana sığınmaları konusunda uyarmaktan usanmayın. Elinize geçen her fırsatta onlara yol gösterici olun.*[691]

Bu satırlar Schneider'ın çok erken bir tarihte misyoner olmayı kafasına koyduğunu göstermektedir. 1833 yılının yaz aylarında kendisine Presbiteryen kilisesi tarafından papazlık rütbesi verilmiştir. 15 Eylül 1833 tarihinde ise Massachusetts doğumlu Bayan Eliza C. Abbott ile dünya evine girmiştir. Bayan Abbott evliliğinden kısa bir süre önce Ipswich Kız Okulundan mezun olmuş kültürlü bir hanımefendidir.[692] Kendisi sonraki yıllarda kocasına destek çıkma konusunda da fazlasıyla başarılı olacaktır.

691 Good, a.g.e., p.p. 7-8.
692 Good, a.g.e., p. 8.

Schneider'ın hayatı için dönüm noktasını teşkil edecek karar ise 8 Aralık 1833 tarihine denk gelen Pazar gecesi, Andover'daki küçük kilisede alınmıştır. Schneider, bir başka papaz, Thomas P. Johnston ile Asya Türkiye'sindeki Bursa'ya tayin edilmiştir. İki misyoner eşlerini de yanlarına alarak 12 Aralık 1833 tarihinde Boston'dan yola çıkmış ve 1834 Şubatında İstanbul'a ulaşmışlardır. Johnston için yolculuk burada son bulmuştur. Schneider için ise daha yeni başlamıştır. Onun durak noktası Bursa'dır.[693]

Misyoner ve eşi 1837 yılının Aralık ayına kadar kentteki faaliyetlerini yoğun ve aralıksız bir biçimde sürdürmüştür. Bahsi geçen tarihte Bayan Schneider şiddetli bir hastalığa düçar olmuştur. Bu nedenle faaliyetlerde üç aylık bir kesinti yaşanmıştır.[694] Misyoner aynı yıl içerisinde Türkçe vaazlar vermeye başlamıştır. Türkçe kullanma alışkanlığı Rum ve Ermeniler için de geçerlidir. Bu topluluklar kendi dillerini ancak evlerinde kullanmaktadır.[695] Misyonerler açısından işlerin yolunda gitmeye başladığı bir sırada Bayan Schneider'ın hastalığı nüksetmiş ve kendisi oğlunu da yanına alarak hava değişimi için İstanbul'a gitmiştir.[696] Bu kısa ve geçici bir ayrılıktır. Ne var ki Bay Schneider bir müddet ailesinden yoksun bir biçimde faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalmıştır. Misyonerlerin felsefesinde yılgınlığa yer yoktur. Bunu iyi bilen Schneider bıkıp usanmadan çalışmaya devam etmiştir. 8 Mart 1841 tarihi itibariyle misyonerin Türkçe vaazlarını takip edenlerin sayısı 30'dur. Bu o güne kadar yakalanmış en geniş dinleyici kitlesidir. Daha da önemlisi dinleyiciler arasında iki tane de Müslüman bulunmasıdır.[697]

1845 yılına gelindiğinde Bayan Schneider'ın sağlığını tehdit eden belirtilerin daha da sıklaşması sonucu Board teşkilatı misyonerin eşiyle birlikte Birleşik Devletlere dönmesine müsaade etmiştir. Aile 30 Temmuz'da Boston'a ulaşmıştır. Böyle bir kararın alınmasında Bayan Schneider'ın hayatından endişe duyulmasından başka bir neden

693 Good, a.g.e., p. 8.

694 Mr. Schneider, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, June, 1838, p. 236.

695 Good, a.g.e., p. 13.

696 Mr. Adger, "Remarks suggested by the Tour", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, July, 1839, p. 236.

697 Good, a.g.e., p. 14.

yoktur.[698] Misyonerin Amerika'dan Bursa'ya tam olarak hangi tarihte geri döndüğüne dair kesin bir bilgi yoksa da 1846 yılında kentte bulunduğuna dair bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla Schneider'ın Bursa'dan ayrı kalışı en fazla bir yıldır. Bununla birlikte kendisi 1849 yılı sonu itibariyle eşiyle birlikte Antep'e gönderilmiştir.[699] Misyoner, Bursa'dan ayrılmadan önce 20 Aralıkta kaleme aldığı bir mektupta Adapazarı'ndaki gayret ve çabaların Protestanlara bir mabet kazandırdığından bahsetmektedir. Bu mabet için bir Müslümanın evi kiralanmıştır. Fakat diğer Müslümanlar bu gelişmeden rahatsız olmuş ve yetkililere şikayette bulunmuşlardır. Vali onlara Protestanların ne yaptığını sormuştur. Arada geçen diyalog şu şekildedir: *"Onlar ibadet ediyorlar..." "Başka?" "Şarkı söylüyorlar..." "Bu kadar sessiz ve sakin bir hayat süren Protestanlardan çok rahatsız olmuş görünüyorsunuz. Ancak her sabah sokaklarımızda gürültü yapan, komşularını rahatsız eden, attıkları her adımda Müslümanlara çalım satan Ermenilerden asla şikayetçi olmuyorsunuz. Defolun gidin başımdan."*[700] Bu örnek bir Osmanlı valisinin misyonerlere arka çıktığını göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda misyonerlik faaliyetlerinin ne boyutlara ulaştığını göstermektedir.

Bay Schneider Bursa'daki 15 yıllık misafirliğini hayatının en güzel yılları olarak tanımlamaktadır.[701] Schneider'ın Antep macerası ondokuz yıl sürmüştür. Misyoner 1868 yılının Ekim ayında Bursa'ya geri dönmüştür.[702] Aslında bu zorunlu bir dönüştür. Nitekim Bayan Schneider'ın sağlık problemleri vardır ve daha serin bir bölgede yaşaması gerekmektedir.[703] Misyoner sabık görev yerine 2 Ekim'de ulaşmıştır. Karşılama töreni sırasında oldukça sıcak ve samimi görüntülere şahit olunmuştur. Schneider bu bölgede davanın gelişimi açısından bazı hususların tamamen cesaret kırıcı olduğunu ve kendisini hayal kırıklığına uğrattığını söylemektedir. Fakat iki aylık bir sürenin ardından memnu-

698 Reports of ABCFM, 1845, p. 85.

699 "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol., XLVI, Jan., 1850, p. 6.

700 Good, a.g.e., p.p. 25-26.

701 Mr. Schneider, "Broosa", Western Turkey Mission-Selections from Reports, **Missionary Herald**, Vol., LXII, Dec., 1866, p. 377.

702 P.A.B.C.F.M., 1868-69, 00334_001.

703 "Western Turkey", Annual Survey of the Missions of the Board, **Missionary Herald**, Vol., LXV, Jan., 1869, p. 10.

niyetini dile getirmeye başlamıştır. Onun ifadesiyle *"bundan böyle ıslah ve ilerlemeden söz edilebilecektir."* Pazar ayinlerine katılanların sayısı tıpkı hafta içi gerçekleştirilen ibadetlere dahil olanlar gibi ikiye katlanmıştır. Pazar okulu yeniden tasarlanmıştır. Katılımcıların sayısı ve ilgisi fazlasıyla artmıştır. *"İşlerin iyiye gittiğini gösteren başka belirtiler de vardır."*[704]

Misyonerin ikinci Bursa macerası yaklaşık beş yıl sürmüştür. Ne var ki bu beş yılın son senesi kent merkezinde değil merkeze bağlı bir dış istasyon olan Yenice'de geçirilmiştir. Schneider ve eşi kişisel gayret ve çabalarıyla Yenice'de dikkate değer bir faaliyetin başlamasını sağlamışlardır.[705] Her ikisi de Ağustos ayının sonuna kadar bu kasabada kalmıştır. 4 Eylül'de ise Amerika'ya gitmek üzere bölgeden ayrılmışlardır.[706] Amerika'ya gerçekleştirilen yolculuk ziyaret ve dinlenme amaçlıdır.[707] Dönüşte misyoner ve eşini yepyeni bir macera beklemektedir. Schneider, Merzifon'a Teoloji Okuluyla ilişkili olarak misyonerlik faaliyetlerini yeniden başlatmak için tayin edilmiştir.[708] Amaç önceleri Teoloji Okulunda görevlendirilmiş sonrasında ise başka bir bölgeye transfer edilmiş olan Dr. Herrick'in boşluğunu doldurmaktır.[709] Misyoner ve eşi 1873 yılının Ocak ayında Amerika'dan döndükten sonra 15 gün Bursa'da kalmış daha sonra ise *"sevgi ve saygılarını kazandıkları bölge halkının kederli bakışları altında"* Bursa'dan ayrılmışlardır.[710] Bu ayrılıkla birlikte Schneider'ın Bursa ile olan irtibatı tamamen kesilmiştir. Misyonerin Amerikan Board teşkilatıyla münasebetleri ise 14 Eylül 1877 tarihinde son bulmuştur. Misyoner uzun ve ızdırap verici bir hastalığın ardından Boardla olan 44 yıllık münasebetini sona erdirmiş ve dinlenmeye çekilmiştir.[711]

704 "Broosa", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol., LXV, March, 1869, p. 87.

705 Reports of ABCFM, 1873, p. 17.

706 P.A.B.C.F.M., 1872-73, 00407_001.

707 "Western Turkey Mission", Annual Survey of the Missions of the Board, **Missionary Herald**, Vol., LXIX, Jan., 1873, p.p. 3-4.

708 "Western Turkey Mission", Annual Survey of the Missions of the Board, **Missionary Herald**, Vol., LXX, Jan., 1874, p. 7.

709 Reports of ABCFM, 1873, p. 15.

710 P.A.B.C.F.M., 1873-74, 00427_001.

711 Reports of ABCFM, 1877, p. 21.

Schneider'ın Bursa'daki misyonerlik faaliyetleri içerisinde çok önemli bir yeri vardır. Kendisi misyonerlik görevinin ilk 16 yılını Bursa'da geçirmiş ve burada Türk dilindeki ilk evanjelik vaazı gerçekleştirmiştir. 1849 yılında Antep'te ilginç ve dikkate değer gelişmeler yaşandığı haberi üzerine Türkçe vaazlar verme konusunda söz ustası kabul edilebilecek kadar mahir olan misyoner bu bölgeye gönderilmiştir. Ondokuz yıl boyunca burada hizmetlerde bulunduktan sonra yaşamını Merzifon ve Bursa'da sürdürmüştür. Ne var ki çok müşkül şartlarda vermiş olduğu mücadele sağlığını bir hayli yıpratmış bunun üzerine İsviçre'ye gitmiş oradan da Birleşik Devletlere geçmiştir.[712]

Tablo 3: Bursa İstasyonunda 1834-1841 Yılları Arasında Çalışanlar[713]

	AMERİKALILAR				YERLİ ÇALIŞANLAR					
Yıllar	Erkek Misyonerler	Bayan Misyonerler	Misyoner Eşleri	Toplam	Yerli Yardımcılar	Yerli Vaizler	Papazlar	Öğretmenler	Diğer Yardımcılar	Toplam
1834	1	-----	1	2	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1835	2	-----	2	4	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1836	2	-----	2	4	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1837	2	-----	2	4	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1838	2	-----	2	4	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1839	2	-----	2	4	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1840	2	-----	2	4	1	-----	-----	-----	-----	1
1841	2	-----	2	4	-----	-----	-----	-----	-----	-----

712 Reports of ABCFM, 1877, p. 21.

713 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol. XXX, Jan., 1834, p. 5; "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol. XXXI, Jan., 1835, p. 5; "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, Jan., 1836, p. 7; "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol. XXXIII, Jan., 1837, p. 8; Reports of ABCFM, 1841.

3.6.2. Philander O. Powers

Bursa'da Bay Schneiderla birlikte misyonerlik faaliyetlerini hayata geçiren ikinci misyoner Philander O. Powers'dır. Powers, Schneider'dan yaklaşık 6 ay sonra 1835 yılının Şubat ayında Bursa'ya ulaşmıştır.[714] Misyoner hiç vakit kaybetmeden faaliyete girişmiş ve özellikle Ermeniler üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Powers özellikle öğretmen ve öğrenci yetiştirme konusunda uzmandır. Kendisi bu mesele üzerinde hassasiyetle durmuş ve başta öğretmenler olmak üzere Ermeni cemaatini tesiri altına alabilecek kimseleri evangelizme kazandırabilmek için ciddi uğraş vermiştir. Daha önce kendilerinden bahsedilmiş olan öğretmenlerden H. ve S. de Powers'ın gayret ve çabaları sonucunda evangelizm davasına kazandırılmışlardır. Bu konuda 1838 tarihli Missionary Herald dergisinde şu satırlara yer verilmiştir: *"Bay Powers'ın gözetim ve denetimindeki iki genç adam büyük bir gelişme katederek Tanrı'nın Ruhuyla kuşandıklarını ve aynı zamanda da bilgi ve birikim açısından misyonerliğe yakışır bir seviyeye geldiklerini ispatlamışlardır."*[715] Misyoner öğretmenlere İngilizce dersi vererek yaklaşmış, onları bu konuda etkisi altına aldıktan sonra sıra evangelizmi anlatmaya gelmiştir.[716] Powers etrafındaki herkesi Protestanlığa kazandırma arzusundadır. Bu emelini en yakınındakinden en uzağındakine kadar gerçekleştirebilmek için her yolu denemiştir. Misyoner Bursa'dan kaleme aldığı mektuplardan birisinde yardımcısı ile gerçekleştirdiği sohbetlere değinmektedir. O, bu konuda şunları söylemiştir:

> *Sıklıkla yaptığımız üzere asistanımla manevi hususlarla alakalı muhabbet ettik. Kendisi İncilinden okudu, mütemadiyen gece ibadetlerimize katılıyordu. Bay Schneider'ın Pazar ayinlerinde Türkçe gerçekleştirdiği ibadetlere de iştirak ediyordu. Zihni aydınlanmaya başlamıştı. İçten gelen köklü bir değişime hazır olduğu intibaını veriyordu. Cemaatinin cehalet ve yozlaşmasına karşı acıma hisleri besliyordu. Onları aydınlatmak ve kurtarmak için verdiğimiz mücadeleyi takdir ve sevinçle karşılıyordu.*[717]

714 Mr. Powers, "The Past and the Present", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XL, April, 1844, p. 119.

715 Mr. Schneider, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, June, 1838, p. 236.

716 Mr. Powers, "Two Young Armenian Teachers and Inquirers", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXIV, Oct., 1838, p.p. 361-362.

717 Mr. Powers, "Evidence of the Progress of the Religious Knowledge", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 409.

Misyoner Bursa'dan kaleme aldığı mektuplarıyla kentteki gelişmeler hakkında teşkilat merkezini sürekli bilgilendirmekte ve alınacak tedbirlerle alakalı tavsiyelerde bulunmaktadır. Ne var ki misyonerler açısından işlerin yolunda gittiği bir süreçte Bay Powers eşinin kronikleşmiş ve oldukça tehlikeli hastalığı nedeniyle İstanbul'a taşınmak zorunda kalmıştır. Bununla da yetinilmemiş hastalığı bir türlü atlatamayan Bayan Powers'ın Birleşik Devletlere dönmesi elzem hale gelmiş ve bu doğrultuda hareket edilmiştir. Tüm bu olumsuz hadiseler cereyan ederken takvim yaprakları 1841 yılını göstermektedir.[718] Ancak alınan hiçbir tedbir sonuç vermemiş ve Bayan Powers 15 Şubat 1842 tarihinde hayata gözlerini yummuştur.[719] Bayan Powers'ın ölümü Missionary Herald dergisinde okuyuculara şu satırlarla sunulmuştur:

> *Muhterem dostumuz P.O. Powers'ın eşi Tanrı'nın huzuruna ermiştir. Kendisi amansız ve ızdırap veren bir hastalığın pençesine düşmüş ve 15 Şubat tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Zaten geçtiğimiz ilkbaharda iyileşme umuduyla misyon vazifesinden ayrılmış ve ülkesine dönmüştür. Son günlerini Philipston'da dostlarıyla birlikte geçirmiştir. Hastalığı boyunca da manevi hazzın peşinde koşmaktan vazgeçmemiştir.*[720]

Bay Powers'ın yaşadığı üzüntü ve sağlığı misyonerlik vazifesine dönmesini engellemektedir.[721] Misyoner her ne kadar 1841 yılından itibaren fiili olarak Bursa'da görev yapmamışsa da kayıtlarda adı Bursa'daki misyonerler arasında 1844 yılına kadar yer almıştır.[722] Bu durum daha çok onun geri dönüp yarım bıraktığı vazifesini tamamlayacağı yönündeki beklentilerden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bu beklentiler boşa çıkmış ve Bursa'da görev yapmanın kendisi için artık çok zor olduğunu düşünmeye başlayan Powers, Board merkez teşkilatının da onay ve rızasıyla Trabzon'a atanmıştır.[723] Powers için Bursa macerası bu şekilde sona ermiştir.

718 Reports of ABCFM, 1841, p. 94.
719 Reports of ABCFM, 1842, p. 103.
720 "Decease of Mrs. Powers", Home Proceedings, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, March, 1842, p. 123.
721 Reports of ABCFM, 1842, p. 103.
722 Reports of ABCFM, 1844, p. 98.
723 Reports of ABCFM, 1845, p.p. 85-86.

3.6.3. Daniel Ladd

Bursa'da görev yapan üçüncü misyoner Daniel Ladd'dir. Ladd, Powers'ın Bursa'dan ayrılması neticesinde kentte görevlendirilmiştir. Misyonerin ataması M.H. dergisine şu şekilde yansımıştır: *"Bay ve Bayan Ladd, Kıbrıs'taki görevlerinden ayrılarak Bursa'ya doğru yola çıkmışlardır."*[724] Benzer bir bilgiye 1842 tarihli teşkilat raporunda da ratlanmaktadır. Raporda önceleri Kıbrıs istasyonunda bulunan Bay Ladd'in bundan böyle hizmetlerini Bursa'da sürdüreceğine değinilmektedir.[725] 26 Haziran 1842 tarihinde Kıbrıs'tan yola çıkan Ladd, Bursa'ya 2 Eylül'de ulaşmıştır.[726] Misyoner ve eşi zamanlarının büyük bir kısmını Rumlara ayırmışlardır.[727] Bunun yanısıra ilk etapta onun dikkatini çeken şey bölgenin misyonerlik konusunda kendisini fazlasıyla yüreklendirmesidir. Rumlarla alakalı olarak Ladd'in aklına iki soru takılmaktadır. Bunlardan birincisi Rumların nüfusudur. İkincisi ise Rumlara misyonerlik konusunda ne kadar ulaşılabileceğidir.[728] Misyoner, Bursa'da bulunduğu süre içerisinde özellikle ikinci soruya cevap aramıştır.

Bay Ladd Bursa'ya ayak basar basmaz büyük bir gayret ve enerjiyle Rumları evangelizme kazandırma uğraşısı vermeye başlamıştır. Her ne kadar İmparatorluktaki Rumlar Ermenilere göre İncilin akidesine daha uzak bir tavır sergileseler de Ladd bu yeni çalışma sahası için cesaretini kaybetmemiştir. O eşiyle birlikte Rum ailelerine misafir olmuştur. Bu ziyaretler sırasında ev halkıyla birlikte komşular da misyoner ve eşini dinleme fırsatı yakalamışlardır. Ladd'in ifadesiyle bu tip teklifsiz ve gayriresmi buluşmalar Rumlar arasında çok yaygındır. Böylelikle uzun ve sıkıcı kış geceleri eğlenceli hale getirilmektedir. Misyoner aile ziyaretlerini hakikati yayma konusunda çok münasip ve önemli addetmektedir. Ayrıca gözleri misyonerlerin üzerinde olan

724 Mr. Schneider, "Mr. and Mrs. Ladd", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Feb., 1843, p. 71-72.

725 Reports of ABCFM, 1842, p. 104.

726 Mr. Ladd, "Journal of Mr. Ladd", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 346.

727 Mr. Schneider, "Opposition of the Bishop", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Aug., 1843, p. 321.

728 Mr. Ladd, "Greeks in Broosa and the adjacent Villages", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Sept., 1843, p. 346.

papazların bu ziyaretlere müdahale etmeleri zordur.[729]

Bay Ladd Bursa'daki vazifesini 1851 yılına kadar fasılasız sürdürmüştür. Bahsi geçen tarihte ise teşkilat merkezi Ladd'i Bursa'dan geri çekmenin uygun olacağı kanaatine varmıştır. Onun yerine kentteki Hıristiyan topluluğa rehberlik etmesi için Bebek Teoloji Okulu mezunlarından birisinin getirilmesi tartışılmaktadır. Onları böylesine bir değişime zorlayan yalnızca misyoneri ihtiyaç duyulan başka bir yerde görevlendirme arzusu değildir. Aynı zamanda kilisenin ruhaniyetini arttırmak ve teşebbüs gücünü daha kusursuz hale getirmek amaçlanmaktadır.[730]

Beklenen son 1852 yılında gerçekleşmiştir. Bay Ladd bu tarihte İstanbul'a gitmiştir. O, kentteki Rum cemaatiyle ilgilenecektir.[731] Böylelikle yaklaşık on yıllık bir sürenin ardından Bay ve Bayan Ladd için Bursa macerası sona ermiştir.

729 Mr. Ladd, "Inquirers", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Nov., 1843, p. 457.

730 Mr. Van Lennep, "Letter from Mr. Van Lennep, dated at Broosa, Sept, 17, 1851", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald**, Vol., XLVII, Dec., 1851, p. 405.

731 "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol., XLVIII, Jan., 1852, p. 4.

Tablo 4: Bursa İstasyonunda 1842-1851 Yılları Arasında Çalışanlar[732]

	AMERİKALILAR				YERLİ ÇALIŞANLAR					
Yıllar	Erkek Misyonerler	Bayan Misyonerler	Misyoner Eşleri	Toplam	Yerli Yardımcılar	Yerli Vaizler	Papazlar	Öğretmenler	Diğer Yardımcılar	Toplam
1842	2	-----	2	4	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1843	3	-----	3	6	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1844	3	-----	3	6	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1845	2	-----	2	4	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1846	2	-----	2	4	1	-----	-----	-----	-----	1
1847	2	-----	2	4	1	-----	-----	-----	-----	-----
1848	2	-----	2	4	1	-----	-----	-----	-----	1
1849	2	-----	2	4	1	-----	-----	-----	-----	1
1850	2	-----	2	4	2	-----	-----	-----	-----	2
1851	2	-----	2	4	1	-----	-----	-----	-----	1

3.6.4. Oliver Crane

Bursa'da görev yapan dördüncü misyoner Oliver Crane'dir. Bay Crane 1849 yılının Mart ayında Bursa'ya ulaşmıştır. Kendisi yaklaşık üç yıl boyunca Bursa'da misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. O, görev süresinin ilk yılını dil öğrenmeye adamıştır. Zira Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisini vaaz edebilmek için ihtiyaç duyduğu yegâne şeyin bu olduğunu düşünmektedir.[733]

Crane 3 Temmuz 1850 tarihli mektubunda ayrıntılı bir biçimde ev tutarken yaşadığı güçlüklerden bahsetmektedir. Misyoner, Ermeniler'in itirazları sonucunda engellerin pekçoğunu aşmayı başarmıştır. Bay Cra-

732 Reports of ABCFM, 1842, p. 102; "Mission to Turkey", Abstract of the Annual Report: Greece-Turkey, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Jan., 1843, p. 5; reports of ABCFM, 1844, p. 98; Reports of ABCFM, 1845, p. 85; Reports of ABCFM, 1846, p. 95; "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. XLIII, Jan., 1847, p. 4; "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. XLIV, Jan., 1848, p. 3; "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. XLV, Jan., 1849, p. 4; "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. XLVI, Jan., 1850, p; "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. XLVII, Jan., 1851, p. 5.

733 Mr. Crane, "Letter from Mr. Crane, dated at Broosa, Feb., 20, 1850", Broosa-Letter from Mr. Crane, **Missionary Herald**, Vol., XLVI, May, 1850, p. 158.

ne bu konudaki kanaatlerini şu şekilde dile getirmektedir: *"Böyle devam ederse misyonerlerin Bursa'da ev tutmaları imkânsız hale gelecektir."*[734] Ancak o, er yada geç beklediği değişimin gerçekleşeceği umudundadır. Zira *"egemenlerin ve halkın yüreği Tanrı'nın avuçlarındadır."*[735]

Crane'in tam olarak ne zaman Bursa'dan ayrıldığına dair herhangi bir bilgi bulunamamışsa da 1852 yılına ait kayıtlarda misyonerin adına rastlanmamaktadır. Bu durum onun 1851'de kentten ayrılmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

3.6.5. Joseph K. Greene

Teşkilat raporları ve diğer kaynaklardan edinilen bilgilere göre Bursa'da görevlendirilen beşinci misyoner Joseph K. Greene'dir. 1862 yılında Bursa istasyonuna atanan Greene beş yıl boyunca eşi Bayan Elizabeth A. Greene ile birlikte bölgede görev yapmıştır.[736] Misyoner yeni ikâmetgâhı Bursa'ya 22 Temmuzda ulaşmıştır. Burada İzmit'te yakalandığı sıtma hastalığından kurtulmuş ve tamamen iyileşmiştir.[737] Kendisi yeni görev yerinde hiç vakit kaybetmeden işe koyulmuştur. Greene görev yaptığı ilk dokuz ay içerisinde toplam 69 günlük bir süreyi seyahatlerde geçirmiştir.[738] Misyoner aynı zamanda Bursa istasyonunun güçlenmesi ve genişlemesi için teşkilat merkezinden para ve çalışan talebinde bulunmuştur. 31 Ocak 1865 tarihi geldiğinde Bursa dış istasyonlarının ve Amerikan Board'un çalışanlarının sayısı çoğalarak istasyonun teşkilat yapısı olgunlaşmıştır. Bay Greene'in ve ailesinin yoğun çalışma temposu kendisi ve eşinde hastalıklara neden olmuştur. Misyoner sağlık durumu kötü olmasına rağmen bölgede çalışmalarını bir müddet daha sürdürmüştür. Greene bu dönemde sürekli gezdiğinden, evden, eşinden ve çocuklarından ayrı kalmıştır. Buna bağlı olarak da Bursa'dan ayrılma isteğini dile getirmiş ve kentte çalışmak üzere yeni görevliler talep etmiştir.[739]

734 Mr. Crane, "Letter from Mr. Crane, dated at Broosa, July, 3, 1850", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XLVI, Sept., 1850, p. 320.

735 Mr. Crane, "Letter from Mr. Crane, dated at Broosa, July, 3, 1850", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XLVI, Sept., 1850, p. 320.

736 Yıldız, a.g.tz., s. 48.

737 Mr. Greene, "Letter from Mr. Greene, dated at Broosa, Oct., 1, 1862", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Jan., 1863, p. 17.

738 "Broosa", Western Turkey-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Sept., 1863, p. 269.

739 Yıldız, a.g.tz., s.s. 40-49.

Hastalıkları dayanılmaz boyuta ulaşan misyoner ve eşi en sonunda pes etmiş ve 1867 yılının Haziran ayında Amerika'ya dönmek üzere yola koyulmuşlardır.[740] Greene ailesi 16 Ağustos'ta Boston'a ulaşmıştır.[741]

Tablo 5: Bursa İstasyonunda 1852-1860 Yılları Arasında Çalışanlar[742]

	AMERİKALILAR				YERLİ ÇALIŞANLAR					
Yıllar	Erkek Misyonerler	Bayan Misyonerler	Misyoner Eşleri	Toplam	Yerli Yardımcılar	Yerli Vaizler	Papazlar	Öğretmenler	Diğer Yardımcılar	Toplam
1852	-----	-----	-----	-----	1	1	-----	-----	-----	2
1853	-----	-----	-----	-----	1	1	-----	-----	-----	2
1854	-----	-----	-----	-----	1	1	-----	-----	-----	2
1855	-----	-----	-----	-----	-----	1	-----	-----	2	3
1856	-----	-----	-----	-----	-----	-----	1	-----	4	5
1857	-----	-----	-----	-----	-----	-----	1	-----	1	2
1858	-----	-----	-----	-----	-----	-----	1	-----	2	3
1859	-----	-----	-----	-----	-----	-----	1	-----	1	2
1860	-----	-----	-----	-----	-----	-----	1	1	1	3

3.6.6. Sanford Richardson

Bursa'da görev yapan altıncı misyoner Sanford Richardson'dur. Richardson Greene'in boşluğunu doldurmak için Bursa'ya gönderilmiştir. Kayıtlarda misyonerin adına ilk kez 1866 yılında rastlanmaktadır. Bu tarihte yayınlanan teşkilat raporunda Bay ve Bayan Richardson'un kısa bir süreliğine Birleşik Devletleri ziyaret ettikten sonra, Batı Türkiye Misyonuna transfer olarak Ankara'ya atandıklarına değinilmektedir.[743]

740 P.A.B.C.F.M., 1868-69, 00334_001.

741 Reports of ABCFM, 1868, p. 19.

742 "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald,** Vol. XLVIII, Jan., 1852, p. 4; "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald,** Vol. XLIX, Jan., 1853, p. 4; "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald,** Vol. L, Jan., 1854, p. 4; "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald,** Vol. LI, Jan., 1855, p. 4; Reports of ABCFM, 1856, p. 86; Reports of ABCFM, 1857, p. 58;Reports of ABCFM, 1859, p. 48; Reports of ABCFM, 1860, p. 47.

743 Reports of ABCFM, 1866, p. 69.

Benzer bir bilgiye 1867 tarihli M.H. dergisinde de yer verilmiştir. Dergide belirtildiğine göre Antik çağda Galatya olarak isimlendirilen Ankara'nın sorumluluğu Richardson'a tevdi edilmiştir. Bunun yanısıra kendisi 1867 yılının yaz aylarında Ankara'da olmayı hedeflemektedir.[744] Misyoner tarafından kaleme alınan 9 Mart 1867 tarihli mektupta ise bu görevlendirmenin gerekçelerine yer verilmiştir. Halihazırda Bursa'da bulunan Richardson farklı dillerde Kitabı Mukaddes satışlarında ciddi artış yaşanan Ankara'yla ilgili umut verici haberler aldıklarını beyan etmektedir. Misyonerin ifadesiyle bölgedeki kitapçı her ay bir haftasını İstanos'da[745] geçirmektedir. Burada hane hane dolaşılarak toplantılar tertip edilmektedir. Bu toplantılara katılım bir hayli yüksektir. Bahsi geçen bu kitapçı son ziyaret raporunda şu satırları kaleme almıştır: *"Bu ziyaret beni bir hayli rahatlattı ve bana cesaret verdi. Kasaba halkının Tanrı kelamından hoşnut olduğunu düşünebilirsiniz. Tanrı en azılı düşmanlarımızı bile bize dost kılmıştır."*[746] Ankara'da ve hemen yanıbaşında bulunan İstanos kazasındaki olumlu gelişmeler dikkatlerin bu bölgede yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bölgede ciddi kazanımlar elde edebileceklerini düşünen misyonerler Schneider'a yardım etmesi için Bursa'ya gönderilen Richardson'un Ankara'da görevlendirilmesinin daha hayırlı neticeler üreteceği kanaatine varmışlardır. Ne var ki şartlar ve değişen koşullar nedeniyle misyonerin bu bölgede ikameti çok uzun sürmemiştir.[747]

Richardson Ankara'dan döndükten sonra Bursa'daki Ermeni köylerine yönelmiştir. Misyoner sık sık bu köyleri ziyaret etmiştir. O, Bursa İstasyonunun gelişmesi için bazı fikirler öne sürmüştür. Bunlardan en önemlisi bir Teoloji Okulu açma yönündeki kanaatidir. Harput'ta bir Teoloji Okulu kurulduğunu belirten Richardson Bursa'da da benzer bir okulun açılması için çalışma yapılmasını istemiştir.[748]

744 Mr. Greene, "Angora and Istanos", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXIII, April, 1867, p. 104.

745 Bugünkü adıyla Ankara'nın Sincan ilçesine bağlı Yenikent beldesi.

746 Mr. Richardson, "Letter from Mr. Richardson, dated at Broosa, March, 9, 1867", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Richardson, **Missionary Herald**, Vol., LXIII, July, 1867, p. 199.

747 Mr. Richardson, "Visit to Angora", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Richardson, **Missionary Herald**, Vol., Aug., 1867, LXIII, p. 239.

748 Yıldız, a.g.tz., s. 42.

Richardson'un Bursa'da karşılaştığı en büyük güçlük dil problemidir. Misyoner kentte etkili bir biçimde görev yapılabilmesi için Ermenice bilmenin yeterli olmadığını anlamıştır. Türkçe bilmek elzemdir ve bu yönde gayret gösterilmelidir.[749]

Richardson 1874 yılında on haftalığına Birleşik Devletlere gitmiştir.[750] Döndükten iki yıl sonra ise dikkatini büyük oranda Rumlar'a yöneltebilmek için Ermeni mahallesinden Rum mahallesine taşınmıştır.[751] Uzun bir süre Schneiderla birlikte görev yapma fırsatı bulan Richardson Schneider'ın kentten ayrılmasının ardından ciddi sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Zira Bursa gibi geniş bir istasyonu tek başına ayakta tutmak zordur. Tüm bu sıkıntılar misyoneri istirahat talebinde bulunmaya zorlamıştır.[752] İçinde bulunduğu duruma ve yalnızlığa daha fazla dayanamayan Richardson'un sağlığı ciddi manada kötüleşmiştir. Bu öylesine şiddetli bir rahatsızlıktır ki Bursa istasyonunu kontrol etmek ve denetimi sağlamak onun için imkânsız hale gelmiştir.[753] Misyoner en sonunda Bursa'dan ayrılma kararı almıştır. Richardson Bursa'dan ayrıldığında takvim yaprakları 1879 yılını göstermektedir.[754] Richardson'un yokluğunda istasyonun sorumluluğu İstanbul'dan Bay Barrows'a verilmiştir.[755] Misyoner ve eşi dönüş yolundadır. 1881 yılına ait teşkilat raporunda Bay ve Bayan Richardson'un sağlık sorunlarının devam ettiği bu nedenle de Birleşik Devletler'den henüz ayrılmadıkları ifade edilmektedir.[756] Sıkıntılarından bir türlü kurtulamayan misyoner 1882 senesinde Türkiye'ye dönmekten vazgeçmiştir. O, aynı zamanda Board teşkilatıyla ilişkilerini sona erdirme kararı almıştır.

749 Yıldız, a.g.tz., s. 43.
750 P.A.B.C.F.M., 1873-74, 00427_001.
751 Reports of ABCFM, 1876, p. 27.
752 Reports of ABCFM, 1878, p. 34.
753 Reports of ABCFM, 1879, p. 25.
754 P.A.B.C.F.M., 1878-79, 01501_001.
755 Reports of ABCFM, 1879, p. 26.
756 Reports of ABCFM, 1881, p. 33.

Tablo 6: Bursa İstasyonunda 1861-1866 Yılları Arasında Çalışanlar[757]

	AMERİKALILAR				YERLİ ÇALIŞANLAR					
Yıllar	Erkek Misyonerler	Bayan Misyonerler	Misyoner Eşleri	Toplam	Yerli Yardımcılar	Yerli Vaizler	Papazlar	Öğretmenler	Diğer Yardımcılar	Toplam
1861	-----	-----	-----	-----	-----	-----	1	-----	-----	1
1862	-----	-----	-----	----	-----	-----	1	1	-----	2
1863	1	-----	1	2	-----	3	1	3	5	12
1864	1	-----	1	2	1	-----	-----	1	1	3
1865	1	-----	1	2	-----	1	-----	1	1	3
1866	1	-----	1	2	-----	-----	1	1	1	3

3.6.7. Ursula C. Clarke

Bursa'da görev yapan yedinci misyoner Ursula C. Clarke'dır. Clarke aynı zamanda kentte bulunan ilk bayan misyonerdir. Kayıtlarda misyonerin kendisiyle alakalı çok fazla bilgi yoktur. Onun adı daha çok kız okuluyla anılmaktadır. Zaten Clarke'ın Bursa'ya gönderilme nedeni kentte kızlara yönelik bir okulu faaliyete geçirmektir.

Bayan Clarke 10 Ekim 1868'de New York'dan Bursa'ya doğru hareket etmiştir.[758] Misyoner 18 Kasım'da kente ulaşmıştır.[759] Bursa'da bulunduğu yaklaşık beş yıllık zaman zarfında görevi kız okuluna hayat vermek ve öğrenci sayısını arttırmak olmuştur. Bayan Clarke'ın 1872 yılında kentten ayrılmasıyla okul faaliyetlerine bir süreliğine de olsa son vermek zorunda kalmıştır.[760]

757 "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. LVII, Jan., 1861, p. 4; Reports of ABCFM, 1862, p. 74; Reports of ABCFM, 1863, p. 52; Reports of ABCFM, 1864, p. 58; Reports of ABCFM, 1865, p. 66; Reports of ABCFM, 1866, p. 68.

758 Reports of ABCFM, 1869, p. 18.

759 P.A.B.C.F.M., 1868-69, 00334_001.

760 P.A.B.C.F.M., 1873-74, 00427_001.

3.6.8. Julia A. Rappleye

Bursa'da görev yapan sekizinci misyoner Julia A. Rappleye'dir. O, kentte görev yapan ikinci bayan misyonerdir. Rappleye 1876 yılında İstanbul'dan Bursa'ya tayin edilmiştir. Kendisi Bursa'da Rum kızlar için gelecekte büyük başarılara imza atmaya aday bir okulun faaliyete geçmesine öncülük etmiştir.[761]Aslında bu okul Clarke döneminde faaliyete geçirilmiştir. Ancak resmi manada okulun eğitim-öğretime başlaması Rappleye dönemine denk gelmektedir.[762] Richardson, Bayan Rappleye'nin Bursa'ya ulaşır ulaşmaz işe koyulduğunu söylemektedir. Misyonerin öncelikli hedefi Rumca'yı iyice öğrenmektir. Bu sayede okula daha fazla öğrenci kazandırılabileceği düşünülmektedir.[763]

Bayan Julia A. Rappleye Bursa'da Türklerle de ilişki kurmuş, evine Türk komşularını çağırmış, onları etkilemeye çalışmıştır. Müslüman bir kızın Hıristiyan okuluna gideceğini Osmanlı Ülkesi'nde arzuladığını dile getimiştir. Misyonerin bu temennisi 1900'lü yıllarda gerçek olmuştur.[764]

Rappleye öncelikle İstanbul'da ardından da Bursa'da öğretmen ve organizatör olarak kariyerine önemli başarılar ekledikten sonra 1881 yılında Board ile irtibatını kesmiş ve ülkesine dönmüştür. Kendisi yeni temaslar kurma beklentisindedir. Bu konuda başarılı olduğu da söylenebilir. Zira Kaliforniyalı bir beyefendiyle; Hon. G.W. Colby ile evlenmiştir. Fakat evliliğinden birkaç hafta sonra zatürre olmuş ve hayatını kaybetmiştir.[765]

3.6.9. Olive N. Twichell

Bursa'da görev yapan dokuzuncu misyoner Bayan Olive N. Twichell'dir. Misyoner 1880 yılının ilkbaharında Bursa'ya ulaşmıştır. Twichell, Bayan Rappleye'nin başlattığı faaliyetleri sürdürmek ve onun boşluğunu doldurmak üzere kente gelmiştir.[766]

761 Reports of ABCFM, 1876, p. 23.
762 Yıldız, a.g.tz., s. 187.
763 Reports of ABCFM, 1876, p. 27.
764 Yıldız, a.g.tz., s. 189.
765 Reports of ABCFM, 1881, p. 33.
766 Reports of ABCFM, 1881, p. 33.

3.6.10. Theodore A. Baldwin

Kronolojik sıralamaya tabi tutulduğunda Bursa'da görev yapan onuncu misyoner Theodore A. Baldwin'dir. Baldwin 1880 yılının Kasım ayında kente ulaşmıştır.[767] O, Bursa bölgesinde aralıksız en uzun çalışan misyonerdir. 1908 yılına kadar bölgede bulunmuştur. Aynı zamanda Bursa Amerikan Kız Kolejinin müdürü olarak görev yapması adını ön plana çıkarmıştır.[768] Kayıt ve raporlarda misyonerin Bursa'da gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında pekçok bilgi bulunmaktadır. Ancak bunların neredeyse tamamı 1883 yılı sonrasına aittir. Bir başka değişle Baldwin'in Bursa macerasının büyük bir kısmı bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Dolayısıyla misyonerle ilgili bilgilendirme bu kadarla sınırlı tutulacaktır.

3.6.11. Fannie M. Newell

1833-1883 yılları arasında Bursa'da görev yapan son misyoner Bayan Fannie M. Newell'dir. Misyonerin adına 1882 ve 83 yılları ait kayıtlarda rastlanmaktadır. Ne var ki kendisiyle ilgili pek malumat yoktur. Büyük bir olasılıkla Newell Bursa'ya kız okulunda Olive N. Twichell'e yardım etmesi için gönderilmiştir.

767 Reports of ABCFM, 1881, p. 36.
768 Yıldız, a.g.tz., s. 52.

Tablo 7: Bursa İstasyonunda 1867-1883 Yılları Arasında Çalışanlar[769]

	AMERİKALILAR				YERLİ ÇALIŞANLAR					
Yıllar	Erkek Misyonerler	Bayan Misyonerler	Misyoner Eşleri	Toplam	Yerli Yardımcılar	Yerli Vaizler	Papazlar	Öğretmenler	Diğer Yardımcılar	Toplam
1867	2	-----	2	4	-----	-----	1	1	1	3
1868	2	-----	2	4	-----	1	-----	1	1	3
1869	2	1	2	5	-----	-----	1	2	-----	3
1870	2	1	2	5	-----	-----	1	2	-----	3
1871	2	1	2	5	-----	-----	1	2	-----	3
1872	2	1	2	5	-----	-----	1	4	-----	5
1873	1	-----	1	2	-----	-----	1	3	2	6
1874	1	-----	1	2	-----	-----	2	5	1	8
1875	1	-----	1	2	-----	-----	1	4	-----	5
1876	1	1	1	3	-----	1	-----	3	-----	4
1877	1	1	1	3	-----	2	1	5	-----	8
1878	1	1	1	3	-----	2	1	8	-----	11
1879	1	1	1	3	-----	1	1	8	1	11
1880	-----	1	-----	1	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1881	1	1	1	3	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1882	1	2	1	4	-----	-----	-----	-----	-----	----
1883	1	2	1	4	-----	-----	-----	-----	-----	-----

769 Reports of ABCFM, 1867, p. 56; Reports of ABCFM, 1868, p. 18; Reports of ABCFM, 1869, p. 17; Reports of ABCFM, 1870, p. 17; Reports of ABCFM, 1871, p. 18; Reports of ABCFM, 1872, p. 13; Reports of ABCFM, 1873, p. 14; Reports of ABCFM, 1874, p. 11; Reports of ABCFM, pp. 14-15; Reports of ABCFM, 1876, p. 22; Reports of ABCFM, 1877, p. 20; Reports of ABCFM, 1878, p. 28; Reports of ABCFM, 1879, p. 20; Reports of ABCFM, 1880, p. 26; Reports of ABCFM, 1881, p. 32; Reports of ABCFM, p. 27; Reports of ABCFM, 1883, p. 35.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLERİN BURSA'DA DİN, EĞİTİM VE BASIN YAYIN ALANINDAKİ FAALİYETLERİ

4.1. PROTESTAN MİSYONERLERİN BURSA'DA DİNİ FAALİYETLERİ

Bursa'yı mesken tutan misyonerlerin kentte bulunmalarındaki asıl neden dini faaliyetlerde bulunarak başta Ermeniler olmak üzere yerli halkı evangelizm davasına kazandırmaktır. Bu amaca ulaşmak için her yolu denemek mübah sayılmıştır. Tüm dünyaya mezheplerini yayma isteğinde olan misyonerlerin hedefleri doğrultusunda bazı etkili vasıtaları kullandıkları bilinmektedir. Aslında misyonerlere göre bir istasyona meşruiyet kazandırabilmek için o bölgede evangelizm davasına gönül vermiş kimselere hizmet edecek bir kilise kurmak şarttır. Lakin kiliseye ulaşmak kadar onu sağlam bir zemine oturtup ayakta tutabilecek müesseselere de ihtiyaç vardır. Öncelikle bu müesseselerin neler olduğuna değinilecektir.

4.1.1. Pazar Ayini ve Cemaati

Bursa istasyonunu faaliyete geçirmek üzere kente gelen Schneider kısa bir nabız yoklamasından sonra bölgedeki ilk Pazar ayinini gerçekleştirmiştir. Ayin 20 Temmuz 1834 tarihinde vuku bulmuştur. Misyoner pekçok kimse tarafından ziyaret edilme umudundadır. Zira o, bu kutsal günün ziyaretler için uygun bir ortam oluşturduğu kanaatindedir. Misyonerin evinde gerçekleştirilen ayinin sabah bölümü herhangi bir kesintiye mahal vermeden tamamlanabilmiştir Schneider memnundur çünkü

bölgenin ileri gelenleri eve uğramışlardır. Görünüşte hepsi de dostane bir tutum içerisindedir. Dinleyicilerden meraklı sorular gelmektedir.[770]

Misyoner bölge halkının ilgisini göstermesi açısından bir de örnek vermektedir. Ermeni rahiplerden birisi en başından beri Schneider'ın yanında yer alan genç öğretmen Hohannes'e misyoner ve arkadaşlarını kasdederek: *"Dostlarınız Pazar ayinlerinde ne yapıyorlar? Şarap mı içiyorlar, ziyarette mi bulunuyorlar yahut kendi işleriyle mi meşgul oluyorlar?"* diye sormuştur. Cevap *"hayır"*dır. Hohannes sözlerine şu şekilde devam etmiştir: *"Onlar bu günü okuyarak, tefekküre dalarak, ibadet ederek ve vaazla geçiriyorlar."* Bu sözler üzerine rahip şaşkınlığını dile getirerek: *"Oh! Bak sen tıpkı ilk Hıristiyanlar gibi. Fakat şuan burada kendilerine bu şekilde vaaz edilecek hiç Ermeni kalmadı "* yorumunda bulunmuştur. Rahip konuşmasını şu şekilde sonlandırmıştır: *"Demek ki yalnızca birkaç kişi biraraya geldiğinde ciddi meselelerden bahsediliyor. Sayı çoğaldıkça ise vaaz ediliyor. Çok iyi."*[771] Bu örnek din adamlarının bilhassa da Ermeni cemaatine mensup olanların Pazar ayinlerine olan ilgisini göstermesi açısından önemlidir.

Misyoner olumlu gelişmelere rağmen kendisini üzen hadiselerle de karşılaşmaktadır. Sonbaharla birlikte Rum ve Ermeni halkı şarap işiyle meşgul olmaya başlamıştır. Kente hergün bol miktarda üzüm taşınmaktadır. Ovadaki geniş üzüm bağları o kadar bol miktarda ürün vermektedir ki buna bağlı olarak bölgede her yıl binlerce fıçı şarap üretilmektedir. Ailelerin payına da bu şaraptan düşmekte ve onlar içme alışkanlığını çok kolay kazanmaktadır. Schneider'a göre bir yabancı için bu kadar bol miktarda tüketime şahit olmak inanılması güç bir durumdur. Erkek ve kadın hiç ayırd etmeksizin bölgedeki herkes bardak bardak saf şarap tüketmektedir. Bu sıradan bir insanın su içmesi kadar doğal bir davranıştır. Misyoneri endişelendiren ise üzümün ifrata varacak aşırılıkta kullanılmasının İncili Şerif'in bölgede geniş bir alana yayılmasını engelleyebileceğidir.[772] Schneider bu konuda şunları söylemektedir:

7700 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 301.

771 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 301.

772 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 303.

Bu kadar serbestçe tüketilen üzümün insanları zehirlediğinden kuşku yok. Umarım Pazar ayinleri de bu uygunsuz ve ahlâksız amaca hizmet eder hale gelmez. Fakat gerçek şu ki kulaklarımız gün boyu sırtlarında üzüm kefeleri taşıyan deve, at, katır ve eşeklerin çıngıraklarıyla çınlamakta. İnsanlar sanki bu işi kutsal günde yapma konusunda maksatlı davranıyorlar. Bu burada Pazar ayinlerinde sürekli gözlemlediğim bir durum. Şayet insanların mesleklerini ilgilendirmeyen özel bir işleri varsa zamandan tasarruf etmek için genellikle bunu Pazar günleri yerine getiriyorlar. Haftanın diğer günlerini böylesine bir uğraşla doldurmak istemiyorlar. Bu aynı zamanda tatil günü. Pazar günlerini daha çok ziyaret ve eğlenceye ayırıyorlar. Kiliseye ise sıklıkla tan ağardığında yani sabahın erken saatlerinde uğranıyor, geriye kalan zaman farklı amaçlar için harcanıyor.[773]

Tüm olumsuzluklara rağmen ayinler aksatılmadan sürdürülmüştür. Schneider 4 Aralık 1838 tarihinde kaleme aldığı mektubunda Ekim ayından itibaren Pazar faaliyetlerine vaaz hizmetinin de eklendiğini söylemektedir. Vaazlar Türkçe'dir.[774] Ne var ki birkaç haftalık sürenin ardından halkın baskı ve zulümler nedeniyle katılamadığı Türkçe vaazlara son vermek zorunda kalınmıştır.[775] Bu geçici bir moladır. Nitekim misyoner 18 Ekim 1840 tarihinde Türkçe vaazları yeniden başlatmıştır. Schneider ümitlidir. Zira her seferinde yeni dinleyicilerle karşılaşılmaktadır. Lakin genel katılım hâlâ azdır. Fakat takipçilerin tamamı dikkatli ve bir hayli ilgilidir.[776] Misyoner sayısal bilgiler de vermektedir. Buna göre 22 Kasım'da gerçekleştirilen Türkçe ayine 20 kişi iştirak etmiştir. Bunlardan 10'u yerlidir. Toplamda 27 farklı kişiyle ibadet edilmektedir. Her ne kadar ilgi bir hayli fazlaysa da birçok istasyonla mukayese edildiğinde bu sayı azdır. Ne var ki Schneider evangelizm davası uğruna bugüne kadar birkaç kişinin bile biraraya gelemediği Bursa'da bu kadarının bile çok

773 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, Missionary **Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p.p. 303-304.

774 Mr. Schneider, "Turkey", Recent Intelligence-Missionary House-Donations, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, April, 1839, p. 157.

775 Mr. Schneider, "Broosa and Trebizond", Turkey-Joint Letter from the Missionaries, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Dec., 1841, p. 483.

776 Mr. Schneider, "Preaching in Turkish Resumed", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, July, 1841, p. 300.

önemli olduğunu düşünmektedir.[777] Bununla birlikte katılımcıların sayısı gün be gün artmaktadır. Nisan ayında ortalama 20-30 kişi ile vaazlar devam ettirilmiştir. Farklı zamanlarda toplam 78 kişiye ulaşılmıştır. Schneider'ın ifadesiyle *"bu toplantılara yönelik bazı düşmanlık belirtileri görülse de bunlar dikkate alınmayacak kadar küçük hadiselerdir."*[778]

Aylar hatta haftalar geçtikçe ayinlere katılanların ilgi ve dikkati daha da artmıştır. Schneider gözyaşlarına boğulan bir dinleyiciden bahsetmektedir. Bu şahıs arkadaşlarına dönerek hayret ve heyecanını şu şekilde dile getirmiştir: *"Böylesine bir konuşmaya daha önce hiç şahit olmadım. Rahiplerimiz asla bizimle bu şekilde konuşmuyorlar. Söylenenlerin hepsini anladım."*[779] Misyoner burada çok önemli bir konuya temas etmektedir ki o da anlaşılabilirliktir. Gerek Ermeni ve gerekse de Rum cemaatine mensup olanların evangelizme ilgi duymalarındaki en büyük etken budur. Amerika gibi uzak bir diyardan Protestanlaştırma faaliyetleri için Bursa'ya gelen misyonerleri yerli din adamlarından farklı kılan sade, yalın ve anlaşılır bir üslup kullanmalarıdır. Aynı zamanda halka Türkçe seslenmişlerdir. Önceleri kendilerine uzak ve anlaşılmaz bir dille ibadet etmek zorunda kalan yerli halk, misyonerlerle birlikte bu sorunu aşmış ve yepyeni bir ibadet anlayışına kavuşmuştur. Elbetteki geleneksel kalıpları yıkmak, alışkanlıkları değiştirmek zordur. Hele bir de Müslümanlara ait bir ülkede faaliyet icra ediliyorsa işler daha da güçleşmektedir. Ama misyonerlerin elinde çok önemli bir koz vardır ki o da boğazına kadar pisliğe batmış ruhban sınıfının menfaatperest tavırlarıdır.

Schneider'ın dinleyicilerin dikkat ve ilgisiyle alakalı başka örnekleri de vardır. Misyoner 26 Temmuz 1841 yılına ait Pazar ayinine çok sayıda yerli dinleyicinin katıldığından bahsetmektedir. Katılımcıların tamamı çok dikkatli ve ilgilidir. Schneider, Amerika'da bile bundan daha dikkatli bir dinleyici topluluğuna hitap etmediğinden bahset-

777 Mr. Schneider, "Preaching in Turkish Resumed", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, July, 1841, p. 301.

778 Mr. Schneider, "Broosa and Trebizond", Turkey-Joint Letter from the Missionaries, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Dec., 1841, p. 483.

779 Mr. Schneider, "Rejection of Incompetent Priests", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 222.

mektedir. Bayan Schneider'da boş durmamaktadır. O da Pazar ayinlerinden sonra hanımlara Kitabı Mukaddes'ten pasajlar okumaktadır.[780]

1843 yılına gelindiğinde Pazar ayinlerine katılanların sayısı toplamda 135 kişiye ulaşmıştır.[781] Bu durumdan cesaret alan Bayan Schneider ve Bayan Ladd eşlerinden bağımsız olarak Pazar ayinlerinde Türkçe ve Rumca vaazlar vermeye başlamışlardır. Bunun yanısıra ayinler sırasında başıboş dolaşan, oyun ve gürültüleriyle dinleyicileri rahatsız eden çocuklara yönelik faaliyetler de tertip edilmektedir. Powers çocukları odasına alıp onlara Kitabı Mukaddes'ten pasajlar okumaktadır. Misyoner aynı zamanda çocuklara ilahi ve dualar öğretmektedir. Yedi yaşındaki küçük bir kız, bir gün evinde, yemek masasında, öğrendiği duaları Ermenice yerine Türkçe seslendirmiştir. Bu çok önemli bir durumdur. Zira anne söylenenleri anlamıştır. Genç kadın ertesi sabah hiç vakit kaybetmeden Powers'ın yanına gitmiş ve ondan anlamadan tekrar ettiği diğer duaların da anlamlarını istemiştir.[782]

1853 yılına ait M.H. dergisinde Pazar ayinlerine katılanların sayısının genellikle 70'in üzerinde olduğuna değinilmektedir. Ayinleri sürekli takip edenler arasında Rumlar'da vardır. Sayı arttıkça ibadethane rahatsız edici bir biçimde küçük kalmaktadır. Çözüm için yeni bir ibadethane satın almak elzemdir. Hatta bu amaçla 600 dolar para toplanmıştır.[783] Ama bu niyet gerçekleştirilememiştir.

Misyonerler açısından işler her geçen gün daha iyiye gitmektedir. Zaman ilerledikçe Pazar ayinlerine Protestanlar dışında katılanların sayısı da artmaktadır. Misyonerleri sevindiren bir diğer husus da evangelizme gönül vermiş olanların kendi kendilerini geçindirme hususunda övgüyü fazlasıyla hak etmeleridir. Borçlar ödenmektedir. 1857 yılı itibariyle umumi hedefler için ve hayır amacıyla 200 doların

780 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, Feb., 1842, p. 51.

781 Mr. Schneider, "Mission to Turkey", Broosa-Journal of Mr.Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Feb., 1843, p. 71.

782 Mr. Powers, "The Spirit Needed", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XL, April, 1844, p. 120.

783 "Broosa", Armenian Mission-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., XLIX, Sept., 1853, p. 264.

üzerinde para toplanmıştır. Önemli olan cemaat üyelerinin bu parayı bolluk içinde yaşadıkları için değil aksine yoksulluk içinde kıvranırken bağışlamış olmalarıdır. Kentteki 35 Protestan ailesinden sadece birkaçı insani koşullarda yaşamaktadır. Büyük bir kısmı ise gündelik ihtiyaçlarını karşılamakta bile zorlanmaktadır.[784]

Pazar ayinlerine katılanların sayısı her geçen gün daha da artmaktadır. 1865 yılında bu sayı ortalama 140-150 kişidir.[785] 1866 yılına ait istasyon raporunda ise ortalama Pazar cemaatinin 259 kişi olduğuna değinilmektedir. Özellikle Eylül ayında kenti bir kabus gibi kaplayan koleranın etkisini yitirmesiyle Pazar cemaatine ilgi duyanların sayısı daha da artmıştır. Kış aylarında katılım 150 kişi civarındadır.[786] Ne var ki çocukların ilgisi ve katılımı azalmıştır.[787]

Bay Schneider 20 Mart 1869 tarihinde kaleme aldığı mektubunda kentte durumun iyiye gittiğini ve işlerin rayına girmeye başladığını belirtmiştir. Buna bağlı olarak da Pazar ayinlerinde dinleyici sayısı en az iki kat artmıştır ve daha geniş bir mekâna duyulan ihtiyaç ciddi bir biçimde dile getirilmeye başlanmıştır.[788] İbadethane konusundaki sıkıntılar bir sonraki yıla ait kayıtlarda da yer almıştır. Pazar ayinlerine katılanların sayısı daha da artmış, küçük mabet ağzına kadar dolmaya başlamıştır. Dinleyicilerin sayısı öylesine artmıştır ki birkaç kişi daha ilave olduğu takdirde oturacak yer kalmayacaktır. Misyonerler ivedi bir biçimde daha geniş bir dinleyici topluluğunu barındırabilecek düzenlemelerin yapılmasının önemine değinmişlerdir.[789]

784 Mr. Greene, "Peace and Harmony", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald,** Vol., LX, May, 1864, p. 144.

785 Mr. Greene, "Broosa", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald,** Vol., LXII, April, 1866, p. 109.

786 P.A.B.C.F.M., 1865-66, 00098_001, 002; "Interest at Broosa", Western Turkey Mission-Selections from Reports, **Missionary Herald,** Vol., LXII, Sept., 1866, p. 263.

787 Mr. Greene, "School Contributions", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald,** Vol., LXIII, April, 1867, p. 103.

788 Mr. Schneider, "Broosa", Western Turkey Mission, **Missionary Herald,** Vol., LXV, July, 1869, p. 224.

789 Mr. Schneider, "Congregations", Western Turkey Mission, **Missionary Herald,** Vol., LXVI, June, 1870, p. 184.

1873 yılına ait teşkilat raporunda ise ortalama Pazar cemaatinin 220 kişi olduğuna değinilmektedir.[790] Benzer bir bilgiye 1874 yılına ait istasyon raporunda da rastlanmaktadır.[791] 1875 yılına gelindiğinde de durum değişmemiş ve cemaat sayısı 220'de kalmıştır.[792] Bu durum iki yıllık süre içerisinde ciddi bir değişimin yaşanmadığını göstermesi açısından önemlidir.

1880 yılında Pazar ayini ve cemaati konusunda nihai noktaya ulaşıldığı söylenebilir. Zira bahsi geçen yıla ait istasyon raporunda Pazar cemaatinin istenen seviyeyi yakalamış olduğuna değinilmektedir. İbadethane dolup dolup taşmaktadır. Cemaat ekseriyetle çocuklar ve gençlerden oluşmaktadır.[793]

Sonuç itibariyle misyonerler Pazar ayinlerine özel bir ihtimam göstermişler, ayinlere katılanları yıllık istatistiklere kaydetmişlerdir. Bursa'da her mezhep serbestçe ayinlerini gerçekleştirmiş; Yahudiler Cumartesi, Hıristiyanlar da Pazar günü bu törenlere katılmışlardır. Katolik cemaatinin de bazen Protestanların ayinlerine katıldığı ve Protestanların kurumlarından hizmet aldıkları görülmüştür. Ermeni ve Rumlar'ın Protestanların Pazar ayinlerine katıldığı bilinmektedir.[794] Tüm bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere misyonerlerin gerek Pazar ayinleri gerekse de Pazar cemaati konusunda belirli bir başarı yakaladıkları ortadadır. Ne var ki bir bardak suda fırtınalar koparmayı iyi bilen misyonerler bu konuda da abartılı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Zira rakamlar gerçekleri tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Ciddi bir Hıristiyan nüfusun bulunduğu Bursa gibi bir kentte Pazar ayinlerine katılım konusunda yüzlü rakamlarda kalmış olmak başarıdan çok başarısızlık olarak addedilmelidir.

790 Reports of ABCFM, 1873, p. 16.
791 P.A.B.C.F.M., 1874-75, 00445_002.
792 Reports of ABCFM, 1875, p. 22.
793 P.A.B.C.F.M., 1879-80, 01501_003.
794 Özgür Yıldız, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'da Dini Faaliyetleri (1848'den Günümüze), **Erciyes Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, S. 23, Kayseri, 2007, s. 412.

4.1.2. Halk Ayinleri

Misyonerlerin Bursa'daki dini faaliyetleri yalnızca Pazar ayinleriyle sınırlı değildir. Her fırsatta halkla münasebet kurmanın gayreti içerisinde olan misyonerler farklı zamanlarda ibadet maksadıyla biraraya gelmişler ve bu buluşmaları halka açık bir biçimde gerçekleştirmişlerdir. Amaç elbetteki evangelizme yeni neferler kazandırmaktır. Başlangıçta bu buluşmalar sadece Pazar gününe has kılınmış ve hemen Pazar ayininden sonra gerçekleştirilmiştir. Schneider halka açık tertip edilen bu ibadet toplantılarının büyük teveccüh gördüğünü söylemektedir. Misyonerin ifadesiyle 1840 yılı itibariyle ayinlere toplamda 70 kişi katılmaktadır. Bunlardan neredeyse 60 tanesi yerlidir. Daha da önemlisi iki tanesi hariç yerli katılımcıların tamamı misyonerlerle beraber olmaktan memnuniyet duymaktadır. Schneider pekçok kimsenin bu ayinlere iştirak etmek istediğini ama korktukları için buna cesaret edemediklerini söylemektedir.[795] Tıpkı Pazar ayinlerinde olduğu gibi halk buluşmalarına da katılım sürekli artmıştır. Schneider, 12 Temmuz 1841 tarihinde kaleme aldığı mektubunda gerek ayinler gerekse de halkın teveccühüyle alakalı şunları söylemektedir:

> *Dün halk ayininde çok iyi bir dinleyici kitlesine sahiptik. Aramıza tamamı Ermeni olmak üzere yedi kişi daha katılmıştı. Bunlardan bir tanesi Katolikti. Hepsi de ilgili gözüküyorlardı. Gözleri konuşmacıdaydı. Duydukları hakikatler karşısındaki memnuniyetleri açıkça görülmekteydi. Aleyhimizde konuşanlar ise asla etkinliklerimize dahil olmamışlardı. Bu yüzden katılımcıların sayısını daha da arttırmak arzusundaydık. Bugüne kadar yetmişbeş yerli dinleyicimiz olmuştu. Pekçok kimsenin de gelme arzusunda olduğunu duyuyorduk. Özellikle Ermeniler'de bu yöndeki iştiyakların bir hayli arttığı konusunda şüphem yoktu. Bu sözde Hıristiyanların evangelik hakikatlere göstermiş oldukları teveccüh bir hayli şaşırtıcıydı. Şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki hem Rumlar hem de Ermeniler arasından evangelik vaizler çıkacaktır. Bilhassa da Ermeniler bu işe daha heveslidir. Bu vaizler büyük bir inanç ve imanla İsa'yı ve çarmıha gerilme hadisesini anlatacak büyük kalabalıklar memnuniyetle onları dinleyecektir.*[796]

795 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 422.

796 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, Feb., 1842, p. 50.

Misyoner 2 Ağustos tarihli mektubunda birkez daha halk ayinlerine değinmiş salonun her seferinde tıka basa dolduğunu söylemiştir. Düşmanca duygular ve önyargılarla gelen dinleyiciler duyduklarından memnun olarak ayrılmaktadır. Schneider *"hakkımızda ve faaliyetlerimiz konusunda çok az bilgi sahibi olanlar muhalefet ederken bizi tanımak için yanımıza gelenler yahut ayinlerimizde yer alanlar neredeyse istisnasız bize dostça davranmaktaydılar."*[797] derken bu gerçeği gözler önüne sermek istemiştir.

Kayıtlardan misyonerlerin halk ayinlerini çok uzun bir süre devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim 1864 yılına ait M.H. dergisinde halka açık dini törenlerin sürdürüldüğü ve törenlere katılımın bir hayli yüksek olduğuna vurgu yapılmaktadır.[798] Sonraki yıllara ait kayıtlarda ise bu konuyla alakalı herhangi bir bilgi mevcut değildir.

4.1.3. Dua Toplantıları

Pazar ayinlerini çok erken tarihlerde faaliyete geçiren misyonerler evangalizme sempati duyanları Protestanlığa kazandırabilmek için bunun yeterli olmayacağı kanaatindedirler. Nitekim Bursa'daki faaliyetleri yerinde incelemek için 1859 yılında kente gelen Bay Barnum, Pazar ayinlerinde öğleden sonra ve haftada iki gece Tekvin'den[799] bablar okunduğunu görmüştür. Misyoner kısa sürede bu çalışmanın manevi açlığı gideremeyeceğini ve ruhsal gelişime herhangi bir katkısı olmayacağını farketmiştir. Kilisenin papazı da kendisiyle aynı duyguları paylaşmaktadır. Her ne kadar birkaç kez teşebbüsde bulunulmuşsa da kilise bünyesinde henüz daimi bir dua toplantısı faaliyeti icra edilmemektedir. Bay Barnum bu konuyla alakalı şu satırları kaleme almıştır:

> *Papaz ile bu meseleyi uzun uzadıya görüştük. Ve bir dua meclisi tertip etme kararına vardık. Bursa'ya ulaşmamın ardından gerçekleştirilen ikinci Pazar ayininde kendisi vaaz esnasında doğrudan doğruya meseleye girerek gelecek Cumartesi gecesi bir dua meclisi tertip edileceğini cemaate beyan etti. Hafta boyunca gündemi meşgul eden*

797 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, Feb., 1842, p. 51.

798 Mr Greene, "Peace and Harmony", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LX, May, 1864, p. 144.

799 Eski Ahit'in ilk beş kitabını oluşturan Tevrat'ın birinci kitabı. Bkz. Yasin Meral, "Kitab-ı Mukaddes Nedir?", **İlim Yayma**, S. 1, Yıl 1, İstanbul, 2005, s. 28.

mesele buydu. İlk toplantıya katılım çok yüksekti. Daha ilk buluşmada böylesine bir ilgiye şahit olmak gelecekle ilgili beklentilerimizi bir hayli arttırmıştı.[800]

Bu kararın alınmasından sonra misyonerler dua toplantılarına katılımı arttırabilmek için ev ev dolaşmaya başlamışlardır. Haftada üç kez tertip edilen bu ziyaretlerde propaganda faaliyetlerinde bulunulmakta ve ibadet edilmektedir. Dua toplantılarının ilki de 1864 yılının Kasım ayında bu ev ziyaretleri sırasında gerçekleştirilmiştir.[801] İlk toplantıya beş kişi katılmış, kısa bir süre içerisinde bu sayı kırka yükselmiştir. Katılımcılar arasında başta Ermeniler olmak üzere Rumlar, Yahudiler ve hatta Türkler'de bulunmaktadır.[802] Bu toplantılar Mart ayına kadar sürdürülmüştür. Manevi hava harikulade düzeydedir.[803] Başlangıçta tek bir evde gerçekleştirilen bu toplantıların sayısı zamanla üçe çıkmıştır.[804] Misyonerler 1877 yılında aktif olarak ev faaliyetleriyle ilgilenmek ve hane hane dolaşarak Protestanlaştırma sürecine katkıda bulunabilmek için '*Genç Erkekler Hıristiyan Birliği*' (Young Men's Christian Association) adındaki oluşumu hayata geçirmişlerdir. Bu sayede insanların düşüncelerine şekil verilecek ve yönlendirme yapılabilecektir.[805]

Tanrı'yı yüceltip, hamd ve şükürde bulunabilmek için gerçekleştirilen dua toplantıları önemli bir işlevi yerine getirerek insanları bir araya getirmiştir. Misyonerlerin istediği de budur. Tanrı'nın sözlerinin okunduğu ve insanların birbirleri için dua ettikleri bu toplantıların toplumsal kaynaşmaya ve beraber hareket etme kültürüne önemli katkıları olmuştur.

800 Mr. Barnum, "A Prayer Meeting Commenced", Northern Armenians-Letters from Mr. Barnum, **Missionary Herald**, Vol., LV, July, 1859, p. 209.

801 P.A.B.C.F.M., 1865-66, 00098_002.

802 P.A.B.C.F.M., 1864-65, 00062_002.

803 P.A.B.C.F.M., 1865-66, 00098_002.

804 Mr. Greene, "Broosa", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXII, April, 1866, p. 109.

805 Reports of ABCFM, 1877, p. 25.

4.1.4. İncil Sınıfı ve Gece Okulu

Misyonerlerin olmazsa olmazlarından birisi de İncil sınıflarıdır. Bursa'da ilk İncil sınıfı Bay Schneider tarafından 1837 yılında faaliyete geçirilmiştir. Sınıfta Rum öğrenciler Türkçe eğitim göreceklerdir.[806] Başlangıç itibariyle öğrenci sayısı ikidir. Bir müddet sonra derslere ara verilmiştir. Bu zorunlu bir moladır. Zira öğrencilerden biri Philladar[807] köyüne öğretmen olarak atanmıştır.[808]

Kentte Bay Powers'ın rehberliğinde ikinci bir İncil sınıfı daha faaliyet göstermektedir. Bu sınıfın tam olarak ne zaman derslere başladığı bilinmese de 1839 yılında zorunlu nedenlerle faaliyetlerine son verdiği bilinmektedir. Zulüm ve baskının bir hayli arttığı bu dönemde Powers tedbiren de olsa İncil sınıfının faaliyetlerini askıya almıştır.[809]

Schneider'ın öncülüğündeki İncil sınıfı zaman zaman faaliyetlerine ara vermekle birlikte uzun süre ayakta kalmayı başarmıştır. Misyoner 1842 yılı itibariyle derslerin geceye alındığını söylemektedir. Derslere ilgi bir hayli fazladır. Her yaş aralığından dinleyici derslere iştirak etmektedir. Ne var ki Schneider en çok 16 yaşındaki genç bir çocukla alakadar olmaktadır. Bu genç toplanma saatinden bir saat önce dersin gerçekleştirileceği mekana gelmekte ve misyonerle manevi hususlar üzerine sohbet etmektedir. Schneider kendisinden çok şey beklemektedir. Zira gencin sahip olduğu birikim mensubu olduğu Rum cemaatini etkileyecek boyuttadır.[810]

806 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, Jan., 1837, p. 8.

807 Philladar (Filadar) bugünkü adıyla Gündoğdu köyü. Bursa'nın Osmangazi ilçesine bağlıdır ve şehir merkezine 18 km. uzaklıktadır. Gemlik körfezi ve Bursa'yı gören bir tepe üzerine kurulmuştur. Bursa ilinin en eski yerleşim birimlerindendir. Bkz. "Tarihçe", **Bursa Gündoğdu Köyü**, http://bursagundogdukoyu.com/sayfa/3-tarihce.html, (13.02.2012).

808 Mr. Schneider, "Opposition of the Patriarch and Bishop to the Schools", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 153.

809 Mr. Schneider, "Violent Opposition of the Ecclesiastics", Turkey-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 406.

810 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, Feb.,1842, p. 50.

İncil sınıfının faaliyetlerine civar bölgelerden katılımlar da olmaktadır. Schneider dersleri dinlemek üzere İznik'e bağlı bir köyden gelen Ermeni rahip ve öğretmenden bahsetmektedir. Her ikisi de Tanrı'nın hakikatlerini anlama ve yorumlama konusunda çok gayretlidir. Bahsi geçen rahip aynı zamanda 80 öğrencili Ermeni kız okulunda öğretmenlik yapmaktadır. Kendisi numune kabilinden kitaplar satın almıştır.[811]

Misyonerler için İncil sınıfı çok önemlidir. Zira sınıfta gerçekleştirilen faaliyetlerin tamamı insanlığın kurtuluşu içindir.[812] Misyonerlerin titizlikle faaliyetlerini sürdürmesi için mücadele ettikleri İncil sınıfının çalışmaları gözlemlerde bulunmak üzere sık sık Bursa'yı ziyaret eden Bay Hamlin'in de dikkatinden kaçmamıştır. Hamlin bu konuda şunları söylemektedir:

> *Yaklaşık yirmi genç adam ile faaliyetlerini sürdüren İncil sınıfındaki yakarış ve ibadetler beni bir hayli heyecanlandırmıştı. Bu sınıf, papazın ve Bursa kilisesinin şanı ve övünç kaynağıydı. Az sayıdaki kaynağa ve zihni meşgul edebilecek diğer unsurlara rağmen Tanrı hakikatlerine yönelik büyük bir tevecciih ve konsantrasyon vardı. Bu sınıfı Dr. Kirk'in Boston'daki donanımlı ve eğitimli öğrencilerinden oluşan dersliğiyle mukayese etmek ve hasat mevsiminde hangisinin daha lezzetli meyveler verebileceğini düşünmek ilginç sonuçlar ortaya koyabilecektir. Öğretmenimiz ders esnasında gözyaşlarını tutamadı ve kapanış duasını icra ederken öğrencilerin pekçoğu da gözyaşlarına boğuldular. Onlar hep bir ağızdan öğretmenlerine eşlik etmekteydiler. Sol tarafımda sürekli dersleri dinlemeye gelen yaşlı adamlar vardı. İçlerinden bir tanesi ağa görünümü veriyordu. 80'li yaşlarda olduğu her halinden belli bu ihtiyarın saç ve sakalları kar gibi bembeyazdı. Ailesi de ihtiyar adamla birlikte dersi takip etmeye gelmişti. Önceleri günaha uşaklık eden bu kimseler şimdilerde kendilerine cennetin anahtarını sunacak mekanlarda hep beraber oturmaktaydılar. Öğleden sonra kürsüde ben vardım. Dinleyici sayısı son ziyaretimle mukayese edildiğinde iki kat artmıştı.*[813]

811 Mr. Schneider, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Oct., 22, 1842", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Aug., 1843, p. 320.

812 Mr. Powers, "The Spirit Needed", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XL, April, 1844, p. 120.

813 Mr. Hamlin, "Weeping for Joy", Northern Armenians-Letter from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol., LVI, Jan., 1860, p.p. 15-16.

Bursa'da İncil sınıfının yanısıra genç erkeklere hizmet veren bir de gece okulu bulunmaktadır. Ne var ki bu okulun ne zaman faaliyete geçtiği ve ne derece başarılı olduğuna dair pek malumat yoktur. Kaynaklarda sadece bu isim altında erkek öğrencilere yönelik bir oluşumun varlığına değinilmiştir.[814]

Bursa'da görev yapan misyonerler Protestanlaştırma sürecine katkıda bulunabilecek her türlü vasıtayı kullanarak evangelizm davasına hizmet etmişlerdir. Önemli olan sadece nicelik bakımından başarıya ulaşmak değildir. Aynı zamanda nitelik olarak da davaya gönül verenleri yetiştirmek gerekmektedir. İncil sınıfı da bu sac ayaklarından yalnızca bir tanesidir.

4.1.5. Pazar Okulu

Misyonerlerin Bursa'da tertip ettikleri bir başka dini faaliyet de Pazar okuludur. Kayıtlarda okulun ne zaman faaliyete geçirildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamışdır. Bununla birlikte misyonerlerin ifadesiyle bu okul da tıpkı İncil sınıfı gibi insanlığın kurtuluşu içindir.[815] Bay Powers Pazar okulundan çok ümitlidir. O, okul sayesinde halkın bilinçleneceğini ve papazların müdahalesinin sonuç getirmeyeceğini düşünmeye başlamıştır.[816]

1864 yılı itibariyle Pazar okulunda 22 öğrenci eğitim görmektedir. Okulda 2 öğretmen görev yapmaktadır. Bir yıl sonra öğrenci sayısı 51'e öğretmen sayısı da 7'ye yükselmiştir. Öğrenci sayısındaki bu artış Bay Greene'i bir hayli cesaretlendirmiş ve misyoner büyük küçük cemaatin tüm üyelerini okula davet etmenin zamanı geldiğini düşünmeye başlamıştır.[817]

1871 yılında Bursa'nın batısında büyük oranda Rumlar için tasarlanan ikinci bir Pazar okulu faaliyete geçirilmiştir. Okulda eğitim dili

814 Reports of ABCFM, 1871, p. 25.

815 Mr. Powers, "The Spirit Needed", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XL, April, 1844, p. 120.

816 Mr. Powers, "Letter from Mr. Powers, dated at Broosa, January, 7, 1844", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XL, Sept., 1844, p. 300.

817 Mr. Greene, "Broosa", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXII, April, 1866, p. 109.

Türkçe olacaktır. Zira bölgedeki cemaat Türkçe'yi ana dillerinden daha iyi anlamakta ve konuşmaktadır. Katılım henüz çok azdır. Bu gelişmelerden cesaret alan Bayan Schneider ve Bayan Clarke, Bursa'nın dış mahallelerinden birinde, ipek fabrikalarının yanında yeni bir Pazar okulunu faaliyete geçirmişlerdir. Bu fırsatı iyi değerlendiren zavallı ve cahil kırk kadar işçi bu sayede okumayı ve Pazar okulunun ilahilerini seslendirmeyi öğrenmişlerdir. Okul yaz boyunca kapalı kalmıştır. Ancak öğrenciler büyük bir minnet ve sevgiyle bağlandıkları öğretmenlerini sık sık ziyaret ederek bilgi ve birikimlerini arttırmak istemişlerdir.[818]

Pazar okuluna yönelik ilgi her geçen gün daha da artmaktadır. 1882 yılı itibariyle Protestan olmayan ailelerin çocukları da dersleri takip etmeye başlamışlardır. Misyonerler bu çocukların katılımının daimi olup olmayacağı konusunda henüz net bir fikre sahip değillerdir. Zira rahipleri bu işe müdahale edip onları engellemeye çok heveslidir.[819]

Bursa'da dini faaliyetlerin önemli bir kısmını teşkil eden Pazar okulları misyonerler açısından çok önemli bir görevi icra etmiş ve evangelizme yeni neferler kazandırmıştır. Okulu asıl önemli kılan ise Protestan olmayanlar tarafından da kabullenilmesidir.

4.1.6. Vaazlar

Misyonerlerin olmazsa olmazlarından birisi de vaazlardır. Bursa'ya ulaşır ulaşmaz bu hizmeti hayata geçiren misyonerler, buldukları her fırsatta, ulaşabildikleri her mekanda, din ve dil ayrımı gözetmeksizin yerli halkı evangelizme davet etmişlerdir. Zamanla bu davetler daha sistematik bir hale dönüşmüş ve farklı buluşma noktalarında halk vaazları verilmeye başlanmıştır. Bursa'da çok kısa bir süre bulunmuş olan Bay Homes 1841 yılının Ağustos ayında kaleme aldığı mektubunda Bursa'daki cesaret verici gelişmelere değinmiş, zulüm, baskı ve muhalefetin bizzat misyonerleri yakından etkilediği bu kentte halk vaazlarını sürdürmeye yönelik çabaların takdire şayan olduğunu belirtmiştir. Misyoner vaazlara katılımla ilgili olarak ise şu satırları kaleme almıştır:

818 Reports of ABCFM, 1871, p. 25.

819 Miss., Twichell, "Broosa-Western Turkey", Gleanings from Letters, **Missionary Herald**, Vol., LXXVIII, Nov., 1882, p. 499.

Geçtiğimiz Nisan ayı başına kadar vaazları takip edenlerin sayısı 20 ila 30 arasında değişmekteydi. Genelde dikkatli bir dinleyici kitlesiyle karşı karşıyaydık. Ay sonunda beklentilerimiz gerçekleşmiş ve dört beş kişinin manevi anlamda ciddi bir değişim yaşadığına şahit olmuştuk. Altı yahut sekiz kişinin daha ruhlarını kurtuluşa erdirecek meselelere ilgi duymaya başladıklarını gözlemlemiştik. Bu dönemde çok sayıda insanın ise düşünme ve sorgulama konusunda büyük bir mesafe kaydettiklerini söyleyebiliriz. Bir misyoner için düşünen ve sorgulayan bir ruhun eninde sonunda ulaşacağı yer hakikat bilgisidir. Bir yada iki kişinin ise misyon üyelerimizden hiçbirisiyle ilişki kurmadan doğrudan doğruya Kitabı Mukaddes okuyarak düşünme ve sorgulama safhasına geçtikleri tarafımızca bilinmektedir. Haziran ayında Ruhul Kudüs'ün mevcudiyetine dair belirtiler daha da artmıştır. Kitap talebi sıklaşmış ve bu durum yaz boyunca da devam etmiştir. Tüm bu olumlu gelişmeler yaşanırken herhangi bir muhalefetle karşılaşılmamış olması da bir hayli sevindiricidir. Temmuz ayında, Ermeni dinleyicilerin vaazlarına göstermiş olduğu ilgi ve teveccühten fazlasıyla memnuniyet duyduğunu her fırsatta dile getiren Bay Schneider, kendisine İsa Mesih'in faziletlerini halka anlatma imkânı ve ayrıcalığı sağlandığı için tarif edilemez bir mutluluk yaşadığını dile getirmiştir. Vaazlara katılma arzusunda olanların birçoğu ise geçmişte yaşanmış zulüm ve baskıları hatırlayıp korkmakta ve bu fikirlerinden vazgeçmektedir.[820]

Misyonerler için vaazlar yoluyla halkı etkilemeye çalışmak önemlidir. Ama daha da elzem olan bayan dinleyiciler üzerinde tesir bırakmaktır. Zira hanede bilhassa da çocuklar üzerinde söz sahibi olanlar daha çok onlardır. Evangelizme gönül vermiş, eğitimli bir annenin gerek eşine gerekse de çocuklarına katkısı çok büyük olacaktır. Buna bağlı olarak 1841 yılında hanımlar yararına düzenli vaaz hizmeti başlatılmıştır. Başlangıç itibariyle vaazlara daha çok Ermeni bayanlar katılmışsa da zamanla Rum cemaatinden de vaaz hizmetine ilgi duyanlar olmuştur.[821]

820 Reports of ABCFM, 1842, p. 104.

821 Mr. Schneider, "Various Incidents", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XLI, July, 1845, p. 222.

Kaynaklardan edinilen bilgiye göre hanımlara yönelik vaaz hizmeti 1865 yılına kadar sürdürülmüştür. Buluşmalar haftalık, onbeş günlük ve aylık periyotlarla verimli bir biçimde sürdürülmüştür.[822]

Aslında misyonerler için dini faaliyetlerin tamamı vaaz hizmetine dayanmaktadır. Muhtemeldir ki teşkilat rapor ve belgelerinde vaazlar başlığı altında çok fazla malumat bulunmamasının nedeni de budur. Misyonerlerin bu konudaki kanaatleri daha çok kadın toplantılarını değerlendirmek olmuştur. Öte yandan vaaz hizmeti de tıpkı diğer dini vasıtalar gibi kiliseye sahip çıkmak ve ona yeni üyeler kazandırabilmek için faaliyete geçirilmiştir.

4.1.7. Bursa Protestan Kilisesi

Misyonerler Bursa istasyonunu faaliyete geçirir geçirmez kentte bir kilise kurmanın arayışına girmişlerdir. Bu sayede Protestan cemaatini Bursa'da resmen tanıtmış olacak ve cemaat üyelerini tek bir çatı altında toplayabileceklerdir. Ne var ki bu hedefe ulaşabilmek için şartların oluşmasını beklemek zorunluluğu vardır. Amaçları mezheplerini tüm dünyaya yaymak olan misyonerler tam ondört yıllık bir bekleyişin ardından 1848 yılında müstakil bir kiliseye kavuşmuşlardır.[823] Bu müjdeli haberi teşkilat merkezine Bay Ladd iletmiştir. Board heyetinin bu konudaki kanaatleri şu şekildedir:

> *Bay Ladd'in mevcut mektubunda Bursa'da bir Hıristiyan kilisesi kurulduğunu haber vermesi bizleri fazlasıyla memnun etti. Bu, misyoner dava arkadaşlarımızın gayretleriyle Türkiye topraklarında faaliyete geçirilen yedinci Ermeni Protestan kilisesiydi. Açılışın yapıldığı tarih 25 Temmuz'du. Başlangıçta üye sayısı yediydi. Sonradan bir kişi daha eklenmişti. Mektubun kaleme alındığı tarihte üç kişinin daha kiliseye intisap etmesi bekleniyordu. Öyle sanıyoruz ki bu küçük kitle birbirleriyle olan münasebetlerinde de bir hayli uyumlu ve mutludurlar. Rabbimizin Bursa'da başlatmamıza vesile olduğu misyonerlik faaliyetlerinin giderek daha fazla bir ilgiyle kucaklanacağı*

822 Mr. Greene, "Broosa", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXII, April, 1866, p. 109.

823 Mr. Ladd, "Church Organized", Broosa-Letter from Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XLIV, Dec., 1848, p. 411.

konusunda umut beslememiz için bir sebep vardı. Şuan da bile samimi bir biçimde hakikat arayışında olan birkaç kişi bulunmaktaydı.[824]

1848 adeta kiliseler yılıdır. Nitekim Erzurum, Antep ve Bursa kiliseleri ard arda bu sene açılmıştır. Bunun yanısıra yıl sonu itibariyle bin kadar Ermeni ailesi Protestan olduklarını ilan etmişlerdir. Kiliseler üye olanların sayısı ise toplamda 175'dir.[825]

1849 yılının Haziran ayında yani kilisenin kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra üye sayısı 13'e yükselmiştir. Üyelerden dördü bayandır. Kilise mensuplarının tamamı uyum içerisindedir ve kardeşlik duygularıyla birbirlerine bağlanmışlardır. Halk evangelizme gönül vermiş kimselerle münasebet kurmaya hazır ve isteklidir. Ladd'e göre *"bu misyonerlere Tanrı'nın lütfudur ve evangelizm davası bu katılımlarla daha da büyüyecektir."*[826]

Ladd 31 Aralık 1849 tarihli mektubunda üye sayısının 15'e yükseldiğinden bahsetmektedir. Bunlardan 9'u erkek 6'sı bayandır. Bayanlardan bir tanesi İstanbul Kız Öğretmen Okulunda öğrencidir. Üyelerin tamamının ittifak içerisinde hareket etmeleri ve kardeşlik duygularıyla birbirlerine bağlı olmaları misyoneri fazlasıyla memnun etmektedir. Kiliseye mensup olanların hiçbirisiyle en ufak bir sıkıntı bile yaşanmamaktadır. Özellikle Ermeniler Protestanlara nezaketle yaklaşma eğilimindedirler. Pekçoğu misyonerlerle kamusal alanda arkadaşça muhabbet edebilmektedir. Ladd'in ifadesiyle bunun en önemli sebebi, Ermeniler'in genel anlamda hakikatin ancak ve ancak Protestanlar vasıtasıyla hakim kılınabileceğine kalpten inanmış olmalarıdır.[827]

Bursa Protestan kilisesinin kuruluşundan üç yıl sonra yetki yerli bir papaza devredilmiştir. Zira Protestanlık anlayışına göre kiliseyi denetim altında tutmak, rutin olarak evlenme, vaftiz, cenaze işlemlerini gerçekleştirmek papazların görevidir. Misyonerlere ise vaazlara

824 Mr. Ladd "Church Organized", Broosa-Letter from Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol., XLIV, Dec., 1848, p. 411.

825 "Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol., XLV, Jan., 1849, p. 4.

826 Mr. Ladd, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XLV, Sept., 1849, p. 328.

827 Mr. Ladd, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XLVI, April, 1850, p.p. 139-140.

katılmak ve halkı evangelizme kazandırmak görevi biçilmiştir.[828] Bu anlayış gereği kilisenin devri için gerekli şartların oluştuğunu düşünen misyonerler denetimi sağlama görevini yerli bir papaza devretme kararı almışlardır.

İstanbul'da görevli Bay Van Lennep bir misyonun tarihindeki en memnuniyet verici hadiselerden birisinin yerli bir papazın atanma töreni olduğunu söylemektedir. Misyoner, *"yeryüzünün karanlık bölgelerinde insanların biraraya gelerek bir kilise kurması ve bu kiliseye yanılgı, kuruntu ve hezeyanlarla boğuşan bir toplumun içinden gelen birisinin İsa'nın elçisi olarak atanması davamızın istikrarlı bir biçimde geliştiğini göstermektedir. En azından bizler sonun başlangıcına ulaşmışızdır"*[829] diyerek böylesine bir yargıda bulunma nedenini açıklamış olmaktadır.

Bursa kilisesi papazlık görevini genç bir rahip olan Bay Stepan Hachadooryan'a[830] devretme konusunda fikir birliğine varmıştır. Otoriter bir yapıya sahip olmakla birlikte yetenekleriyle de ön plana çıkan Hachadooryan'ın bölge kilisesi için oldukça yararlı faaliyetlerde bulunacağına inanılmaktadır.[831] Kendisi aynı zamanda Türk mahallesinde oturmakta ve harikulade bir biçimde Türkçe konuşmaktadır. Bununla birlikte ailesi ve hizmetkârlarıyla Ermenice konuşuyor olması[832] onun Ermeni cemaatine mensup olduğunu göstermektedir.

Bursa kilisesinden davet alan Hachadooryan'ın papazlığa atanma törenine Bay Van Lennep memur edilmiştir.[833] Genç rahip tören heyeti tarafından sınava tabi tutulmuştur. Sınavda kilise mensupları ve dışardan gözlemciler bulunmuştur. Aynı zamanda rahibe Pazar ayinini yönetme görevi tevdi edilmiştir.[834]

828 Yıldız, a.g.m., s. 410.

829 Mr. Van Lennep, "Letter from Mr. Van Lennep, dated at Broosa, Sept., 17, 1851", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald**, Vol., XLVII, Dec., 1851, p. 404.

830 Kayıtların bir kısmında papazın ismi Sdepan Hachadooryan olarak geçmektedir.

831 P.A.B.C.F.M., 1854, 02864_001.

832 P.A.B.C.F.M., 1857, 02975_005.

833 Mr. Van Lennep, "Letter from Mr. Van Lennep, dated at Broosa, Sept., 17, 1851", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald**, Vol., XLVII, Dec., 1851, p. 405.

834 Mr. Van Lennep, "The Ordination Services", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald**, Vol., XLVII, Dec.,1851, p. 405.

Papazlığa atanma töreni kilise mensupları ile evangelik Ermeniler'in huzurunda gerçekleştirilmiştir. Lakin bu hadiseyi merak eden bazı Avrupalılar, Gregoryen Ermeniler ve Rumlar'da törende hazır bulunmuşlardır. Ayin düzeni şu şekilde sağlanmıştır: Giriş duası İstanbul'daki birinci kiliseye mensup Papaz Simon tarafından gerçekleştirilmiştir; İlahiler okunmuş; Kitabı Mukaddes'ten bazı pasajlara değinilmiş ardından Bay Ladd dua etmiştir; Vaaz ve atama duası da Bay Van Lennep tarafından seslendirilmiştir. Vazifelendirme Bay Ladd, kiliseye intisap ettirme ise Papaz Simon tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ilahiler okunmuş, papazın hayır duası ile tören sona ermiştir.[835]

Vaaz ve atama duası Ermenice'dir. Yine de tören sırasında kilisede hazır bulunanların büyük çoğunluğu söylenenleri anlamıştır. Törenin geriye kalan kısmında ise Türkçe kullanılmıştır. Protestan bir Rum'un sonradan Bay Van Lennep'e aktardığına göre; Karısı ve oğulları Hıristiyanlığın esasları ve İsa Mesih'in öğretisini kucaklayan Bursa'nın ilk Ermenilerin'den birisi soğuk ve ilgisiz bir biçimde ayakta dikilirken birdenbire bahsi geçen Rum vatandaşa doğru dönerek: *"Duyuyor musun? Duyuyor musun?"* şeklinde seslenmiştir. Bu sözleri duyan Protestan Rum: *"Hayır! Birşey anlamıyorum"* demiştir. Bunun üzerine diğeri: *"Rahiplerimiz yıllardan beri bizi yanıltmaktalar. Çocuklarımıza hakikati öğretmek ve bizleri eğitmek yerine yalanlarıyla bizi batağa sürüklemekteler"*[836] diyerek duygularını dile getirmiştir.

Törende bulunan izleyiciler kadar töreni tertip eden misyonerler de şahit oldukları karşısında memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Bay Van Lennep kentteki Hıristiyanların Bursa Protestan kilisesini ve genç papazı yürekten kucaklayacakları kanaatindedir.[837] Törenin tertip edildiği tarih itibariyle kiliseye üye olanların sayısı 17'dir.[838] Yıl sonu itibariyle ise üye sayısı 19'a çıkmıştır. Bunun yanısıra *"halk nezdinde yeterince ka-*

835 Mr. Van Lennep, "The Ordination Services", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald**, Vol., XLVII, Dec., 1851, p. 405.

836 Mr. Van Lennep, "The Ordination Services", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald**, Vol., XLVII, Dec., 1851, p. 405.

837 Mr. Van Lennep, "The Ordination Services", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald**, Vol., XLVII, Dec., 1851, p. 406.

838 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_002.

bul görmüş yerli papazın gözetiminde barış, huzur ve refah içerisinde faaliyetler sürdürülmektedir."[839]

1851 yılı Bursa'nın misyonerlik tarihi açısından da çok önemlidir. Zira 1834 senesinde merkez istasyon olarak misyonerlik haritasına dahil edilen Bursa 17 yıllık bir sürenin ardından İstanbul'a bağlı bir dış istasyona dönüştürülmüştür. Kent bu tarihte son misyonerin de şehirden ayrılmasıyla Bebek Teoloji okulundan mezun genç bir dava adamına teslim edilmiştir.[840] Bursa bu kaderi onbir yıl süresince yaşamış ve bu dönemde kentte görevli misyoner bulunmamıştır. Bir dış istasyonda evangelizm davasını yönetmek papaz yahut yerli vaizlerin görevidir. Bursa içinde bu durum geçerli olmuştur. Bursa'nın yeniden merkez istasyona dönüştürülme tarihi ise 1862'dir. Misyoner Greene'in Bursa'ya tayin edilmesiyle kent yeniden eski günlerine kavuşmuştur. Bu değişimle amaçlanan sadece şehir merkezinde misyonerlik hizmeti vermek değildir. Aynı zamanda komşu yerleşim birimlerine daha rahat ulaşmak hedeflenmektedir.[841]

Bursa'nın dış istasyon kabul edildiği onbir yıllık süreç içerisinde kent sık sık misyonerler tarafından ziyaret edilmiş ve gerek kilisenin gerekse de Protestan nüfusun faaliyetlerinin yerinde incelenmesine olanak tanınmıştır. Bu dönemde Bursa'yı en sık ziyaret eden misyonerlerden birisi Van Lennep'dir. Misyoner 1852 yılı içerisinde kente gelmiş ve cesaret verici hadiselere şahit olmuştur. Lennep, papaz göreve başladığından beri yani bir yıldır kilisesine mensup kimselerin başına hiçbir tatsız hadisenin gelmediğini beyan etmiştir. Ermeni kilisesine mensup bir diyakoz daha yeni kiliseyle irtibat kurmuş bu durum halk nezdine büyük heyecana neden olmuştur.[842]

Bu dönemde Bursa'yı ziyaret eden bir diğer misyonerde Bay Hamlin'dir. Hamlin 12 Eylül 1854 tarihli mektubunda Bursa'yı ziyaret ettiğinden bahsetmektedir. Onun ifadesiyle kiliseyle alakalı mevcut göstergeler memnuniyet vericidir. Muhalefet ortadan kaybolmuştur. Protestanlığa

839 "Constantinople", Armenians-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., XLVIII, July, 1852, p. 194.

840 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_002.

841 Reports of ABCFM, 1863, p. 60.

842 Mr. Van Lennep, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., XLVIII, Nov., 1852, p. 347.

yönelik daha önce hiç görülmemiş bir teveccüh vardır. Sabık ibadethanenin yanına yeni bir kilise inşa edilmektedir.[843] Zira Protestanların 1848 yılında faaliyete geçirdikleri ibadethane kısa bir süre önce yangında kül olmuştur.[844] Paşa yakında bir cami bulunmasına rağmen kiliseye inşaat ruhsatını vermiştir. Türkler, Ermeniler yahut Rumlar ya bu duruma kayıtsız kalmış yada bu faaliyeti benimsemişlerdir. Yoldan geçerken durup inşaata bakanların yorumu şudur: "*Kiliseye sahip olmanızın zamanı geldi lakin neden onu bu kadar küçük inşa ediyorsunuz?*" Bazı saygın Türkler arasında da ibadethanenin camiye yakınlığı tartışılmaktadır. Ne var ki içlerinden birisi şu sözleri sarfetmiştir: "*Neden olmasın bizimki bir ibadethane, onlarınki de aynı vazifeyi icra ediyor.*"[845] Yerli halkın kilise inşaatına yönelik ılımlı bir yaklaşım sergilediğini gösteren örnekler bu kadarla da sınırlı değildir. 1854 yılına ait istasyon raporunda kilise binasının temelinin atıldığı yerde iki adet ev ve bir cami bulunduğuna vurgu yapıldıktan sonra Papaz Hachadooryan'ın kilise inşaatını gezerken yoldan geçen iki Türk vatandaşının konuşmalarına şahit olduğuna değinilmektedir. Bir tanesi diğerine: "*Acaba Hıristiyanlar kiliselerini caminin dibine inşa etme müsaadesini nasıl alabildiler?*" şeklinde sormuştur. Diğerinin cevabı çok nettir: "*Bunun bize zararı yok ki onlar Protestan... Evet! Bizimki cami fakat onlarınki de cami.*"[846] Riggs'e göre bu cevap iki açıdan önemlidir. Öncelikle kilisenin Türkler tarafından bir putperest tapınağı olarak algılanmadığını göstermektedir. Diğer taraftan tıpkı Müslümanların camisi gibi Hıristiyanların kilisesinin de sadece ibadet için kullanılacağını ima etmektedir.[847] Misyonerler iki Türk arasında ayaküstü bir konuşmada gösterilen bu yaklaşımı önemli bir duyarlılığın ifadesi olarak görmüşlerdir. Bu yaklaşım çağın alametlerinden birisi olarak kabul edilmelidir.[848] Bu konuşma Hıristiyan halk kadar Türkler'in de yavaş yavaş Protestanları kabullenmeye başladıklarını göstermesi açısından da önemlidir.

843 Mr. Hamlin, "Constantinople", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., L, Nov., 1854, p. 365.

844 P.A.B.C.F.M., 1854, 02864_001.

845 Mr. Hamlin, "Constantinople", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., L, Nov., 1854, p. 365.

846 P.A.B.C.F.M., 1854, 02864_003.

847 Mr. Riggs, "Changes at Broosa and Demirdesh", Constantinople-Letter from Mr. Riggs, **Missionary Herald**, Vol., L, Dec., 1854, 375.

848 P.A.B.C.F.M., 1854, 02864_003.

Halkın yaklaşımıyla alakalı başka örnekler de vardır. 1854 yılında kenti ziyaret ederek inşaat faaliyetlerini yerinde inceleme fırsatı bulan Bay Riggs, yeni ibadethanenin cemaat için yeterince büyük olduğunu söylediğinde Ermeni ve Türkler'in şu şekilde karşılık verdiklerini söylemektedir: *"Fakat binanızı yalnızca kendiniz için dikmemelisiniz; Daha pekçok kişi sizlere katılacaktır."*[849] Misyoner ayrıca kilise inşa etme hususunda Türkler'in duyduğu kıskançlığa değinmiş ve işi daha da ileri götürerek Protestanlara ait ibadethanelerin inşasına engel olmaya çalıştıklarına vurgu yapmıştır. Ona göre Bursa'da tam tersi bir örneğe şahit olunması *"Takdiri İlahi"* dendir.[850]

Kayıtlarda binanın teknik özelliklerine de değinilmiştir. Tamamen tuğlalardan örülü yeni kilisenin basit bir yapısı vardır. Bina yalnızca 35 ila 45 feet arasında bir yüksekliğe sahiptir.[851] İnşaatta tuğla kullanılmasının nedeni ileride meydana gelebilecek yangın felaketlerine karşı tedbirli olmaktır. Zira bu malzeme daha dayanıklıdır. Karşılaşılan en büyük sorun ise masraflardır. Kilise mensupları yoksulluklarına bakmaksızın kısa bir süre önce inşaat için aralarında 600 dolar toplamışlardır. Ancak yeni binanın maliyeti daha fazla olacaktır. Geriye kalan miktar için ülke dışından destek alınması gerekmektedir. Bu konuda İngiltere öncülük etmiştir.[852]

1855 yılında da Protestan cemaatiyle alakalı Bursa'dan gelen haberler olumludur. Cemaat üyeleri ibadethanelerine yeniden kavuşmuş olmanın huzur ve sevincini yaşamaktadır. Misyonerlerin ifadesiyle *"onlar birarada yaşamayı öğrenmiş mutlu insanlardır. Kendilerini efendilerinin hizmetine adamış kimselerdir. Papazları ise yüreğini tamamen davasına adamıştır. Hanımı da benzer duyguları taşımaktadır ve eşine can yoldaşlığı yapmaktadır."*[853] Ne var ki Papaz Hachadooryan'ın Bursa'daki faaliyetleri şiddetli ve ard arda gelen depremler nedeniyle kesintiye uğramıştır. Protestanların bir-

849 Mr. Riggs, "Changes at Broosa and Demirdesh", Constantinople-Letter from Mr. Riggs, **Missionary Herald**, Vol., L, Dec., 1854, p. 374.

850 Mr. Riggs, "Changes at Broosa and Demirdesh", Constantinople-Letter from Mr. Riggs, **Missionary Herald**, Vol., L, Dec.,1854, p. 374.

851 P.A.B.C.F.M., 1854, 02864_001.

852 Mr. Riggs, "Changes at Broosa and Demirdesh", Constantinople-Letter from Mr. Riggs, **Missionary Herald**, Vol., L, Dec., 1854, p. 374.

853 "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol., LI, July, 1855, p. 220.

çoğu ve diğer cemaatlere mensup pekçok kimse bölgeden uzaklaşmıştır. Bir önceki yıl meydana gelen yangından sonra böylesine bir felaketle karşılaşmış olmak faaliyetleri sekteye uğratmıştır. Diğer taraftan tuğla kullanılarak yenilenen kilise binası bu seferde 1855 yılının Şubat ayında meydana gelen deprem nedeniyle ciddi hasar görmüştür. 1 Nisan'daki sarsıntı ise binayı tamamen yıkmıştır. Herşeye rağmen kilise mensupları *"sağduyulu, işbirliği içerisinde hareket eden, mutlu ve feyizli kimselerdir."*[854]

Herhangi bir misyonerin denetim ve gözetiminden yoksun olan Bursa'da işleri oluruna bırakmayı doğru bulmayan misyonerler depremle yıkılan kilisenin yeniden inşasıyla ilintili olarak kenti ziyaret etme görevini Bay Hamlin'e tevdi etmişlerdir. Hamlin onarım faaliyetinin başarılı bir biçimde devam ettirildiğini gözlemlemiştir. Bununla birlikte çok fazla muhalif ve hasım vardır. Misyonerin iddasına göre Rum piskopos ve yönetimi elinde tutan Paşa her türden eziyet ve baskı yöntemlerini kullanarak ittifak halinde hareket etmektedir. Hamlin bu konuda şunları söylemektedir: *"Haksızlık ve kötülükler karşısında böylesine bir ittifak kurulmuş olması kuşkusuz Protestanlığa yönelik özel bir nefret ve küçümsemenin doğması sonucunu hasıl etmiştir."*[855] Misyoner bir önceki paşayla mevcut yönetimi mukayese etmiş ve onu *"zalim, gaddar ve terbiyesiz"* olarak nitelendirmiştir.[856]

Hamlin Bursa'daki kilise binasının kentin seçkin ve güzide yapılarından bir tanesi olduğunu söylemektedir. Bina eşsiz bir güzelliğe ve ihtişama sahiptir. Misyonerin ifadesiyle iş bu sefer şansa bırakılmamıştır. Yeni yapı yangın ve depremlere karşı daha güvenlidir. Duvarları ayakta tutan iskelet meşe ve demir kaplıdır. Bununla birlikte cemaat üyelerinin, ibadethanenin etrafını duvarla çevirme gibi bir projeleri vardır. Ne var ki inşaata başlandığında bir Ermeni duvarın kiliseye bir hayli yakın inşa edildiği dolayısıyla da ibadethaneye ışık ve hava girmesinin engellendi-

854 Mr. Hamlin, "Progress in other Places", Armenians-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LI, Sept., 1855, p. 270.

855 Mr. Hamlin, "Perverse Rulers", Constantinople-Letters from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol., LI, Nov., 1855, p. 330.

856 Mr. Hamlin, "Perverse Rulers", Constantinople-Letters from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol., LI, Nov., 1855, p. 330.

ği iddiasıyla cemaat hakkında dava açmıştır.[857] Misyonerin özelde bu davayla genelde ise Türk mahkemeleriyle alakalı izlenimleri şu şekildedir:

> *Birçoğu utanç verici bir biçimde yürütülen duruşmalara katılmak zorunda kaldık. Zaman kaybı ve masraftan başka hiçbir sonuca varılmamıştı. Son duruşmada ben de vardım. Mahkemeye alınacak kararın hiçbir anlam ifade etmeyeceğini ve dava tutanaklarının başkentte yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini beyan ettim. Sonradan yargıç 2000 Ps. karşılığında kararı tersine çevirebileceğini ve bizim lehimize hükümde bulunabileceğini bildirmişti. Böylelikle adalet tecelli edecek ve tüm dünya bizim haklı olduğumuzu görecekti. Bizler de tuhaf bir biçimde bu durumdan memnuniyet duyacaktık. Hiçkimse bunun şaşırtıcı bir husus olduğunu düşünmesin. Aslında hergün Türk mahkemelerinde alınan kararlar ve şahit olunan hadiselerle kıyaslandığında bizimkisi hiçbir şeydir. İstanbul'da büyük bir ciddiyet ve vakarla, rüşvet, zimmete para geçirme ve yolsuzlukla mücadele adına kanunlar yayınlanmıştır. Ancak bunlar sadece sefirlerin gözünü boyamak ve Avrupa'yı oyalamak içindir. Öte yandan bunu Türkler'in farklı Hıristiyan grupları bastırmak ve ezmek için kullandıklarını düşünmek büyük bir yanılgı olacaktır. Aksine nüfuzlu ve zengin Hıristiyanların tümü; Piskoposlar, papazlar, bankerler, tüccarlar, toprak ağaları aynı çarkın dişlisi gibi çalışmakta ve bu sistemi ayakta tutabilmek için Türklerle işbirliği içerisinde hareket etmektedir.*[858]

Misyoner İstanbul'a döndükten sonra duruşmanın sona erdiğini, kilise duvarı için yeni bir sınır çizildiğini ve mahkemeden beklentilerin üzerinde arzu edilebilir bir karar çıktığını beyan etmiştir.[859]

Bursa kilisesi faaliyete geçtiği 1848 yılından itibaren istikrarlı bir biçimde büyümeyi sürdürmüştür. 1856 yılına ait M.H. dergisinde Bay Hamlin'in gözetimindeki depremlere mümkün olduğunca dayanıklı tuğla ile örülmüş kilisenin, kabiliyetli ve seçkin bir papazın denetiminde günden güne daha da geliştiğine ve muvaffakiyetini arttırdığına değinilmektedir. Cemaatin 52, kilisenin ise 34 üyesi vardır.[860]

857 Mr. Hamlin, "Official Corruption", Constantinople-Letters from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol., LI, Nov., 1855, p. 330.

858 Mr. Hamlin, "Official Corruption", Constantinople-Letters from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol., LI, Nov., 1855, p. 330.

859 Mr. Hamlin, "Official Corruption", Constantinople-Letters from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol., LI, Nov., 1855, p. 331.

860 Mr. Hamlin, "Out-Stations", Armenians-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LII, Sept., 1856, p. 259.

Rapor ve belgelerden öğrenildiği kadarıyla Bursa 1855 ila 1858 yılları arasında yaklaşık üç senelik bir zaman zarfında belirli aralıklarla sarsılmıştır. Bununla birlikte 1855 yılında meydana gelen depremle ciddi hasar gören kilisenin onarımdan sonra vuku bulan depremler sonucunda zarar görmemesi ve dimdik ayakta kalması yeni binanın sağlamlığını göstermesi açısından önemlidir. Bay Bliss, havadar ve ferah bir mimariye sahip ibadethanenin, tasarım itibariyle tam bir örnek bina olduğuna vurgu yapmaktadır. Ne var ki Bursa'daki Protestan cemaati sayıca hâlâ azdır. Bliss bunun önemli bir sorun olmadığına zira kilise üyeleri arasında çok değerli kimseler bulunduğuna değinmektedir. Onun ifadesiyle papaz işinin ehli ve kesinlikle güvenenleri mahcup etmeyecek birisidir. Pazar ayinlerindeki vaazları ve hafta boyunca davası uğruna verdiği mücadele gözlerden kaçmamaktadır. Kendisine tabii olanların hertürlü meselesiyle yakından ilgilenmekte *"küçük bir cemaatten güçlü bir ulus yaratma"* düsturuyla yola çıkarak, takipçilerini taşıdıkları isme layık olabilecek; kendilerini Tanrı'nın yoluna adamış kimseler haline getirme uğraşısı vermektedir. Papazın özverisi ve gayreti sonucunda kilisenin yakın zamanda kendi kendine yeter hale gelebileceği konusundaki umutlar artmıştır.[861] Burada ulustan kastedilen elbetteki ayakları üzerinde durabilen ve yeterince bilinçlenmiş bir Ermeni topluluğudur.

Misyoner depremin neden olduğu yıkımdan da bahsetmektedir. Kent hâlâ harabelerle dolu bir görünüm arzetmektedir. Yüzlerce bina üç yıl önceki depremde uğradığı hasarla ayakta durmaya çalışmaktadır. Binaların sadece bir kısmı onarılmıştır. Protestan tapınağı ilk onarım gören binalardandır. Her ne kadar tapınağın onarımına depremden kısa bir süre başlanmışsa da, *"Protestanlar Tanrı'nın aleyhine işgören dinsiz sahtekârlar"* olarak addedildikleri için ibadethanelerinin tekrar yerle bir olacağına inanılmaktadır.[862]

1859 yılına ait kayıtlarda yenilenen kilisenin mevcudiyetinden bugüne kadar geçen dört yıllık süre içerisinde mensuplarının oldukça aktif ve fedakârane bir yaklaşım sergiledikleri ve adeta hayırlarda yarıştıklarına değinilmektedir.[863] Buna rağmen kilisenin gelişimi çok hızlı değildir.

861 Mr. Bliss, "Protestants of Broosa", Northern Armenians-Letter from Mr. Bliss, **Missionary Herald**, Vol., LIV, Aug., 1858, p. 249.

862 Mr. Bliss, "Protestants of Broosa", Northern Armenians-Letter from Mr. Bliss, **Missionary Herald**, Vol., LIV, Aug., 1858, p. 249.

863 Reports of ABCFM, 1859, p. 54.

Zira ibadethanenin 30 civarında daimi üyesi vardır ki 1856 yılıyla mukayese edildiğinde gerileme olduğu fark edilmektedir. Bay Barnum üye sayısının beklentilerin altında kalmasını ölüm ve nakillere bağlamaktadır. Barnum'un bir bahanesi daha vardır ki o da *"herhangi bir misyon kilisesine dahil olanların sayısının doğrudan doğruya hakikat davasının o bölgedeki gelişimiyle orantılı olmadığı gerçeğidir."*[864] Elbetteki Barnum'un sözlerinde haklılık payı vardır. Ancak gözle görülür bir gerileme yaşandığı da ortadadır ve bu gerilemeyi basit bahanelerle açıklamak yerine kentte bu dönemde herhangi bir misyonerin görevlendirilmediği gerçeğiyle izah etmek daha mantıklı olacaktır. Yetkili bir misyonerin bulunmadığı kentte evangelizm davasını yayma görevi yerli unsurlara bırakılmıştır. Cemaate bilhassa da kiliseye yeni üyeler kazandırılamamış olması ise yerli papaz ve vaizlerin çok fazla başarı kaydedemediklerini göstermektedir. Bursa'da görevli bir misyoner bulunmamasının ve dışardan bu istasyonu yönetmeye çalışmanın kentteki misyonerlik faaliyetlerini sekteye uğrattığını fark eden Bay Greene şu satırları kaleme almıştır: *"İstanbul ve İzmit'teki misyonerler Bursa ve çevresinde evangelizm davasının gidişatı konusunda çok fazla ihtimam göstermemişlerdir. Bunun yanısıra ne İstanbul ne de İzmit'ten bu bölgeleri sürekli kontrol altında tutmak mümkün değildir."*[865]

Yaşanan durgunluğa rağmen Barnum ümidini hiç yitirmemiştir. Nitekim kilisenin erkekleri bir hayli aktiftir. Onlar bilhassa da kutsal metinleri inceleme konusunda daha samimi ve azimli bir duruş segilemişlerdir. Misyonerin ifadesiyle en baştan beri Bursa Protestan kilisesini ön plana çıkaran şey mensuplarının Hıristiyan bireyler olarak kardeşlik duygularını ön planda tutmaları ve ittifak halinde hareket etmeleridir.[866]

1848'de faaliyetlerine başlayan Bursa Protestan Kilisesi 14 yıllık bir sürenin ardından 1862 senesinde kendi kendine yeter hale gelmiştir. Önceleri masraflarının neredeyse tamamı Board teşkilatı tarafından karşılanan kilise için şartlar artık değişmektedir. Zira cemaat üyeleri papaza misyondan aldığına ilaveten ayda sekiz dolar ödemeyi taahhüt

864 Mr. Barnum, "The Protestant Church", Northern Armenians-Letters from Mr. Barnum, **Missionary Herald**, Vol., LV, July, 1859, p. 208.

865 Mr. Greene, "Missionary Effort of the Church", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Jan., 1863, p. 18.

866 Mr. Barnum, "The Protestant Church", Northern Armenians-Letters from Mr. Barnum, **Missionary Herald**, Vol., LV, July, 1859, p. 209.

etmişlerdir. Bunun yanısıra kilisede bir hizmetli görevlendirilecektir. Bu şahıs ateşi yakmak, kiliseyi süpürmek, çanı çalmak vb. görevleri yerine getirecektir. Bahsi geçen bu hizmetlinin masraflarıyla birlikte kilisenin ihtiyaç duyduğu yakacak ve kandilleri tedarik etmek de cemaatin sorumluluğunda olacaktır. Bu harcamalar yıllardan beri kilisenin sırtında bir yüktür. Papaza yapılacak ödemelerde ilave edilince bu yük evangelizm yanlısı birkaç Hıristiyan vatandaşın taşıyamayacağı kadar ağır hale gelmektedir. Trowbridge içinde bulundukları zor koşullara rağmen Bursa'daki Protestanların sahip oldukları ruh ve heyecan ile üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getireceklerini düşünmektedir. Misyoner bu konuda şunları söylemektedir: *"Onlar yoksuldur. Hatta bir çoğu çok çok yoksuldur. İki üç tanesi rahat koşullarda yaşamaktadır. Fakat onlar da çok zengin değildir. Sırtlanmaya çalıştıkları yük onlar için çok ağırdır. Buna rağmen ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalışarak neşeyle, alçakgönüllükle ve büyük bir arzuyla bu göreve talip olmuşlardır."*[867]

Kilisenin kendi kendine yeter hale gelmesi konusunda katedilen mesafeyi dile getiren bir diğer misyoner de Bay Greene'dir. Greene bu konuda şunları söylemektedir:

> *Muhtemelen geçmiş yıllarda yerli dava dostlarımız papazlarını vargüçleriyle desteklememişlerdir. Aynı zamanda komşu köylerin evangelizmi tanıma ve İncili öğrenmeleri hususunda da yeterli ilgi ve hevesi göstermedikleri ihtimali kuvvetlidir. Şimdilerde ise Tanrı'ya şükürler olsun ki kardeşlerimiz ilahi kudretin kendilerine yüklemiş olduğu bu ağır yükü sevinç ve memnuniyetle sırtlanmayı kabul etmektedirler. Onlar kilise ve cemaatlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için Tanrı namına görevlendirildiklerinin farkına varmışlardır. Aynı zamanda Tanrı'nın kendilerine ihsan ettiği nuru başkalarının da aydınlanabilmesi için büyük bir iştiyak ve sadakatle kullanmaları gerektiğini öğrenmişlerdir. Şurası bir gerçektir ki Protestan kardeşlerimiz arasında kendi kurumlarını destekleme konusunda en hararetli olanlar evangelizm davasını ilerletme konusunda da en istekli davrananlardır. Yerli dava dostlarımızın manevi ihtiyaçlarını kendi başlarına karşılamaya mecbur olduklarını farkettikleri andan itibaren başkalarının da manevi huzura ermeleri için mücadele etmeye mecbur olduklarını idrak etmeye başladıklarını görürüz. Bundan böyle*

867 Mr. Trowbridge, "Broosa-Self Support", Mission to Western Turkey-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol., LVIII, July, 1862, p. 220.

Bursa'daki yerli Protestan cemaati söz konusu edildiğinde misyonerlerin vazifesi yerli papazı güçlendirmek ve cesaretlendirmek olmalıdır.[868]

Bu sözlerden anlaşıldığı kadarıyla Bursa'da gerek kilisenin gerekse de cemaatin durumu iyileşmiş ve büyük bir ilerleme kaydedilerek Protestanlar kendi kurumlarının tüm masraflarını karşılar hale gelmişlerdir. Protestanların ipleri kendi ellerindedir. Greene'in de ifade ettiği gibi onlar vaiz ve öğretmenle alakalı her türlü kararı alma hakkına sahiplerdir.[869]

1863 yılı itibariyle kiliseye üye olanların sayısı 40'a yükselmiştir.[870] Bu önemli bir gelişmedir. Zira uzun süre sonra ilk kez üye sayısında artış kaydedilmiştir. Ancak yıl içerisinde daha önemli bir gelişmeye şahit olunmuştur ki o da kilisede papazlık görevini yürüten Stepan Hachadooryan'ın azledilerek yerine Peder Serope Dionian'ın atanmış olmasıdır.[871] Bununla birlikte kilise hızlı bir biçimde bağımsızlaşma sürecini devam ettirmektedir. İşlerini kendi başlarına görebilen cemaat üyeleri zaman zaman papaz ve öğretmenle bir araya gelerek gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmişlerdir. Cemaat aşağı yukarı 130 kişidir. Fakat vergi ödeyen erkeklerin sayısı sadece 22'dir. Bunların da önemli bir kısmı yoksul, genç ve bekardır.[872] Buna rağmen cemaate mensup olanların dini amaçlar yahut hayır amacıyla topladıkları para 6847 Ps. bir başka değişle yaklaşık 300 doları bulmuştur.[873] Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki o da cemaat üyeleriyle kiliseye mensup olanların sayısını birbirine karıştırmamaktadır. Kayıtlarda her ne kadar 130 kişilik bir cemaate sahip olunduğuna değinilmişse de kiliseye kayıt olanların sayısı yıl sonu itibariyle ancak 46'da kalmıştır.[874] Bu durum kiliseye men-

868 Mr. Greene, "Self-Support" Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Jan., 1863, p.p. 17-18.

869 "Broosa", Western Turkey-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Sept., 1863, p. 269.

870 Mr. Greene, "The Past-Growth of Protestantism", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Jan., 1863, p. 17.

871 Mr. Greene, "Self-Support", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Jan., 1863, p. 17.

872 Reports of ABCFM, 1863, p. 60.

873 P.A.B.C.F.M., 1863-64, 00044_002.

874 "Broosa", Western Turkey-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LIX, Sept., 1863, p. 269.

sup olabilmek için cemaatle birlikte hareket etmenin yeterli olmadığını göstermektedir. Nitekim misyonerler kiliseye kabul edecekleri kişinin Protestan olmasını yeterli görmemişlerdir. Cemaat üyeleri kiliseye dahil olmadan önce özel bir tahkikattan geçmekte hatta zaman zaman kendileriyle sözleşme imzalanmaktadır.[875]

1864 yılında kiliseye 5 kişi daha intisap etmiş[876] ve üye sayısı 47'ye yükselmiştir.[877] Bir önceki sene 46 üyesi bulunan kilisenin bu katılımlarla 51 kişilik bir cemaate ulaşması gerekirken, rakamın 47'de kalması yıl içerisinde katılımlar olduğu kadar ibadethaneden ayrılanların da bulunduğu gerçeğiyle izah edilebilir. Bunun yanısıra cemaat üyelerinden dini amaçlar ve hayır için toplanan para 7817 Ps. yani 340 dolardır. Buna ilaveten sonradan katılanlardan da yaklaşık 1000 Ps. toplanmıştır. Cemaate üye olanların sayısı ise toplamda 150 kişidir. Dini merasimlere katılım ise iyi seviyededir. Sabah ayinlerine yaklaşık 125; Öğleden sonrakilere ise ortalama 90 kişi katılmaktadır.[878]

1865 yılında ise cemaat üyelerinden toplanan maddi yardımların miktarı 380 dolardan fazladır.[879] Misyonerlerin gözüyle Bursa istasyonunda alışılmışın çok üzerinde bir başarı yakalanmıştır. Kentteki kilise özerklik anlamında çok fazla yol katetmiş, bu anlamda bilgi ve kapasitesini arttırmıştır. Diğer cemaatlerin Protestanlara bakışı da bir hayli olumludur.[880]

1865 yılının Kasım ayında iki kişi daha kiliseye kabul edilmiştir.[881] Dolayısıyla ibadethaneye intisap edenlerin sayısı 49'a yükselmiştir.[882] Kentteki Protestanların sayısı ise 175'e ulaşmıştır. Hayır amacıyla yahut

875 P.A.B.C.F.M., 1865-66, 00098_003.

876 Reports of ABCFM, 1864, p. 69.

877 "Broosa", Western Turkey-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LX, Sept., 1864, p. 266.

878 P.A.B.C.F.M., 1864-65, 00062_002, 003.

879 "Broosa", Western Turkey-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LXI, Sept., 1865, p.p. 273-274.

880 Reports of ABCFM, 1865, p. 72.

881 Mr. Greene, "Broosa", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXII, April, 1866, p. 109.

882 Reports of ABCFM, 1865, p. 76.

dini hedefler için toplanan para 6100 Ps. yahut 269 dolardır.[883] Bir yıl sonra ise bu rakam 7867 Ps.'a yükselmiştir.[884]

Misyonerler açısından her ne kadar ağır ve aksak bir biçimde ilerlense de işlerin yolunda gittiği ortadadır. Antep'e tayin olduktan yaklaşık 17 yıl sonra Bursa'yı ziyaret eden Bay Schneider kentteki olağanüstü değişimi görmüş ve şu satırları kaleme almıştır:

> *Buradan ayrıldığımız tarihte henüz kilise kurulmamıştı. 12 ila 15 arasında değişen sayıda yerli dinleyicimiz vardı ve çoğunlukla bu sayı 8'i geçmiyordu. Düzenli bir biçimde faaliyet icra eden bir Protestan cemaatinden söz etmek mümkün değildi. Baskı, zulüm, cefa ve eziyetin hakim olduğu günlerdi. Davamızı sadece kent merkezinde sürdürebilmekteydik. Pekçok kimse büyük bir hırs ve arzuyla savunduğumuz akide ve öğretilerin hakikat olduğuna ikna edilmişti. Ne var ki kendilerine taşınan bu mesajın doğruluğunu açıkça tasdik etmelerinin neticesinde yüzleşmek zorunda kalacakları şiddetli muhalefet ve baskıya göğüs germeye hiçbiri hazır değildi. Tanrı'ya şükürler olsun ki o karanlık günler sona ermişti. Şuan Protestanların düzenli faaliyet icra eden ve yetkililerce resmen tanınmış bir cemaatleri vardır. Burada 250 kişilik bir kapasiteye sahip görece geniş bir mabet de mevcuttur. Papazları şiddetli zulüm ve baskının ortasında hakikati kucaklayabilmiş ilk Protestanlardandır. Kilise ve cemaat bünyesinde aktif, dinamik, heyecanlı ve girişimci bir ruha sahip genç adamları barındırmaktadır. Bu kimseler etraflarında olup bitene saygı göstermekte ve gerekli itibarı görmektedir. Protestanlık artık burada var olan ve kabul edilmesi gereken bir olgudur. Hiçkimse onun varolma hakkını elinden almaya cesaret edemeyecektir.*[885]

Bununla birlikte Schneider'ın bu satırları kaleme aldığı dönemde Bursa'da misyonerlik görevini yürüten Joseph K. Greene, dava arkadaşı kadar iyimser değildir. Greene, *"cemaatimiz bugün sahip olduğumuzdan çok daha ehil ve kabiliyetli bir papaza ihtiyaç duymaktadır"*[886] derken kilisenin gelişiminin beklenen düzeyde olmadığını vurgulamak istemiştir. Mis-

883 Mr. Greene, "Broosa", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXII, April, 1866, p. 109.

884 P.A.B.C.F.M., 1865-66, 00098_002.

885 Mr. Schneider, "Progress at Broosa", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., LXII, Dec., 1866, p. 377.

886 P.A.B.C.F.M., 1865-66, 00098_010.

yonere göre bunun nedeni papaz Dionean'dır. O, varolan büyümenin yeterli olmadığını ve daha fazlasına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamak istemiştir. Herşeye rağmen kentteki kilise sürekli bir biçimde büyümekte, sayı, güç ve nitelik açısından ağır ve emin adımlarla ilerleyişini sürdürmektedir.[887] Nitekim yıl içerisinde kiliseye 5 kişi daha katılmış ve üye sayısı 54'e yükselmiştir. Protestanların sayısı ise çocuklar da dahil 186'dır.[888] Yapılan bağışlarda da günden güne ciddi bir artışa şahit olunmaktadır. 1867 yılında bu rakam 9400 Ps. iken 1868'de 10875 Ps.'ye yükselmiştir.[889]

Kilise konusunda Bursa'daki evangelizm taraftarlarını rahatsız eden şey papaz Dionean'ın pasif tutumudur. Protestanlar yaklaşık 4 yıldır kentte görev yapan din adamının görevini layıkıyla yerine getirmediği kanaatini taşıyor olacaklar ki bu konuda arayışa girmişlerdir. Bursa'da kiliseyle alakalı böylesine sıkıntılı bir süreç yaşanıyorken eski papaz Stepan Hachaadoryan kenti ziyaret etmiştir. Cemaat üyelerinin büyük bir kısmı bu ziyaretten de cesaret alarak şikayetlerini açıkça dile getirmeye başlamış ve Hachaadoryan'a kentte kalması ve görevine kaldığı yerden devam etmesi teklifinde bulunmuşlardır. İçlerinde saygın kimselerin de bulunduğu küçük bir grup ise bu teklife sıcak bakmamaktadır. İhtilafların çözümünde başarısız olununca Bitinya İttifakının öncülüğünde bir toplantı tertip edilmiştir. Kiliseyle yapılan müzakereler ve uzun tartışmalardan sonra her iki papazın da kiliseden uzaklaştırılmasına karar verilmiştir. Onların yerine kalıcı bir çözüm bulunana kadar Bilecik kilisesi papazı Peder Hohannes Der Sdepanean vekalet edecektir. Her ay için kendisine 6 Türk lirası maaş ödenecektir. Bununla birlikte bu üç aylık bir görevlendirmedir. Papaz görev süresi dolunca ailesi ve halkına geri dönecektir.[890]

Faaliyetlerin bu şekilde yürütülemeyeceğini anlayan kilise üyeleri, Sdepanean'ın görev süresinin dolmasından sonra oy birliğiyle Peder Serope Dionean'ı bir kez daha papazlık görevini yürütmek üzere davet etme kararı almışlardır. Papazın görevi kabul etmesi ve kiliseye canlılık

887 Reports of ABCFM, 1867, p. 65.

888 Mr. Greene, "The Protestant Community", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXIII, April, 1867, p. 103.

889 P.A.B.C.F.M., 1868-69, 00334_002.

890 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_013.

kazandırması sonucunda ayinlere ilgi ve katılım birdenbire artmıştır. Dionean bu sefer daha dikkatli ve gayretli davranmaktadır. Özelllikle sabah ayinlerinde sandalyeler sürekli doludur. Buna bağlı olarak da kiliseye aslına uygun bir biçimde dizayn edilmiş bir çekme kat inşa edilmesi fikri gündeme gelmiştir. Öte yandan 1868 senesinde iki, 1869 yılının Ocak ayında dört ve Mayıs ayında yine dört yeni üye daha kiliseye intisap etmiştir. Mevcut üye sayısı 61'dir. Papaza düzenli olarak 6 Türk lirası ödeme yapılmaktadır.[891] Hatırlanacağı üzere 1867 yılında kiliseye intisap etmiş olanların sayısı 54'dür. İki yıl içerisinde bu kervana 10 kişi daha katılmıştır. Ne var ki toplam üye sayısı 64 yerine 61'e yükselmiştir. Bunun nedeni katılımlar kadar ayrılıkların da olmasıdır. Kilise gelişimini Mayıs ayından sonra da sürdürmüş ve yıl sonu itibariyle üye sayısı 71'e yükselmiştir. Bunlardan 49'u erkektir. Nakdi bağışların miktarında da artış olmuş ve bu rakam 11144 Ps.'a yükselmiştir. Cemaate üye olanların sayısı ise 220'dir.[892]

1870 yılında kilisede yeni bir nöbet değişimi yaşanmıştır. En başından beri kendisine ön yargıyla yaklaşılan Dionean'ın görevine son verilmiş ve yerine Ghazaros Garabedean atanmıştır. Garabedean aslen Rodoslu genç bir din adamıdır.[893] Eğitimini tamamladıktan sonra Basel'deki misyon enstitüsüne din adamı olarak atanan papaz, Bursa kilisesinin davetini kabul etmiş ve Aralık ayının ortasında resmi görevine başlamıştır. Bay Richardson'un Garabedean hakkındaki kanaatleri şu şekildedir: "*Yeni papazımız tam bir Tanrı dostudur ve kendisini Tanrı'ya adamıştır. Davranış ve yaklaşımlarıyla bunu göstermektedir. Yerlisi olduğu bu topraklarda konuşulan dilleri kullanamamanın mahzurlarını ortadan kaldırabilirse çok yaralı işlere imza atacağı kanaatindeyiz.*"[894]

Misyonerlerin Garabedean hakkındaki kanaatleri bu kadarla da sınırlı değildir. 1871 tarihli Bursa istasyon raporunda yeni papazın harikulade bir Hıristiyanlık ruhuna sahip olduğuna değinilmiştir. Raporda belirtildiğine göre kendisiyle münasebette bulunanların tamamı ondan

891 P.A.B.C.F.M., 1868-69, 00334_001, 002.
892 P.A.B.C.F.M., 1869-70, 00357_001, 002.
893 P.A.B.C.F.M., 1871, 00375_001.
894 Mr. Richardson, "Native Pastors and Helpers", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol., LXVII, June, 1871, p. 172.

hoşnuttur. O, bu göreve layıktır zira bir papazda bulunabilecek tüm hasletlere sahiptir. Herhangi bir kiliseye intisap etmemiş ve cemaatler arasında ciddi ihtilafların yaşandığı bir bölgede hiçbir ayrım gütmeksizin kiliselerin tamamını ziyaret etmiştir. Onun sorunu tıpkı Richardson'un da ifade ettiği gibi Türkçe'ye pek aşina olmamasıdır.[895] Öte yandan yıl içerisinde her ne kadar Protestan cemaatinde bir büyüme yaşanmamışsa da kiliseye 9 kişi intisap etmiştir.[896]

1872 yılı Bursa Protestan kilisesinin tarihsel gelişimi için çok önemlidir. Bundan böyle kilise misyonerlik davasının bir parçası olarak rapor edilmeyecektir. Zira kilise artık rüştünü ispat etmiştir.[897] Bir başka değişle tam manasıyla bağımsızlığını ilan etmiş ve kendi kendine yeter hale gelmiştir. Yıl içerisinde toplanan ve harcanan para 20000 Ps.'dır. Ayrıca 5000 Ps.'lık bir borç ödenmiştir.[898] Bu masraflar tamamen cemaat tarafından karşılanmıştır. 1871 yılı müddetince kiliseye Board bütçesinden herhangi bir şekilde yardım aktarılmamıştır.[899] Buna bağlı olarak da teşkilat kiliseden elini çekme kararı almıştır.

Kilise, Board teşkilatının maddi desteğini çekmesinden sonra da büyümeye devam etmiştir. 1872 yılının sonu itibariyle üye sayısı 85'dir. Üyelerin 50'si erkek 35'i ise kadındır.[900] Yıl içerisinde Bay Richardson'un tavsiyesiyle çok önemli bir karara imza atılmıştır. Buna göre Ermeni cemaatine yönelik evangelizasyon faaliyetleri kilise tarafından yürütülecektir. Bu sayede misyoner mesaisinin büyük bir kısmını Türkler ve Rumlar için harcayabilecektir.[901]

Misyonerlerin gözünde kiliseyle ilgili bilgiler hep olumludur. Onların ifadesiyle kilise beklentileri karşılayacak düzeyde doğru yolda ilerlemektedir Aslında istatistiklerde onları doğrulamaktadır. Nitekim 1874 yılında 4 üyenin daha eklenmesiyle kilise 89 kişilik bir cemaate ulaşmıştır. Bununla birlikte ipek mevsiminden sonra ticari anlamda bü-

895 P.A.B.C.F.M., 1871, 00375_001, 002.
896 Reports of ABCFM, 1871, p. 25.
897 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_001.
898 Reports of ABCFM, 1872, p. 16.
899 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_001.
900 P.A.B.C.F.M., 1872-73, 00407_002.
901 Reports of ABCFM, 1873, p. 17.

yük bir canlılık yaşanmış ve buna bağlı olarak da cemaat, tarihinde ilk kez yılı borçsuz kapatmıştır. Papazın maaşı cemaat üyeleri tarafından ödenmiştir.[902] Öte yandan en kısa zamanda kilisenin genişletilebileceği yönünde beklentiler vardır.[903]

Ermenilere yönelik faaliyetlerin kilise tarafından yürütülmesi konusunda mutabakata varıldıktan sonra Bursa Protestan Kilisesinin adı kayıtlarda Evangelik Ermeni Kilisesi olarak yer almaya başlamıştır. Mensuplarının büyük çoğunluğu Ermeni olan ibadethaneye bu ismin yakıştırılması çok tuhaf bir durum değildir. Lakin kilisenin sadece Ermenilere hizmet ettiğini düşünmek de yanlıştır. Öte yandan Bursa'daki evangelik kilise için değişmeyen tek bir gerçek vardır ki o da üye sayısını sürekli arttırmasıdır. Her ne kadar bu istenen seviyede bir artış değilse de gözardı edilmemesi gereken bir durumdur. Nitekim 1876 yılında kiliseye mensup olanların sayısı yaklaşık 100'dür. Bunlardan 9'u 1875 senesinde ibadethaneye dahil olmuştur. Daha da önemlisi üyeler herhangi bir dış yardım olmaksızın papazlarının maaşlarını ödeyebilmiş ayrıca yardım maksadıyla önemli miktarda para toplamışlardır. 1875 yılı için halktan toplanan nakdi yardımların miktarı 332 Türk lirası yahut 300 sterlindir. Diğer taraftan Merzifon Teoloji Okulu mezunlarından birisi tarafından açılacak okula yardım toplamak amacıyla Avrupa'da bulunan papazın geçici yokluğunda yeri doldurulmuştur.[904]

Yıl içerisinde bir diğer önemli gelişmeye daha şahit olunmuştur ki o da kiliseye mensup genç erkeklerin kış aylarında kendileri için bir Hıristiyanlık teşkilatı oluşturmalarıdır. Teşkilat bünyesinde bir kütüphane kurulmuş, dua toplantıları gerçekleştirilmiş, cemaat üyelerine bir okuma odası tahsis edilmiş ve bir gece okulu açılmıştır. Teşkilat özellikle gençler üzerinde önemli oranda ilgi uyandırmayı başarmıştır.[905]

Misyonerlerin adeta gözbebeği konumundaki kilise 1878 yılında iç karışıklıklarla boğuşmak zorunda kalmıştır.[906] Bu karışıklıkların nedeni kilisenin nüfuzlu üyelerinin kendilerini modası geçmiş tartışmalara kaptırmalarıdır. Bayan Rappleye'nin ifadesiyle üyeler dikkatlerini İsa

902 P.A.B.C.F.M., 1874-75, 00445_002.
903 Reports of ABCFM, 1875, p. 22.
904 Reports of ABCFM, 1876, p.p. 27.
905 Reports of ABCFM, 1876, p. 28.
906 Reports of ABCFM, 1878, p. 34.

Mesih'e ve onun manevi şahsında Hıristiyanlığa odaklamak yerine sonu gelmez tartışmaların içerisinde boğulmuş ve evangelizme çok şey kaybettirmişlerdir.[907] Sonu gelmez bu tartışmalar civar kiliselerin babacan tavırları ve dostane yaklaşımları neticesinde tatlıya bağlanmıştır.[908] Yaşanan sorunlar bu kadarla da sınırlı değildir. Zira kilise kurtulduğu borç batağına yeniden saplanmıştır. Rappleye, borcun artması ve birtürlü kapatılamamasını da üyelerin sorumsuzca harcama yapmalarına bağlamaktadır. Üyeler borçları kapatmak yerine gelecekte nasıl olsa birileri tarafından ödenir beklentisiyle borç yığmaya devam etmişlerdir.[909] Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere misyonerler ilk kez Bursa'daki kiliseyi bu denli eleştirmişlerdir. Bu eleştiriler misyonerlerle kilise mensupları arasında sorunlar yaşanmasına neden olmuştur.[910] Tartışmaları milat kabul etmek mümkündür. Nitekim 1848 yılında faaliyete geçen Bursa Protestan Kilisesi 30 yıllık bir sürenin ardından gerileme sürecine girmiştir. Daha da önemlisi bu süreç araştırmanın kapsamına giren 1883 senesine kadar da tersine çevrilememiştir.

4.2. PROTESTAN MİSYONERLERİN BURSA'DA EĞİTİM FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti içinde yabancı eğitim kurumları içerisinde en yaygın olanı Amerikan Okullarıdır. Bu okulların Ortadoğu'da Amerika'nın ticari çıkarlarıyla ilgisi olduğu kadar misyonerler eliyle örgütlendiği için dini yönü de bulunmaktadır. Daha da önemlisi Anadolu coğrafyasında Amerikan eğitim faaliyetleri, Protestan cemaatinin oluşumu ile paralel olarak gelişmiştir.[911] Bölgeye gönderilen misyonerlerden istenen, öncelikle gittikleri yerlerde halkın arasına karışarak bilgi sahibi olmalarıdır. Onlar halkın durumunu tespit edip, din adamları hakkında bilgi edindikten sonra ülkedeki eğitim öğretim durumunu tespit etmişlerdir.[912] Zira Osmanlı İmparatorluğunda her din, mezhep ve ulustan insanın

907 P.A.B.C.F.M., 1879-80, 01501_003, 004.
908 Reports of ABCFM, 1878, p. 34.
909 P.A.B.C.F.M., 1879-80, 01501_004.
910 Reports of ABCFM, 1881, p. 33.
911 Yıldız, a.g.tz., s. 168.
912 Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyete; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", **H.Ü.E.F.D.**, S. Özel, Ankara, 1999, s. 173.

önde gelen ihtiyaçlarından birisi eğitimdir. Özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı insanı, bilgiye, eğitime ve okula açtır. Bu gerçeği Osmanlı devlet erkânı kadar misyonerler de kavramışlardır. Amerikalılar, okullaşma işinde, Babıâli'den, yerli ruhbandan ve rakip misyoner örgütlerinden daha etkin, becerikli ve uyanık olabilirlerse İmparatorlukta belirli bir mesafe katedebileceklerini düşünmüşlerdir. Bir başka değişle misyonerler Anadolu insanına nüfuz edebilmenin en geçerli yollarından birisinin eğitim öğretim faaliyetleri olduğunu fark etmişlerdir.[913]

4.2.1. Misyonerlerin Bursa'da Okullaşma Faaliyetleri

Amerikalı Protestan misyonerler Bursa'yı ziyaret ettikleri ilk tarih olan 1832 yılında kentte ilk ve kısmen de orta öğretim seviyesinde bir okulun açılması gerektiği kanaatine varmışlar ve bu konuda gerekli şartları sağlamak üzere genç bir Ermeni'yi görevlendirmişlerdir. Schneider 1834 senesinde misyonerlik faaliyetlerini başlatmak amacıyla kente geldiğinde dersliği ve gerekli malzemeleri hazır bulmuştur. Ne var ki misyoner bazı güçlüklerle de karşılaşmıştır. Schneider'ın asıl endişesi karşılaşılabilecek muhtemel tepkilerdir. Okul ilk etapta daha çok Ermeni vatandaşlara hitap edecektir. Dolayısıyla Ermeniler kendi aralarında bu konuyla alakalı toplantılar tertip etmişlerdir. İçlerinden bazıları okul açma fikrine sıcak bakmamaktadır. Bilhassa da bu işe muhalefet eden Ermeni cemaatinin baş rahibidir. Kendisi bunun bir Protestan meselesi olduğunu söylemekte ve okul vasıtasıyla çocukların tamamen Lutheranlaşacaklarını iddia etmektedir. Bu onlar için tehlikeli bir durumdur.[914]

Başrahip hiç boş durmamıştır; Nüfuzunu kullanarak diğer rahipleri ve halkı açılması düşünülen okula karşı tavır takınma hususunda ikna etmeye çalışmıştır. Ne var ki cemaatin önde gelenleri istişarelerde bulunmuş ve nihai karar okulun açılması yönünde olmuştur. Onlar, böylesine bir tecrübenin olumsuz sonuçlar üretip üretmediğini bizzat yaşayarak öğrenmeyi tercih etmişlerdir. Bunun yanısıra okulun öğret-

913 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 48.

914 Mr. Schneider, "Arrival and Commencement of Missionary Labors", Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, March, 1835, p. 98.

meni Hohannes adlı genç bir Ermeni olacaktır.[915] Hohannes misyonerlerden dostluğunu esirgemeyen genç bir rahiptir. Ermeni cemaati genel itibariyle bu durumdan hoşnuttur. Aralarından en nüfuzlu olanı okulu en çok destekleyendir. Zaten tersi bir durumda rahiplerin şiddetli muhalefeti karşısında ayakta kalmak neredeyse imkânsız hale gelecektir. Schneider, bu konuyla alakalı olarak şunları söylemektedir: *"Doğrusu nüfuzlu dostumuzun bu konuya bu denli ihtimam göstermesi Tanrı'nın bize lütfudur. Ciddi korkularımız olmasına rağmen bu sayede beklenen fırtınanın savuşturulacağı ümidindeyiz."*[916]

Okul nihayet 23 Temmuz 1834 tarihinde açılmıştır. İlk gün misyonerlere ismi verilen 70 öğrenciden yalnızca bir kısmı okula gelmiştir.[917] Öte yandan bölgenin ileri gelenlerinden dört beş kişi okulu ziyaret etmiştir. Ziyaretçilerden biri de Ermeni piskopostur. Ziyaretçiler gördüklerinden memnun olmuş ve iyi dilek temennileriyle okuldan ayrılmışlardır.[918]

Okulun misyonerlerce ciddi manada desteklendiği ortadadır. Ne var ki bu bir misyoner okulu değildir. 1837 tarihli M.H. dergisinde de bu gerçeğe değinilmiş ve *"bölgede misyonumuz tarafından açılmış düzenli faaliyet gösteren bir okul yoktur"*[919] ifadelerine yer verilmiştir. Bu sözler misyonerlerin tam manasıyla misyon sermayesiyle desteklenmeyen hiçbir kurumu kendilerinden saymadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Fakat hiçbir söz yahut iddia bu okulun evangelizm davasına hizmet edeceği gerçeğini değiştirememektedir. Bursa'da görev yapan ilk misyonerlerden Benjamin Schneider okula verdiği desteğin yanısıra öğrencilerle bireysel olarak da ilgilenmiştir. Kendisi Rum cemaatine mensup beş öğrenciye İngilizce öğretmiştir. Rum kökenli onbeş kız öğrenci ise misyonerin eşinin gözetiminde bayan eğitiminin esasları üzerine uzun süre çalışmışlardır.[920]

915 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 301.

916 Mr. Schneider, "Arrival and Commencement of Missionary Labors", Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, March, 1835, p. 98.

917 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, Aug., 1835, p. 301.

918 Mr. Schneider, "Arrival and Commencement of Missionary Labors", Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXI, March, 1835, p. 98.

919 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, Jan., 1837, p. 8.

920 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, Jan., 1837, p. 8.

Bursa'da misyoner destekli okul tecrübesi zaman zaman fasılalarla birlikte sürdürülmüştür. Bu arada şunu belirtmekte yarar vardır ki 1839 yılı itibariyle okul tam manasıyla misyonerlerin denetimine girmiştir. Bir başka değişle kurum bundan böyle misyon sermayesiyle faaliyetlerini sürdürecektir.[921] 1853 yılında okulda öğrenci sayısı 40'dır. Öğrencilerin üçte ikisi eski Ermeni kilisesine mensup ailelerin çocuklarıdır.[922] 1856 yılına kadar öğrenci sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır.[923] 1857 yılında ise 15'i erkek, 10'u kız olmak üzere okulda toplam 25 öğrenci eğitim görmektedir.[924] Bir sonraki yıl öğrenci sayısı 57'ye yükselmiştir.[925] 1859'da da büyüme devam eden okul 51 erkek, 15 kız öğrenciyle eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür.[926] 1860 senesinde ise belirgin bir düşüşe şahit olunmuştur. O yıl için kayıtlı öğrenci sayısı 43'dür.[927] 1861 yılında da düşüş sürmüş ve öğrenci sayısı 30'a inmiştir. Halihazırda okulda 18 erkek, 12 kız öğrenci eğitim görmektedir.[928]

1834 yılında eğitim öğretim faaliyetlerine başlayan ve 1839 yılında misyonun denetimine giren okul 1862 tarihinden itibaren kendi kendine yeter hale gelmiş ve Bursa'daki evangelizm taraftarlarının maddi katkılarıyla yoluna devam etmiştir. Cemaat üyeleri her ay 400 Ps. yani yaklaşık 15 dolar ödeyerek okulun yükünü misyonerlerin üzerinden almışlardır.[929] Ayrıca okulda çoğu kadim Ermeniler'in çocukları olmak üzere toplam 45 öğrenci vardır. İncil ve İlmihal kitapları okutulan en önemli metinlerdir.[930] Bunun yanısıra okulda Türkçe, Ermenice, Hesap, Cebir, Hendese, Coğrafya ve Fransızca dersleri verilmektedir.[931]

921 Mr. Powers, "Letter from Mr. Powers, dated at Broosa, Sept., 14, 1839", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Feb., 1840, p. 37.

922 "Broosa", **Armenian Mission-Station Reports**, Missionary Herald, Vol., XLIX, Sept., 1853, p. 264.

923 Reports of ABCFM, 1856, p. 92.

924 Reports of ABCFM, 1857, p. 60.

925 Reports of ABCFM, 1858, p. 41.

926 Reports of ABCFM, 1859, p. 50.

927 Reports of ABCFM, 1860, p. 49.

928 Reports of ABCFM, 1861, p. 42.

929 Mr. Trowbridge, "Broosa-Self Support", Mission to Western Turkey-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol., LVIII, July, 1862, p. 220.

930 Mr. Trowbridge, "Encouragements", Mission to Western Turkey-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol., LVIII, July, 1862, p. 221.

931 Yıldız, a.g.tz., s. 180.

1866 tarihli istasyon raporunda Bursa'daki okulla alakalı en önemli problemin uygun öğretmenlere kavuşamamak olduğuna yer verilmiştir.[932] Aslında okul Mayıs ayı itibariyle yeni ve kabiliyetli bir öğretmene kavuşmuştur. Ancak bu öğretmen tek başına okulun yükünü sırtlanmak zorundadır. Herşeye rağmen kentteki evangelizm taraftarları çocuklarının gelişiminden memnundurlar. Diğer taraftan okulun bu çizgisini koruması için herkes kendisine düşen ne varsa yapmaya hazırdır. Öğretmene yıl içerisinde gerekli destek verilmiş ve okul için 2900 Ps. yani 125 dolar para toplanmıştır.[933] Fakat misyonerlerin başka beklentileri vardır. Onlar bir an önce kolej seviyesinde bir okula kavuşmak arzusundadırlar. Bu sayede kentte yeni gelişmelere kapı aralanabilecek Teoloji okullarına öğrenci gönderilebilecektir.[934] Bu, Robert Kolej yahut Bebek Teoloji okulu seviyesinde bir eğitim kurumu olmalıdır.[935]

Bursa'da 1869 yılında okul sayısı ikiye, 1871 yılında ise üçe çıkmıştır. Okullardan ikincisi kız kolejidir ve bu kolejden müteakip bölümlerde bahsedilecektir. Üçüncüsü ise Bayan Schneider ve Bayan Clarke'ın girişimleriyle dağ eteğinde açılan ve zamanla lise çağındaki erkeklere hizmet vermeye başlayan okuldur. Bu son okul az sayıdaki ipek atelyesinin yanındadır. Okul görünüşte çocuklar için açılmışsa da derslere erişkin erkek ve bayanlar da katılmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu çevredeki atelyelerde çalışan Rum ve Ermenilerdir. Okulda basit okumalar üzerine dersler verilmektedir. Aynı zamanda aritmetik sınıfı da açılmıştır.[936] Misyonerleri asıl ilgilendiren ise verilen hizmetin kendi çıkarlarıyla ne derece örtüştüğüdür. Schneider bu gerçeği şu şekilde dile getirmektedir: *"Herşeye rağmen öğrencilerimiz öğrendiklerini hizmete dönüştürerek çalışma sahalarına taşıma arzusundadırlar. Bu iştiyak onları bize karşı müteşekkir kılmakta ve buna bağlı olarak minnetlerini beyan etmek üzere sık sık ziyaretimize gelmektedirler."*[937]

932 P.A.B.C.F.M., 1865-66, 00098_010.

933 Mr. Greene, "School Contributions", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXIII, April, 1867, p. 102.

934 Mr. Richardson, "The Want of Laborers", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Richardson, **Missionary Herald**, Vol., LXIII, Dec., 1867, p. 392.

935 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_ 006.

936 P.A.B.C.F.M., 1871, 00375_003.

937 P.A.B.C.F.M., 1871, 00375_003.

1873 yılı içerisinde kentte misyonerlerin desteğinde üç tane okul bulunmaktadır. Bunlardan ilki erkekler, ikincisi kızlar, sonuncusu ise küçük çocuklar içindir. Aynı zamanda bir öğretmen okulu kurulabilmesi için para toplanmaktadır.[938]

Erkek okulunda toplam 40 öğrenci vardır. Bunlardan 18'i Protestan, 20'si Gregoryen, 2'si ise Katolik Ermenidir. Kız okulunda 13'ü Protestan, 15'i Gregoryen, 3'ü Katolik Ermeni olmak üzere toplam 31 öğrenci eğitim görmektedir. Küçük çocuklara ait üçüncü okulda ise 28 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 16'sı Protestan, 12'si ise Gregoryen Ermenidir.[939] İstatistiki bilgiler de göstermektedir ki Bursa'da misyoner destekli eğitim veren okullardan yalnızca sonuncusunda Protestan öğrenci sayısı fazladır. Diğer ikisinde ise evangelizm taraftarları azınlıkta kalmışlardır. Bu durum okullara yönelik ilgiyi sadece dini maksatlarla açıklamanın doğru olmayacağını göstermektedir.

Daha önce de zikredildiği üzere misyonerlerin Bursa'da asıl ulaşmak istedikleri hedef bir öğretmen okulu açmaktır. 1834 yılında ilkokulun, 1869'da kız okulunun ve 1871 senesinde de erkek okulunun açılmasının ardından sıra öğretmen yetiştirme okuluna gelmiştir. Kendi imkânlarıyla bu okula kavuşamayacaklarını düşünen cemaat üyeleri farklı çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Bu çözüm yollarından birisi de kilisenin papazı Garabedean'ın yardım toplamak üzere ülke ülke dolaşmasıdır. Papaz toplamda 1000 sterlin toplayarak üzerine düşeni yapmıştır.[940] Ne var ki verilen mücadele boşa çıkmış ve Bursa'da bir öğretmen yetiştirme okuluna kavuşma projesi hayata geçirilememiştir.

Bursa'da nüvesi 1871 yılında atılan lisenin bu ad altında faaliyete geçtiği tarih 1879'dur. Erkekler için yatılı eğitim veren ve 40 öğrencisi bulunan okulun denetimini Garabedean'ın papazlık görevini yürüttüğü Bursa Protestan Kilisesi üstlenmiştir.[941] Kilisenin okul konusundaki sorumluluğu 1881 yılında son bulmuştur. Bundan böyle erkek okulundan öğretmenler sorumlu olacaktır.[942]

938 Reports of ABCFM, 1873, p.p. 16-17.
939 P.A.B.C.F.M., 1872-73, 00407_002.
940 Reports of ABCFM, 1877, p.p. 24-25.
941 Reports of ABCFM, 1879, p. 25.
942 P.A.B.C.F.M., 1881, 00622_003.

Sonuç itibariyle kayıtlardan tespit edilebildiği kadarıyla 1883 yılında Bursa'da misyonerlerin gözetiminde üç farklı okul bulunmaktadır. Bunlardan ilki ilkokul seviyesindedir. İkincisi ise erkekler için lise düzeyinde faaliyet icra etmektedir. Bu okulların en önemlisi ise sonuncusu olan Bursa Amerikan Kız Kolejidir.

4.2.2. Bursa Amerikan Kız Koleji

Bursa'da görev yapan misyonerler çok erken bir tarihte kentte bir kız okulu açılması gerektiğini farketmişlerdir. Bay Powers 14 Eylül 1839 tarihinde kaleme aldığı mektubunda bilgiye duyulan açlığın arttığından bahsetmektedir. Misyoner bölge insanının bir kız okuluna ihtiyaç duyduğundan dem vurmaktadır. Aslında böyle bir okul açabilmek için daha önce bazı teşebbüslerde bulunulmuştur. Fakat kilisenin baskı ve nüfuzu sonucunda bu girişimlerin hayata geçirilmesi engellenmiştir.[943] Kız okuluna yönelik beklenti ve çabalar bu kadarla da sınırlı değildir. 1841 tarihli M.H. dergisinde misyonun himayesinde 50-60 öğrencili bir kız okulunun açılabilmesi için uzun uzadıya mücadele edildiğinden bahsedilmektedir.[944]

Misyonerlerin kız okuluna ulaşma konusundaki mücadeleci tavırlarını anlayabilmek için kadınlara ve kadın davasına bakışlarına şöyle bir göz atmakta yarar vardır. 1873 yılında yayınlanan teşkilat raporunda bu konuyla ilgili şu kanaatlere yer verilmiştir:

> *Kadın kocasının hanesini aydınlatan bir ışık gibidir. Yeri gelir evinin direğini teselli eder, yeri gelir can yoldaşının kederini hafifletir. Kocasının misyonerlik hayatında en doğru ve en değişmez yardımcı odur. Babalarının adımlarını takip etme konusunda çocuklarını eğitir, onlara terbiye verir. İyi birer gözlemci olarak yerli kızkardeşlerinin dertleriyle dertlenmeli, onlara yardım etmeli, onurlu ve inançlı bir kadına yakışır biçimde davranarak, kardeşlerinin huzur ve kurtuluşu için Tanrı'ya niyaz etmelidir. Erkek ise yabancı topraklarda hizmet ateşi ile yanıp tutuşan bu inançlı misyoner bayana her türlü nezaket ve itibarı göstermelidir. Zira evangelizme hizmet eden kimselerin hanımları*

943 Mr. Powers, "Ecclesiastical Opposition and Jealousy Abating", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Feb., 1840, p. 57.

944 "Mission in Turkey", Annual Survey-Greece-Turkey, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Jan., 1841, p. 5.

kutlu bir davanın peşindedirler. Bay Riggs, bir seyahatinde kendisine eşlik eden bekar hanımlar için şu sözleri sarf etmiştir: "Ellerinde Kitabı Mukaddes, daha önce hiçbir kadının dudaklarından dökülmeyen ve hiçbir hanımın yürekten dillendirmediği çarmıha gerilişin hikâyesini etraflarını saran geniş kalabalıklara haykıran onurlu ve inançlı misyoner hanımlara ihtiyacımız bugünlerde herşeyden daha fazladır.[945]

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere misyonerlerin gözüyle kadın evin herşeyidir. Bu nedenle de eğitimli ve aynı zamanda da evangelizm ruhu aşılanmış bir hanımın üstesinden gelemeyeceği hiçbir şey yoktur. Onların bilhassa da çocukları üzerindeki etkileri göz önüne alındığında kolej konusunda neden bu denli tez canlı davranıldığı daha rahat anlaşılmaktadır.

Misyonerlerin ve yerli halkın kız okuluna kavuşmak için verdiği mücadele yıllar geçtikçe daha da hız kazanmıştır. Bu çok uzun soluklu bir mücadeledir. Cemaat üyeleri sabır ve metanetle çalışmışlar ve en sonunda hedeflerine ulaşmışlardır. 1868 yılına ait teşkilat raporunda kısa bir süre içerisinde kentteki eğitim faaliyetlerine bir de kız okulunun eklenneceğinden söz edilmektedir.[946] Raporda da ifade edildiği gibi çabalar sonuçsuz kalmamış ve yolun sonuna gelinmiştir. Kız okulu yaklaşık 30 yıllık bir mücadelenin ardından 4 Ekim 1869 tarihinde, Bayan Clarke'ın gözetiminde eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır.[947] Okul, kolej seviyesinde eğitim verecektir ve aidat ödeme prensibine dayalı bir sisteme sahiptir. Bunun yanısıra okulun faaliyete geçmesinde Bayan Clarke'ın cesaret verici telkinlerinin rolü büyüktür.[948]

İlk etapta koleje kayıt olanların sayısı 16'dır. Öğrencilere Bayan Schneider tarafından günlük olarak İncil dersleri verilmektedir. Bununla birlikte okulda okuma, yazma, coğrafya, aritmetik, modern Ermenice ve İngilizce dersleri de mevcuttur. Ebeveynler çocukların hep beraber aynı yabancı dili öğrenmeleri arzusunda oldukları için İngilizce dersi müfredata eklenmiştir. Aslında Fransızca onlar için daha kabul edilebilir bir dildir. Fakat Fransızca'ya yönelik bazı itirazlar olmuştur. Bu durum mis-

945 Reports of ABCFM, 1873, p.p. 20-21.
946 Reports of ABCFM, 1868, p. 26.
947 Reports of ABCFM, 1869, p. 21.
948 Reports of ABCFM, 1870, p. 21.

yonerlerin de işine gelmiştir. Zira onlar Fransızca öğretmeni bulma sorumluluğundan ve bunun okula yükleyeceği ilave masraflardan kurtulmuşlardır. Bazı veliler yeni bir dilin çocuklarının ruhunda şeytani etkiler bırakabileceği endişesindedirler. Misyonerler onlara *"ehveni şer olanı"* yani kendi dillerini benimsetmeyi başarmışlardır. Aileler tıpkı okulunki gibi öğretmenin masraflarını da karşılayacaklardır. Dolayısıyla İngilizce öğrenmek onlar için en makul olanıdır.[949]

Üç aylık bir dönemin ardından öğrenciler tarafından bir münazara tertip edilmiştir. Her ne kadar okul çok kısa bir süre önce açılmış olsa da *"öğrenciler takdire şayan bir biçimde vazifelerini yerine getirmiş ve genç yaşlarına rağmen bu sorumluluğun üstesinden gelmişlerdir."* Münazarayı seyredenler şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Öğrencilerin becerisi onları fazlasıyla memnun etmiştir. Bu sayede kızların eğitimi davasına verilen destek had safhaya ulaşmıştır. Yakalanan başarı misyonerleri bile şaşırtmıştır.[950] Daha da önemlisi münazara sayesinde halkın güven ve itibarı kazanılmıştır. Bu sınav aynı zamanda misyonerlere güven kazandırmış ve kızların eğitimi konusunda onlara yeni ipuçları sunmuştur.[951]

Kolejin eğitim öğretim faaliyetlerine başladığı dönem itibariyle öğrencilerin büyük çoğunluğu Protestan ailelere mensuptur. Fakat aralarında 5 tane de Gregoryen Ermeni vardır.[952] Sonradan Ermeni öğrenci sayısı 7'ye çıkmış ve okula 1 tane de Katolik öğrenci kaydolmuştur.[953] Öğrencilerden ikisi şehir dışındandır. Bu iki öğrenciden ilki istasyon sınıfının müdavimlerinden birisinin hanımıdır. Diğeri ise Adapazarlıdır ve papazın evinde kalmaktadır. Bu bayanın harcamalarını babası karşılamaktadır. Schneider'ın ifadesiyle bu ikinci örnek misyonerlerin şehir dışından da öğrenci temin edilebileceği konusundaki beklentilerinin ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. Üstelik öğrencilerin harcamaları ve okul giderleri için Board'a başvurmaya da gerek yoktur. Zira kızların aileleri yahut Bursalı arkadaşlarının ebeveynleri bu konuda misyoner-

949 P.A.B.C.F.M., 1869-70, 00357_003, 004.

950 P.A.B.C.F.M., 1869-70, 00357_004.

951 Mr. Schneider, "Girls' School", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol., LXVI, June, 1870, p. 185.

952 P.A.B.C.F.M., 1869-70, 00357_004.

953 Miss Clarke, "Girls' School at Broosa", Woman's Work, **Missionary Herald**, Vol., LXVI, Aug., 1870, p. 261.

lere yardımcı olabilecektir. Schneider'a göre şehir dışından öğrencilerle karşılaşmak olağandışı bir durum değildir. Nitekim okul tanındıkça ve başarılarını arttırdıkça doğal olarak dışarıdan gelen öğrencilerin sayısı da artacaktır.[954]

Okulun açıldığı ilk üç ay içerisinde öğrencilerden herhangi bir ücret talep etme düşüncesi yoktur. Fakat 1870 yılı itibariyle okul ücretli hale gelmiştir. Buna bağlı olarak da her öğrenci için aylık 15 Ps. ücret talep edilecektir. Elde edilen gelir ile okul binasının kirası ve diğer masraflar karşılanacaktır. Lakin bu para yerli vaizin maaşını ödemek için bile yeterli değildir. Başlangıçta öğrenci sayısı 30 olarak kabul edilmiş, okul harcamaları, bina kirası, yerli vaizin maaşı ve diğer masraflar bu rakam üzerinden hesaplanmıştır. Öte yandan Bursa Kilisesi ve cemaati yıl içerisinde artan masrafları da göz önüne alarak kızların okul ücretinden muaf tutulmaları konusunda ısrarlı taleplerde bulunmuştur. Bursa dışından gelenler için ise herhangi bir değişiklik söz konusu olmayacaktır. Onlar aksatmadan ödemelerini yapacaklardır. Netice itibariyle mevcut yıl için bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre cemaat üyeleri düzenli olarak ödemelerini sürdürecek tıkandıkları noktada ise kendilerine yardım edilecektir. 1870 yılından sonra ise bu yönde bir yardım kesinlikle söz konusu olmayacaktır. Schneider'ın bu konuda sarf ettiği şu sözler misyonerlerin kolej hakkındaki beklentilerini gözler önüne sermesi açısından önemlidir: "*Uzun vadede okul bizler için sadece eğitim veren bir yer olarak değil, para getiren bir kurum olması yönüyle de önemli bir atılımdır.*"[955]

Parasal mevzularla ilgili yorumlarda bulunan bir diğer misyoner de Bayan Clarke'dır. Clarke, ücretli okul anlayışının er yada geç yerleşeceği kanaatindedir. Misyonerin ifadesiyle ödeme güçlüğü çekenlerin yahut yoksul olanların durumları göz önüne alınarak onlara gereken yardım yapılmaktadır. Hatta kızlardan bir tanesinin annesi gerek öğrenciler gerekse de misyonerler için ütü yapmaktadır. Bayanın eline bu hizmet karşılığında ayda 15 Ps. geçmektedir. Ayrıca küçük bir kız hergün 45 dakika dikiş dikmektedir. Bunun yanısıra kısa bir süre önce bir kitap fonu oluşturulmuştur. Kadınlar bu faaliyete fazlasıyla ilgi göstermişler-

954 P.A.B.C.F.M., 1869-70, 00357_004.
955 P.A.B.C.F.M., 1869-70, 00357_005, 006.

dir. Böylece kitaplarını satın alamayanlara yardım edilmiş olmaktadır.[956] Aslında misyoner yapılan yardımları ardarda sıralayarak parasal konularda gerekli tedbirlerin alındığını bu nedenle refah düzeyi yüksek ailelerden aidat alınması konusunda herhangi bir mahsur bulunmadığını belirtmek istemiştir.

Clarke, Türk kızların okula alınmasının mümkün olup olmadığı konusunda da yorumlarda bulunmuştur. Misyoner bu konuda şunları söylemektedir:

> *Bunu başarabileceğimizi düşünüyor ve bu konudaki gayretlerimi sürdürüyorum. Varlıklı bir Türk komşumuzla ilişkilerimizi bir hayli geliştirdik. Türkler'den okulumuza samimi bir biçimde ilgi gösterenler var. Onların vasıtasıyla bazı Türk kızlarını okula kaydedebileceğimizi ümit etmekteyim. Şu sıralar bir dostumun evinde Türkler'den iki genç kıza ders veriyorum. Her ikisi de harikulade bir zekaya sahip. Ne var ki derslere başladıktan kısa bir süre sonra babaları Ermenice karakterleri öğrenmeyi yasakladı. Onlar Ermenice'ye ait ne varsa hakir görmekteler. Dolayısıyla iki hafta önce gözlerimdeki rahatsızlık ortaya çıkana kadar onlara Arapça karakterleri öğretmekteydim.*[957]

Kız koleji açısından işler yolunda gitmektedir. Okul açıldığı günden itibaren halkın ilgi ve teveccühüyle çok hızlı yol katetmiştir. Adı ve şöhreti Protestanları aşmış Ermeniler arasında da tanınır hale gelmiştir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde misyonerler açısından kızların gelişimi yeterince memnuniyet vericidir.[958] 1871 yılının Mart ayında Bayan Clarke iki öğrencisini daha teoloji eğitimi almak üzere yatılı kız okuluna göndermiştir. Bu iki öğrenciyle birlikte yatılı okula gönderilenlerin sayısı 11'e yükselmiştir.[959] Mayıs ayı itibariyle kolejde 18 öğrenci eğitim görmektedir. Bunlardan dördü yurtdışındandır ve bizzat misyonun salahiyetiyle okula katılmışlardır. Bahsi geçen bu dört öğrenciden genç ve dul olanı tatil müddetince öğretmenlik yapmak üzere Yenice'ye gitmiştir.[960]

956 Miss Clarke, "Girls' School at Broosa", Woman's Work, **Missionary Herald**, Vol., LXVI, Aug., 1870, p. 261.

957 Miss Clarke, "Girls' School at Broosa", Woman's Work, **Missionary Herald**, Vol., LXVI, Aug., 1870, p. 262.

958 P.A.B.C.F.M., 1871, 00375_004.

959 Mr. Richardson, "Native Pastors and Helpers", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol., LXVII, June, 1871, p. 172.

960 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_005.

Okulda, okuma, yazma, coğrafya, aritmetik, modern Ermenice, fizyoloji, tarih, iğne oyası ve Kitabı Mukaddes dersleri okutulmaktadır. Başlangıçta müfredat içerisinde yer alan İngilizce listeden çıkarılmıştır.[961]

1871 senesinde cereyan eden bir diğer önemli hadise de okulun paralı bir kurum haline dönüştürülmesidir. Daha önce de değinildiği üzere misyonerlerin beklentileri de zaten hep bu yönde olmuştur. Okul ücreti aylıktır ve 15 Ps. olarak belirlenmiştir. Öte yandan öğrencilerin hiçbirisi bu ödemeden muaf tutulmamıştır. Hatta bu miktarın arttırılması fikri gündemdedir. Protestanlar misyonerlerin ücret konusundaki tavırlarına tepki göstermişlerdir. Onlar okul ücretini ödeme konusunda kendilerine ayrıcalık tanınmasını talep etmişlerdir. Zira kendileri Protestandır ve bu cemaatın mensupları olarak çok ağır bir yük altında ezildiklerini düşünmektedirler. Bu yüzden okul ücretini ödemeyi istemediklerini beyan etmişlerdir. Tüm olumsuzluklara rağmen zorlukların üstesinden gelinmiş ve cemaat üyeleri ikna edilmiştir. 1871 yılı için toplam 1280 Ps. okul ücreti toplanmıştır.[962] Schneider bu konuda şunları söylemektedir:

> *Davamıza gönül vermiş olanlar tüm itirazlarına rağmen bizlere duydukları güven ve bağlılık neticesinde ödeme yapmaya rıza göstermişlerdir. Bu durum karşısında bizlerde ücret arttırımı girişimimizin de başarıya ulaşacağı kanaati hasıl olmuştur. Aslında bölgenin koşulları göz önüne alındığında bayanların eğitimi bir dereceye kadar kabul görmektedir. Bu yüzden ücret arttırımıyla cemaat temin edilememesi gibi bir tehlikede söz konusudur. Lakin öyle yada böyle güçlüklerin üstesinden gelmek mümkündür ve bu sayede er yada geç hedefe ulaşılacaktır.*[963]

1871 yılında kolejle alakalı alınan bir diğer önemli karar da komşu köylerden kız öğrenci kabul ederek onları eğitmektir. Bu kızların sayısı bile belirlenmiştir. Buna göre en az 6 en fazla 10 öğrenciye eğitim verilecektir. Amaç kızları kendi köylerinde öğretmenlik yapmak üzere yetiştirmektir. Barınma masraflarının önemli bir bölümünü misyonerler karşılayacaktır. Geriye kalan kısmı ise diğer öğrenciler tarafından ödenecektir. Kızlara bir de ev tahsis edilecektir. Hatta ev bile bulunmuştur.

961 P.A.B.C.F.M., 1871, 00375_004.
962 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_005.
963 P.A.B.C.F.M., 1871, 00375_005.

Kira bedeli yaklaşık 15 Türk lirasıdır. Misyonerlerin köylü kızlarla aynı evi paylaşabilecek iki öğretmene ihtiyaçları vardır. Öğretmenler kızlarla ilgilenecek ve evi çekip çevireceklerdir. Bu iki öğretmene duyulan ihtiyacın bir diğer nedeni de Bayan Schneider'ın Bursalı kadınlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinde ona yardım edecek olmalarıdır.[964]

Okul açısından yolunda gitmeyen hususlar da vardır. Bunlardan en önemlisi de Ermeni bir yardımcı öğretmen beklentisinin sıkıntısıyla hizmet vermeye çalışmaktır. Misyonerler bu vazifeyi layıkıyla icra edebilecek bir öğretmen arayışına girmişlerdir. Ancak çabalar boşa çıkmıştır. Dolayısıyla Ermenice'nin öğretilmesi dışındaki tüm sorumluluk okul yöneticilerinin sırtına binmiştir. Ermenice ise Protestan ailelerden birisinin kızı tarafından öğretilmektedir.[965] Misyonerlerin yaşadığı bir diğer sıkıntı da yerli halkın bilhassa da Ermeniler'in kız kolejine yönelik algılarıdır. Cemaat üyelerinin önemli bir kısmı kendi okullarının istasyon için tasarlanmış olduğunu düşünmektedir. Misyon okulu ise öğrencilerini yalnızca Bursa'daki çeşitli cemaatlerden değil civar kasaba ve köyleri de içine alan geniş bir halkadan seçmektedir. Bu nedenle kız kolejine karşı ihtiyatlı olmakta yarar vardır.[966]

Bununla birlikte misyonerleri heyecanlandıran olaylara da şahit olunmaktadır. Nitekim 1872 yılı itibariyle kız koleji müstakil bir kurum olarak kendi kendine yeter hale gelmiştir. Okul bundan böyle kendisini koruyup himaye etmesi için Protestan kilisesinin yolunu gözlemeyecektir. Bay Richardson'un da ifade ettiği gibi *"bağımsızca hareket etmekten ve artan başarılarından da cesaret alan kız koleji üç yıllık tecrübesine de güvenerek cemaatin akli ve ahlaki gereksinimlerini karşılayabilme cüretini kendisinde görmektedir."*[967]

1871-72 yılında yayınlanan istasyon raporunda okulla ulaşılmak istenen hedeflere yer verilmiştir. Buna göre kız kolejinin amacı manevi hazzı yaşatmak ve hayatın doygunluğuna ulaştırmaktır. Bir diğer hedef ise zihni ve ahlaki öğretiler vasıtasıyla güçlü, samimi ve münevver Hıristi-

964 P.A.B.C.F.M., 1871, 00375_005, 006.
965 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_005.
966 Reports of ABCFM, 1872, p. 17.
967 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_005.

yan kadınlar yaratmaktır.[968] 1873 senesinde yayınlanan teşkilat raporunda ise kolejin başat hedefinin ehil evangelik hizmetkârlar yetiştirmek olduğuna değinilmektedir.[969] Ne var ki aileler bu hedefleri pek önemsememişlerdir. Richardson'a göre ebeveynlerin kızlarını misyonerlere emanet etmeleri ancak ve ancak kendileri için zaruri gördükleri bilgilerin evlatlarına aktarıldığı kanaatini onlara aşılamaktan geçmektedir.[970]

1873 yılında Bayan Clarke'ın yatılı kız okulunda 12 öğrenci eğitim görmektedir. Bunlardan 8'i şehir dışındandır. Üç tanesi evlidir. Evli olanlar erkek öğrencilerin yahut yerli yardımcıların eşleridir. Daha genç olan iki tanesi ise duldur. Üç tanesi hariç diğerlerinin tamamı maddi yardım almaktadır.[971] Sene sonu itibariyle ise öğrenci sayısı 15'e yükselmiştir.[972]

1873 yılında gerçekleştirilen misyon toplantısında çok önemli bir öneri gündeme taşınmıştır. Misyonerler Bursa Kız Kolejinin beklentilerin altında bir başarı yakaladığı ve yeterli sayıda öğrenciye sahip olmadığı gerçeğini de göz önüne alarak Bayan Clarke'ın Manisa'daki Kız okulunda Bayan Bull'a eşlik etmesi önerisini tartışmıştır. Bu mesele Clark'ın kendi tercihine bırakılmış ve o da bir müddet sonra gitmeye karar vermiştir. Dolayısıyla Bursa'daki kız koleji 5 yıllık bir eğitim öğretim sürecinin ardından kapanmıştır.[973]

Okul yaklaşık üç senelik bir sürenin ardından 1876 yılında Bayan Rappleye'nin İstanbul'dan Bursa'ya tayin edilmesiyle tekrar faaliyete geçmiştir. Ancak bu okulun ilk teşebbüsten ciddi bir farkı vardır ki o da daha çok Rum kızlara hizmet verecek olmasıdır.[974] Hatırlanacağı üzere Clarke'ın okuluna daha çok Protestan öğrenciler kaydolmuş, az sayıda da Ermeni öğrenci onlara eşlik etmiştir. Kız okulu konusunda Ermeniler üzerinde pek fazla başarı sağlayamayan misyonerlerin hedefinde

968 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_006.
969 Reports of ABCFM, 1873, p. 20.
970 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_006.
971 P.A.B.C.F.M., 1872-73, 00407_009.
972 "Western Turkey Mission", Annual Survey of the Missions of the Board, **Missionary Herald**, Vol., LXIX, Jan., 1873, p. 4.
973 P.A.B.C.F.M., 1873-74, 00427_001.
974 Reports of ABCFM, 1876, p. 23.

bu sefer de Rumlar vardır. Osmanlı Salnamelerinde de okulun tesis tarihi 1292 (1876) olarak kaydedilmiştir.[975] Misyoner Bursa'ya ulaşır ulaşmaz gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Halihazırda kentte görev yapmakta olan Richardson'un ikametgâhına yakın bir yerde ev kiralanmış ve bir sınıf hazırlanmıştır. Bunun yanısıra Rappleye ve yatılı öğrenciler için birer yatakhane oluşturulmuştur. Öncelikle okulda vazifelendirilecek öğretmenlerin dile olan vukufiyetleri test edilmiştir. Ardından onları öğretmenliğe yaraşır bir tutum ve tavır içerisine sokmak gerekmiştir. Bunu yaparken aynı zamanda uzun vadede evangelizm davasına hizmet etmeleri amacıyla yetiştirilecek Rum papaz ve öğretmenlere kılavuzluk ve yoldaşlık yapacakları bilinci onlara aşılanmıştır. Okulda hizmet etmeleri amacıyla 5 Protestan bayan işe alınmıştır. Onlara bir mutfak, bir yemek odası ve bir yatakhane tahsis edilmiştir. Herbirine harçlık mahiyetinde haftalık 25 Ps. ödenecektir.[976] Ardından okulda okutulacak dersler tespit edilmiştir. Buna göre ilk etapta müfredatta Cebir, Astronomi, Ahlak Felsefesi, Kitabı Mukaddes Tarihi, Kutsal Metinler derslerine yer verilecektir.[977]

Görüldüğü üzere ilk denemenin ardından yaşanan başarısızlık misyonerleri işi daha sıkı tutmaya sevk etmiş ve her türlü tedbir önceden alınmıştır. 1877 yılı itibariyle Rum kız lisesinde 18 öğrenci vardır. Misyonerlerin ifadesiyle okulun başarısı beklentilerin çok üzerindedir. Aynı zamanda kısa bir süre içerisinde yeni ve daha geniş barınma olanaklarıyla okulun faaliyetlerini daha da arttıracağı umulmaktadır.[978]

1878 tarihli teşkilat raporunda kolejlerde eğitim gören kızların karakterlerindeki değişimle ilgili şu satırlar kaleme alınmıştır:

> *Aramızda böylesine nazik, müşfik, yüreği büyük bir aşkla çarpan, neşe saçan, yüzünden hiç gülücükler eksik olmayan ince ruhlu kızların bulunması bizi fazlasıyla memnun etmektedir. Kızlarımızın enerjisi Hıristiyanlığın bu topraklardaki akibeti konusunda ümitlerimizi yeniden yeşertmektedir. Bilhassa da bu öğretmenleri için geçerli bir durumdur. Bilgiye aç, tevekkül sahibi, yüreği Tanrı sevgisi ile dolu ve buna bağlı olarak da ebedi ve ezeli hayata iman etmiş kimselere kılavuzluk yap-*

975 Yıldız, a.g.tz., s. 187.
976 Reports of ABCFM, 1876, p. 27.
977 Reports of ABCFM, 1878, p. 32.
978 Reports of ABCFM, 1877, p. 24.

mak kimi memnun etmez ki...Pek muhterem öğretmenlerimizin etki ve nüfuzu altındaki kızlarımızın gelecekte bu topraklarda Hıristiyanlığa hizmet etmeye aday olduklarını ve birgün kendilerini yetiştiren öğretmenlerin yerini alacaklarını bilmek çok sevindirici bir durumdur. En büyük ideaallerimizden birisi de onları Hıristiyanlığın tam manasıyla yaşandığı aile ocaklarının anneleri olarak görmektir.[979]

Bu satırlar misyonerlerin kız okullarıyla ulaşmak istedikleri asıl hedefin ne olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Misyonerler ümitlidir. Zira onların felsefesinde karamsarlık ve hüzün yoktur. Onlar en zor zamanlarda bile gayret ve heyecanla amaca ulaşabilmek adına mücadeleyi sürdürme düsturuyla hareket etmişlerdir. Bu nedenle yeis ve korkudan kaçınmalı, cesaret ve hırs ile mücadele edilmelidir.

1879 yılında da faaliyetlerini aralıksız sürdüren kız okulunda gerek disiplin gerekse de eğitim anlamında arzu edilen seviye yakalanmıştır. Ancak okulun barınma olanakları çok sınırlıdır. Evangelizm taraftarlarının yeni hedefi okula daha uygun binalar kazandırmaktır. Bu da yeni bir arazi satın almakla mümkün olacaktır.[980]

Bursa'da kız okulu deneyiminin ikinci kez yaşanmaya başladığı tarih olan 1876 yılının üzerinden dört sene geçmiş ve mahsuller yavaş yavaş alınmaya başlanmıştır. Her ne kadar nicel anlamda hiçbir zaman istenen seviyeye ulaşılamamışsa da nitelik olarak belli bir başarı yakalanmış ve kızların altısı, Hıristiyanlığa ve Mesih İsa'ya duydukları inanç ve saygı neticesinde mesleki manada kiliseye intisap ettirilmişlerdir. Bununla birlikte öğrenci sayısında da artış kaydedilmiş ve 30 sayısına ulaşılmıştır. Ancak yıl sonu itibariyle dört öğrenci okuldan ayrılmıştır.[981] Ayrıca okula yeni binalar kazandırma yönündeki mücadele aralıksız sürdürülmüş ve en sonunda yeni ve daha uygun bir okul binası için gerekli olan arazi satın alınmıştır.[982]

1881 tarihli teşkilat raporunun Bursa maddesinde kentte yılın en önemli hadisesinin kız okulu olarak kullanılmak üzere dikilen yeni bina olduğuna değinilmektedir. Misyonerlerin eski okula yakın bir yer tahsis

979 Reports of ABCFM, 1878, p. 32.
980 Reports of ABCFM, 1879, p.p. 25-26.
981 P.A.B.C.F.M., 1879-80, 01501_003, 005.
982 Reports of ABCFM, 1880, p. 43.

etme yönündeki çabaları sonuçsuz kalmıştır. Ne var ki mevkisi belirtilmemekle birlikte yeni okula kavuşulduğu ifade edilmektedir. Raporda yeni okul ile ulaşılmak istenen hedefin ne olduğuna da değinilmiştir. Buna göre "*Amerika'nın bilhassa da Kaliforniya'nın zevkini yansıtan bir abide gibi yükselen kolejin amacı kızları, iyi birer anne olarak, Hıristiyan hanelerine hazırlamaktır. Aynı zamanda bu okulda yetişecek öğretmenler civar kasaba ve köylerde hizmet edecektir.*"[983] Okulda 11'i yatılı olmak üzere toplam 40 öğrenci eğitim görmektedir. Ayrıca Bayan Rappleye'nin Amerika'ya doğru hareket etmesinin ardından, Bayan Twichell'ın Bursa'ya gelişine kadar okulun sorumluluğunu Bayan Baldwin üstlenmiştir.[984]

Misyoner Twichell Bursa'ya ulaşır ulaşmaz işe koyulmuştur. Kendisi öncelikle okulu ve öğrencileri tanımaya çalışmıştır. Ardından okulla ilgili bir rapor hazırlamış ve bunu teşkilat merkezine göndermiştir. Twichell'ın kaleme aldığı raporda şu satırlara yer verilmiştir:

> *Bu yıl için yerli öğrenci sayısı 36'dır. Bunlardan 9'u yatılı 27'si ise gündüzlüdür. Öğrencilerimizden biri birkaç yıllık hazırlığın ardından yerlisi olduğu köyün yani Demirtaş'taki okulun sorumluluğunu almak üzere bu bölgeye gitmiştir. Gündüzlü öğrencilerin yalnızca üç tanesinden katkı payı alınmamaktadır. Birçoğu düzenli bir biçimde ödeme yapmakta birkaçı ise yoksullukları nedeniyle ödemelerini düzensiz bir biçimde gerçekleştirmektedir. Yatılı öğrencilerden ise yalnızca biri ödemelerini eksiksiz yapmaktadır. Öğrencilerden dördüne özel eğitim verilmektedir. Bunlar öğretmen olmak üzere yetiştirilmektedir. Bu öğrenciler daha genç olanlara öğretmenlik yaparak işi öğrenmektedirler. İki tanesi Protestanlığını açıkça beyan etmiştir. İnanıyoruz ki bir diğeri birkaç ay içerisinde adeta yeniden doğacaktır. Dördüncüsü ibadetlerimizi izlemekte ve bunlardan hoşlandığını ifade etmektedir. Her ne kadar okulda dini faaliyetlerimize yönelik genel bir alaka yoksa da kısa bir süre sonra bu anlamda önemli gelişmeler yaşanacağı kanaatindeyiz.*[985]

1883 yılına ait istasyon raporunda eğitim öğretim döneminde toplam öğrenci sayısının 47 olduğuna değinilmiştir. Mayıs ayı itibariyle ise bu sayı 38'e düşmüştür. Öğrencilerden 18'i gündüzlü 20'si yatılıdır. Yatılı öğrencilerin 10'u Rum 10'u Ermeni'dir. Bir önceki yılla mukayese edil-

983 Reports of ABCFM, 1881, p. 36.
984 Reports of ABCFM, 1881, p. 36.
985 P.A.B.C.F.M., 1881, 00622_004,005.

diğinde yatılı kısımdaki Ermeni öğrenci sayısı 2 tane artarken Rumlar'ın sayısı 1 kişi azalmıştır. Yıl içerisinde yeni bir öğretmen gönderilmemiştir. Kızlar'dan bir tanesi Mihallıç'taki okuldan sorumludur. Diğeri ise Demirtaş'taki küçük bir okulu ayakta tutmayı başarmıştır. Müfredata geometri ve doğa felsefesi gibi yeni dersler eklenmiştir. Raporda ifade edildiği kadarıyla öğrencilerden 10 tanesi gerçek manada Hıristiyanlığın temsilcisi olabilecek vasıflar sergiledikleri için kiliseye intisap ettirilmişlerdir. Bunun yanısıra öğrenciler kendi aralarında teşkilatlanmış ve Afrika'ya para yardımında bulunmuşlardır.[986]

Raporun en dikkat çekici özelliği Ermeni öğrenci sayısındaki artıştır. Bursa'daki ilk kız koleji tecrübesinde okula yeterli teveccühü göstermeyen Ermeni cemaati, ikinci denemede farklı bir tablo çizerek öğrenci sayısını Rumlarla eşitlemiştir. Raporla ilgili vurgulanması gereken bir diğer husus da Afrika'ya gönderilen yardımdır. Öğrencilerin böylesine bir bilinçle hareket etmelerinin nedeni elbetteki başöğretmen Twichell'dır.

Bursa Kız Kolejinde okutulan derslere 1883 tarihli teşkilat raporunda da yer verilmiştir. Buna göre okulda Aritmetik, Cebir, Geometri, Astronomi, Zooloji, Mantık, Siyaset Ekonomisi, Felsefe, Fransızca, İngilizce, Türkçe ve Ermenice dersleri okutulmaktadır.[987] Geçmişle mukayese edildiğinde derslerin çeşitlendiği fark edilmektedir. Bunun yanısıra müfredata Siyaset Ekonomisi ve Türkçe'nin eklenmiş olması misyonerlerin uzun vadede farklı maksatlar güttüklerinin ipuçlarını sunmaktadır.

Yatılı Kız Okullarında her ne kadar temel ve beşeri ilimlere dair dersler okutulsa da öncelikli hedef zihni melekelerin ve ahlaki değerlerin arttırılmasıdır. Bir başka değişle misyonerlere ait diğer tüm kurumlarda olduğu gibi kız kolejlerinde asıl amaç Protestanlaştırma faaliyetlerinde bulunmak ve evangelizme hizmet edecek yerli hizmetkârlar yetiştirmektir. Zira akşamları etütten sonra dua toplantıları tertip edilerek, öğrencilere evangelist bir bakış açısı aşılanmak istenmiştir. Bunun yanısıra Cumartesi geceleri mutat olarak Pazar ayinine hazırlık mahiyetinde dualar edilmektedir. Pazar sabahı, Pazar okulu derslerine adanmıştır. Ezber yapmak, ilahiler okumak ve Kitabı Mukaddesteki pasajları tekrar etmek okulun olmazsa olmazlarındandır.[988]

986 P.A.B.C.F.M., 1883-84, 00659_007, 008.
987 Reports of ABCFM, 1883, p. 38.
988 Reports of ABCFM, 1883, p. 38.

Sonuç itibariyle 4 Ekim 1869 tarihinde, Bayan Clarke'ın gözetiminde eğitim öğretim faaliyetlerine başlayan 1873 yılında Bayan Clarke'ın Manisa'ya tayin edilmesiyle geçici bir süreliğine kapanan Bursa Kız Kolejinin resmi manada eğitim öğretime başladığı tarih 1876'dır. Başlangıçta hedef kitlesi Ermeniler olan okulun öğrencileri daha çok Rumlardır. Ermeni cemaati koleje 1876 yılından sonra ilgi göstermeye başlamıştır. Bununla birlikte misyonerlere ait diğer tüm kurumlarda olduğu gibi kolejle ulaşılmak istenen asıl hedefte evangelizme hizmet edecek yerli neferlere kavuşmaktır.

4.2.3. İstasyon Sınıfı

Misyonerler için görev yaptıkları bir bölgede okullar açmak ve bu okullar vasıtasıyla Protestanlaştırma faaliyetlerine hız kazandırmak çok önemlidir. Ancak okullar dışında eğitim öğretim faaliyetlerine hazırlık niteliğinde ve evangelizm davasına destek çıkacak başka vasıtalar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi istasyon sınıflarıdır. Genç erkekleri misyon yardımcılığına yahut papaz olarak yetiştirilmek üzere teoloji okullarına hazırlayan[989] istasyon sınıflarının Bursa şubesinde amaç Merzifon'daki teoloji okulu için öğrenci yetiştirmektir.[990]

Bursa'da ilk istasyon sınıfı 12 Kasım 1868 tarihinde açılmıştır. Bu sınıf 6 ay boyunca faaliyetlerini sürdürmüş Nisan ayı biterken çalışmalarına son vermiştir. Sınıfta 12 öğrenci eğitim görmektedir. Öğrencilerden bir tanesi sağlık sorunları nedeniyle yeni dönemde derslere katılamayacaktır. Geriye kalan 11 tanesi ise Eylül ayında tekrar bir araya geleceklerdir. Öğrenciler genellikle çok gençtir ve henüz Protestanlığı benimsememişlerdir. Bununla birlikte birkaç tanesi kiliseye intisap etmiştir. Elbetteki misyonerlerin hedefi sınıfa yeni öğrenciler kazandırmaktır.[991] Nitekim bu hedefe bir yıl sonra ulaşılmış ve öğrenci sayısı 17'ye yükselmiştir. Schneider öğrencilerin çalışmaları konusunda memnuniyet verici bir gelişmenin yaşandığına değinmektedir. Misyonerin beklentisi öğrencilerden 10-12 tanesinin gelecek ilkbaharda Merzifon'daki ilahiyat okuluna

989 Reports of ABCFM, 1872, p. 18.

990 Mr. Richardson, "Native Pastors and Helpers", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol., LXVII, June, 1871, p. 172.

991 P.A.B.C.F.M., 1868-69, 00334_016, 017.

girmeye hazır hale gelecekleridir.[992] Ayrıca yıl içerisinde dersleri takip eden öğrenciler tatil süresince evangelizm yolunda hizmet ederek misyonerlerin memnuniyetini kazanmışlardır.[993]

Dersleri bırakıp dört bir yana dağılan öğrenciler Ekim ayında geri dönmüşler ve altı ay boyunca çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Halihazırda öğrenci sayısı 16'dır. Öğrencilerden 11'i Bursa ve çevresinden geriye kalan 5 tanesi ise diğer istasyonlardandır. Schneider çalışma azminin memnuniyet verici olduğunu söylemektedir. Sınıfa mensup olanların dördü aynı zamanda kilise üyesidir. Altı tanesinin ise her ne kadar Bursa kilisesiyle herhangi bir irtibatları olmasa da evangelizme gönül verdikleri bilinmektedir. Bu öğrencilerin kiliseye intisap etmemelerinin nedeni böyle bir imkândan yoksun olmalarıdır. Zira memleketlerinde kilise örgütlenmesi mevcut değildir. Misyoner aynı zamanda Merzifon Teoloji Okuluna aday gösterilebilecek öğrenci sayısının 10 ila 12 arasında değişebileceğini beyan etmektedir.[994]

1871 yılında misyonerler hedeflerine ulaşmış ve istasyon sınıfına mensup 8 öğrenci Merzifon'daki Teoloji Okulundan kabul almıştır.[995] Bu gelişme üzerine mevcut sınıf kapatılmıştır. Bununla birlikte Kasım ayında yeni bir istasyon dershanesi faaliyete geçirilmiştir. Dershanede öğrenci sayısı 12'dir. Öğrencilerden biri Bursa kilisesinin tavsiyesiyle sınıfa dahil olmuştur. İki tanesi Muratça diğer ikisi ise Adapazarı kilisesi vasıtasıyla sınıfa katılmıştır. Üç tanesi Rodos'tan, üç tanesi İstanbul istasyonundan bir diğeri de gezgin vaiz ve kitapçının tavsiyesiyle Afyonkarahisar'dan Bursa'ya gelmiştir. İki tanesi evlidir ve evli olanlardan biri eşiyle birlikte gelmiştir. İkisi Rum'dur ve onlar ana dillerinin yanısıra Ermenice ve Türkçe'yi de çok iyi konuşmaktadır.[996] Bunun yanısıra yıl sonu itibariyle öğrenci sayısı 15'e yükselmiştir.[997] Yeni istasyon sınıfında hedef değişmiş ve teoloji okuluna öğrenci kazandırmak yerine yerli papazlar yetiştirmek amaçlanmıştır.[998]

992 Mr. Schneider, "Our Station Class", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol., LXVI, June, 1870, p.p. 184-185.
993 Reports of ABCFM, 1870, p. 21.
994 P.A.B.C.F.M., 1869-70, 00357_006, 007.
995 Reports of ABCFM, 1871, p. 25.
996 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_006, 007.
997 Reports of ABCFM, 1872, p. 18.
998 Reports of ABCFM, 1873, p. 17.

1873 yılında öğrenci sayısı 12'ye düşmüştür. Öğrencilerin yarısı Rum'dur ve bu durum Rumca bilen bir öğretmenin görevlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Misyonerler çözümü Atina'dan öğretmen ithal etmekte bulmuşlardır.[999] 1874 yılında ise istasyon sınıfında 16 öğrenci eğitim görmüştür. Öğrencilerden 7'si Rum geriye kalanlar ise Ermeni'dir.[1000]

Bursa'da faaliyet gösteren istasyon sınıfıyla alakalı bilgiler 1874 yılıyla birlikte sona ermektedir. Kayıtlarda 1874 sonrasına ait malumat bulunmamasının farklı gerekçeleri olabileceği gibi en kuvvetli ihtimal sınıfın faaliyetlerine bahsi geçen tarih itibariyle son verdiğidir. Her ne olursa olsun 1868 yılında ilk kez faaliyet göstermeye başlayan ve kesintililerle birlikte 1874 yılına kadar çalışmalarını sürdüren istasyon sınıfının hedefine büyük oranda ulaştığı ve Merzifon Teoloji Okuluna pekçok öğrenci gönderdiği ortadadır. Bu öğrenciler teoloji eğitiminin ardından Bursa'ya geri dönmüş ve misyonerlere evangelizm davasında yardımcı olmuşlardır.

4.2.4. Havakich Ungerortoom

Bursa'da görev yapan misyonerlerin hedefi en başından beri kentte farklı saha ve kademelerde eğitim veren okullara kavuşmak olmuştur. Arzulanan eğitim kurumlarından biri de öğretmen okuludur. Anadolu'da görev yapan misyonerlerin en büyük beklentisi yerli öğretmenlerle kurdukları okulları desteklemektedir. Bu sayede halkı daha rahat ikna edebilecek ve onların duygularına daha kolay hitap edebileceklerdir. Bunu çok iyi bilen Bursalı misyonerler Kız Kolejini faaliyete geçirdikten hemen sonra öğretmen okulu projesine yönelmişlerdir. Bu hedefi gerçekleştirebilmek için gerekli şartları sağlamak üzere bir dernek kurmuşlar ve bu derneğin çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Havakich Ungerortoom adlı bu dernek 1871 yılında kurulmuştur.[1001] 1872 tarihli istasyon raporunda derneğin kuruluşu ve hedefleriyle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

Geçtiğimiz sene amacı Bursa'da bir öğretmen okulu tesis etmek için

999 P.A.B.C.F.M., 1872-73, 00407_008.
1000 Reports of ABCFM, 1874, p. 18.
1001 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_002.

gerekli vasıtaları sağlamak olan bir dernek kurulmuştur. Adından da anlaşılacağı üzere bu okulda öğretmen adayları ve öğretmenler eğitime tabi tutulacaktır. Derneğin ilk yıl yakaladığı başarı beklentilerin çok üzerindedir. Yakın zamanda gerçekleştirilen yıllık toplantıda 8000 Ps. toplandığı rapor edilmiştir. Aslında dernek üyeleri hatırı sayılır miktarda bir sermayeye sahip olmadan okulu açma niyetinde değillerdir. Yıllık gelirin böylesine bir girişimin olağan masraflarını karşılaması gerekmektedir.[1002]

Dernek 1872 senesinde 2. yıllık toplantısını gerçekleştirmiştir. Bunun yanısıra kış mevsiminde bir panayır düzenlemiştir. Amaç okul için gerekli miktarı toplamaktır. Aynı zamanda cemaatin kadın üyeleri de iğne işleri yaparak derneğe katkıda bulunmuşlardır. Cemaat üyelerinin bağışları bir diğer gelir kaynağıdır. Bunun yanısıra gezici kitapçının satışlardan elde ettiği gelirin bir kısmı da derneğe tahsis edilmiştir. Yıl içerisinde tüm bu kaynaklardan elde edilen toplam gelir 12292 Ps.'dir.[1003]

Misyonerlerin çabası boşa gitmemiş ve öğretmen okulu hayallerine bir hayli yaklaşılmıştır. Nitekim 1873 yılında 300 Paundluk sermayeye sahip derneğin bütçesinin üçte ikisi okul arazisi için harcanmıştır. Ayrıca uygun bir öğretmen bulunduğu takdirde bir sonraki eğitim öğretim yılında okulun hizmete açılması kararlaştırılmıştır.[1004] Nihayet 1873 yılının Kasım ayında okul için uygun bir öğretmen bulunmuş ve eğitim öğretim faaliyetlerine başlanmıştır. Okul kiralık bir binada faaliyet gösterecektir. Bununla birlikte satın alınan arazi üzerine iki katlı bir bina dikilmiştir. Misyonerler yıl başında yeni binalarına taşınmaya niyetlenmişlerdir. Ancak binanın bulunduğu mahalledeki Türk ailelerin muhalefeti bu beklentilerini boşa çıkarmıştır. Okulda 8 öğrenci eğitim görmektedir.[1005]

Kayıtlarda okulun faaliyetleriyle ilgili bilgiler 1874 yılında son bulmuştur. Bu durum misyonerlerin hedeflerine ulaşamadıklarının en bariz göstergesidir. Bursa'da bir öğretmen okuluna kavuşma yönündeki çabalar tam manasıyla hayata geçirilmeden son bulmuştur. Okul kısa bir süreliğine kiralık bir binada eğitime başlamış ancak iki üç aylık bir sürenin ardından faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır.

1002 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_002.
1003 P.A.B.C.F.M., 1872-73, 00407_003, 004.
1004 P.A.B.C.F.M., 1873-74, 00427_004.
1005 P.A.B.C.F.M., 1874-75, 00445_003, 004.

4.2.5. Bursa Ermeni Yetimhanesi

Bursa'da misyonerlerin desteğiyle açılan ve eğitim faaliyetlerinin çatısı altında değerlendirilen bir diğer kurum da yetimhanedir. Yetimhane 1875 yılında yapılan bağışlarla Bay Gregory Bagdasarian tarafından kurulmuştur.[1006] Bu öksüzler yurdu esasitibariyle İsviçre ve Almanya'dan gelen yardımlarla ayakta durmaktadır. Yetimhanenin idaresi öğretmen okulu kurmak amacıyla bir araya gelen ve Havakich Ungerortoom adlı derneği faaliyete geçiren kimselerin elindedir. Yetimhane de ilk etapta yaklaşık bir düzine kız çocuğu barınmaktadır. Çocukların büyük bir kısmının ebeveynleri yakın zamanda Anadoluyu kasıp kavurmuş olan kıtlık sırasında ölmüştür.[1007] Türk yetkililer bu yetimhanenin kurulmasına karşı çıkmamışlardır. Yetimhanede Türkçe ve Ermenice konuşulmakta ayrıca Türk ve Ermeni çocuklar bir arada kalmaktadır.[1008]

Misyonerler açısından yetimhanenin en önemli özelliği Boardla herhangi bir irtibatının bulunmamasıdır. Daha önce de değinildiği üzere yetimhanenin ihtiyaçları Almanya, İsviçre ve yerli halk tarafından karşılanmaktadır.[1009]

Kayıtlarda yetimhane olarak kullanılan binaya da değinilmiştir. İki katlı binanın zemininde iki büyük sınıf, yemek odası, mutfak ve banyo bulunmaktadır. Kızlar ve erkekler için iki geniş yatakhane üst kattadır. Çocuklara Almanca, Coğrafya, Fizik, Politika gibi branşlarda doyurucu bilgiler verilmektedir. Ayrıca el işi ve çizim dersleri de mevcuttur. Bütün çocukların; yaş, millet, okula giriş zamanının kayıtları listeler halinde düzenli olarak tutulmaktadır.[1010]

1877 yılı itibariyle yetimhanede yirmi çocuk barınmaktadır.[1011] 1880 yılında ise bu sayı 35'e yükselmiştir.[1012]

1006 Özgür Yıldız, "1860-1880 Yılları Arasında Bursa ve Civarında Ermeniler", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, E.Ü. Yayınları**, C. III, Kayseri, 2007, s. 509.
1007 Reports of ABCFM, 1876, p.p. 27, 28.
1008 Yıldız, "1860-1880 Yılları Arasında Bursa ve Civarında Ermeniler", a.g.m., s. 509.
1009 Reports of ABCFM, 1880, p. 44.
1010 Yıldız, "1860-1880 Yılları Arasında Bursa ve Civarında Ermeniler", a.g.m., s. 508.
1011 Reports of ABCFM, 1877, p. 25.
1012 Reports of ABCFM, 1880, p. 44.

Bursa Ermeni Yetimhanesi her ne kadar doğrudan doğruya misyonerlerin denetiminde faaliyet göstermese de onların desteğini kazanmış ve büyük başarılara imza atmıştır. Zamanla öğrenci sayısını bir hayli arttıran yetimhanenin ünü kent sınırlarını aşmış ve farklı heyetler Bursa'ya bu kurumun işleyişi hakkında bilgi almak üzere ziyaretler tertip etmişlerdir. Bu heyetlerden birisi de İngiliz Yardım ve İncil Derneklerinin İstanbul'daki temsilcileridir. Heyet ziyaret sonrasında bir rapor hazırlamış ve bu raporda şu satırlara yer verilmiştir:

> *Bizler okuldaki disipline, şeffaflığa, çocukların mutluluğuna, temizlik ve düzenine ve aynı zamanda da harikulade bir eğitime şahit olduk. Bay ve Bayan Baghdasarian yetimhanenin idaresinde son derece başarılılar. Mutlu bir Hıristiyan evi olarak burayı genişletiyorlar. Sonuç olarak İngiliz, Alman, İsviçre ve bu ülkede her yerde bulunan Protestan kiliselerine değerli yardımlarını vermelerini tavsiye ederiz.*[1013]

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere gerek misyonerler gerekse de ülkedeki diğer Hıristiyan temsilciler Bursa'daki yetimhanenin işleyiş ve olanaklarından fazlasıyla memnun kalmışlar ve onu desteklemek için gerekli çabanın gösterilmesi yönünde kanaat bildirmişlerdir.

4.3. PROTESTAN MİSYONERLERİN BURSA'DA BASIN YAYIN FAALİYETLERİ

Anadolu coğrafyasında faaliyet gösteren misyonerlerin evangelizm davasını yayma mücadelelerinde vasıta rolu üstlenen bir diğer unsur da basılı ve görsel materyallerdir. Board teşkilatı yayın faaliyetlerine 1822 yılında Malta'da kurulan basımevinde İtalyanca ve Rumca eserler basılmasıyla başlamış ve beş yıl içinde bu dillerde toplam 105 kitap basılmıştır.[1014] Diğer taraftan 8 Ekim 1829 tarihinde Malta'da hazırlandığı anlaşılan bir raporda, bölgede nitelik ve nicelik bakımından yeterli Rumca, Ermenice, Türkçe ve Arapça ders kitabı bulunmadığına işaret edilerek, bu boşluğun doldurulması gerektiğine değinilmiştir.[1015]

1013 Yıldız, "1860-1880 Yılları Arasında Bursa ve Civarında Ermeniler", a.g.m., s. 509.
1014 Yıldız, a.g.tz., s. 290.
1015 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 38.

1830 yılı Mayısında Türk-Amerikan ilişkilerinin resmen başlaması ve bir yıl sonra da İstanbul'daki A.B.D. diplomatik temsilciliğinin faaliyete geçmesi, misyonerlik faaliyetlerinin tamamına olduğu gibi matbaaya da meşruiyet kazandırmıştır. Bu sayede Malta Matbaasının Anadolu'ya taşınma fikri gündeme gelmiştir. Uzun münakaşaların ardından matbaa 1833 yılında İzmir'e 1853 yılında ise İzmir'den İstanbul'a taşınmıştır.[1016] Bu sayede Anadolu topraklarında basım yayın imkânlarına kavuşulmuş ve evangelizme daha rahat hizmet etme fırsatı yakalanmıştır. Misyonerlerin gerek ülke sathında gerekse de Bursa'da Protestanlaştırma faaliyetlerine hız kazandırabilmek için kullandıkları basın yayın vasıtaları arasında başı dergi ve kitaplar çekmektedir. Bununla birlikte bu bölümde kitapların anlaşılabilirliğini sağlamak amacıyla yürütülen çeviri faaliyetleriyle yayınların dağıtımını sağlayan seyyar kitapçılara da değinilecektir.

4.3.1. Kitaplar

Bursa'da misyonerlerin yazılı propaganda aracı olarak kullandıkları en önemli vasıta kitaplardır. Kentte görev yapan misyonerler evangelizm davasını yayabilmek için başta Kitabı Mukaddes olmak üzere pekçok kitap ve risaleyi halka ulaştırmış ve onları etkilemeye çalışmışlardır. Teşkilat mensuplarının dağıttıkları kitaplar arasında Eski ve Yeni Ahit, Tekvin, Yusuf'un Tarihi, Pentateuch, Çocukların Manevi Gelişimi ve İlahi Kitapları başı çekmektedir.[1017]

Bursa'da kitap satış ve dağıtımı Bay Schneider'ın kente ulaşmasıyla başlamış ve aralıksız sürdürülmüştür. Misyoner 29 Mayıs 1835 tarihinde kaleme aldığı mektubunda yıl içerisinde Eski Ahit ve İlahi kitabından 28, Tekvin'den ise 18 adet satıldığından bahsetmektedir. Üstelik kitapların birçoğu istasyondan yaklaşık 80 km'lik bir mesafeye kadar dağıtılmıştır. Schneider aynı zamanda Kitabı Mukaddesin dikkatli bir biçimde okunup anlaşılmasına sürekli vurgu yaptığını zira Cennetin anahtarının kutsal kitapta yer aldığına değinmektedir.[1018]

1016 Kocabaşoğlu, a.g.e., s.s. 38-39.

1017 Mr. Schneider, "Sale of the Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 222; Reports of ABCFM, 1841, p. 95; Reports of ABCFM, 1842, 103.

1018 Mr. Schneider, "Sale of the Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXII, June, 1836, p. 222.

Bursa'da 1834 yılının Temmuz ayından yani istasyonun faaliyete geçişinden 1837 yılının Ocak ayına kadar 1162 İncil ve Ahit ile 1552 ders kitabı dağıtılmıştır.[1019] Yaklaşık üç yıl gibi kısa bir sürede bu rakamlara ulaşılmış olması misyonerlerin bu konudaki gayret ve çabasının ne boyutta olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Onlar ulaşabildikleri her noktaya kitap götürmüş ve halka dağıtmışlardır. Bu konuda hiçbir ayrım gözetilmemiş, talep ve çağrıların tamamına cevap verilmiştir. Örneğin 1837 tarihli M.H. dergisinde Bursa'nın yaklaşık 80 km. doğusunda bulunan Küplü'ye 50 ilahi kitabı ve Ahit, 75 ders kitabı ve 100 broşür gönderildiğinden bahsedilmektedir. Kitap ve broşürler daha sonra bu bölgede açılacak okulda kullanılacaktır.[1020] Yerli ruhban sınıfının şiddetli muhalefet ve tepkisi göz önüne alındığında misyonerlerin kitap dağıtma gibi tehlikeli sayılabilecek bir vazifeyi titizlikle icra etmeye çalışmaları daha da anlam kazanmaktadır. Bay Powers 14 Eylül 1839 tarihli mektubunda bu konuya temas etmekte ve Protestanlara ait kitapların yerli ruhbanların baskısıyla yasaklandığını söylemektedir. Misyonerin ifadesiyle yasaklanan kitaplarla alakalı olarak sağduyulu insanların söylediği şey şudur: *"Önceki yıllarda Katoliklere ait kitaplar için de aynı şeyler yaşanmıştı. Fakat şimdi evine konuk olacağınız her rahip yahut piskoposun kütüphanesindeki kitapların dörtte üçü daha önce yasaklanmış Katoliklerin eserlerindendir. Benzer şey sizin kitaplarınız için de söz konusudur. Yapmanız gereken sadece sabretmek."*[1021] Aklıselim insanların gösterdiği teveccühün kendisini fazlasıyla cesaretlendirdiğini söyleyen Schneider yaşananlarla alakalı şöyle bir yorumda bulunmaktadır: *"Cahil kitlelerin göstermiş olduğu tepki yalnızca önyargılardan değil aynı zamanda onlarla aramızdaki mesafeden de kaynaklanmaktadır. Halkın içerisinde daha fazla yer alarak bu mesafeyi kapatmalıyız."*[1022]

Bursa'da mukim misyonerlerin halkın içine karışmaktan anladıkları daha fazla kitap ve risale dağıtmak olacak ki Bay Schneider'ın özellikle

1019 "Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol., XXXIII, Jan., 1837, p. 8.

1020 Mr. Schneider, "Distribution of Books and Tracts", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **MissionaryHerald**, Vol., XXXIII, April, 1837, p. 152.

1021 Mr. Powers, "Ecclesiastical Opposition and Jealousy abating", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Feb., 1840, p. 57.

1022 Mr. Powers, "Ecclesiastical Oppositionand Jealousy abating", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Feb., 1840, p. 57.

Ağustos ayından itibaren kitaplarla alakalı talepleri bir hayli artmıştır.[1023] Daha da önemlisi kitapların çoğunlukla uzak bölgelere dağıtılacak olmasıdır. Schneider kent merkezine 35 mil mesafedeki 250 nüfuslu küçücük bir köyden bile Ermeni Türkçe'siyle yazılmış 10 tane Pentateuch ve yine aynı dilde yazılmış 10 adet çocuk kitabı siparişi aldıklarını söylerken[1024] kitapların neden ağırlıkla merkeze uzak bölgelere gönderildiğine açıklık getirmek istemiştir.

Schneider 1840 yılı boyunca 150 İncil, 69 ibadet ve ders kitabı, 130 dini eser ve 268 risale dağıtıldığını beyan etmiştir. Misyoner 1841 yılının ilk dört ayında çok daha fazlasını başardıklarını ifade etmektedir. Dört aylık sürede satılan kitapların bedeli 1000 Ps. yani yaklaşık 50 dolardır.[1025] 1841 yılında ise Bursa ve çevresinde dağıtılan kitapların sayısı 1337'ye yükselmiştir. Bunlardan 127'si dua kitabı, 283'ü İncil, 325'i dini eserler, 602'si ise risalelerdir. Özellikle Ermeni Türkçesiyle yazılmış Pentateuchlar halk arasında büyük ilgi uyandırmaktadır. Schneider'ın deyimiyle onlar kendi dillerinde okuyamadıkları için bugüne kadar Eski Ahitle hiç haşır neşir olamamışlardır . Bu yepyeni bir şeydir ve bu sayede Hıristiyanlığın esasları yeniden keşfedilmektedir. Misyoneri daha da sevindiren ise bu kimselerin tören ve seromoniler dışında gerçek manada Tanrı kelamını araştırmaya başlamaları ve bunu yalnızca manevi anlamda kurtuluş için gerçekleştirmeleridir.[1026]

Misyonerlerin evangelizmin prensip ve öğretilerini yayma amacıyla kaleme alınan kitapları sergileme ve satma konusunda farklı fırsatları değerlendirdikleri bilinmektedir. Bu fırsatlardan birisi de panayırlardır. Kaynaklardan öğrenildiği kadarıyla Bursa'ya üç günlük mesafede bulunan Balıkesir'de ilk kez 1841 yılının Eylül ayında düzenlenen panayırda Anadolunun dört bir yanından tüccar ve esnaflar ile Suriye ve İran gibi uzak diyarlardan satıcılar ticaret amacıyla bir araya gelmişlerdir. Panayır 15 gün sürmüştür. Misyonerler bu fırsatı iyi değerlendirmişler

1023 Reports of ABCFM, 1841, p. 94.

1024 Mr. Schneider, "Calls for Books", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, July, 1841, p. 299.

1025 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 422.

1026 Mr. Schneider, "Broosa and Trebizond", Turkey-Joint Letter from the Missionaries, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Dec., 1841, p. 483.

ve güvenilir yerli dostlarından birisini 2 kutu kitap ile bölgeye göndermişlerdir. Kutuda Rumca ve Ermenice kitapların yanısıra Greko-Türkçe ve Ermeni- Türkçesiyle yazılmış eserler de vardır. Her ne kadar hepsi elden çıkarılamamışsa da panayırda her dilden önemli miktarda kitap satılmıştır. En çok talep görenler Greko-Türkçe ve Ermeni-Türkçesi kitaplar olmuştur. Daha da önemlisi bölgedeki Türkler'de Pentateuchlara ve ilahilere ilgi göstermişlerdir. Panayırda 120'si İncil, 35'i dini eser ve ders kitabı, 87'si risale olmak üzere toplam 242 kitap satılmıştır.[1027] Balıkesir'deki satışlarda göstermiştir ki yerli Hıristiyanlar; Ermeni yahut Rum olsun Türkçe okuyup yazabilmektedir. Bir başka değişle bölge insanının tanıdığı ve kullanabildiği yegâne dil Türkçe'dir. Bunu da Ermeni yahut Rum alfabesiyle okuyabilmektedir. Dolayısıyla misyonerler yepyeni iki dil türetmişler ve bunlara Greko-Türkçe ve Ermeni-Türkçesi adını vermişlerdir. Halkın elindeki Eski Ahitler'in tamamı geçmiş dönemlerden kalma Ermeni yahut Rum lisanıyla yazılmıştır. 1842 tarihli teşkilat raporunda da ifade edildiği gibi bu, bölge insanının malumat sahibi olmadığı bir dildir. Raporda ayrıca Kitabı Mukaddesin bir kısmının onlara Greko-Türkçe yahut Ermeni-Türkçesiyle sunulmasının bir tazelik olduğuna değinilmektedir. Schneider bu konuda şunları söylemektedir: *"Bu sayede gizli şeyler açığa çıkarılmış ve yepyeni bir uyanışa vesile olunmuştur."*[1028]

Misyonerler ellerindeki kitapları satabilmek için her yolu denemiş ve hiçbir fedakarlıktan kaçınmamışlardır. Yeri gelmiş onları parayla satmış yeri gelmiş değerli gördükleri ve ihtiyaç duydukları şeylerle değişmişlerdir. Zaman zaman yoksullara hiçbir bedel gözetmeksizin dağıtmışlardır. Bu gayret sonuçsuz kalmamış ve kitapların dolaşımını sağlama konusundaki imkân ve fırsatlar gün be gün artmıştır. Misyonerler uzaklardan yahut hemen yanıbaşlarındaki insanlardan günlük siparişler almaya başlamışlardır.[1029]

1027 Mr. Schneider, "Books at Balik-kissar Fair", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, June, 1842, p. 222.

1028 Reports of ABCFM, 1842, p. 103.

1029 Mr. Schneider, "Broosa", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, Feb., 1842, p. 49.

Misyonerler birçok konuda olduğu gibi kitaplar hususunda da Ermeniler'in Rumlar'dan daha istekli davrandıklarını beyan etmişlerdir. Onları sevindiren ve cesaretlendiren şey ise yoğun bir kitap satış ve dağıtımının yaşandığı Bursa'da ciddi bir muhalefetle karşılaşılmamış olmasıdır. Aslında ufak tefek itirazlar gelmektedir. Lakin muhalif tavır sergileyenler azınlıktadır. Schneider bu kimselerin baskı altında olduklarını düşünmektedir. Misyoneri böylesine bir kanaate ulaşmaya sevk eden husus Ermeni okulu müdürünün piskoposun yokluğunda yerine vekalet eden başpapaza giderek kitapların dolaşımını yasaklaması talebinde bulunmasıdır. Fakat papaz bu isteğe cevap verecek herhangi bir davranış sergilememiştir. Herşeye rağmen Schneider ümitlidir zira *"Tanrı kıymetli hazinesinin bekçisidir ve bu hazinenin bölgeye yayılmasını istemektedir."*[1030]

Misyonerin bu sözleri sarfetmesinde Hıristiyanların kitap dağıtımı hususunda sürekli memnuniyetlerini dile getirmeleri etken olmuştur. Onlar misyonerlerin bu tavrını hayırseverlik olarak yorumlamışlardır. Nitekim böylesine ucuz bir bedelle Tanrı kelamını yaymaya çalışmak büyük bir cömertlik örneğidir.[1031] Schneider 1843 tarihli M.H.dergisinde bu cömertliğin nereden kaynaklandığına değinmiş ve şu yorumlarda bulunmuştur:

> *Bizler onlara bu hayırseverliğin kaynağını işaret ederek İncil Cemiyetinden bahsettik. Amerika ve İngiltere'deki iyiliksever insanlar tüm cemaatlerin Tanrı kelamından haberdar olabilmeleri için bir cemiyet oluşturmuş ve cemiyete maddi destekte bulunmuşlardı. Bu sayede kutsal metinler çeşitli dillere çevrilerek yayınlanmış ve farklı ülkelerde dağıtılmıştır. Burada amaç hiçbir cemaat ayrımı gözetmeksizin herkes için faydalı olmaktır.*[1032]

Misyonerler bir önceki yıl 2 kutu kitap gönderdikleri ve ciddi satışlar gerçekleştirdikleri Balıkesir panayırına 1842 yılında da dahil olmuşlardır. Bu sefer satılan kitapların toplamı 291'dir. Bunların 139'u Kitabı Mukaddes, 31'i dinle alakalı okul kitapları, 121'i ise risaledir. 1841 yılıyla

1030 Mr. Schneider, "Broosa", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVIII, Feb., 1842, p. 50.

1031 Mr Schneider, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Aug., 3, 1842", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Feb., 1843, p. 70.

1032 Mr. Schneider, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Aug., 3, 1842", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Feb., 1843, p. 70.

mukayese edildiğinde artış kaydedildiği görülmektedir. Panayırda Anadolu başta olmak üzere İmparatorluğun dörtbir yanından hatta komşu ülkelerden ziyaretçilerin bulunması kitapların geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır. Hatta Ermenistan'a bile kitap götürülmüştür. Panayıra katılan Yahudiler, İbrani İspanyolcası Eski Ahit'e bir hayli ilgi göstermişlerdir. Onlar satış için getirilen tüm nüshaları almışlar ve sadece tek bir kasabadan Magnesia'dan[1033] 1000 Ps.'lık sipariş alınmıştır.[1034]

Misyonerlerin gerek kent merkezi gerekse de civar bölgelerdeki şöhreti dağıttıkları kitaplar vasıtasıyla günden güne artmaktadır. Schneider kitap almak maksadıyla hergün yeni ziyaretçiler kabul ettiklerini söylemektedir. Bu ziyaretçilerin arasında İznikli bir öğretmen de vardır. Bahsi geçen bu öğretmen köyüne ve civar köylere dağıtmak ve satmak için 80'den fazla İncil, dini eser ve risale almıştır. Schneider'ın dikkatini celbeden asıl husus ise kendisini Bursa ziyaretinden alıkoymak isteyen dostlarından birisine verdiği şu cevaptır: *"Sen onların arasında bulunmanın ne kadar önemli bir ayrıcalık olduğunu hâlâ kavrayamadın mı? Senin yerinde olsam kellemi uçuracaklarını bilsem yine de oraya giderdim."*[1035] İşte Schneider'ı cesaretlendiren de bu ruhtur. Misyonerlerin gözünde nispeten münevver sayılabilecek Hıristiyanların bu derece inanmış bir ruh haliyle hareket etmeleri önemlidir ve Board mensuplarını dingin kılmaktadır.

Kitaplara yönelik teveccüh Hıristiyan cemaatle de sınırlı değildir. Panayırda da görüldüğü üzere Yahudiler'de neredeyse Hıristiyanlar kadar kitaplara ilgi göstermişlerdir. Schneider 2 Kasım 1842 tarihli mektubunda Yahudilerden sürekli İbrani İspanyolcası Eski Ahit siparişi aldığını söylemektedir. Onlara 50'den fazla Pentateuch ve 15 tane Ahit satmış olmasına rağmen taleplerin ardı arkası kesilmemektedir. Misyonerin deyimiyle her ne kadar bu rakam çok değilmiş gibi görünse de kentteki Yahudiler'in yoksullukları göz önüne alındığında kutsal kitaplara yönelik bu teveccüh önemsenmelidir. Daha da önemlisi Schneider onların İncili de okumakta oldukları kanaatindedir. Nitekim Cumartesi

1033 Bugünkü ismiyle Manisa.

1034 Mr. Schneider, "Bibles at a Fair", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Feb., 1843, p. 71.

1035 Mr. Schneider, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Oct., 18, 1842", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Aug., 1843, p. 320.

günleri Sinagog'taki ayinden sonra cemaat üyelerinden birisinin evinde toplanılmakta ve birşeyler okunmaktadır. Katılımcıların sayısı 30 ila 50 arasında değişmektedir.[1036]

Tüm bu olumlu gelişmelerin yanısıra misyonerleri sıkıntıya düşüren hususlar da vardı. Bunlardan en önemlisi ruhban sınıfının muhalefetiydi. Öte yandan başta misyonerler olmak üzere evangelizm taraftarları her platformda din adamlarının itirazlarına karşılık veriyor ve onları kendi saflarına katmak için mücadele ediyorlardı. Muhalefet konusunda başı çeken isim Ermeni piskopos idi. Piskopos daha önce kendisinden bahsedilen öğretmen S.'yi huzuruna çağırmış ve ona misyonerlere ait kitapların okullarda okutulmaması gerektiğini söylemişti. Bu duruma şaşırdığını ifade eden S. *"onlarda yanlış birşey yok ve oldukça da ucuzlar. Şayet bu kitapları biz hazırlasaydık bu kadar ucuz olabilirler miydi? Şu haliyle bile yoksulların bir kısmı kitapları satın alamıyor"* diyerek itirazını dile getirmişti. Ancak piskopos kararında ısrarlıydı. S.'ye baş sayfasında İzmir yazılı kitapların kullanılmaması gerektiğini ve satılamayacağını söyledi. Kastettiği Protestanlara ait matbaada basılan kitaplardı. Kendisi pahalı bile olsalar cemaatlerine ait kitapların alınması konusunda halkı uyarmıştı. Ne var ki bu telkinler çok fazla işe yaramamıştı. Nitekim yerli Hıristiyanlar okullarında kullanabilmek için çok ucuz fiyata kitap almak varken üç dört kat fazla ödeme yapmayı tercih etmemişlerdi.[1037]

Bununla birlikte piskopos ve bazı din adamlarının yürüttüğü muhalefet kampanyalarına rağmen üst düzey rahip ve papazların Protestanlara ait kitaplara yönelik teveccühü günden güne daha da artmaktadır. Bay Schneider 30 Mart 1842 tarihli mektubunda Bursa'ya 20 günlük mesafedeki bir Ermeni manastırının başpapazının kendisini ziyaret ettiğini söylemektedir. Papazın niyeti yaklaşık dört yüz tane Ermeni dua kitabı almaktı. Ancak Schneider'ın elinde bunlardan yalnızca iki düzine vardı.[1038] Bursa'ya böylesine uzak bir mesafeden gelen kitap talebi misyonerlerin yakaladıkları başarıyı göstermektedir. Bu durum bir gerçeği

1036 Mr. Schneider, "Jews Searching the Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Aug., 1843, p. 320.

1037 Mr. Schneider, "Opposition of the Bishop", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Aug., 1843, p. 321.

1038 Mr. Schneider, "Delight in the Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Nov., 1843, p. 456.

daha ortaya koymaktadır ki o da evangelizm davasının iç bölgelere doğru etki alanını genişletmekte olduğudur.

Misyonerler ciddi oranda propaganda faaliyetinde bulundukları ve önemli miktarda kitap sattıkları Balıkesir panayırına 1843 yılında da katılmışlardır. Panayırda 103'ü Kitabı Mukaddes, 57'si dini eser ve okul kitapları, 214'ü ise risale olmak üzere toplam 374 kitap sergilenmiştir. Daha da önemlisi gönderilen kitapların birkaçı hariç tamamı satılmıştır.[1039] Bir önceki yılla mukayese edildiğinde fazladan yaklaşık 80 kitap satıldığı görülecektir ki bu durum misyonerlerin etki alanlarını genişlettikleri anlamına gelmektedir.

1844 yılında da Balıkesir panayırına katılmayı ihmal etmeyen misyonerler toplamda 503 kitap satarak ciddi bir başarı yakalamışlardır. Kitapların 139'u İncil, 75'i dini eser ve okul kitabı, 289'u ise risaledir. Kitapların birçoğu Anadolunun farklı bölgelerinden gelen Ermeniler tarafından satın alınmıştır. Bir kısmını ise Ermenistan'dan gelenler almıştır.[1040] Elbetteki Ermeni cemaatinin kitaplara göstermiş olduğu bu teveccüh dikkatlerden kaçmamıştır. Schneider'ın gerek satışlar gerekse de Ermenilerle alakalı kanaatleri şu şekildedir:

> *Birbiri ardınca yayınlarımızın satıldığını görünce ülkenin farklı yerlerine dağılmış Ermeniler'in hakikatle ne derece temas kurduklarını teneffüs edebiliyor ve bundan fazlasıyla memnuniyet duyuyorduk. Bu kitapların taşındığı her yerde hayırlı ve faydalı neticeler üreteceği konusunda en ufak bir şüphemiz bile yoktu. Zira onları satın alanlar okumaya ilgi duyan kimselerdi. Ayrıca yalnızca alıcılar değil aileleri de kitaplarımızdan yararlanacaktı. Türk İmparatorluğu dahilindeki cemaatler içerisinde hakikati algılamaya en hazır topluluğun Ermeniler olduğuna kanaat getirmek için çok nedenimiz vardı.*[1041]

Bu noktada misyonerlerin binbir güçlükle dağıtmaya çalıştıkları kitapların hazırlık aşamasına değinmekte yarar vardır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki kitapların dağıtım işini üstlenmiş olanlar aynı za-

1039 Mr. Schneider, "Sale of Books", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XL, Aug., 1844, p. 266.

1040 Mr. Schneider, "Annual Fair", Broosa-Mr. Schneider's Excursion, **Missionary Herald**, Vol., XLI, April, 1845, p. 115.

1041 Mr. Schneider, "Sale of Books", Broosa-Mr. Schneider's Excursion, **Missionary Herald**, Vol., XLI, April, 1845, p. 115.

manda yayın işini de üstlenmişlerdir. Bir başka değişle kitapları yayına hazırlayanlar da tıpkı dağıtım faaliyetinde olduğu gibi misyonerlerdir. Bu misyonerlerin başında William Goodell gelmektedir. Goodell iyi düzeyde Latince ve Grekçe bilgisinin yanısıra Osmanlı İmparatorluğuna geldikten sonra Türkçe, Ermenice, Rumca ve Arapça'yı hakkıyla öğrenmiştir. Öte yandan kendisi İstanbul'daki misyonu kuran adamdır ve Bursa'yla çok ilgilidir.[1042]

Goodell, İncili Türkçe'ye çevirenlerdendir. Goodell'in bu yöndeki çabasına çeviriler bölümünde değinilecektir. Bununla birlikte onun asıl hedefi Ermeni-Türkçe'siyle yazılmış İncili gözden geçirmek ve referanslarıyla yeniden bastırmaktır.[1043] Daha önce de değinildiği üzere Ermeni-Türkçesi, Türkçe'yi Ermeni harfleriyle okuyabilen Ermeniler içindir.

Yayım faaliyetleriyle uğraşan bir diğer misyoner de Dr. Schauffler'dır. Schauffler 1858 yılında Londra'dayken zengin ve cömert bir Amerikalı tüccar, Türkiye üzerine önemli araştırmalar yapmış ünlü bir ilim adamı olan Bay J. Redhouse'ın gözetim ve denetiminde bir İngilizce-Türkçe sözlük, bir İngilizce-Türkçe gramer kitabı, bir imla ve telaffuz kitabı ve diğer okul kitapları bastırılması maksadıyla 1367 paund bağışta bulunmuştur. Bu kitaplar *Anglo-Türkçe Edebiyat Komitesi*'nin nezaretinde piyasaya sürülecektir. Amaç İngiliz dili ve düşüncesini Türkler'in zihnine zerk etmektir. Aksi takdirde bu rolü Fransızca üstlenecektir.[1044]

Schauffler'in yayınlar konusundaki katkıları bu kadarla da sınırlı değildir. 1861 yılında Babıâli'nin, Kitabı Mukaddesin Arap diliyle basılmasına müsaade etmesinin ardından Yeni Ahit'in Latin harfleriyle ama Arapça olarak basılmasına karar verilmiştir. Bu çalışmayı yürütecek kişi de yine Dr. Schauffler'dir.[1045] Kayıtlardan Schauffler'in, 1867 yılına kadar Latinize Arapça Ahit çalışmasını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.[1046] Ne var ki bu çalışmanın ne zaman neticelendiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte misyonerin 1870 yılında Kitabı Mukaddesin Osmanlı-Türkçesi versiyonuyla uğraştığı[1047] göz önüne alındığında

1042 Kocabaşoğlu, a.g.e., s.s. 34-35.
1043 Reports of ABCFM, 1859, p. 54.
1044 Reports of ABCFM, 1859, p. 54.
1045 Reports of ABCFM, 1861, p. 40.
1046 Reports of ABCFM, 1867, p. 58.
1047 Reports of ABCFM, 1870, p. 16.

Arapça çalışmanın neticelendiği düşünülebilir. Bu arada misyonerin çalışmalarında sponsorluk rolünü üstlenenler İngiliz ve Amerikan İncil Cemiyetleridir.[1048]

Kitapları yayına hazırlama konusunda katkıda bulunan bir diğer misyoner de Dr. Riggs'dir. Riggs, Bulgarca, Ermenice ve Ermeni-Türkçesi Eski Ahitleri karşılaştırarak farklıkları ortadan kaldırma işine girişmiştir.[1049] Diğer taraftan Dr. Pratt'da Maraşlı bir yerli papaz ve bir Türk hocanın yardımlarıyla Kitabı Mukaddes'in Ermeni-Türkçesi versiyonunu gözden geçirerek onu Türkçe konuşan halkların tamamının anlayacağı şekilde Türkçe'ye adapte etmeye çalışmaktadır. Kendisine bu konuda Bay Herrick yardım etmektedir.[1050]

Misyonerlerin büyük güçlüklerle piyasaya sürdükleri kitaplardan elde edilen gelirin her yıl artması doğru yolda ilerlediklerini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim 1863 yılında Kitabı Mukaddes ve diğer dini kitapların satışından 6400 Ps. gelir elde edilmişken[1051] bir yıl sonra bu rakam 6997 Ps.'ye[1052], ki bu rakamın 700 Ps.'ı Balıkesir'deki satışlardan elde edilmiştir[1053], bir sonraki yıl ise 8500 Ps.'ye yükselmiştir.[1054] 1867 yılına gelindiğinde satılan kitapların parasal değeri 9292 Ps.'a ulaşmıştır. Bundan böyle birçok yerleşim biriminde kitapları misyonerlerden belirli bir iskonto karşılığında satın alan tüccarlar pazarlayacaktır.[1055]

1868 yılında kitap satışlarından elde edilen gelir olağanüstü derecede artmış ve 18744 Ps.'a yükselmiştir.[1056] Ciddi miktardaki bu artışta büyük bir olasılıkla satışların yerli tüccarlara devredilmesi kararının etkisi büyüktür. 1869 yılına gelindiğinde satışlarda önemli bir düşüş yaşanmış ve kitaplardan elde edilen gelir 14307 Ps.'ye gerilemiştir.[1057]

1048 Reports of ABCFM, 1867, p. 58; Reports of ABCFM, 1870, p. 16.
1049 Reports of ABCFM, 1867, p. 58.
1050 Reports of ABCFM, 1870, p. 16.
1051 P.A.B.C.F.M., 1863-64, 00044_002.
1052 P.A.B.C.F.M., 1864-65, 00062_002.
1053 Mr. Greene, "Fruits of Bible Reading", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol., LXI, April, 1865, p. 110.
1054 P.A.B.C.F.M., 1865-66, 00098_001.
1055 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_012.
1056 P.A.B.C.F.M., 1868-69, 00334_017.
1057 P.A.B.C.F.M., 1869-70, 00357_017.

1871 yılında satışlar konusunda ciddi bir değişiklik yaşanmamış ve kazanç yaklaşık 14000 Ps. olmuştur.[1058] Bununla birlikte yıl içerisinde Kitabı Mukaddes'ten 808, diğer kitaplardan ise 1260 adet satılmıştır.[1059]

Tüm bu istatistiki bilgiler göstermektedir ki 1868 senesine kadar istikrarlı bir biçimde artan ve bahsi geçen yılda tavan yapan satışlar, 1869 yılı itibariyle düşüşe geçmiş ve 14000 Ps. civarında sabitlenmiştir. Nitekim 1872 yılında da fazla bir değişiklik yaşanmamış ve satışların maddi değeri 14411 Ps. olarak kayıtlara geçirilmiştir. Yıl içerisinde Kitabı Mukaddes'ten 939, diğer dini kitaplardan ise 1302 adet satılmıştır.[1060]

Bununla birlikte 1873 senesinde kitap satışlarından elde edilen gelir 16906 Ps. iken 1874 yılında bu rakam 8348 Ps.'a gerilemiştir. Her ne kadar misyonerler bu düşüşü kentin doğusunda yaşanan kıtlığa bağlamışlarsa da[1061] kayıtlarda 1878 yılına kadar bir daha kitaplarla alakalı istatistiki bilgiye verilmemesi kıtlığın tatmin edici bir açıklama olmadığını göstermektedir.

Diğer taraftan 1878 yılının seçilmesinin bir anlamı olsa gerektir. Nitekim 1879 yılına ait kayıtlarda 1878 ve 1879 yıllarındaki satışlar mukayese edilmiş ve şu satırlara yer verilmiştir: *"1879 yılı boyunca 450 nüsha İncil satılmıştır. Hatırlanacağı üzere bir yıl öncesinde bu sayı yalnızca 376'dır. Yine diğer kitapların satışında da ciddi bir artış yaşanmıştır. Geçtiğimiz sene 834 adet kitap satılmış bu yıl ise bu rakam 1085'e yükselmiştir."*[1062] Bu ifadeler 1874 ile 1879 arasındaki beş yıllık periyotta satışlarda düşüş yaşanmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bir başka değişle 1879 yılıyla birlikte kitaplarla ilgili ikinci bir yükseliş dönemine girildiği söylenebilir. Nitekim 1883 yılına ait teşkilat raporunda Protestan cemaatlerin yayınladığı kitaplara yönelik önyargıların yavaş yavaş kırıldığına şahit olunduğu ifade edilmektedir. Tıpkı diğer kitaplar gibi, Kitabı Mukaddes'ten de çok sayıda satın alınmakta ve kutsal metinler Ermeni okullarının bir çoğunda özgürce okutulmaktadır.[1063]

1058 P.A.B.C.F.M., 1871, 00375_010.
1059 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_008.
1060 P.A.B.C.F.M., 1872-73, 00407_007.
1061 P.A.B.C.F.M., 1874-75, 00445_004.
1062 P.A.B.C.F.M., 1879-80, 01501_013.
1063 Reports of ABCFM, 1883, p. 37.

Sonuç itibariyle misyonerler her alanda olduğu gibi kitaplar konusunda da ciddi ve sistemli bir program dahilinde hareket etmişler ve kendilerine gelen taleplerin tamamını karşılamaya çalışmışlardır. Elbetteki bu çabaların semeresi çok kısa sürede alınmış ve kitaplar kentin dört bir yanına dağılmıştır. Misyonerlerin kitap dağıtımı hususunda ellerini güçlendiren önemli bir etken vardır ki o da Balıkesir panayırıdır. Onlar panayır sayesinde basılı malzemelerini kent sınırları dışına taşımayı başarmışlardır. Ne var ki verilen müthiş mücadeleye rağmen kitapların etkisi büyük oranda Ermeni cemaatiyle sınırlı kalmış ve satışlar hiçbir zaman beklentilerin üzerine çıkamamıştır.

4.3.2. Dergiler

Bursa'da görev yapan misyonerler çok erken bir tarihte dergilerin kendileri için ciddi ve etkili bir propaganda aracı olduğunu farketmişler ve bunu Board genel merkezine bildirmişlerdir. 1841 yılında dergi ve dergiciliğin Türkiye'de tanınmaya başlayan yepyeni bir güç olduğuna değinen Schneider'ın bu konuda Rum gazetelerine verdiği beyanat şu şekildedir:

> *Onlar, Rum halkının zihnini düşünme ve araştırmaya sevketme yönünde çok önemli bir işlevi üstleniyorlar. Bilhassa da etkileri Türkiye'de gözlemleniyor. Son yıllarda Türkiye sınırları dahilinde dergilerin daha fazla ve yoğun bir biçimde sirkülasyona uğradığına şahit olunmakta. Bu günlerde çok sayıda dergi basılıyor. Bunların pekçoğunda kilise teşkilatı içerisinde yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu ve bazı olumsuzlukların giderilmesi için kilisenin reforma tabi tutulması yönünde özgür, bağımsız ve etkili tartışmalar gerçekleştirilmektedir. Editörler ve köşe yazarları sorunları kamuoyuyla paylaşma konusunda tereddüt göstermemektedirler. Aynı zamanda kendi din adamlarının yani ruhban sınıfının suistimallerini kıyasıya eleştirmekte bununla da yetinmeyip onları bu konuda suçlamaktadırlar. Bu noktaları gözönünde bulundurarak dile getirdikleri özgürlük ve hür irade anlayışı gerçekten de harikulade birşeydir. Sinmek ve bir köşeye çekilmek yerine cesaretle sorunları haykırmak, Türk hükümetinin yeni kanunları da göz önüne alındığında, yükselen değerdir. İnsanlar bu ve benzeri davranışlarından ötürü suçlu kabul edilmeyeceklerdir. Bu, onlar için tamamiyle yeni bir şeydir. Başlangıçta halk sessiz bir biçimde beklemektense olan biteni gözlemlemeyi tercih etmiştir. Yazarların*

ruhban sınıfına yönelik saldırılarından herhangi bir kötü netice hasıl olmadığını görünce, kendi durumlarını düşünme cesareti kazanmışlar ve fikirlerini özgürce beyan etmeye başlamışlardır. Bunun lehte bir durum olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.[1064]

Her ne kadar Bursa'da görev yapan misyonerler çok erken bir tarihte dergiciliğin önemini fark etmişlerse de dergilerin kente girişi beklentilerden çok daha geç bir tarihte gerçekleşmiştir. Misyonerlerin gerek Bursa gerekse de Anadolu coğrafyasının tamamında dergicilik bağlamındaki en büyük destekçisi Avedaper'dir. Avedaper editörlüğünü Misyoner E.E. Bliss'in yürüttüğü bir Ermeni dergisidir.[1065] Kelime anlamı olarak "güzel haber getiren, haberci" gibi manalar taşıyan Avedaper'in ilk baskısı Ocak 1855 yılında gerçekleştirilmiştir.[1066] Dergi Ermenice ve Ermeni-Türkçesi basılmaktadır. Avedaper'in aylık olanı çoğunluğu İmparatorluğun dört bir yanına dağılmış abonelere olmak üzere 1000 adet basılmaktadır.[1067] Misyoner belgelerinde kendisinden bahsedilen bir diğer dergi de Bulgaristan'da basılan Zornitza'dır. Bu derginin de İmparatorluk genelinde 750 abonesi vardır.[1068] Ne var ki Bursa özelinde düşünüldüğünde Zornitza'nın Avedaper kadar rağbet görmediği söylenebilir. Bursa'yla alakalı kayıtlarda Avedaper'in adına ilk kez 1866 yılında rastlanmıştır. Bahsi geçen yıla ait istasyon raporunda belirtildiği üzere kentte Avedapere abone olanların sayısı 100'ün üzerindedir.[1069] Aynı bilgiye teşkilat tarafından tutulan raporda da yer verilmiştir.[1070]

1868 yılında derginin 165 abonesi vardır. Abone olmadan dergiyi takip edenlerin sayısı ise 15'dir.[1071] 1871 yılında 115 abonesi bulunan derginin bir yıl sonra haftalık 154 aylık ise 243 kişilik bir abone sayısına ulaştığı görülmüştür. Bununla birlikte 1872 yılında Bursa yeni bir dergi ile tanışmıştır. Bu yeni mecmuanın adı Angeliophoros'dur. Rumca ve Greko-Türkçe yayınlanan bu derginin erişkinlere ait olanının 34 çocuk-

1064 Reports of ABCFM, 1841, p. 95.
1065 Reports of ABCFM, 1866, p. 76.
1066 Yıldız, a.g.tz., s. 296.
1067 Reports of ABCFM, 1867, p.57.
1068 Reports of ABCFM, 1867, p. 58.
1069 P.A.B.C.F.M., 1865-66, 00098_001.
1070 Reports of ABCFM, 1866, p. 77.
1071 P.A.B.C.F.M., 1868-69, 00334_017.

lara ait olanının ise 35 abonesi vardır.[1072] 1873 yılında Avedapere yönelik teveccüh daha da artmış haftalık olan dergiden 170 aylık olandan da 263 adet satılmıştır. Üstelik bu satışların büyük bir kısmı aboneleredir.[1073]

Yayın hayatına 1855 senesinde 1000 adet basılarak başlayan Avedaper dergisinin yirmi yıllık bir sürenin ardından 5600 gibi önemli bir tiraja ulaşması dergicilik konusunda yakalanan başarıyı göstermesi açısından önemlidir. Haftalık mecmuadan 1600, aylık olandan ise 4000 adet basılmaktadır. Dergiler, Ermenice, Ermeni-Türkçesi ve Greko-Türkçe'dir. 1876 yılının Ocak ayından itibaren ise Ermenice ve Ermeni-Türkçesi'yle basılan haftalık derginin tirajını ikiye katlamak yönündeki ön hazırlıklar tamamlanmıştır. Bununla birlikte Avedaper'i yerli kaynaklarla beslemek gibi bir hedef güdülmektedir. Böylelikle dergi misyonerlerin olduğu kadar, yerli unsurların da fikirlerini yansıtan bir mecmua haline dönüşecektir.[1074]

1880 yılında kentte haftalık ve aylık toplam 240 nüsha Avedaper satılmıştır.[1075] Tüm bu bilgiler inişli çıkışlı bir grafik izlemekle beraber Bursa'da dergicilik faaliyetlerinin belirli bir başarıya ulaştığını ve ciddi bir propaganda aracı olarak misyonerler tarafından kullanıldığını göstermektedir. Okullarda bile öğrenci sayısı bağlamında 200'lü 300'lü rakamlara ulaşılamamış olan bir kentte Avedaper dergisinin satışında yakalanan rakamlar bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Sonuçta misyonerler için önemli olan evangelizme yandaşlar kazandırmaktır. Bunun hangi vasıta yahut yöntemlerle gerçekleştirileceği çok önemli değildir. Dolayısıyla iyi ve doğru bir hazine yakaladıklarını düşünen misyonerler derginin kent genelindeki tirajını arttırmak için üzerlerine düşen herşeyi yapmışlardır.

1072 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_009.
1073 P.A.B.C.F.M., 1872-73, 00407_007, 008.
1074 Reports of ABCFM, 1875, p. 18.
1075 P.A.B.C.F.M., 1879-80, 01501_013.

4.3.3. Çeviri Faaliyetleri

Misyonerler için kitap yahut diğer görsel malzemeleri dağıtmak kadar onların anlaşılabilirliğini sağlamak da çok önemlidir. Bursa'da mukim yerli Hıristiyanların kendi dillerini anlayamadığını fark eden misyonerler onlara yeni bir lisanla seslenmek gerektiği kanaatine varmışlardır. Çözüm basittir; Bundan böyle Rumlara Greko-Türkçe, Ermenilere ise Ermeni-Türkçesi'yle seslenilecektir. Aslında bu sadece Bursa'nın sorunu değildir. Zira ülkedeki Rum ve Ermeniler'in büyük bir kısmı yalnızca Türkçe konuşmaktadır. Bir başka değişle binlerce ve belki de milyonlarca insan Hıristiyanlıkla alakalı eserlere ancak bu dil vasıtasıyla ulaşabilmektedir.[1076] Bunun farkında olan misyonerler en başından beri yerli Hıristiyanların menfaati için birşeyler yapılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu nedenle yoğun bir biçimde çeviri faaliyetlerine girişilmiştir. Aynı çeviri ufak tefek değişikliklerle her cemaate uyarlanmaktadır.[1077]

Bursa'da görev yapan ilk misyonerlerin bu konudaki en büyük yardımcıları Bay Powers'ın yanından ayrılmayan Ermeni bir yaver olmuştur. Ancak başta piskopos olmak üzere ruhban sınıfının tehditlerinden korkan bu şahıs misyoneri terk etmek zorunda kalmıştır. Bu zorunlu terkedişin ardından misyonerler çeviriler konusunda kendilerine yardımcı olması amacıyla Atinalı genç bir Rumla anlaşmışlardır. Genç adam Eski Ahiti İngiliz ve Ecnebi İncil Cemiyeti için Greko-Türkçe'ye çevirmiştir. Schneider'ın ifadesiyle okuyucuların kanaatine göre bu, bugüne kadar yapılmış en iyi Türkçe çeviridir.[1078]

Bursa'da görevli misyonerlerin çeviriler hususunda başka destekçileri de vardır. Sonradan Bursa Protestan Kilisesinde papazlık görevini de yürütecek olan Serope boş zamanlarında çeviriler yaparak misyonerlere yardımcı olmaktadır. Öte yandan Ermeni okulunda öğretmenlik yapan Hohannes de Bay Schneider'ın bastırdığı risaleleri Ermenice'den Rumca'ya çevirmektedir.[1079]

1076 Mr. Schneider, "Translations", Turkey-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p.p. 406-407.

1077 Mr. Schneider, "Translations", Turkey-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p. 407.

1078 Mr. Schneider, "Translations", Turkey-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXV, Nov., 1839, p.p. 406-407.

1079 Mr. Powers, "Encouragements", Broosa-Letters from Messrs. Powers and Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Sept., 1840, p. 352.

Çeviri konusunda misyonerler de boş durmamış ve zamanlarının önemli bir kısmını bu faaliyete adamışlardır. Schneider 12 Şubat 1840 tarihinde kaleme aldığı mektubunda risale ve broşürlerin hazırlanma ve basılması ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

> *Birkaç aydır zamanımın büyük bir kısmını risale ve broşürlerin Greko-Türkçe'ye çevrilmesine adamış bulunmaktayım. Bugüne kadar sekiz tane çeviri yaptım. 6 tanesi ise baskıda. Baskıda olanlar Musa, İbrahim, Samuel, İlyas, Elyasa, Danyal ve Ester'in hayatlarıyla alakalı çalışmalar. Herbir baskı 2000 nüshadan ibaret...Sayfa sayısı ise 384000...Bu altı tanesine ilaveten Yusuf ve Davut tarihleri de baskıya girmek üzere. Bunların yanısıra Ermeni-Türkçesi'nden Greko-Türkçe'ye çevrilmiş çeşitli çocuk kitapları da bastık. Genel bir seri halinde sunulan bu risalelerin yanısıra Resullerin hayatı da 300 sayfalık bir ciltte toplandı. Kimileri bu saydıklarımızın hepsine birarada sahip olmak arzusunda. Sırada İncil ve Hıristiyanlığa dair çeviriler var. Bu insanların zihnini Tanrı kelamıyla meşgul edebilmek çok önemli. Onlar bilhassa da Rumlar için bu konuda atalarının tembihlerine uymaktan daha önemli birşey yoktur. Aslında yapılacak daha çok iş var. Lakin kilisenin yobazlığıyla, halkın cehalet ve batıl itikadları birleşince elimiz kolumuz bağlanıyor. İnsanların telef olduğunu görüyoruz. Onları sıkıntıdan kurtaracak yöntemler bizde mevcut. Ne var ki bunları kullanamıyoruz. Bu, bize acı veriyor. Ama biliyoruz ki Tanrı'nın vaadettiği gün yakındır.*[1080]

Schneider bir başka mektubunda yapılan çevirilerin halk nazarında kazandığı itibara değinmiştir. Misyoner, mektupta saygıdeğer bir Ermeni ailesini ziyaret ettiğinden bahsetmektedir. Evin reisi olan baba Ermeni-Türkçesi bir Pentateuch okumakla meşguldür. Schneider aradığı fırsatı bulmuş ve ev sahibiyle İncil okumanın önemi üzerine sohbet etmeye başlamıştır. Baba bu konuya özel ilgi duymaktadır. Misyonere okuyup anlayabildiği dilde yapılmış bir çeviri bulabildiği için fazlasıyla minnettar olduğunu söylemiştir. Bunun yanısıra Eski Ahit'in geri kalanı ve kuşkusuz Yeni Ahit içinde benzeri çeviriler yapılması arzusunda olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda cemaatindeki münevver

1080 Mr. Schneider, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Feb., 12, 1840", Broosa-Letters from Messrs. Powers and Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVI, Sept., 1840, p. 353.

kimselere bu çeviriyi edinmeleri yönünde tavsiyelerde bulunduğunu belirtmiştir.[1081]

Çeviri faaliyetleriyle iştigal etmiş bir diğer misyoner de William Goodell'dir. Kendisi her ne kadar Bursa'da görev yapmamışsa da adı bu kentle sık sık anılmıştır. O, Bursa'yı ziyaret eden ilk misyonerdir. Aynı zamanda kentte bir istasyon kurulması fikrini ortaya atan da kendisidir. Bu nedenle misyonerin çeviri alanındaki faaliyetlerine değinmekte yarar vardır. Goodell işe Pentateuch'un bir kopyesini hazırlayarak başlamıştır. Bu çalışmayla alakalı bilhassa da Ermeni cemaatinin izlenimleri olumludur. Ermeniler kitabı inceledikten sonra memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Bunun Amerikalı misyonerlerin çalışması olduğunu öğrenince daha da heyecanlanmış ve Tanrı kelamının halk arasında yayılması için gerçekleştirilen böylesine hayırlı bir faaliyetin içinde misyonerlerin bulunmasından duydukları memnuniyeti açıkça dile getirmişlerdir. Goodell bu konuda şunları söylemektedir: *"Kuşkusuz şaşırmalarındaki en önemli etken misyonerlerin kâfir olduğunu ve Hıristiyanlık inancını baltalamak için uğraş verdiklerini duymuş olmalarıydı. Fakat burada şahit oldukları tam tersi bir durumdu."*[1082]

Goodell'in çeviriler konusundaki katkısı bu kadarla da sınırlı değildir. Misyoner 1843 yılında İncili Ermeni-Türkçesine tercüme etmiştir.[1083] Sıra Kitabı Mukaddes'in tamamını Türk diline tercüme etmeye gelmiştir. Ermeni alfabesiyle yazılacak bu eser Ermeniler tarafından anlaşılacaktır. Goodell tercümeyi doğrudan İbranice ve Rumca'dan yapacaktır. Ne var ki misyoner bu çalışmayı tamamlayamadan hayata gözlerini yummuştur.[1084] Aslında Goodell'den önce de Ermeni-Türkçesi İncili Türk alfabesine çevirme uğraşısı verilmiştir. Dr. Schauffler Türkçe'ye bir İncil kazandırma uğraşısı vermiş ancak başarılı olamamıştır.[1085]

1081 Mr. Schneider, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, Oct., 1841, p. 425.

1082 Mr. Schneider, "Calls for Books", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXVII, July, 1841, p. 299.

1083 Mr. Schneider, "Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XL, Aug., 1844, p. 266.

1084 Reports of ABCFM, 1861, p.p. 38-40.

1085 Reports of ABCFM, 1859, p. 51.

Misyonerlerin Türkçe İncil hadisesine bu denli önem vermelerinin nedeni Türk dünyasındaki Müslümanların tamamını muhatap alabilecekleri bir kaynağa kavuşma arzusudur.[1086] Bununla birlikte misyonerler evangelik davanın başarısı ve devamlılığı için Kitabı Mukaddes ve Hıristiyan edebiyatının din ayrımı gözetmeksizin ülkede yaşayan yerli halkların tamamının anlayabileceği dillere çevrilmesi gerektiğini idrak etmişlerdir.[1087] Nihayet 1878 yılında Kitabı Mukaddes ilk kez İmparatorluktaki farklı cemaatlere kendi dillerinde takdim edilmiştir. Çeviriler yerli ve yabancı ehil kimseler tarafından gözden geçirilmiştir. Bu kimselerin onayladığı farklı deyim ve tabirler çevirilerde yer almıştır.[1088] Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere misyonerler 1878 yılında hedeflerine ulaşmışlar ve Türkçe bir Kitabı Mukaddesi piyasaya sürmüşlerdir.

Bu noktada halkın tercümelere yönelik ilgisine de değinmekte yarar vardır. 1843 tarihli M.H. dergisinde Yahudiler'in Bay Schauffler tarafından yapılan Eski Ahit çevirisine göstermiş oldukları ilgiye değinilmiştir. Schneider, bunlardan yalnızca birkaç nüsha dağıtabileceğini düşünürken neredeyse tamamını satmıştır. Onlar sadece bunları satın almak istememiş aynı zamanda yapılan bu çalışmadan dolayı memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.[1089]

Aynı dergide Ermeniler'in ilgisine de yer verilmiştir. Schneider, Ermeni cemaatinin Yeni Ahit'in Ermeni-Türkçesi'yle yapılmış çevirisinden duydukları memnuniyeti dile getirmektedir. Misyonerin bu konudaki izlenimleri şu şekildedir:

> *Yerli kardeşlerimizden birisi bu tercümeyi annesine okuduğunda annesinin gözyaşlarına boğulduğunu söyledi. Bahsi geçen kişi aklı başında bir bayandı ve gizlice ibadet ediyordu. Bir diğer genç Ermeni, erkek kardeşinin bu çeviriyi büyük bir ilgiyle okuduğunu söyledi. Kardeşi bir gün: "Gelenek ve alışkanlıklarınız sizi Tanrı'nın emirlerine uymaktan alıkoymasın" ayetiyle karşılaştığında haykırarak şunları söylemişti: "O zaman bizler sadece Tanrı'nın buyruklarından sorum-*

1086 Reports of ABCFM, 1859, p. 51.
1087 Reports of ABCFM, 1869, p. 17.
1088 Reports of ABCFM, 1878, p. 31.
1089 Mr. Schneider, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Aug., 3, 1842", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Feb., 1843, p. 70.

luyuz şuraya bak İsa'da böyle söylüyor." Bu İncil'in etkisinin nasıl yayıldığını göstermesi açısından önemli bir örnekti.[1090]

Misyonerler tarafından yapılan tercümelere gösterilen ilgiyle alakalı örnekler bu kadarla da sınırlı değildir. Tıpkı Schneider gibi Powers'da benzer örnekler vermektedir. Misyoner İncil'in Ermeni-Türkçesi'yle yazılmış versiyonunun evangelik görüşlere şiddetle muhalefet edenler tarafından bile okunduğuna şahit olduğunu ifade etmektedir.[1091]

Tüm bu örneklerin ortaya koyduğu bir gerçek vardır ki o da evangelist görüşleri savunan tercümelere ilginin ağırlıklı olarak Ermeni cemaatiyle sınırlı kalmış olduğudur. Misyonerler pek çok alanda olduğu gibi çeviri sahasında da din yahut dil ayrım gözetmeksizin yerli cemaatlerin tamamına seslenmek istemişlerdir. Ancak kendilerine karşılık verenler büyük oranda Ermeniler olmuştur. Rumlar genel bir kayıtsızlık örneği sergilemiş yahut sınırlı bir ilgiyle tercümeleri takip etmişler; Müslümanlar ise hiçbir surette misyonerlere prim vermemişlerdir. Bu nedenle tercümelerin etki ve nüfuzu da ancak ve ancak Ermeni toplumuyla sınırlı kalmıştır.

4.3.4. Gezgin Kitapçılar

Misyonerlerin basılı materyalleri satma ve dağıtma konusunda en büyük yardımcıları gezgin kitapçılar olmuştur. Bu kimseler köy köy, kasaba kasaba dolaşarak kitap satmışlardır. Başlangıçta yalnızca Eski ve Yeni Ahitleri dağıtabilme imkânı bulan gezgin kitapçıların işi matbaanın İzmir'e ve oradan da İstanbul'a taşınmasıyla zorlaşmaya başlamıştır. Gezgin kitapçılık adeta misyonerliğin sinir sistemidir. Misyonerler nasıl beyin işlevi görüyorlarsa, kitapçılar da beyinden gelen bu dürtüleri yerli vaizlerle birlikte halka ileten sinirlerdir. Bu nedenle gerek teşkilat merkezi gerekse de kentte görevli misyonerler seyyar olarak vazifelerini icra edecek gezgin kitapçıların seçiminde bir hayli titiz davranmışlardır. Onların evangelizm davasına yakışır bir tutum ve tavır içerisinde olmaları

1090 Mr. Schneider, "Reading the Word", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol., XXXIX, Nov., 1843, p. 457.

1091 Mr. Powers, "The Bible", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol., XL, Sept., 1844, p. 300.

çok önemlidir. Zira onlar yerli vaizlerle birlikte misyonerlerin taşradaki temsilcileridir. Misyonerlerin bu işe ne derece önem verdiklerini göstermesi açısından şu ifadelere bakmakta yarar vardır: *"Gezici kitapçılarımızın tamamı kilise tarafından tayin edilmişlerdir. Bu kimseler dualarla dışarıya gönderilirler."*[1092]

Bununla birlikte kitap dağıtımı konusunda geçici görevlendirmelere de şahit olunabilmektedir. Geçici görevliler daha çok misyon okullarında yahut istasyon sınıflarında okuyan öğrenciler arasından seçilmektedir. Öğrenciler yaz tatillerini değerlendirmek üzere bilhassa da yerlisi oldukları kasaba ve köylere giderek gezici kitapçılık yapmaktadır. Onlar mensubiyetlerinin de avantajını kullanarak evangelizme yeni taraftarlar kazandırmayı başarmışlardır. 1868 tarihli istasyon raporunda tatilini Bursa ovasındaki Rum köylerinde geçiren ve önemli kazanımlarla geri dönen bir Rum gencinden bahsedilmektedir. Misyonerlerin yıllar boyunca verdikleri mücadelede sonucunda elde edemedikleri başarıyı bu genç adam üç ay gibi kısa bir sürede gerçekleştirmiştir.[1093]

Misyonerler Bilecik, Bandırma gibi merkez istasyona uzak ve aynı zamanda da sürekli kontrol altında tutulması gereken dış istasyonlarda birer gezici kitapçı görevlendirmişlerdir.[1094] Bu sayede hem kitap satmış hem de bu istasyonlarla alakalı malumat sahibi olmuşlardır. Başlangıçta yerli halkın tepkisini çeken ve ciddi bir muhalefetle karşılaşan bu kimseler zamanla kabul görmeye başlamışlardır.[1095] Gezici kitapçılar zamanla Bursa merkez istasyonunun sınırları dahilinde bulunmayan bölgelere de ziyaretler tertip etmeye başlamışlardır. Kayıtlarda gezici kitapçıların Kastamonu ve Çankırı gibi çok uzak yerleşim birimlerine kitap dağıttıklarına dair bilgiler mevcuttur.[1096]

Misyonerler zaman zaman kent merkezinde de gezgin kitapçılar görevlendirerek bir nevi muhbirlik faaliyetinde bulunmuşlardır. Kitap da-

1092 Reports of ABCFM, 1859, p. 55.

1093 P.A.B.C.F.M., 1867-68, 00315_012.

1094 "Out-stations", Northern Armenians-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LIII, Sept., 1857, p. 283.

1095 "Out-stations", Northern Armenians-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol., LIII, Sept., 1857, p. 283.

1096 P.A.B.C.F.M., 1868-69, 00334_004.

ğıtmak bahanesiyle halkın arasına karışan kitapçıların asıl maksadı gidişattan haberdar olmaktır. 1857 tarihli Bursa istasyon raporunda kitap satıcısı Baron Gorajos'un her zamanki gibi sokakta görevini icra ederken Rumlar'ın sözlü tacizine uğradığına değinilmektedir. Rumlar kendisini Türklere gösterdiği ilgi nedeniyle ve sadece onlara satış yaptığı iddiasıyla suçlamışlardır.[1097] Bu örnekte de görüldüğü üzere gezgin kitapçıların tavır ve yaklaşımları zaman zaman cemaatler arasında kıskançlık ve kısır çekişmelere neden olabilmiştir.

Misyoner kayıtlarında Baron Grajos'un dışında kendisinden bahsedilen üç gezici kitapçı daha vardır. Bunlardan ilki Mooses Der Mugurdichean'dır. Aslen Ermeni olan Mugurdichean'ın göreve ne zaman başladığına dair herhangi bir bilgi tespit edilememişse de 1871 yılı Mayıs ayına kadar Bursa ve çevresinde gezici kitapçılık yaptığı kayıtlarla sabittir. Mugurdichean iki yada üç yer dışında Bursa istasyonunun tamamını karış karış gezmiştir. Kendisi misyonerler yahut diğer yerli yardımcılar tarafından ziyaret edilmemiş pekçok yeri dolaşabilme imkânı elde etmiştir.[1098] Richardson'un Mugurdichean ve faaliyetleriyle alakalı kanaatleri şu şekildedir:

> *Gurur, sadakat ve beceriyle Tanrı'nın mesajını dükkân dükkân, ev ev gezerek dili döndüğünce anlatmaya çalışmış hiçbir grup ve zümreyi atlamadan tamamen önyargısız bir biçimde inandıklarını insanlara ulaştırmıştır. Bununla birlikte ticari melekelerini yeniden faaliyete geçirme konusunda çok fazla başarılı olamamıştır. Karşısına çıkan hemen herkese elindeki küçük risalelerden satmış ve bunun ötesine geçememiştir. Gittiği her yerde yeni arkadaşlar edinmiştir. Dolayısıyla sonraki ziyaretlerinde sürekli artan bir ilgiyle karşılanmış ve başarılı olmuştur. Bu sayede kalıcı hizmetlere imza atmayı başarabilmiştir. Bunun da ötesinde hizmete muhtaç ve yeterince donatılmamış küçük Protestan kiliseleri ve cemaatlerine vaaz ve telkinleriyle Tanrı'nın rahmet ve lütfunu taşımaya çalışmıştır. Aslında bu girişimini gerçekleştirme konusunda birhayli başarılı olmuştur. Aynı zamanda seyahat ve gözlemlerini Avedaper için kayıt altına almıştır.*[1099]

1097 P.A.B.C.F.M., 1857, 02975_002.
1098 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_008, 009.
1099 P.A.B.C.F.M., 1871-72, 00392_009.

Kayıtlarda gezici kitapçılık yaptığı ifade edilen ikinci kişi Panistes Marhajis'dir. İstasyon dersliğinde öğretmenlik yapan Marhajis, 1874 yılında ovadaki Rum kasaba ve köylerinde kitap satmak ve hakikati yaymak üzere görevlendirilmiştir. Kendisi ziyaret ettiği yerlerde büyük bir coşkuyla karşılanmış ve beklentilerin çok üzerinde başarı sağlamıştır. Kitapçı kısa bir sürede 500 Ps. değerinde kitap satmıştır. Bunların büyük bir kısmı Kitabı Mukaddes'tir.[1100]

Gezici kitapçılık vazifesini üstlenen üçüncü kişi aslen Giritli bir Rum genci olan Lionidas'dır. O, şehirdeki satışlardan sorumludur. Lionidas, mahalle mahalle, han han, dükkân dükkân, gezerek büyük bir gayret ve ihtimamla her milletten insana kitap satmaya çalışmıştır.[1101]

Bursa'da her türlü sorumluluğunu Board Teşkilatı ve Amerikan İncil Cemiyetinin üstlendiği kitap dağıtım ve satış faaliyetleri büyük oranda gezici kitapçılar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.[1102] Misyonerler kontrol mekanizması görevi üstlenmişler ve kitapçıları yönlendirmişlerdir. Bu görevi yerli evangelistlere bırakmış olmak tesadüfi bir durum değildir. Aksine bu bir tercihtir ve önemli bir stratejik planlama sonucunda ortaya çıkmıştır. Misyonerler kendilerine yakın bir duruş sergileyen yerli Hıristiyanları kullanarak gerek Ermeni gerekse de Rum cemaatini daha rahat etkileyebileceklerini düşünmüşlerdir. Bu düşüncelerinde haklılık payı da vardır. Zira kent genelindeki satışların büyük bir kısmı gezici kitapçılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

1100 P.A.B.C.F.M., 1873-74, 00427_003.
1101 P.A.B.C.F.M., 1873-74, 00427_003.
1102 P.A.B.C.F.M., 1879-80, 01501_013.

SONUÇ

Osmanlı toprakları üzerinde görevlendirilen ilk Amerikan Board misyonerleri Levy Parsons ve Pliny Fisk 1819 yılının sonlarında İzmir'e ulaşmışlardır. Kısa bir süre sonra iki misyoner ailesi asıl görev yerleri olan Beyrut şehrine ayak basmışlardır. Amerikan Board teşkilatının bu dönemde bölgeye göndermiş olduğu misyonerlerin amacı keşif yapmaktır. Örgüt misyonerleri ilk yıllarını geniş çaplı araştırma ve gezilere ayırmışlardır. Yapılan bu ilk dönem çalışmaları bir anlamda Amerikan Board için nabız yoklama girişimleridir.

Benzer bir durum Bursa için de söz konusu olmuştur. Bursa'yı ziyaret eden ilk misyoner William Goodell'dir. Goodell bu ziyareti kenti tanımak ve kentte misyonerlere hazır bir zeminin bulunup bulunmadığını anlayabilmek için gerçekleştirmiştir. Misyonerin bölgeden olumlu izlenimlerle ayrılması neticesinde 1834 yılında Benjamin Schneider'ın öncülüğünde Bursa istasyonu kurulmuştur. Misyonerin Bursa'da öncelikli hedefi okullar kurmak yahut açılacak okullara destek vermektir. Bununla birlikte misyonerlerin anlayışına göre okulların kalitesi istenen düzeyde ulaşmasa yahut bu okullarda okuma yazma dışında herhangi bir eğitim faaliyetine girişilmese bile okullaşmaya önem verilmelidir. Buna bağlı olarak da Bursa'da farklı seviyelerde okullar kurulmuştur. Bu okullardan en önemlisi ve en çok ses getireni Bursa Amerikan Kız Koleji olmuştur. Kolej resmi anlamda 1876 yılında eğitim öğretime başlamış ve 1928 yılında misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğu gerekçesiyle bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle kapatılana kadar kentteki varlığını fazlasıyla hissettirmiştir. Kentte bu okulun yanısıra misyonerlerin deste-

ğinde iki okul daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki erkekler, ikincisi ise küçük çocuklar içindir. Ne var ki yapılan araştırmalar neticesinde misyonerlerin okullaşma konusunda beklenen başarıyı yakalayamadıkları kanaatine varılmıştır. Zira 1873 yılı itibariyle bu okullarda toplam 99 öğrenci eğitim görmektedir. Gayrimüslim nüfusun onbinlerle ifade edildiği bir kentte bu rakam hiçbir şey ifade etmemektedir. Diğer taraftan bir diğer hüsran da öğretmen okulu konusunda yaşanmıştır. Nitekim kente bir öğretmen okulu kazandırma konusundaki çalışmalar boşa çıkmış ve bu amaca ulaşılamamıştır.

İyi bir tahlil ve gözlem yeteneğine sahip misyonerlerin farkettikleri bir diğer gerçek de Bursa'daki misyonerlik faaliyetleri için Türk dilinin bir hayli önemli olduğudur. Zira Müslümanlar kadar Hıristiyanların da büyük bir kısmının konuştuğu yegâne dil budur. Misyonerler gerek kent merkezinde gerekse de civar bölgelerde Ermeni yahut Rumların kendi dilleriyle konuştuklarına pek şahit olamamışlardır. Bu nedenle kente ulaşan teşkilat mensuplarının öncelikli hedeflerinden birisi de Türkçe'yi akıcı bir biçimde konuşmayı öğrenmek olmuştur. Benzer bir durum yazılı materyaller için de söz konusudur. Misyonerler Ermenice yahut Rumca eserlerin yerli Hıristiyanlarca anlaşılmayacağını idrak eder etmez Ermeni-Türkçesi yahut Greko-Türkçe yayınlar hazırlamışlar ve bunları halka dağıtmışlardır. Aksi takdirde misyonerler açısından çok ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalınılacaktır ki o da Rum ve Ermenileri Müslümanların dilinde yazılmış eserlere mahkûm etmektir. Bunu kavrayan misyonerler bu boşluğu iyi değerlendirerek yepyeni lisanlar üretmiş ve bu dillerde kitaplar yayımlamışlardır. Misyonerlerin basın yayın konusunda okullaşmadan daha fazla başarılı oldukları aşikârdır. Nitekim 1872 yılında Kitabı Mukaddes'ten 939, diğer dini kitaplardan ise 1302 adet satılmıştır. Bu önemsenmesi gereken bir rakamdır. Zira her bir eserin ortalama dört kişi tarafından incelendiği düşünülürse yaklaşık sekiz dokuz bin kişinin bu materyallere ulaştığı sonucuna varılabilir. Misyonerlerin bu konuda bir diğer kanaatleri de daha fazla yazma ve daha az tercüme etme gayreti gösterilmesi gerektiğidir. Nitekim Şarkın insanı Batı'ya özgü hikâyeleri anlayamamaktadır. Bu nedenle onların zihninde karşılık bulunabilmesi için herşeye doğu elbisesi giydirilmesi gerekmiş ve misyonerler bunu bir nebze de olsa başarmışlardır.

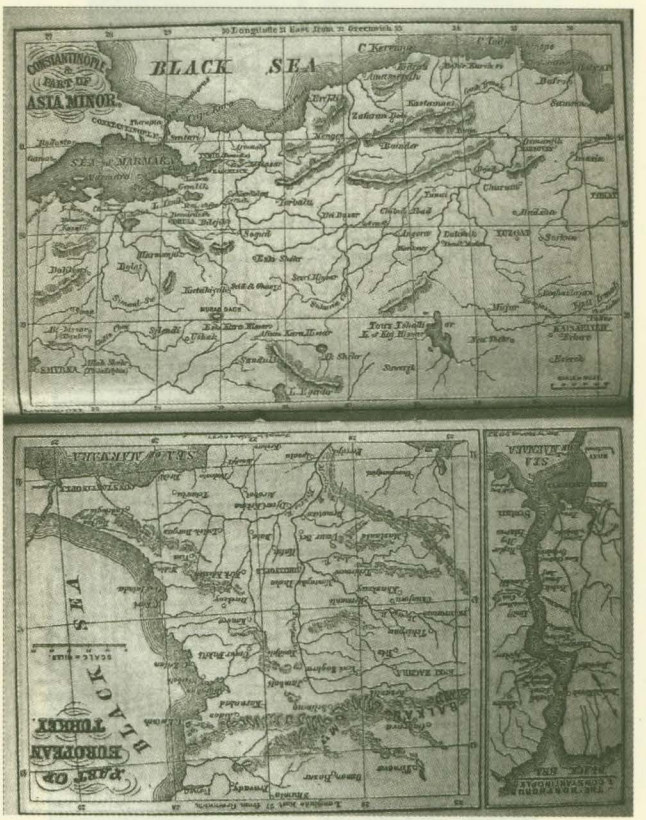
Misyonerlerin Bursa'da bulunmalarındaki asıl gaye Protestanlaştırma faaliyetlerinde bulunmaktır. Bunun sağlayabilecek en önemli vasıtalar ise dini atılımlardır. Board mensupları en başından beri kentte müstakil bir kilise kurma arayışına girmişler ve nihayet 25 Temmuz 1848 tarihinde bu emellerine ulaşmışlardır. Kilise sayesinde daha rahat hareket etme imkânına kavuşan misyonerlerin bundan sonraki hedefleri kiliseye sürekli yeni üyeler kazandırmak konusunda mücadele vermek olmuştur. Misyonerlerin bu konuda başarılı olup olmadıklarını göstermesi açısından rakamlara müracaat etmekte yarar vardır. Yapılan araştırmalar sonucunda 1849 yılının Haziran ayında yani kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra 13 üyesi bulunan kilisenin 1876 yılında yüz sayısını yakaladığı tespit edilmiştir. İlk bakışta bu bir başarı gibi addedilebilecekse de aslında yaşanan koca bir hayal kırıklığıdır. Nitekim tıpkı okullar örneğinde de olduğu gibi rakamlar çok küçük bir azınlığın Protestanlığın öğretilerine teveccüh gösterildiğini ortaya koymaktadır. Elbetteki bir davaya ilgi gösterenleri sadece sayısal verilerle açıklamak çok doğru değildir. Ancak rakamlar büyük umutlarla Bursa'ya gelen misyonerleri tatmin edecek düzeyde de değildir.

Bursa'da görev yapan misyonerler bazı sıkıntılarla da boğuşmak zorunda kalmışlardır. Bunlardan en önemlisi yerli ruhban sınıfının muhalif tavrı olmuştur. Yerli din adamları tutum ve davranışlarıyla Board mensuplarını sürekli rahatsız etmiş ve onları engelleyici bir tavır içerisinde olmuşlardır. Bir diğer sıkıntı verici husus ise yeterli sayıda yerli yardımcıdan yoksun çalışmak zorunda kalınmasıdır. Misyonerler bu konuda yaşanan sıkıntıları sürekli dile getirmişler ve bu açığı kapatabilmek için ciddi uğraş vermişlerdir.

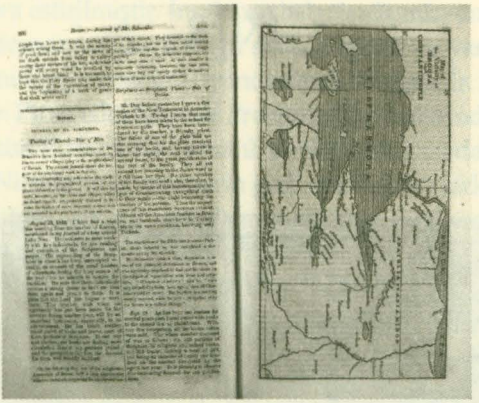
Bursa'daki Protestan misyonerliğinin ilk 50 yıllık sürecinin incelendiği bu araştırmada büyük umutlarla kente gelen misyonerlerin bekledikleri oranda başarı yakalayamadıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte başlangıç itibariyle hiçbir ayrım gözetmeksizin kentte mukim tüm etnik unsurlara aynı mesafede duran misyonerlerin zamanla Ermeniler tarafından daha fazla benimsendiklerini fark etmeleri onları bu cemaate itmiştir. Nitekim Ermeniler arasından ciddi taraftarlar bulan Board mensuplarının kentteki cemaat üyeleriyle kol kola ve işbirliği içerisinde hareket etmeleri gözlerden kaçmamıştır. Genelde Board arşivlerinde toz

pembe bir hava estirilmiştir. İncelenen belgelerde misyonerlerin yaptıkları işin son derece masum olduğu sadece eğitim ve yardım işleri için bölgede bulunulduğu izlenimi uyandırılmak istenmiştir. Ancak işin aslı böyle değildir. Zira hedef bölgede Protestanlığa hizmet edecek bir cemaat oluşturmaktır. Bu konuda Osmanlı devlet erkânının da sınıfta kaldığı söylenebilir. Nitekim misyonerlerin gizli emellerinin farkına uzun süre varamayan Babıali pekçok konuda muhalif tavır sergilemek yerine Protestanların işlerini kolaylaştırarak onların lehine kararlar almıştır. Bunda İmparatorluğun çok uluslu yapısının ve hoşgörülü bir yaklaşımla siyaset izleme anlayışının etkisi büyüktür. Bununla birlikte misyonerlerin ulaşmak istediği asıl hedefin ne olduğu farkedildiğinde durumu kontrol etme şansı pek kalmamıştır. İmparatorluk artık yıkılma sürecindedir ve kendi dertlerine derman aramaktadır. Bunu fırsat bilen misyonerler faaliyetlerine daha da hız kazandırarak ülkede serbestçe cirit atmaya başlamışlardır. Ne var ki bir bardak suda fırtınalar koparmayı çok iyi bilen Board mensupları tüm gayret ve çabalarına rağmen Bursa'da istedikleri başarıyı yakalayamamış ve hüsrana uğramışlardır.

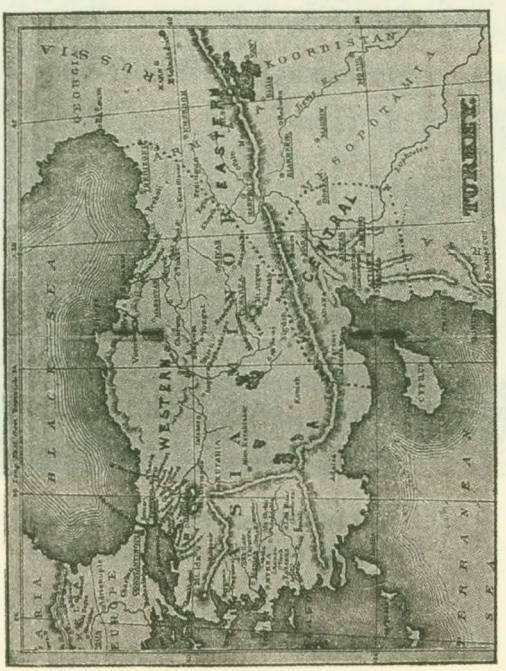
EKLER

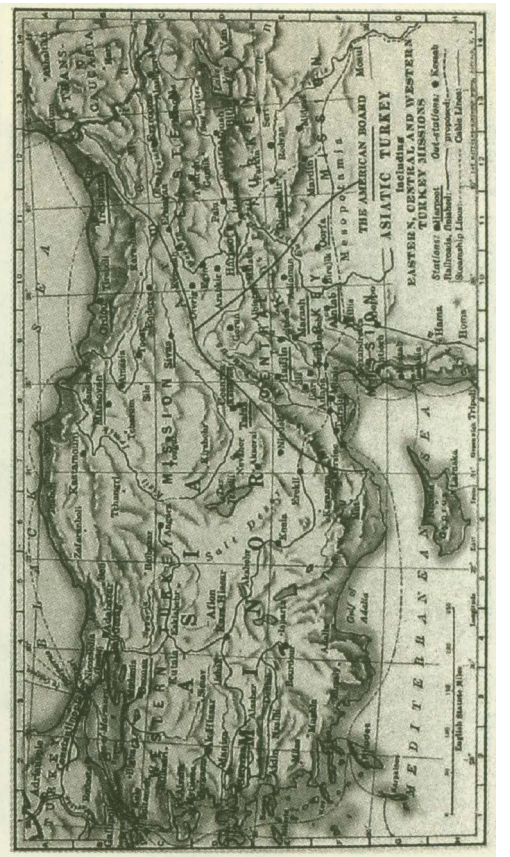
Ek 1: 1861 tarihli Board Teşkilatı raporuna göre Batı Türkiye ve Avrupa Türkiyesi haritaları

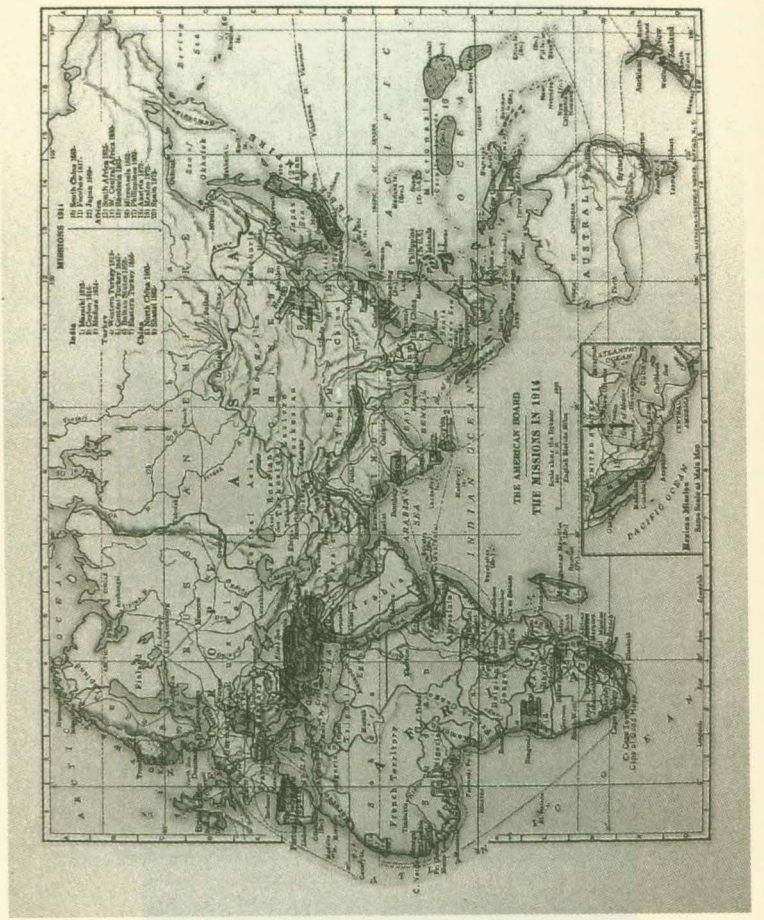
Ek 2: 1844 tarihli Missionary Herald dergisinden bir kesit ve aynı tarihe ait Bursa ve İstanbul haritaları

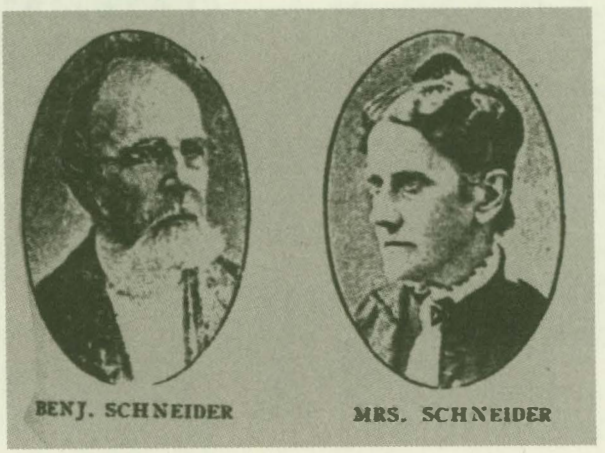
Ek 3: Misyoner belgelerine göre 19. yüzyılda Türkiye haritası

Ek 4: Misyoner belgelerine göre 19. yüzyılda beş misyon bölgesine bölünmüş Türkiye haritası

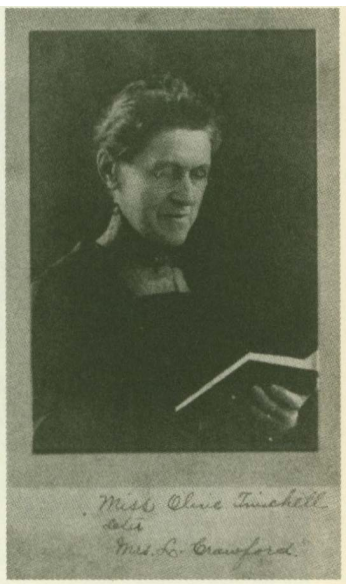
Ek 5: 1914 tarihli dünya misyon haritası

Ek 6: Bursa istasyonunun kurucusu Benjamin Schneider ve eşi

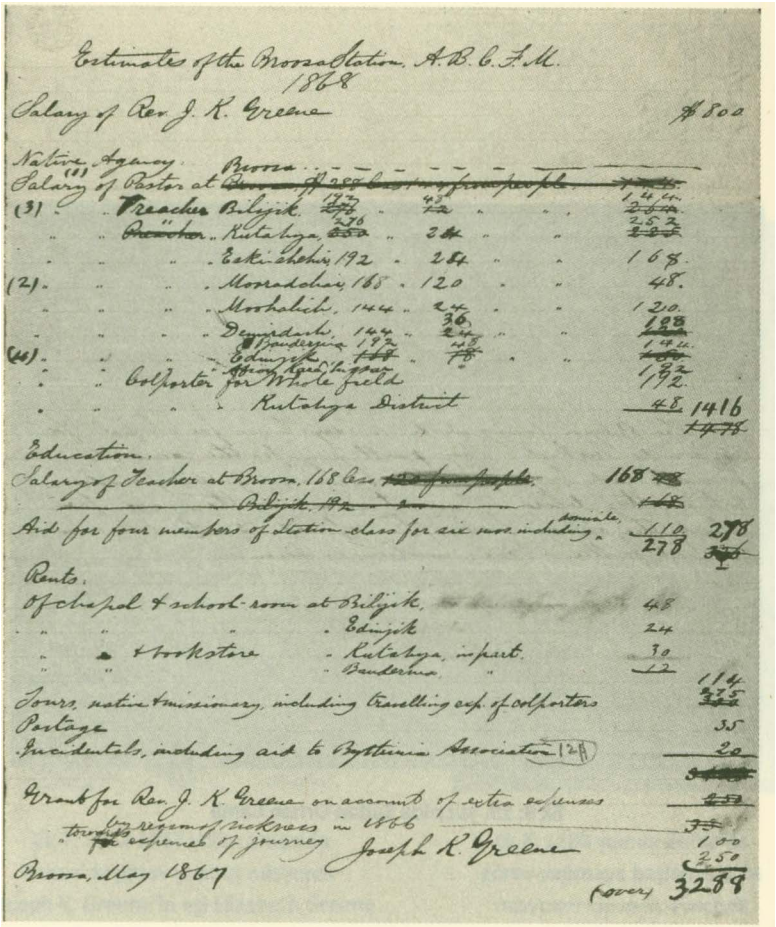
Ek 7: 1862-1867 yılları arasında Bursa'da görev yapmış misyoner Joseph K. Greene'in eşi Elizabeth Greene

Ek 8: 1880 yılında Bursa'da görev yapmaya başlamış olan misyoner Olive N. Twichell

Ek 9: 19. yüzyılda Sultan Orhan Camii

Estimates of the Brussa Station. A.B.C.F.M.
1868

Salary of Rev J. K. Greene $800

Native Agency
Salary of Pastor at Brussa [illegible] people 144
(3) " Preacher Biljyik 172 42 214
" " Preacher Kutahya 230 28 258
" " Eski-shehir 192 28 168
(2) " " Mooradchair 168 120 48.
" " Mooballich 144 24 120.
" " Dewrendeh 144 36 108
(4) " " Banderma 192 48 144
" " Colporter for Middle field 192
" " Kutahya District 48 1416

Education.
Salary of Teacher at Brussa, 168 Ave [illegible] people 168
Biljyik, 192 " [illegible]
Aid for four members of station class for six more including 3 females. 110
278

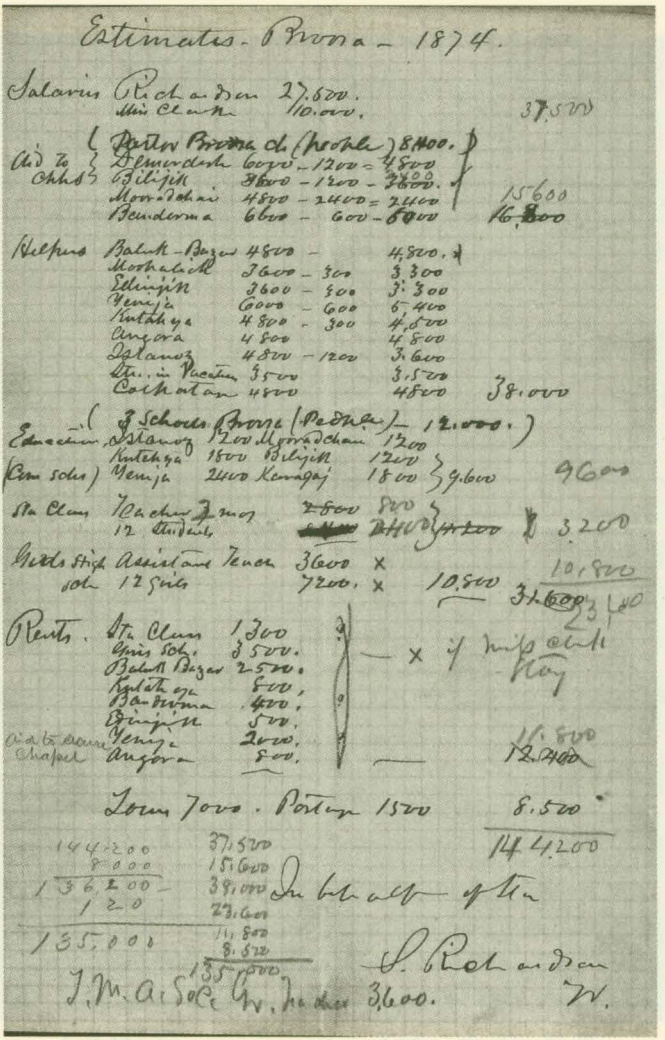
Rents.
Of chapel & school-room at Biljyik 48
" " " Edrejik 24
" " & bookstore Kutahya, in part. 30
" " Banderma " 12
114

Tours, native & missionary, including travelling exp. of colporters 275
Postage 35
Incidentals, including aid to Byzantine Association 124 20

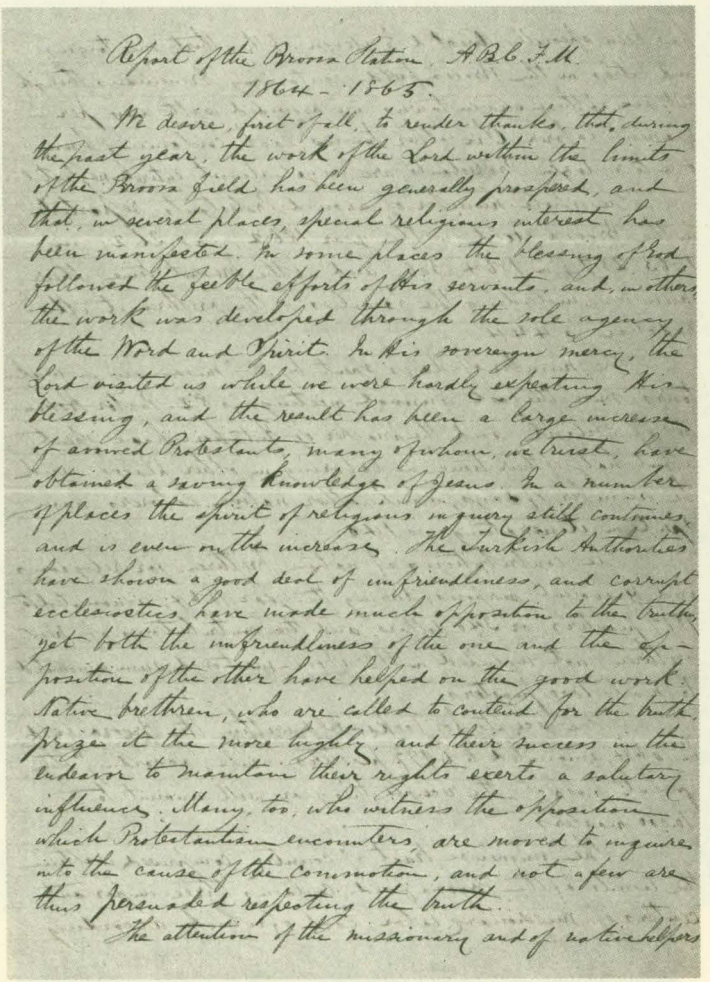
Grant for Rev. J. K. Greene on account of extra expenses [illegible]
during [illegible] sickness in 1866 [illegible]
for expenses of journey 100
Joseph K. Greene 250

Brussa, May 1867 (over) 3289

Ek 10: Bursa istasyonuna ait 1868 tarihli gelir gider tablosu

Ek 11: Bursa istasyonuna ait 1874 tarihli gelir gider tablosu

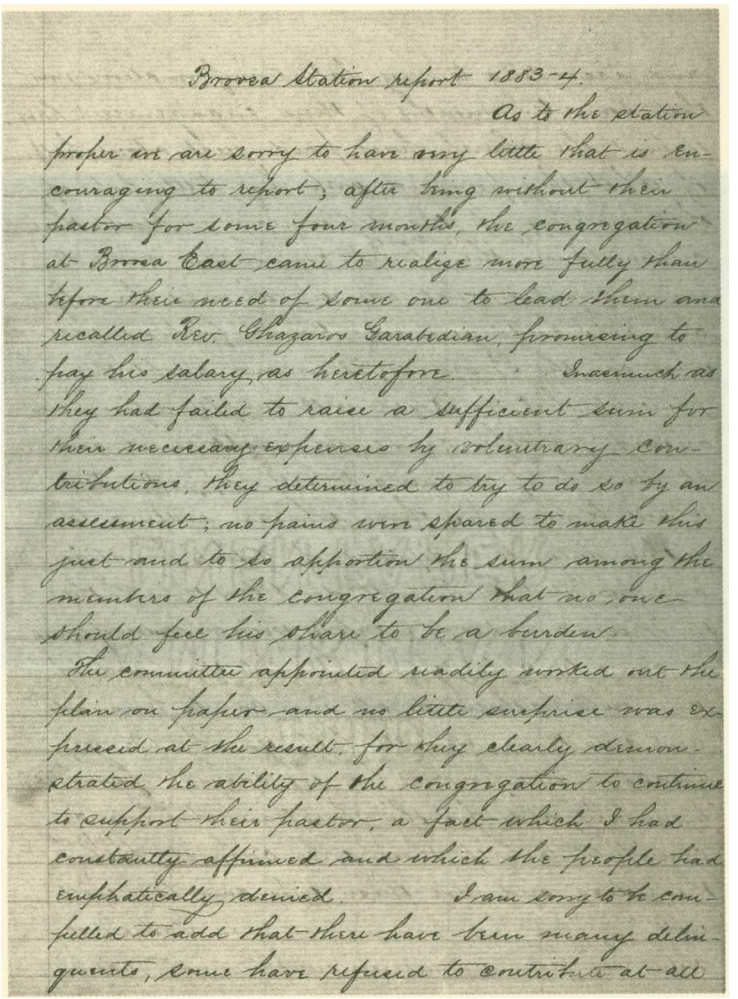

Report of the Broosa Station. A.B.C.F.M.
1864 - 1865.

We desire, first of all, to render thanks, that, during the past year, the work of the Lord within the limits of the Broosa field has been generally prospered, and that, in several places, special religious interest has been manifested. In some places the blessing of God followed the feeble efforts of his servants, and, in others, the work was developed through the sole agency of the Word and Spirit. In his sovereign mercy, the Lord visited us while we were hardly expecting his blessing, and the result has been a large increase of avowed Protestants, many of whom, we trust, have obtained a saving knowledge of Jesus. In a number of places the spirit of religious inquiry still continues, and is even on the increase. The Turkish Authorities have shown a good deal of unfriendliness, and corrupt ecclesiastics have made much opposition to the truth; yet both the unfriendliness of the one and the opposition of the other have helped on the good work. Native brethren, who are called to contend for the truth, prize it the more highly, and their success in the endeavor to maintain their rights exerts a salutary influence. Many, too, who witness the opposition which Protestantism encounters, are moved to inquire into the cause of the commotion, and not a few are thus persuaded respecting the truth.

The attention of the missionary and of native helpers

Ek 12: 1864-65 tarihli Bursa istasyon raporundan bir kesit

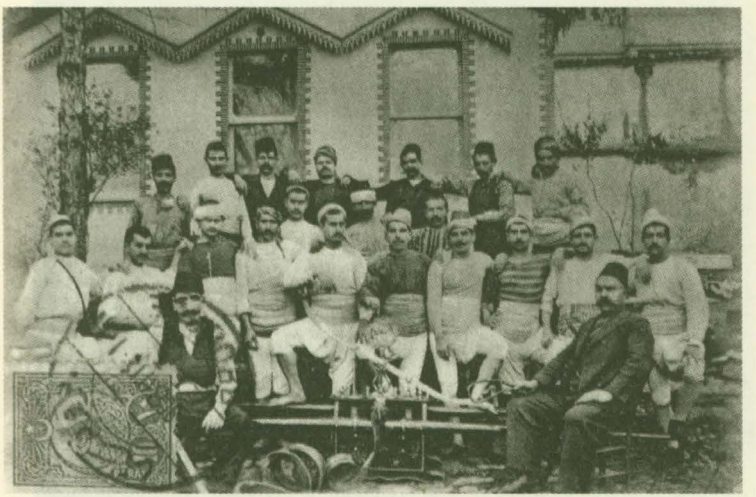

Brousa Station report 1883-4.

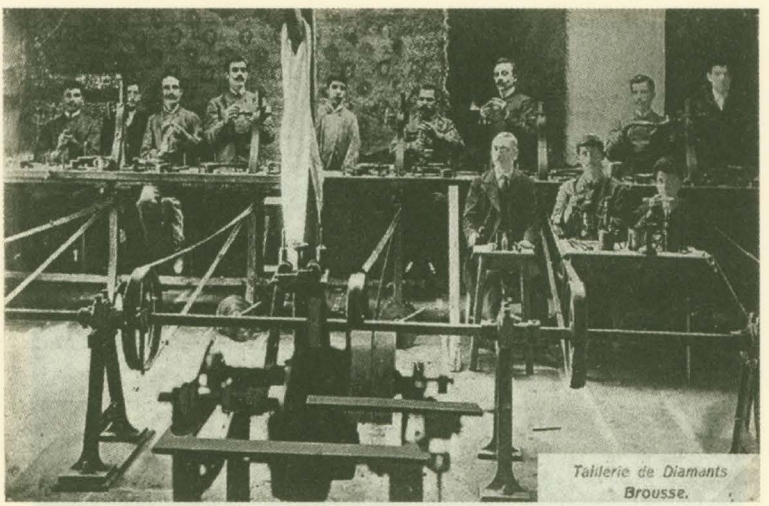
As to the station proper we are sorry to have any little that is encouraging to report; after being without their pastor for some four months, the congregation at Brousa East came to realize more fully than before their need of some one to lead them and recalled Rev. Ghazaros Sarabdjian, promising to pay his salary, as heretofore. Inasmuch as they had failed to raise a sufficient sum for their necessary expenses by voluntary contributions, they determined to try to do so by an assessment; no pains were spared to make this just and to so apportion the sum among the members of the congregation that no one should feel his share to be a burden.

The committee appointed readily worked out the plan on paper and no little surprise was expressed at the result, for they clearly demonstrated the ability of the congregation to continue to support their pastor, a fact which I had constantly affirmed and which the people had emphatically denied. I am sorry to be compelled to add that there have been many delinquents, some have refused to contribute at all

Ek 13: 1883-84 tarihli Bursa istasyon raporundan bir kesit.

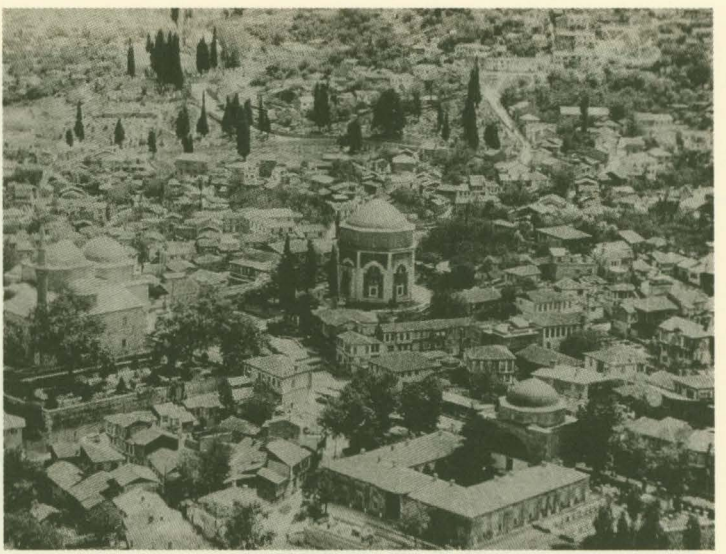
Ek 14: Bursa tulumbacıları 19. yüzyılın sonu

Ek 15: 1890 yılında azınlıklara ait elmas kesim atolyesi

Ek 16: 1894 yılında Yerkapı (Bursa Kalesi)

Ek 17: 1800'lerin sonunda Yeşil Türbe

Ek 18: XIX. yüzyılda Bursa

Ek 19: XIX. yüzyılın sonlarında Setbaşı Köprüsü

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Papers Of The American Board Of Commissioners For Foreign Mission (P.A.B.C.F.M.)

P.A.B.C.F.M. 1854

P.A.B.C.F.M. 1857

P.A.B.C.F.M. 1863-64

P.A.B.C.F.M. 1864-65

P.A.B.C.F.M. 1865-66

P.A.B.C.F.M. 1867-68

P.A.B.C.F.M. 1868-69

P.A.B.C.F.M. 1869-70

P.A.B.C.F.M. 1871

P.A.B.C.F.M. 1871-72

P.A.B.C.F.M. 1872-73

P.A.B.C.F.M. 1873-74

P.A.B.C.F.M. 1874-75

P.A.B.C.F.M. 1879-80

P.A.B.C.F.M. 1881

P.A.B.C.F.M. 1883-84

Board Raporları

Reports of ABCFM 1841

Reports of ABCFM 1842

Reports of ABCFM 1843

Reports of ABCFM 1844

Reports of ABCFM 1845

Reports of ABCFM 1846

Reports of ABCFM 1856

Reports of ABCFM 1857

Reports of ABCFM 1858

Reports of ABCFM 1859

Reports of ABCFM 1860

Reports of ABCFM 1861

Reports of ABCFM 1862

Reports of ABCFM 1863

Reports of ABCFM 1864

Reports of ABCFM 1865

Reports of ABCFM 1866

Reports of ABCFM 1867

Reports of ABCFM 1868

Reports of ABCFM 1869

Reports of ABCFM 1870

Reports of ABCFM 1871

Reports of ABCFM 1872

Reports of ABCFM 1873

Reports of ABCFM 1874

Reports of ABCFM 1875

Reports of ABCFM 1876

Reports of ABCFM 1877

Reports of ABCFM 1878

Reports of ABCFM 1879

Reports of ABCFM 1880

Reports of ABCFM 1881

Reports of ABCFM 1882

Reports of ABCFM 1883

Annual Report of ABCFM 1878

Dergiler

The Missionary Herald

M.H. 1833

GOODELL William, "From Iznik to Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol. XXIX, April, 1833, p.p. 127-128.

_____, "Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol. XXIX, May, 1833, p.p. 153-156.

_____, "Greeks at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol. XXIX, May, 1833, p.p. 156-157.

_____, "Armenians at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol. XXIX, June, 1833, p. 189.

_____, "Jews at Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol. XXIX, June, 1833, p.p. 189-190.

_____, "Latins and Mussulmans", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol. XXIX, June, 1833, p. 190.

_____, "Return to Constantinople", Constantinople-Journal of Mr. Goodell, **Missionary Herald**, Vol. XXIX, June, 1833, p. 191.

M.H. 1834

"Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol. XXX, Jan., 1834, p. 5.

"Instruction and Departure of Missions", Various Notices-Formation of Auxiliaries, **Missionary Herald**, Vol. XXX, Feb., 1834, p. 73.

M.H. 1835

"Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol. XXXI, Jan., 1835, p. 5.

SCHNEIDER Benjamin, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Aug., 5, 1834", Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXI, March, 1835, p. 97.

_____, "Arrival and Commencement of Missionary Labors", Asia Minor-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXI, March, 1835, p.p. 97-98.

_____, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXI, Aug., 1835, p.p. 301-304.

_____, "Extracts from the Letter of Mr. Schneider, dated at Broosa, Aug., 15, 1834", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXI, Aug., 1835, p. 302.

_____, "Extracts from the Letter of Mr. Schneider, dated at Broosa, Nov., 20, 1834,", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXI, Aug., 1835, p.p. 304-305.

M.H. 1836

"Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, Jan., 1836, p. 7.

"Broosa", Brief Notices-Donations, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, Nov., 1836, p. 445.

MERRICK James Lyman, "Turks at Broosa Favorably Disposed towards

Christianity", Constantinople-Letter from Mr. Merrick, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, May, 1836, p. 165.

_____, "Importance of Medical Skill in a Missionary to the Turks", Persia-Letters from Mr. Merrick, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, May, 1836, p. 166.

POWERS Philander O. "Ceremonies at the Dedication of a Greek Church", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, April, 1836, p.p. 130-131.

_____, "Extracts from the Journal of Mr. Powers", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, Nov., 1836, p.p. 404-405.

_____, "Professed Friendship and Actual Hostility of Vartabed", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, Nov., 1836, p.p. 405-407.

_____, "Inclemency of the Winter", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, Nov., 1836, p. 406.

_____, "Armenian Christmas and Lent", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, Nov., 1836, p.p. 406-407.

SCHNEIDER Benjamin, "Ignorance of the Greek Priesthood", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, June, 1836, p.p. 219-220.

_____, "Inquiry After Truth", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, June, 1836, p. 220.

_____, "Account of an Excursion up Mount Olympus", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, June, 1836, p.p. 220-221.

_____, "Sale of the Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, June, 1836, p.p. 221-223.

_____, "Intercourse with Turks" Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, June, 1836, p.p. 221-223.

_____, "Extracts from the Letter of Mr. Schneider, dated at Broosa, July, 16, 1835", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, June, 1836, p.p. 223-224.

_____, "Formality and Ignorance of Greek Priests", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXII, June, 1836, p. 224.

M.H. 1837

"Broosa", Annual Report-Asia Minor, **Missionary Herald**, Vol. XXXIII, Jan., 1837, p. 8.

SCHNEIDER Benjamin, "Corban Beiram", **Broosa**-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIII, April, 1837, p.p. 151-152.

_____, "Mussulman Saint", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIII, April, 1837, p. 152.

_____, "Distribution of Books and Tracts", **Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider**, Missionary Herald, Vol. XXXIII, April, 1837, p. 152.

_____, "Opposition of the Patriarch and Bishop to the Schools", Broosa-Journal and Letter of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIII, April, 1837, p. 153.

_____, "Superstition Relative to the Sabbath", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIII, Oct., 1837, p. 396.

_____, "Letters from the Greek Bishop and Patriarch", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIII, Oct., 1837, p.p. 397-398.

M.H. 1838

DWIGHT Harrison G. O., "Remarks on the Mission", Constantinople-Journal of Mr. Dwight, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Dec., 1838, p. 460.

_____, "Journey to Broosa", Constantinople-Journal of Mr. Dwight, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Dec., 1838, p. 461.

POWERS Philander O., "Extracts from the Journal of Mr. Powers", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Feb., 1838, p.p. 61-62.

_____, "Whirling Dervishes", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Feb., 1838, p. 62.

_____, "Two Young Armenian Teachers and Inquirers", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Oct., 1838, p.p. 361-362.

_____, "Extracts from the Journal of Mr. Powers", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Dec., 1838, p. 469.

_____, "Conversations with Various Persons", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Dec., 1838, p.p. 469-470.

SCHNEIDER Benjamin, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Feb., 1838, p. 77.

_____, "Importance of Prayer for the Success of Missions, Arising from the Obstacles to be Encounterd", Broosa-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, March, 1838, p.p. 89-91.

_____, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, June, 1838, p. 236.

_____, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Jan., 23, 1838", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Dec., 1838, p. 468.

_____, "Greek Fasts and Feasts", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Dec., 1838, p. 468.

_____, "Books Distributed", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Dec., 1838, p. 468.

_____, "Less Opposition from Ecclesiastics", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIV, Dec., 1838, p. 469.

M.H. 1839

ADGER John B., "Armenian Young Man", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, July, 1839, p. 232.

_____, "Visit to Mosques", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, July, 1839, p. 233.

_____, "Howling Dervishes", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, July, 1839, p.p. 235-236.

_____, "Remarks suggested by the Tour", Turkey-Journal of Mr. Adger, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, July, 1839, p. 236.

POWERS Philander O., "Conversations", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, Nov., 1839, p.p. 407-408.

_____, "Mercenary Conduct of the Priests", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, Nov., 1839, p.p. 407-409.

_____, "Cause of the Diminished Number of Baptisms", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, Nov., 1839, p. 408.

_____, "Neglect of the Bible", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, Nov., 1839, p.p. 408-409.

_____, "Evidence of the Progress of Religious Knowledge", Turkey-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, Nov., 1839, p.p. 408-410.

SCHNEIDER Benjamin, "Turkey", Recent Intelligence-Missionary House-Donations, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, April, 1839, p. 157.

_____, "Spread of Knowledge", Turkey-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, May, 1839, p.p. 177-178.

_____, "Religious Apathy", Turkey-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, May, 1839, p. 178.

_____, "Sparseness of Population", Turkey-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, May, 1839, p. 178.

_____, "Violent Opposition of the Ecclesiastics", Turkey-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, Nov., 1839, p. 406.

_____, "Translations", Turkey-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXV, Nov., 1839, p.p. 406-407.

M.H. 1840

POWERS Philander O., "Ecclesiastical Opposition and Jealousy Abating", Broosa-Letters from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXVI, Feb., 1840, p.p. 56-57.

_____, "Letter from Mr. Powers, dated at Broosa, Sept., 14, 1839", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XXXVI, Feb., 1840, p. 57.

_____, "Encouragements", Broosa-Letters from Messrs. Powers and Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVI, Sept., 1840, p. 352.

SCHNEIDER Benjamin, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Feb., 12, 1840", Broosa-Letters from Messrs. Powers and Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVI, Sept., 1840, p. 353.

_____, "Tracts Distributed and Intemperance Observed between Smyrna and Broosa", Broosa-Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVI, Dec., 1840, p. 497.

M.H. 1841

"Mission in Turkey", Annual Survey: Greece-Turkey, **Missionary Herald**, Vol. XXXVII, Jan., 1841, p. 5.

SCHNEIDER Benjamin, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol. XXXVII, June, 1841, p. 275.

_____, "Freedom of Thought and Discussion", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVII, July, 1841, p. 298.

_____, "Calls for Books", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVII, July, 1841, p. 299.

_____, "Religious Inquirers", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVII, July, 1841, p.p. 300-301.

_____, "Preaching in Turkish Resumed", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVII, July, 1841, p.p. 300-301.

_____, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVII, Oct., 1841, p.p. 422-425.

_____, "Broosa and Trebizond", Turkey-Joint Letter from the Missionaries, **Missionary Herald**, Vol. XXXVII, Dec., 1841, p. 483.

M.H. 1842

"Decease of Mrs. Powers", Home Proceedings, **Missionary Herald**, Vol. XXXVIII, March, 1842, p. 123.

SCHNEIDER Benjamin, "Broosa", Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVIII, Feb., 1842, p. 49.

_____, "Extracts from the Journal of Mr. Schneider", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVIII, Feb., 1842, p.p. 49-51.

_____, "A Protestant Wedding", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVIII, June, 1842, p. 221.

_____, "A Papal School", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVIII, June, 1842, p.p. 221-222.

_____, "Rejection of Incompetent Priests", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVIII, June, 1842, p. 222.

_____, "Books at Balik-kissar Fair", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVIII, June, 1842, p. 222.

_____, "Inquirers and Converts", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVIII, June, 1842, p.p. 222-223.

_____, "A Hopeful School", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVIII, June, 1842, p. 223.

_____, "Social Visits and Religious Instruction", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXVIII, June, 1842, p. 223.

M.H. 1843

LADD Daniel, "Journal of Mr. Ladd", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Sept., 1843, p. 346.

_____, "Greeks in Broosa and the adjacent Villages", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Sept., 1843, p.p. 346-347.

_____, "Devotion to Forms", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Sept., 1843, p.p. 347-348.

_____, "Terrors of Excommunication", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Sept., 1843, p. 348.

_____, "Inquirers", Broosa-Journal of Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Nov., 1843, p. 457.

"Mission to Turkey", Abstract of the Annual Report: Greece-Turkey, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Jan., 1843, p. 5.

SCHNEIDER Benjamin, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Aug., 3, 1842", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Feb., 1843, p. 70.

_____, "Prayers for the Dead", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Feb., 1843, p.p. 70-71.

_____, "Inquiring Priests", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Feb., 1843, p. 71.

_____, "Mission to Turkey", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Feb., 1843, p. 71.

_____, "Bibles at a Fair", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Feb., 1843, p. 71.

_____, "Mr. And Mrs. Ladd", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Feb., 1843, p.p. 71-72.

_____, "Jews Searching the Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Aug., 1843, p. 320.

_____, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Oct., 18, 1842", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Aug., 1843, p.320.

_____, "Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Oct., 22, 1842", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Aug., 1843, p. 320.

_____, "Opposition of the Bishop", Broosa-Journal of Mr.Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Aug., 1843, p. 321.

_____, "An Armenian Teacher", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Dec., 1843, p. 455.

_____, "Noah's Ark", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Nov., 1843, p.p. 455-456.

_____, "Delight in the Scriptures", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Nov., 1843, p. 456.

_____, "A Conscientious Inquirer", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Nov., 1843, p. 457.

_____, "Reading the Word", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XXXIX, Nov., 1843, p. 457.

M.H. 1844

POWERS Philander O., "The Past and the Present", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XL, April, 1844, p. 119.

_____, "The Spirit Needed", Broosa-Letter from Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XL, April, 1844, p. 120.

_____, "Family Visits", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XL, Sept., 1844, p. 299.

_____, "Greeks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XL, Sept., 1844, p. 300.

_____, "Letter from Mr. Powers dated at Broosa, January, 7, 1844", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XL, Sept., 1844, p. 300.

_____, "The Bible", Broosa-Journal of Mr. Powers, **Missionary Herald**, Vol. XL, Sept., 1844, p. 300.

SCHNEIDER Benjamin, "Introductory Remarks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XL, Feb., 1844, p.p. 52-53.

_____, "Introductory Remarks", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XL, May, 1844, p. 167.

_____, "Scriptures",Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XL., Aug., 1844, p. 266.

_____, "Fear of Man", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XL, Aug., 1844, p. 266.

_____, "Sale of Books", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XL, Aug., 1844, p. 266.

M.H. 1845

POWERS Philander O., "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol. XLI, June, 1845, p. 212.

SCHNEIDER Benjamin, "Sale of Books", Broosa-Mr. Schneider's Excursion, **Missionary Herald**, Vol. XLI, April, 1845, p. 115.

_____, "Annual Fair", Broosa-Mr. Schneider's Excursion, **Missionary Herald**, Vol. XLI, April, 1845, p. 115.

_____, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol. XLI, June, 1845, p. 212.

_____, "Various Incidents", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XLI, July, 1845, p.p. 221-222.

_____, "Light and Shade", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XLI, July, 1845, p. 222.

_____, "The Leaven Spreading", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XLI, July, 1845, p.p. 222-223.

_____, "Good News from the Villages", Broosa-Journal of Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. XLI, July, 1845, p. 223.

M.H. 1846

LADD Daniel, "Mr. Ladd's Tour among Armenian Villages", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol. XLII, May, 1846, p. 170.

_____, "Customs among Females", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol. XLII, May, 1846, p.p. 170-171.

_____, "Friendly Priests", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol. XLII, May, 1846, p. 171.

_____, "Return", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol. XLII, May, 1846, p. 172.

_____, "Encouraging Incidents", Broosa-Mr. Ladd's Tour, **Missionary Herald**, Vol. XLII, May, 1846, p.p. 172-173.

M.H. 1847

"Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. XLIII, Jan., 1847, p. 4.

M.H. 1848

LADD Daniel, "Church Organized", Broosa-Letter from Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol. XLIV, Dec., 1848, p. 411.

_____, "Interesting Inquirers", Broosa-Letter from Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol. XLIV, Dec., 1848, p.p. 411-412.

"Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. XLIV, Jan., 1848, p. 3.

M.H. 1849

LADD Daniel, "Persecution", Broosa-Letter from Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol. XLV, May, 1849, p. 149.

_____, "Letter from Mr. Ladd, dated at Broosa, Dec., 31, 1848", Broosa-Letter from Mr. Ladd, **Missionary Herald**, Vol. XLV, May, 1849, p. 149.

_____, "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol. XLV, Sept., 1849, p. 328.

"Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. XLV, Jan., 1849, p. 4.

M.H. 1850

CRANE Oliver, "Letter from Mr. Crane, dated at Broosa, Feb., 20, 1850", Broosa-Letter from Mr. Crane, **Missionary Herald,** Vol. XLVI, May, 1850, p. 158.

_____, "Letter from Mr. Crane, dated at Broosa, July, 3, 1850", Recent Intelligence, **Missionary Herald,** Vol. XLVI, Sept., 1850, p. 320.

LADD Daniel, "Broosa" Recent Intelligence, **Missionary Herald,** Vol. XLVI, April, 1850, p.p. 139-140.

"Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald,** Vol. XLVI, Jan., 1850, p. 6.

M.H. 1851

LENNEP Henry J. V., "Letter from Mr. Van Lennep, dated at Broosa, Sept., 17, 1851", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald,** Vol. XLVII, Dec., 1851, p. 404-405.

_____, "Departure for Broosa", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald,** Vol. XLVII, Dec., 1851, p. 405.

_____, "The Ordination Services", Constantinople-Letter from Mr. Van Lennep, **Missionary Herald,** Vol. XLVII, Dec., 1851, p.p. 405-406.

"Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald,** Vol. XLVII, Jan., 1851, p. 5.

M.H. 1852

"Constantinople", Armenians-Station Reports, **Missionary Herald,** Vol. XLVIII, July, 1852, p. 194.

LENNEP Henry J. V., "Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald,** Vol. XLVIII, Nov., 1852, p. 347.

"Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald,** Vol. XLVIII, Jan., 1852, p. 4.

M.H. 1853

"Broosa", Armenian Mission-Station Reports, **Missionary Herald,** Vol. XLIX, Sept., 1853, p. 264.

"Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. XLIX, Jan., 1853, p. 4.

"The Greeks" **Armenian Mission-Station Reports**, Missionary Herald, Vol. XLIX, Sept., 1853, p. 265.

M.H. 1854

HAMLIN Cyrus, "A Visit to Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol. L, Nov., 1854, p. 365.

_____, "Constantinople", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol. L, Nov., 1854, p. 365.

RIGGS Elias, "Changes at Broosa and Demirdesh", Constantinople-Letter from Mr. Riggs, **Missionary Herald**, Vol. L, Dec., 1854, p.p. 374-375.

"Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. L, Jan., 1854, p. 4.

M.H. 1855

"Broosa", Recent Intelligence, **Missionary Herald**, Vol. LI, July, 1855, p. 220.

HAMLIN Cyrus, "Progress in Other Places", Armenians-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol. LI, Sept., 1855, p. 270.

_____, "Perverse Rulers", Constantinople-Letters from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol. LI, Nov., 1855, p. 330.

_____, "Official Corruption", Constantinople-Letters from Mr. Hamlin, Vol. LI, Nov., 1855, p.p. 330-331.

_____, "Prospect at Broosa", Constantinople-Letters from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol. LI, Nov., 1855, p. 331.

"Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. LI, Jan., 1855, p. 4.

M.H. 1856

HAMLIN Cyrus, "Out-Stations" Armenian-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol. LII, Sept., 1856, p. 259.

M.H. 1857

"Out-Stations", Northern Armenians-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol. LIII, Sept., 1857, p. 283.

M.H. 1858

BLISS Edwin E., "Diffused Influence of Truth", Northern Armenians-Letter from Mr. Bliss, **Missionary Herald**, Vol. LIV, Aug., 1858, p. 249.

_____, "Protestants of Broosa", Northern Armenians-Letter from Mr. Bliss, **Missionary Herald**, Vol. LIV, Aug., 1858, p. 249.

_____, "Feelings of Turks", Northern Armenians-Letter from Mr. Bliss, **Missionary Herald**, Vol. LIV, Aug., 1858, p. 250.

M.H. 1859

BARNUM Herman N., "Letters from Mr. Barnum, March 3 and April 29, 1859", Northern Armenians-Letters from Mr. Barnum, **Missionary Herald**, Vol. LV, July, 1859, p. 208.

_____, "The Protestant Church", Northern Armenians-Letters from Mr. Barnum, **Missionary Herald**, Vol. LV, July, 1859, p.p. 208-209.

_____, "A Prayer Meeting Commenced", Northern Armenians-Letters from Mr. Barnum, **Missionary Herald**, Vol. LV, July, 1859, p. 209.

M.H. 1860

HAMLIN Cyrus, "Visit to Bandurma", Northern Armenians-Letter from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol. LVI, Jan., 1860, p.p. 14-15.

_____, "Weeping for Joy", Northern Armenians-Letter from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol. LVI, Jan., 1860, p.p. 15-16.

_____, "Surprise of Questioners", Northern Armenians-Letter from Mr. Hamlin, **Missionary Herald**, Vol. LVI, Jan., 1860, p. 17.

"Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. LVI, Jan., 1860, p. 5.

M.H. 1861

"Survey of the Missions of the Board", **Missionary Herald**, Vol. LVII, Jan., 1861, p. 4.

M.H. 1862

TROWBRIDGE Tillman C., "Broosa-Self Support", Mission to Western Turkey-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol. LVIII, July, 1862, p. 220.

_____, "Encouragements", Mission to Western Turkey-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol. LVIII, July, 1862, p.p. 220-221.

M.H. 1863

"Broosa", Western Turkey-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol. LIX, Sept., 1863, p. 269.

GREENE Joseph K. "Letter from Mr. Greene, dated at Broosa, Oct., 1, 1862", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LIX, Jan., 1863, p. 17.

_____, "The Past-The Growth of Protestantism", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LIX, Jan., 1863, p. 17.

_____, "Self-Support", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LIX, Jan., 1863, p.p. 17-18.

_____, "Missionary Effort of the Church", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LIX, Jan., 1863, p. 18.

_____, "Low Condition of Practical Piety", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LIX, Dec., 1863, p.p. 364-365.

_____, "A Deficiency of Native Helpers", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LIX, Dec., 1863, p. 365.

M.H. 1864

"Broosa", Western Turkey-Station Reports, **Missionary Herald**, Vol. LX, Sept., 1864, p. 266.

GREENE Joseph K., "Peace and Harmony", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LX, May, 1864, p. 144.

M.H. 1865

"Broosa", Western Turkey-Station Reports, **Missionary Herald**,Vol. LXI, Sept., 1865, p.p. 273-274.

GREENE Joseph K., "Fruits of Bible Reading", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LXI, April, 1865, p. 110.

_____, "Fears in regard to Government Action", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LXI, April, 1865, p.p. 112-113.

_____, "Moohalich-Further Indications of Unfriendliness", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LXI, April, 1865, p. 113.

M.H. 1866

GREENE Joseph K., "Broosa", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LXII, April, 1866, p. 70.

_____, "Broosa", Western Turkey-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LXII, April, 1866, p. 109.

"Interest at Broosa", Western Turkey Mission-Selections from Reports, **Missionary Herald**, Vol. LXII, Sept., 1866, p. 263.

SCHNEIDER Benjamin, "Progress at Broosa", Western Turkey Mission: Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. LXII, Dec., 1866, p. 377.

_____, "Gain in other Places also", Western Turkey Mission: Letter from Mr. Schneider, **Missionary Herald**, Vol. LXII, Dec., 1866, p. 377.

_____, "Broosa", Western Turkey Mission-Selections from Reports, **Missionary Herald,** Vol. LXII, Dec., 1866, p. 377.

"Turkish Department", Western Turkey Mission-Selections from Reports, **Missionary Herald**, Vol. LXII, Sept., 1866, p. 263.

M.H. 1867

GREENE Joseph K., "School Contributions", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LXIII, April, 1867, p.p. 102-103.

_____, "The Protestant Community-Religion", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LXIII, April, 1867, p. 103.

_____, "Angora and Istanos", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LXIII, April, 1867, p. 104.

RICHARDSON Sanford, "Letter from Mr. Richardson, dated at Broosa, March, 9. 1867", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Richardson, **Missionary Herald**, Vol. LXIII, July, 1867, p. 199.

_____, "Visit to Angora", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Richardson, **Missionary Herald**, Vol. LXIII, Aug., 1867, p. 239.

_____, "The Turks", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Richardson, **Missionary Herald**, Vol. LXIII, Dec., 1867, p. 391.

_____, "The Want of Laborers", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Greene, **Missionary Herald**, Vol. LXIII, Dec., 1867, p. 392.

TROWBRIDGE Tilmann C., "Progress", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol. LXIII, Dec., 1867, p. 390.

_____, "The Story of the Cross", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol. LXIII, Dec., 1867, p.p. 390-391.

_____, "The Turks", Western Turkey Mission-Letter from Mr. Trowbridge, **Missionary Herald**, Vol. LXIII, Dec., 1867, p. 391.

M.H. 1869

"Broosa", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol. LXV, March, 1869, p. 87.

SCHNEIDER Benjamin, "Broosa", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol. LXV, July, 1869, p. 224.

"Western Turkey", Annual Survey of the Missions of the Board, **Missionary Herald**, Vol. LXV, Jan., 1869, p. 10.

M.H. 1870

CLARKE Ursula C., "Girls' School at Broosa", Woman's Work, **Missionary Herald**, Vol. LXVI, Aug., 1870, p.p. 261-262.

SCHNEIDER Benjamin, "Congregations", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol. LXVI, June, 1870, p. 184.

_____, "Our Station Class", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol. LXVI, June, 1870, p.p. 184-185.

_____, "Girls' School", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol. LXVI, June, 1870, p. 185.

M.H. 1871

RICHARDSON Sanford, "Native Pastors and Helpers", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol. LXVII, June, 1871, p. 172.

M.H. 1872

RICHARDSON Sanford, "Work among Greeks at Broosa", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol. LXVIII, Sept., 1872, p. 281.

M.H. 1873

"Western Turkey Mission", Annual Survey of the Missions of the Board, **Missionary Herald**, Vol. LXIX, Jan., 1873, p.p. 3-4.

M.H. 1874

"Western Turkey Mission", Annual Survey of the Missions of the Board, **Missionary Herald**, Vol. LXX, Jan., 1874, p. 7.

M.H. 1875

RICHARDSON Sanford, "The Greeks on the Plain of Broosa", Western Turkey Mission, **Missionary Herald**, Vol. LXXI, Feb., 1875, p. 44.

M.H. 1880

"Western Turkey Mission", Annual Survey, **Missionary Herald**, Vol. LXXVI, Nov., 1880, p. 430.

M.H. 1882

TWICHELL Olive N., "Broosa-Western Turkey", Gleanings from Letters, **Missionary Herald**, Vol. LXXVIII, Nov. 1882, p. 499.

Kitaplar

A.B.C.F.M., **Condensed Sketch Of The Missions Of The American Board In Asiatic Turkey**, 1.b., Printed For The American Board, Boston, 1908.

AÇIKSES Erdal, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, 1.b., T.T.K. Basımevi, Elazığ, 2003.

AYDIN Mehmet, **Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık**, 2.b., T.D.V. Yayınları, Ankara, 2005.

AYKIT Dursun Ali, **Misyon ve İnciller; Misyonerliğin Tarihsel Kökenleri**, 1.b. , Kesit Yayınları, İstanbul, 2006.

BARTLETT Samuel C., **Historical Sketches Of The Missions Of The American Board**, 1.b., Arno Press, New York, 1972.

BİRIŞIK Abdulhamit, **Oryantalist Misyonerler Ve Kur'an [Batı Etkisinde Hint Kur'an Araştırmaları]**, 1.b., İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.

CİLACI Osman, **Hıristiyanlık Propagandası Ve Misyonerlik Faaliyetleri**, 6. b., T.D.V. Yayınları, Ankara, 2005

COX Samuel S., **Diversions Of A Diplomat In Turkey**, 1.b., Charles L. Webster & Co., New York, 1887.

DERİNGİL Selim, **İktidarın Sembolleri Ve İdeoloji**, 2.b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

ERDOĞAN Dilşen İnce, **Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri Ve Van Ermeni İsyanları (1896)**, 1.b., IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

ERHAN Çağrı, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, 1. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

ERTUĞRUL Halit, **Kültürümüzü Etkileyen Okullar: Günümüzde Misyonerlik Faaliyetleri**, 9.b., Nesil Yayınları, İstanbul, 2005.

FENDOĞLU Hasan Tahsin, **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri**, 1.b., Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.

GOOD James I., **Life of Rev. Benjamin Schneider, D.D., at Broosa and Aintab, Turkey 1834-1877**, 1.b., Board of Foreign Missions, Philadelphia, ts.

GÜNAY Tuncer, **Misyoner Örgütleri ve Misyonerlik Faaliyetleri**, 1.b., A.T.O., Ankara, 2004.

GÜNDÜZ Şinasi-AYDIN Mahmut, **Misyonerlik, Hıristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri**, 1.b., Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

GÜNDÜZ Şinasi, **Misyonerlik**, 2.b., T.D.V. Yayınları, Ankara, 2006.

İNCİL, 1.b., Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 1995.

KANDES Vasileios I., **Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa**, 2.b., Gaye Kitabevi, Bursa, 2008.

KARA Adem, **Yeni Kıtaya Yapılan Osmanlı Göçleri Ve Neticeleri**, 2.b., IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

KOCABAŞOĞLU Uygur, **Anadolu'daki Amerika**, 3. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

KÜÇÜKOĞLU Bayram, **Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri (Dünü-Bugünü Ve Yarını)**, 1.b., IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.

OLGUN Hakan, **Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık**, 1.b., İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

SCHNEIDER Eliza C. A., **Letters from Broosa, Asia Minor**, 1.b., Ger. Ref. Church Publication, Chambersburg, 1846.

STRONG William E., **The Story Of The American Board**, 1.b., The Pilgrim Press, Boston, 1910.

ŞAFAK Nurdan, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, 1.b., Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003.

YILDIRIM Suat, **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, 1.b., Işık Yayınları, İzmir, 2005.

YILDIZ Özgür, **Misyonerlik Ve Amerikan Board Teşkilatı**, 1.b., IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Makaleler

ABACI Zeynep Dörtok, "Bursa'daki Yabancı Konsolosluklar (19. yüzyıl)", **Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa**, Sempozyum Kitabı (10–11 Nisan

2009-Bursa), ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2009, ss. 235-250.

AKDEMİR Erhan, "Amerika'nın Ortadoğu Politikasının Şekillenmesinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü", **Uluslararası Hukuk Ve Politika Dergisi**, c. II, S. 8, USAK Yayınları, Ankara, 2007, ss. 53-74.

AKGÜN Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi (OTAM)**, S. 3, Ankara, 1992, ss.1-16.

_____, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi", **T.T.K.'si Kongreye Sunulan Bildiriler**, c. 5, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1994, ss. 2121-2145.

AKSU Ayşe, "İngiltere-Amerika-Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi", **Değerler Eğitim Dergisi**, c.VI, S. 16, İstanbul, 2008, ss. 29-67.

AYDIN Mehmet, " Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü Ve Bugünü", **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17–18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, ss. 93-122.

AYDIN Mithat, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Degisi (OTAM)**, S. 19, Ankara, 2006, ss. 79-122.

BAĞÇECİ Yahya, "Osmanlı Devletinde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri", **Turkish Studies**, V. ¾, İstanbul, 2008, ss. 169-192.

ÇELEBİ Evliya, "1050 (M. 1640) Tarihinde İstanbul'dan Bursa'ya Seyahatimiz, Gördüklerimiz Ve Çektiklerimiz", **Orta Öğretim Türk Edebiyatı 10**, hzl. Hüseyin Nihal Atsız, MEB Yayınları, Ankara, 2010, ss. 207-209.

DANACIOĞLU Esra, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları Ve Ermeniler", **D.E.Ü.E.F. Dergisi.**, C. III, S. 9-10, İzmir, 1999-2000, ss. 131-144.

DOSTOĞLU Neslihan, "Modernleşme Döneminde Bursa'daki Kentsel Gelişme", **Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa**, Sempozyum Kitabı (10–11 Nisan 2009-Bursa), ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2009, ss.11-30.

ERHAN Çağrı, "Otoman Offical Attitudes Towards American Missionaries", **The United States and the Middle East: Cultural Encounters**, ed. Abbas Amanat- Magnus T. Bernhardsson, Yale University Press, New Haven, 2002, ss. 315-341.

EROĞLU Ahmet Hikmet, "Türkiye'de Ortodoks Misyonerliği", **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17–18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, ss. 135-146.

EROL Mine, "Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785–1816)", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, XXXII, S. 32, İstanbul, 1979, ss. 689-730.

FORMEN Charles W. Formen, "Missionary Movements", **Encyclopedia Americana (EA)**, Vol. XIX, New York, 1968.

GÜLER Yavuz, "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)", **G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.VI, S. 1, Kırşehir, 2005, ss. 227-240.

GÜNAY Necla, "Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı Amerikan İlişkilerine Etkileri", **Gazi Akademik Bakış**, C. I, S. 2, Ankara, 2008, ss. 107-119.

_____, "Misyonerlerin Osmanlı Ermenilerinde Milliyetçilik Duygusunun Oluşmasındaki Rolü", **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VIII, S. 40, Erzurum, 2008, ss. 61-68.

GÜRSAKAL Gürsu, "Modernleşme Dönemi Bursa'sında Nüfus Hareketleri (1870–1907)", **Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa**, Sempozyum Kitabı (10–11 Nisan 2009-Bursa), ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2009, ss. 271-290.

İNALCIK Halil, "Bursa'nın Tarihine Genel Bir Bakış", **Bursa'da Dini Kültür**, ed. Mustafa Kara, Emin Yayınları, Bursa, 2011, ss. 19-29.

KARA Mustafa, "Cami ve İbadet Psikolojisi", **Bursa'da Dini Kültür**, ed. Mustafa Kara, Emin Yayınları, Bursa, 2011, ss., 57-66.

KARAKOÇ Fulya Düvenci, "Yirminci Yüzyıla Girerken Bursa'da Sosyal ve Kültürel Yaşam", **Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa**, Sempozyum Kitabı (10–11 Nisan 2009-Bursa), ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2009, ss. 201-233.

KÖPRÜLÜ Orhan, "Türk-Amerikan Münasebetleri", **Belleten**, C. LI, S. 200, Ankara, 1987, ss. 927-947.

KURAT Akdes Nimet, "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları", **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. V, S. 8-9. Ankara, 1967, ss. 287-371.

KÜÇÜK Mehmet Alparslan, "Anadolu'da Protestan Ermeni Milletinin Oluşumu", **A.Ü.İ.F.D.**, S. 50:2, Ankara, 2009, s. 154.

MERAL Yasin, "Kitab-ı Mukaddes Nedir?", **İlim Yayma**, S. 1, Yıl 1, İstanbul, 2005, ss. 28-30.

ÖZKAN Nevin-Fatih Demirhan, "Seyahatnameler Işığında Modernleşme Dönemi Bursa'sı", **Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa**, Sempozyum Kitabı (10–11 Nisan 2009-Bursa), ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2009, ss. 315-356.

ÖZTÜRK Ayhan, "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması Ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, Yıl 2007/2, Kayseri, 2007, ss. 63-74.

PAY Salih, "Bursa Türbeleri, Suları Ve Kaplıcaları Etrafında Oluşan Bazı Halk İnançları", **Bursa'da Dini Kültür**, ed. Mustafa Kara, Emin Yayınları, Bursa, 2011, ss. 429-456.

PAYTON J.L., "Protestant", **Encylopaedia of Religion and Ethics**, TNT Clark, The Scholar Press, Edinburgh, 1980, pp. 410–412.

PITTMANN Don A.-Ruben L. F. Habito-Terry C. Muck, "Ministry & Theology in Global Perspective: Contemporary Challenges for the Church" **Global Mission Today**, ed. Don A. Pittman, Ruben L.F. Habito, Terry C. Muck, USA, 1996.

REDHOUSE J., "Mission", **Redhouse English-Turkish Dictionary**, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1977, pp.. 627–628.

SEZER Ayten, "Osmanlı'dan Cumhuriyete; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", **H.Ü.E.F.D.**, S. Özel, Ankara, 1999, ss. 169-183.

_____, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", **Ermeni Sorunu-II, Yeni Türkiye Dergisi**, S. 38, Ankara, 2001, ss. 948-959.

SEZER Hamiyet, "Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)", **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 21, S. 33, Ankara, 2003, ss. 105-124.

ŞAHİN Gürsoy, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rolleri Üzerine Bir İnceleme", **A.K.Ü.S.B.D.**, C. 7, S. 1, (Ermeni Özel Sayısı), Afyon, 2005, ss. 184-207.

ŞİŞMAN Adnan, "Misyonerlik Ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal Ve Kültürel Müesseseler", **Genel Türk Tarihi**, ed. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, C.VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 595-607.

TORUN İshak, "Kapitalizmin Zorunlu Şartı Protestan Ahlâk", **C.Ü.İ.İB.F. Dergisi**, C. III, S. 2, Sivas, 2002, ss. 89-98.

TOSUN Ramazan, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Ve Mahiyeti", **S.Ü.T.A.E. Dergisi.**, S. 14, Konya, 2004, ss. 143-163.

TOZLU Necmettin, "Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları", **Osmanlı, II, Yeni Türkiye Dergisi**, S. 32, Ankara, 2000, ss. 787-797.

YELER Abdulkadir, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye", **İlim Yayma**, S. 1, Yıl 1, İstanbul, 2005, s.s. 39-43.

YENİÇERİ İsmail, "Misyonerlik Ve Türkiye'ye Yansımaları", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S. 1, Yıl 1, Ankara, 2003.

YETKİNER Cemal, "İstanbul'da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell Ve Amerikan Protestan Misyonu", **Akademik Orta Doğu**, C. 3, S. 1, İstanbul, 2008, ss. 133-164.

YILDIZ Özgür, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'da Dini Faaliyetleri (1848'den Günümüze), **Erciyes Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, S. 23, Kayseri, 2007, ss. 407-419.

_____, "1860-1880 Yılları Arasında Bursa ve Civarında Ermeniler", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, E.Ü. Yayınları, C. III, Kayseri, 2007, ss. 505-509.

Tezler

AKKUŞ Turgay, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayri-Müslimler, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2008.

AKYUL Mustafa, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Misyonerlik Faaliyetlerinin Etkileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

AY Serdar, Misyonerlik Ve Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2007.

BOSTAN Yahya, The United States' Efforts At Being A Great Power And Its Effects On Otoman-United States Relations At The End Of The Nineteenth Century, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

CİNTOSUN Mustafa, Misyonerlik ve Harput'taki Misyoner Okulları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 2006.

ÇOBAN Bekir Zakir, Hıristiyanlıkta Papalık Kurumu: Ortaya Çıkışı Tarihsel Gelişimi Ve Bugünkü Durumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2007.

DOĞAN Bilal, Hıristiyanlıkta Asli Günah Doktrini, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2008.

HAMMOND John Moore, America Looks At Turkey, 1876–1909, Virginia University Faculty of Arts and Sciences, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Virginia, 1961.

KARAKILINÇ Ferah, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin Tarihi Gelişimi Amaçları Siyasi Faaliyetleri Ulaşmak İstediği Statü Ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Politikalar, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze, 2006.

KÜÇÜK Mehmet Alparslan, Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.

MALKOÇ Mustafa Numan, Günümüz Türkiyesinde Protestanlık, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2006.

MOLLAHÜSEYİNOĞLU Beyhan, Türkiye'deki Ortodoks Misyonerliği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

ÖZSOY Hasan, Kayseri'de Amerikan Misyoner Faaliyetleri Ve Talas Amerikan Koleji, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1995.

ÖZTOP Fatih, Ermeni Meselesinde Ecmiazin Katogigosluğu'nun Rolü, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 2005

SATILMIŞ Selahattin, I. Dünya Savaşından Önce Nesturiler Ve Misyonerlik Faaliyetleri, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2006.

SHELTON Elizabeth W., Faith, Freedom and Flag: The Influence of American Missionaries In Turkey On Foreign Affairs, 1830-1880, Georgetown University Faculty of Arts and Sciences, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Washington, D.C., 2011.

TAŞ Tülün, 19. Yüzyılda Anadolu'da Katolik Misyonerlerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2006.

TAŞÇI Erkan, Din Sosyolojisi Açısından Misyonerlik Ve Günümüz İslam Toplulukları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

YETKİNER Cemal, American Missionaries, Armenian Community, and the Making of Protestantism in the Otoman Empire, 1820–1860, City University of New York, Graduate Faculty in History, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), New York, 2010.

YILDIZ Özgür, Türkiye'de Amerikan Protestan Misyonerlerinin Faaliyetleri Çerçevesinde Bursa Şubesi (İstasyonu) 1834–1928, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2007.

YILMAZ Emine Atay, Hıristiyanlıkta Asli Günah İnancı, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2005.

YÜCEL İdris, Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005.

ZENGÜL Erdem, Ankara'daki Protestan Misyonerliği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

İnternet Erişimi

ERDEM Gazi, "Misyonerlik ve Misyonerlerin Çalışma Metodları", **Diyanet İlmi Dergi**, C.XXXVIII, S. 2, 2002, http://www. diyanet.gov.tr/turkish/DIYANET/ilmi_dergi/ilmi/main.asp?makno=2, (15.10.2011).

GÜNDÜZ Şinasi, "Misyonerlik Ve Hıristiyan Misyonerler", **Diyanet İlmi Dergi**, C.XXXVIII, S. 2, 2002, http:// www. diyanet. gov.Tr/turkish/DIYANET/ ilmi_dergi /ilmi/main.asp?makno= 1, (15.10.2011),

KILIÇ Osman, "Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri", **Ermeni Araştırmaları Dergisi (Eraren)**,S. 29, 2008, http:www.eraren.org/index.php? Lisan=tr&page=DergiIcerik&IcerikNo=557, (25.10.2011).

Tarihçe, **Bursa Gündoğdu Köyü**, http://bursagundogdukoyu.com/sayfa/3-tarihce.html, (13.02.2012).

(Kitapta kullanılan (kapak dahil) tüm görsellerin sorumluluğu yazara aittir.)